

А ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГА
Г. ВЕНЕДИКТОВ

СТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА Б
БЪЛГАРИСТИЧНИ
БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРА
СТУДИИ

А БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕ

РАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУ

ДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА

ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИ

◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИ

ИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГ

РИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА

БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРА

ИКА ◊ НАУКА И ИЗКУСТВО ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИС

ИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГ

МУЖДЕСТРАННА
БЪЛГАРИСТИКА

ГРИГОРИЙ
ВЕЛИДИНОВ

БЪЛГАРИСТИЧНИ
СТУДИИ

НАУКА
И ИЗКУСТВО

ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА

БЪЛГАРИСТИЧНИ
СТУДИИ

ГРИГОРИЙ ВЕНЕДИКТОВ

БЪЛАРИСТИЧНИ СТУДИИ

СЪСТАВИТЕЛ
ПЕТЪР ПАШОВ
ПРЕВЕЛА ОТ РУСКИ
РАЛИЦА ЦОЙНСКА

СОФИЯ
1990
НАУКА И ИЗКУСТВО

Григорий Венедиктов е изтъкнат съветски българист, един от най-добрите познавачи на културната проблематика на Българското възраждане и особено на проблемите около формирането на българския книжовен език.

Той ни предлага нов и задълбочен прочит на малко известни страници от историята на българската култура. За читателите ще бъде любопитно да узнаят подробности около нов, неизвестен препис на Плисневата история, за разсъжденията на автора върху все още ненамерената новобългарска печатна книга от 1806 г., върху първото драматично произведение на български език и за други малко известни книги от XIX век в съветските библиотеки.

Книгата е предназначена за българисти и слависти — езиковеди и литературоведи, историографи, културолози.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ:

проф. Св. Ивандчев
проф. П. Пашов
проф. Хр. Първев
ст. н. с. В. Станков
доц. В. Попова

©

Петър Минков Пашов - съставител, автор на уводната студия
Ралица Цветанова Цойнска — преводач, 1990
с/о Jusautor, Sofia

И индекс 80

ЗАДЪЛБОЧЕН ИЗСЛЕДОВАТЕЛ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

Съвременната съветска езиковедска българистика е наследила богатите традиции на руската славистика и българистика от миналия век. Огромна е ролята на руските и на съветските филолози българисти и слаисти в изучаването на проблемите на българския език и неговата история от класическия старобългарски, първия славянски книжовен език, до съвременното състояние на българския език и диалектите му. Както в миналото, така и сега авторитетните трудове на съветските учени, публикувани на руски език, допринасят за популяризирането на българския език и на българистичната проблематика въобще сред славистите и езиковедите от цял свят.

През последните десетилетия израснаха голяма група съветски езиковеди българисти, които работят по цялата територия на СССР, но основната част от тях са групирани в традиционните научни центрове Москва, Ленинград, Киев, Минск, Львов, Одеса и др. Бяха издадени редица трудове (монографии, студии, статии, тематични сборници), като постепенно се разширява обхватът на проблемите и се задълбочава научното дирене.

Не е възможно тук да се направи и най-бегъл преглед на постиженията на съветската езиковедска българистика — известна представа за това може да се състави от публикуваните библиографии „Советская болгаристика. Указатель литературы. 1945—1980. Части 1, 2 и 3“, Москва, 1981, от сборника „Советская болгаристика. Итоги и перспективы“, Москва, 1983, отразяващ докладите, изнесени на всесъюзната конференция на съветските българисти през януари 1981 г. в Львов, както и от активното участие на многобройни групи съветски езиковеди в работата на двата международни конгреса по българистика в София през 1981 и 1986 г., чиито материали бяха своевременно публикувани у нас в многотомни поредици.

Един от утвърдените съветски езиковеди българисти е Григорий Куприянович Венедиктов. Макар да има по-широка славистична подготовка, той се занимава изключително с българистична проблематика, като обаче постепенно разширява полето на научните си дирения — от чисто езикови до по-широки културологически въпроси, от съвременността към миналото, и особено българо-руските духовни връзки и взаимовлияния през периода на Възраждането.

Г. К. Венедиктов е роден на 13 ноември 1929 г. в с. Улите-ле, Зарасайски район, Литовска ССР (според сегашното административно деление) в семейството на руски селяни. След едно детство в недоимък, юношеството му е белязано от всеобщата за съветския народ беда — варварското нашествие на фашистка Германия. По време на Великата отечествена война той е евакуиран на изток, далеч от фронтите — в Оренбургска (Чкаловска) област, откъдето се връща във Вилнюс в началото на 1945 г. Тук Венедиктов завършва IV мъжка руска гимназия. Още същата 1947 г. той става студент в Ленинградския университет.

Попаднал в специалността българска филология при отлични преподаватели, между които изтъкнатият, впоследствие световно известен лингвист българист проф. Ю. С. Маслов, упоритият любознателен младеж бързо навакства пропуснатото в образованието си по време на войната и се насочва към българското езикознание. В края на следването си, през 1953 г., заедно с първата група съветски студенти, съобразно с тогавашния учебен план на специалността българска филология в Ленинградския университет, той учи и специализира в Софийския университет „Климент Охридски“, където слуша лекции при известните наши професори езиковеди Любомир Андрейчин и Стойко Стойков и литературоведите Георги Цанев и Петър Динеков. Практически занятия по съвременен български език със съветската група студенти филолози води асистентът, бъдещ професор по славянско езикознание Светомир Иванчев.

По това време вероятно се оформя окончателно решението на Венедиктов да се посвети изцяло на науката за съвременния български език и неговата история.

Веднага след завършването на висшето си образование, през 1953 г., Г. К. Венедиктов става редовен аспирант в Катедрата по славянска филология на Ленинградския университет с научен ръководител проф. Юрий Маслов (тема на дисертацията: „Глаголи за движение в българския език“). От март 1956 г. е назначен за научен сътрудник в Института по славяноведение при Академията на науките на СССР в Москва (сега Институт по славяноведение и балканистика). От 1977 г. е старши научен сътрудник.

През 1957—1959 г. Венедиктов взема участие в летните диалектоложки експедиции у нас за събиране на езиков материал за големия „Български диалектен атлас“, започнат като съвместна българо-съветска научна задача под ръководството на проф. Ст. Стойков и проф. С. Б. Бернщейн. Венедиктов съставя карти и коментари към тях като съавтор и съставител на том I от атласа.

Ст. н. с. к.ф.н. Г. К. Венедиктов е автор на около 130 науч-

ни българистични публикации по история на българския книжовен език, диалектология, граматика, общокултурни въпроси и др. Постепенно той съсредоточава усилията си върху историята на новобългарския книжовен език и неговото изграждане през Възраждането. Плод на тези му дългогодишни занимания са редица студии и статии, основната част от които по инициатива на Организационния комитет на Първия международен конгрес по българистика бяха събрани в книгата „Из истории современного болгарского литературного языка“, София, 1981 г.

Г. Венедиктов дълги години се рови сред материалите в ръкописните отдели на библиотеките и в архивите в Съветския съюз, за да издирва и да публикува неизвестни или неуроучени материали и документи с българистична тематика. Книгата „Из истории современного болгарского литературного языка“ по същество е едно монографично изследване (макар и представено чрез отделни основни фрагменти) за изграждането на новобългарския книжовен език през XIX в., в това число и установяването на устната форма на националния ни език, правоговор и правопис.

Когато проследява развойните тенденции в историята на съвременния български език, Венедиктов се ръководи единствено от реалностите на съответния исторически период, който изучава винаги „от първа ръка“ — понякога с години бави свои публикации само защото не е имал възможност лично да провери някой факт, дори детайл, в трудностъпен източник. Той се отнася критично към отдавна придобили гражданственост тези, понякога „по инерция“ преминавали от автор у автор (напр. за словотворчеството на Ив. Богоров, на когото е приписано неправилно авторство на редица думи, и др.).

Строгото придържане към научно установените факти във всичкото им разнообразие и широта насочва Венедиктов като българист да разглежда проблемите на българския език и българската култура в цялата българска езикова територия независимо от минали или сегашни политически граници. Той отдава решаващо значение на научнокритично доказания факт, в това число и на детайла, дори маловажния на пръв поглед — защото за установяването в пълнота на историческата истина в един процес от миналото всяка подробност може да се окаже важна, а в някои отношения и определяща. Научна теория може да се изгради само въз основа на съпоставянето на научно установените факти, на тяхната последователност и взаимозависимост. При изучаването на историческите процеси в разволя на българския книжовен език имат обаче значение не само чисто езиковите факти, но и множество извънезикови влияния, които допринасят да се

насочи езиковото развитие в дадено направление, да се даде предимство на една или друга езикова тенденция и в края на краищата — да се стигне до съвременния облик на българския език.

В тази книга „Българистични студии“ са събрани научни приноси на Г. К. Венедиктов, отнасящи се до историко-културната българистична проблематика: руско-българските културни връзки, историята на българското книгопечатане, история на българистиката в Русия и др. Тези въпроси интересуват и по-широки културни среди, а не само тесните специалисти, които следят малотиражните специализирани научни издания, където са публикувани статите на Венедиктов.

Тук се открояват редица нови важни моменти, напр. съобщението за първите сведения в Русия за новобългарския език (за говоримия български език), отбелязани у Кьопен през първата четвърт на XIX в. Значителна се оказва ролята на големия руски езиковед И. И. Срезневски при началните стъпки на българската лексикография, дала до края на миналия век такъв забележителен лексикографски труд като „Речник на българския език“ от Найден Геров в шест тома. Приведени са и са научно коментирани редица нови данни за Юрий Венелин — както биографични, така и за българистичните му занимания, за неговата „Граматика въннешного болгарского наречия“ и отзивите за нея от съвременниците му.

Венедиктов дава редица нови данни за един малко известен възрожденец — рано починалия автор на „Български буквар“ Георги Бусилин от Батак, издаден в Москва през 1844 г. Интересни са спомените на големия руски филолог проф. Ф. И. Буслаев за Бусилин.

Представа за начина на работа и изследователската страст на Венедиктов дава статията му „За първото драматично произведение на български език“, в която той убедително опровергава разпространеното мнение, че пиесата „Дворянски избори“, издадена в Кишинев през 1843 г., е превод на пиесата със същото заглавие на украинския писател Г. Ф. Квитка-Основяненко. Нещо повече — работейки само с оригиналните старопечатни книги, той установява, че първото драматично произведение на български език е превод на пиесата на малко известния в историята на руската комедия писател Дмитрий Иванович Брайкевич със заглавие „Добавление к Дворянским выборам“, комедия-водевил в едно действие, издадена в Одеса през 1842 г.

Особено ценни са серията статии за историята на българското книгопечатане — авторът е положил много усилия и е отделил много време, за да установи какви старопечатни български

книги има в основните съветски книгохранилища, главно в Москва и Ленинград. Той открива редица издания, въобще неотбелязани в българската библиография, а също и някои книги, които досега са били известни само библиографски. Между тях е и брошурата „Инструкция об обязанностях сельских приказов“, издадена на руски и български език в Кишинев през 1821 г. за българските заселници в Русия. Венедиктов е проучил тези ценен езиков паметник и възнамерява да го публикува със съответните научни коментари. Той не е загубил надежда да открие и „Молитвения крин“, книга, отпечатана в прочутата Будайска университетска печатница през 1806 г. и следователно спорваша правото на Софрониевия „Неделник“, отпечатан през същата година в Римник, да бъде сочен за първа новобългарска печатна книга.

Г. Венедиктов е участвувал с научни доклади в многобройни международни конгреси, конференции и симпозиуми по българистика, в това число — I и II международен конгрес по българистика (София, 1981 и 1986 г.), международни научни прояви по славистика (освен в Съветския съюз и България още в Полша, Унгария), където авторитетно е представял българистичната проблематика. Неговите доклади привличат вниманието на специалистите с оригиналния нов материал, даден в неговата автентичност и аргументирано интерпретиран, както и с внимателно направените научни изводи. Гостувал е с отделни лекции по история на съвременния български книжовен език в Софийския университет и във Висшия педагогически институт в Шумени.

Излишно е да се изтъква, че Венедиктов владее отлично български език — както говоримо, така и писмено. Той е превел от български на руски език две научни книги, едната от които е толкова трудната за превод монография на акад. Николай Годоров „Балканският град през XV — XIX в.“.

Венедиктов е награден през 1969 г. с орден „Кирил и Методий“ II ст. и с медал „25 години народна власт“. От 1986 г. е един от първите чуждестранни почетни членове на новооснованото Дружество на филолозите българисти.

Огромният събран и проучен езиков материал от нашегo Възраждане, голямата любов и всеотдайност към българистичната проблематика, удивителната работоспособност и постоянство на Г. К. Венедиктов ни дават основание да очакваме от него както отделни нови приноси, така и по-крупни научни трудове, обобщаващи дългогодишните му изследвания в областта на историята на новобългарския книжовен език и проблемите на българската възрожденска култура.

Проф. Петър Пашов

РЕДКИ БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ КНИГИ В СЪВЕТСКИ КНИГОХРАНИЛИЩА

НЕИЗВЕСТЕН ПРЕПИС НА „ИСТОРИЯ
СЛАВЕНОБОЛГАРСКАЯ“ НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Изминаха точно 200 години, откакто Паисий Хилендарски написа забележителната „История славеноболгарская“, изиграла толкова голяма роля за националното възрождане на българския народ. За непродължително време тя се разпространява из България в много преписи. Появяват се последователи на Паисий. Не можем да не се съгласим с Б. Ангелов, който пише, че „Паисиевата творба е може би онази ръкописна книга в историята на нашия народ, която е била най-много четена, която е оказала най-силно и определено обществено-политическо въздействие върху него“¹. Според последните публикувани данни сега са известни 34 преписа и 18 преработки на „Историята“ на Паисий². Освен това известни са повече от десет труда от подобен жанр, написани под по-силното или по-слабото влияние на Паисиевата „История“³.

Няма съмнение, че с посочените цифри не се изчерпва действителният брой на съществуващите преписи на знаменитата „История славеноболгарская“. Затова е необходимо и напред да се полагат усилия за издирване на нови преписи и преработки на този труд, както и на произведения, написани под негово влияние. Разбира се, необходимо е също да се направят опити отново „да се открият“ тези преписи на „История славеноболгарская“, чието място на съхранение днес е неизвестно. Безспорно много от преписите ѝ безвъзвратно са изгубени, в това число може би и някои от преписите, известни днес само по библиографските им описания.

Естествено, след като през 1914 г. Й. Иванов издаде „История славеноболгарская“ по Зографския препис, който се приема за Паисиев оригинал, откриването на нови преписи вече не представлява такъв интерес, както преди. Обаче и сега, както подчертават

Вж. Паисий Хилендарски. История славеноболгарская. Никифоров препис от 1772 г. Подг. за печат Б. Ангелов. С., 1961, с. 24.

²Тук там, с. 25—33. Трябва да се има предвид, че голям брой преписи и преработки са познати днес само по библиографски и други данни. Не е известно къде се пазят сега.

³Тук там, с. 33—36.

съвременните изследователи, е важно да се установи максималният брой на преписите и преработките на „История славеноболгарская“. Например Б. Ангелов пише: „За българската наука твърде важно е да има колкото е възможно повече сведения за разните преписи на „История славяноболгарская“, понеже това дава възможност да се добие по-цялостна представа за нейната роля в живота на нашия народ“⁴. В. Велчев подчертава, че преписите на Паисиевата „История“ „позволяват да се установи сферата на влияние, което е упражнило произведението на Паисий, сочат пътищата, по които се е движило това влияние, указват промените, които под влияние на промени в езика и настроения на историческия момент е претърпял първоначалният текст“⁵.

Като имаме предвид това, смятаме за полезно да съобщим за един неизвестен в историографията ръкописен препис на „История славеноболгарская“ от Паисий Хилендарски.

Преписът, за който става дума и с който се запознахме за първи път през 1960 г., се пази в Отдела за ръкописи и старопечатни книги на Държавния исторически музей в Москва (сбирка на А. Д. Чертков, № 310). В инвентарния ръкописен опис на сбирката на А. Д. Чертков този препис фигурира като „История славяноболгарская (Сочинение Паисия иеромонаха)“. В краткото описание на ръкописите в сбирката на А. Д. Чертков, публикувано през 1958 г.⁶, не е отбелязан този препис на „Историята“ на Паисий. С това се обяснява в известна степен и фактът, че досега преписът е останал неизвестен на изследователите.

Разглежданият препис е написан с полуустав на листове с размер 18×21,5 см, поставени в зелена обложка. В ръкописа има всичко 133 листа. Първите 3 и последните 6 листа са празни. Следователно текстът на „Историята“ е написан на 124 листа. Текстът започва на л. 4 с известното „Ведение“. От този лист започва и буквената номерация на ръкописа. Пагинацията на л. 1—63 е направена от преписвача на ръкописа, на л. 64—123 — от друго лице. Погрешно са отбелязани два листа с цифрата ч (т. е. 90). Горната част на лицевата страна на л. 1 с надпис заглавие *ω цр'твѣ болгарствѣ* и цифрата а (т. е. 1) е залепена с тясна лентичка от същата хартия с арабска цифра 1 в десния ъгъл. Посоченият надпис се повтаря (естествено в различни правопис-

⁴ Ангелов, Б. С. Преписи на Паисиевата история. — Известия на Института за българска литература, № 7. С., 1958, с. 299.

⁵ Велчев, В. Неизвестен последовател на Паисий Хилендарски. — Език и литература, 1956, № 6, с. 447.

⁶ Вж. Щепкина, М. В., Т. Н. Протасьева. Сокровища древней письменности и старой печати. М., 1958, с. 63—65.

ни варианти, вж. по-нататък) на повечето страници от ръкописа. Той липсва на 57 страници, преди всичко на обратната страна на листовете.

За съжаление в ръкописа няма каквито и да било приписки, бележки и под., направени от преписвача или от други лица, каквито са ни познати от много други преписи на „История славеноболгарская“ на Паисий. Затова не могат да бъдат посочени нито името на преписвача, нито точното време и мястото на извършване на разглеждания препис. В инвентарния ръкописен опис на сбирката на А. Д. Чертков този препис на „Историята“ е датиран от началото на XIX в. Възможно е преписът да е направен и малко по-късно, но очевидно не по-късно от 1873 г. Това става ясно от факта, че на л. 1 има печат от библиотеката на Чертков. цялата ръкописна сбирка, както е известно, е предадена за съхранение в Румянцевския музей през 1873 г., а оттам през 1883 г. е постъпила в Историческия музей. Времето на извършването на преписа би могло да се посочи по-точно, ако имаше сведения за времето на постъпването му в библиотеката на Чертков. Навярно ръкописът е включен в сбирката на А. Д. Чертков след 1845 г., тъй като в каталозите на библиотеката му, издадени през 1838 и 1845 г., този ръкопис не е отбелязан⁷. В подкрепа на това е и следната бележка, направена на обратната страна на външната дъска на подвързията: „Записана (рукопись, т. е. ръкописът на „История славеноболгарская“ — Г. В.) на белом листе у стр. 431-й, II, Прибав[ление].“ От тази бележка следва, че ръкописът не е бил включен във „Второто допълнение“ към „Всеобщата библиотека на Русия“ на А. Д. Чертков вероятно поради това, че е постъпил в сбирката му, когато каталогът вече е бил публикуван, т. е. след 1845 г.

Ако тази бележка е направена от самия А. Д. Чертков, в такъв случай разбира се, трябва да се признае, че разглежданият препис на Паисиевата „История славеноболгарская“ е придобит от него между 1845 и 1858 г. (годината на смъртта на А. Д. Чертков).

Засега не разполагаме със сведения и за това, по какъв начин даденият препис на Паисиевата „история“ е попаднал в сбирката на А. Д. Чертков. Може би Чертков сам го е донесъл през 1858 г. от по-

⁷Вж. [Чертков, А. Д.] Всеобщая библиотека России или каталог книг для изучения нашего Отечества во всех отношениях и подробностях. М., 1838, с. 503—523, 630—631; Всеобщая библиотека России. . . Прибавление второе. М., 1845, с. 429—451.

следното си задгранично пътуване⁸. Може би „Историята“ на Паисий му е била подарена от някой от неговите познати. Възможно е да му я е подарил например Н. Н. Мурзакевич, който добре се е познавал с А. Д. Чертков⁹. Н. Н. Мурзакевич е бил свързан също и с живеещи в Одеса българи, които са могли да му дадат този препис. Известно е например, че именно чрез Н. Н. Мурзакевич през 1838 г. В. Априлов е изпратил на Ю. Венелин един препис на „История славеноболгарская“¹⁰, който сега се пази в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека „В. И. Ленин“. Също така е известно, че Н. Н. Мурзакевич е имал и друг, Жеравненски препис на „История славеноболгарская“¹¹. Помалко вероятно е предположението, че А. Д. Чертков е донесъл разглеждания препис на Паисиевата „История“ от България след завършване на Руско-турската война (1828—1829 г.), в която той участва, по-точно в боевете край Силистра¹². В такъв случай този ръкопис щеше да бъде включен в каталозите на „Всеобща библиотека на Русия“ от 1838 и 1845 г.

Разглежданият препис на Паисиевата „История славеноболгарская“ вероятно е бил направен набързо или от неопитен преписвач. За това говорят отделните пропуски и многобройните поправки, които намираме в ръкописа. Характерно е например, че осезан най-често срещания вариант на надписа *ω цр ствѣ болгарсте* в ръкописа са представени още 26 различни написания. Тук ще посочим някои от тях: *ω цр ствѣ болгарстем* (л. 7 об.), *ω цр ствѣ болгарстемъ* (л. 11 об., 64, 68), *ω цр ствѣ бол арстемъ* (л. 27 об.), *ω цр ствѣ болгар те* (л. 15 об.), *ω цр ствѣ благрсте* (л.

Вж. статията „А. Д. Чертков и его библиотека“, — Русский архив, 1863, вып. 1, с. 9.

⁹ Вж. Мурзакевич, Н. Н. Автобиография, СПб., 1889, с: 99—100, 224.

¹⁰ Вж. съпроводителното писмо на В. Априлов, публикувано от Лавров, П. А. в статията „Одна из переделок истории славяно-болгарской иеромонаха Паисия, сохранившаяся в рукописи № 1731 собрания проф. Григоровича“ (Труды Восьмого Археологического съезда в Москве, т. II. М., 1895, с. 250, з.б. 1).

¹¹ Раковски, Г. С. Нѣколко рѣчи о Асѣню първому, великому царю болгарскому и сыну му Асѣню второму. Белград, 1860, с. 20, 118. — Бележка. В последно време беше изразено схващане, че разглежданият тук препис на Чертков е направен от Жеравненския препис на „История славеноболгарская“ (Тодоров, Ил. Жеравненският препис на „История славеноболгарская“. — Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, т. XVI (XXII), 1981, с. 26—27; Тодоров, Ил. За реконструкцията на един изчезнал препис на Паисиевата история. — В: Литературознание и фолклористика. В чест на 70-годишнината на академик Петър Диневков. С., 1983, с. 266).

¹² Вж. посочената по-горе статия в „Русский архив“, с. 5.

18 об.), *ω црѣтвѣ болгарсте* (л. 82), *ω црѣтвѣ болгарстѣмъ* (л. 3, 8), *ω црѣтвѣ болгарсте* (л. 41 об.), *ω црѣтвѣ болгарсте* (л. 12), *ω цаѣрствѣ болгарсте* (л. 71 об.), *ω цаѣрствѣ болгарсте* (л. 14), *ω црѣтве болгарстемъ* (л. 85, 112, 115), *ω црѣве болгарстемъ* (л. 120), *ω црѣтвѣ болгарскомъ* (л. 2, 3 об., 4, 5 об., 64 об., 65) и др.

След като „Историята“ е била преписана, тя е прочетена от друго лице (не от преписвача), което е нанесло много поправки с молив както в текста, така и на полетата с коректорски знаци. Може би тези поправки с молив са направени по различно време. Една част от тях (посочените на полетата с коректорски знаци) са нанесени вероятно веднага или наскоро след като е преписана „Историята“. За това говори фактът, че тези поправки са повторени и в текста със същия почерк, със същото мастило, с което е преписан целият текст на „Историята“. Поправките с молив в самия текст не са повторени с мастило с изключение на две поправки с друго мастило (вж. по-нататък). Това ни дава основание да смятаме, че поправките с молив в текста са направени по-късно, след като поправките, изнесени в полетата с молив и коректорски знаци, вече са били повторени в текста с мастило. Едва ли може да се допусне, че лицето, което е нанесло поправки в текста с мастило, не ги е взело предвид, тъй като повечето поправки, отбелязани по полетата, са пренесени и в текста. Освен това не са редки случаите, когато на една и съща страница поправките с молив в текста не са повторени с мастило, а поправките, направени с молив по полетата, са пренесени с мастило и в текста.

Най-напред ще посочим някои думи, които са поправени в текста според поправките, отбелязани с молив по полетата на ръкописа. Например: *вѣденіе* е поправено на *вѣденіе*, *истѣвики* — на *истѣрѣки*, *вѣ мѣрѣ* — на *вѣ мѣрѣ* (л. 1); *міра* — на *міра* (л. 1 и др.); *призирати* — на *презирати* (л. 2); *развѣти* — на *развѣти*, *полѣзно* — на *полѣзно* (л. 3 об.); *принѣли* — на *пренѣли* (л. 59 об.); *чѣвство* — на *чѣвство* (л. 64 об.); *чюдеса* — на *чѣдеса* (л. 66); *закѣка* — на *закѣна* (л. 67); *пришѣлъ* — на *поишѣлъ* (л. 80 об.); *мірскою* — на *мірскою* (л. 90 об.).

Има много поправки, направени с мастило в текста в съответствие с поправките с молив и коректорски знаци по полетата, когато не е ясно коя буква е поправена. Не е ясно например вместо кои по-късно са написани букви в следните думи: буквата *л* в думите *болгарски* и *болгари* (л. 5); буквата *г* в думата *грабѣ-*

телство (л. 21 об.); буквата *ч* в думата *чрезъ* (л. 22); буквата *ѣ* в думата *ѣвнѣць* (л. 24, 24 об.); буквата *з* в думата *зато* (л. 25); буквата *х* в думата *лѣтописехъ* (л. 35); буквата *к* в думата *тако* (л. 76 об.); буквата *а* в края на името *Мѣрата* (л. 79); буквата *ѣ* в думата *крѣпостъ* (л. 89 об.); буквата *р* в словосъчетанието *по срѣде* (л. 102 об.); буквата *и* в думата *насилѣ* (л. 103 об.); буквата *и* в думата *народи* (л. 113 об.); буквата *е* в името *Параскѣви* (л. 115) и т. н.

По-малко са случаите на поправки с молив в текста. Например: в думата *бѣдственнаго* (л. 1 об.) буквата *е* в първата сричка е поправена на *ѣ*; *своѣ егѡ* (л. 3 об.) — на *своегѡ*; в думата *богарского* (л. 4) след *бо* е написана буквата *л*; в словосъчетанието *за сой* (л. 4 об) след *с* е написана буквата *в*; в думата *славѣни* (л. 12 об.) *а* след *в* е поправена на *я*; в думата *незабитно* (л. 21) буквата *о* е поправена на *с*; *в' велико* (л. 64 об.) е поправено на *във велико*; в думата *сѣрбиски* (л. 65 об.) буквата *и* след *б* е зачертана; в израза *и оубыль нога господаръ* (л. 73) думата *нога* е поправена на *онѡга*; в личното име *Светослава* (л. 73 об.) крайното *а* е поправено на *ѣ*; на л. 74 пред думата *поможетъ* е написано *да*; в словосъчетанието *ис Терново* (л. 80) буквата *с* е поправена на *з*; в името *Лазара* (л. 80 об.) двете последни букви са добавени с молив; в думата *немци* (л. 88 об.) буквата *ѣ* е зачертана; в думата *прбывають* (л. 112) след *р* е добавено *е*; в думата *мномого* (л. 119 об.) е зачертано *мо* и ударението е написано на първата сричка.

В много думи ударенията са изпуснати от преписвача, изглежда, случайно, а може би и поради това, че не ги е имало в ръкописа, от който той е преписвал „Историята“. По-късно той или друго лице е поставило ударения с молив на редица думи. Например: *наполнити*, *акѣ*, *чѣстнѣи* (л. 1 об.); *пѣки* (л. 3); *написа*^{*}, *сѣю*, *платит*^д (л. 4); *цр'твовали*, също и на частицата *най* в прилагателното *найславни* и в наречието *наибѡле* (л. 4 об.); *прѣмлютъ*, *нѣматъ* (л. 5 об.); *враче*, *сегѣшнѣи*^{*} (л. 6); *Тракію*, *войска* (л. 13 об.); *кѣсара* (л. 19 об.); *Константина* (л. 21); *благодарѣнѣ*, *войнство*, *наставнѣль* (л. 22); *пѣрви* (л. 22 об.); *войска* (л. 28 об.); *воинство* (л. 29); *ималъ* (л. 29 об.); *сирѣчь* (л. 30); *пришествовѣ* (л. 32 об.); *добрѣ* (л. 48); *приходѣли* (л. 54); *войска*, *войнство* (л. 70 об.); *войнство* (л. 75 об.); *покорѣль* (л. 90); *пѣрви* (л. 99); *житѣмъ* (л. 109); *пространно* (л. 113).

Многобройни са също така поправките, направени с молив, които се отнасят до мястото на ударението. В много думи уда-

рението, написано с мастило, след това е зачертано с молив и е поставено на друга сричка. И така *порѣдъ* е поправено на *порѣдъ*, *написахъ* — на *написахъ*, *не погъби* — на *не погъби*, *болгърски* — на *болгърски* (л. 4); *оучатъ* — на *оучатъ*, *поради* — на *поради*, *болгари* — на *болгари*, *были* — на *были*, *пъти* — на *пъти* (л. 4 об.); *никой* — на *никой*, *нищетагъ* — на *нищетагъ* (л. 6); *болгаринъ* — на *болгаринъ*, *написахъ* — на *написахъ* (л. 6 об.); *бъгали* — на *бъгали* (л. 7); *що са были* — на *що са были* (л. 7 об.); *проишли* — на *проишли* (л. 11); *видинска* — на *видинска* (л. 15); *посрамлены* — на *посрамлены* (л. 45); *ревностъ* — на *ревностъ* (л. 107); *граматика* — на *граматика* (л. 111); *Хиландарски* — на *Хиландарски* (л. 121 об.); *граматика* — на *граматика* (л. 122 об.); и много други подобни поправки.

В някои думи освен ударението, написано с мастило и по-късно незачертано (може би случайно) от лицето, което е нанесло поправките, има също и ударение, поставено с молив, поради което тези думи сега имат сякаш две ударения на различни срички. Например: в думите *болгари* (л. 5), *болгърски* (л. 6 об.) ударение е поставено с молив и над *о* от първата сричка; в думата *дворове* (л. 7) — над *о* от втората сричка; в думата *авари* (л. 13 об.) — над *а* от втората сричка; в думата *были* (л. 13 об.) — над *и*; в името на град *Свищовъ* (л. 15 об.) — над *о*; в словосъчетанието *при смърти* (л. 21) с молив е поставено ударение и над *е* — *смърти*; в думата *рекаль* (л. 27, 33) — над *е*; в думата *слободно* (л. 31) — над *о* от първата сричка; в думата *негово* (л. 59 об.) — над *е*; в думата *можѣтъ* (л. 73) — над *о*; в словосъчетанието *на помощъ* (л. 75) с молив е поставено ударение и над *о* след *и*; в думата *младѣго* (л. 75 об.) — над първото *а*; в думата *гъзпѣви* (л. 89) — над *ѣ*; в думата *написанѣ* (л. 98) — над *а* след *с* и т. н.

На много места в ръкописа със същия молив са поставени запетая.

Отделни думи в ръкописа, от който е направен разглежданият тук препис, вероятно са били написани неясно или са били неразбираеми за преписвача. Затова той е оставил съответното място празно. Може би и в ръкописа, от който е направил преписа си, тези места също са били празни. Така или иначе, след като даденият препис на „Историята“ е бил вече готов, на някои празни места са били направени добавки с молив. Една част от тях е била преписана по-късно с друго мастило. Например на л. 21 отначало с молив, а след това с мастило са дописани ду-

мите *аваровъ* и *авари* в следното изречение: *сѣй* (крал Тривелия) *въ началѣ своего кралѣвства развоевалъ аваровъ то сѣ мацари авари, за кое първо речѣ сѣ какъ изгнали болгаров из Панонїа*¹³. На л. 70 в думата *сербкина* първата част (*серб*) е написана с мастило, а втората част (*кина*)—с молив. На л. 72 об. в изречението (цар Смялец) *имеалъ сна при чрѣческаго (sic!) црѣ именемъ Асѣнъ Иѡаннъ* името *Асѣнъ* е написано с молив¹⁴. На л. 74 е оставено празно място за първата част на името, завършващо на *цуката* в следното изречение: *Свѣтославъ послалъ, к, хиллди пѣши болгаровъ под кѣмендата Іѡанна Хрисобозко. . . цуката*. Срв. *Мацзката* в Зографския (л. 46) и Никифоровия (л. 72) препис и *Мамацзката* в Софрониевия препис от 1765 г.

В ръкописа много думи, главно имена на царе, са подчертани с молив. Подчертаването е направено с друг молив, различен от този, с който са нанесени поправките по полетата на ръкописа или в текста. Това показва, че и този препис на „История славеноболгарская“ е четен, но може би по-малко в сравнение с някоя други от познатите преписи.

По-нататък даваме няколко откъса от описания по-горе препис на „История славеноболгарская“ на Паисий Хилендарски. При подготвянето на тези откъси за печат бяха направени следните промени в текста: думите са разделени, надредните букви са написани на реда, поставянето на пунктуационните знаци е доближено до съвременните норми на употребата им, изреченията и собствените имена започват с главни букви.

¹³Срв. в Зографския препис (по изданието на Й. Иванов): *развоевалъ араевъа то сѣ мацари, за кое прѣо речѣ се* (л. 14—14 об.). Й. Иванов отбелязва, че думите *то сѣ мацари* са написани като пояснение над думата *араевъа*, т. е. *авари* (вж. История славеноболгарская. Собрана и нареждена Паисием иеромонахом в лето 1762. С., 1914, с. 17, бележка 3 под линия). Но вж. в Софрониевия препис от 1765 г.: *раз'воевали аваровъ, то са мацари авари* (л. 15 а).

Другояче е в Софрониевия препис от 1781 г.: *разбилъ мацарите, защо испадили болгарите из Панонїа* (л. 18 б). Цит. по изданието на Ст. Романски: Нов Софрониев препис на Паисиевата история от 1781 г., съпоставен с преписа от 1765 г. С., 1938, с. 25 (Български старини, № 9).

¹⁴Това име липсва в Зографския препис (л. 45), но го има в Софрониевия препис от 1765 г. (л. 48 об.).

[л. 1] Въденіе прѣжде бывшихъ въ міре сѣмъ вѣщей и дѣланій живущимъ на землі не токмо полѣзно, но и зѣлоу потребно есть, любуемъ ради читателю. Аще навикнеши сихъ чѣсто прочитовати, обогатити се ра́зумомъ и не будиши въсма не искъсень, и младимъ дѣтемъ и препростимъ челоуѣкомъ безъ отвѣтенъ, егда по случаяу вопросятъ тебѣ прѣжде бывшихъ въ мірѣ церковнаа дѣланія и црѣкѣ исторіи, и с не малымъ стѣдомъ будеши, егда тебѣ сихъ ничто же возмѣжеша отвѣщати. Укъдѣ же въдѣніа сѣхъ возмѣжеша снизкати, аще не тебѣ сихъ, иже дѣланія міра сегѣ писаша, и не долго врѣмѣ поживше, нікомъ бо дарова се долго жити на долгое врѣмѣ писанія тебѣ сихъ оставиши. Сами собѣо оумъдрити се не можемъ, [л. 1 об.] кратки бо сѣтъ днѣ житія нашего на землі. У четенія оубо дрѣвнихъ лѣтописаніи и тебѣ чуждаго искъства скъдлость лѣтъ нашихъ, ка стежанію ра́зума, наполнити понуждаемъ се. Хощеши ли въ домъ съдѣти и всѣхъ црѣтва міра сегѣ и безъ многаго труднаго и бѣдственнаго пѣтшѣствія оувѣдети содѣланая и содѣваемаа ва нихъ и въденія сегѣ въ наслажденія оумное и въ ползѣ себе и инемъ оупотребити, чести исторію. Хощеши ли въдѣти аки на позорище игра міра сегѣ, премененія и пагубѣ великихъ црѣत्वъ и црѣй и непостоянное блгополѣчїе ихъ, како гдѣствущихъ и гордащихъ се те нароудохъ ѣзыкъ силни и непреодоулни въ бранехъ и честнии оу всѣхъ [л. 2] вънезапазъ изнемогѣша, смириша се, падоша, исчезѣша, чѣты исторію и те неа познавъ светѣ міра сегѣ, обзчѣи се презираги ете.

Начало на „Предисловие“

[л. 3]. Історіа славѣноболгарскаа ѿ народа и ѿ црѣ и стѣх болгарскихъ і ѿ всехъ дѣлїа и битїа болгарскаа. Собрано и нареждено Паисїем іеромонахом бѣвшаго во стѣй горї [л. 3 об.] Афонскїа ѿ епархїи Самоковскїа в лѣто аѹѣ в* на ползв рѣдѣ болгарскомѣ.

Предисловіе к' хотѣщимъ читати и послѣшати написана в' історїицѣ сїю.

В' немлите ви, читатели и слышатїелї; рѣде болгарски, кой ревнѣтъ и оусердствуетъ по своего рѣда и по свое ѿтчество болгарское и желаетъ развѣсти и знати извѣстно рѣди свое е го болгарскаго рѣда, и за ваши ѿцы и праѿцы, и црѣве, и патїарси [sic!], и стѣх, какѡ са испѣрва поживѣли и преишли. И вамъ потребно и полѣзно есть да знаете извѣстно дѣлїа ѿцѣ вашихъ, како що знаютъ вси дрѣги рѣдовѣ и ѣзїци за нїхны рѣдѣ и ѣзїкѣ и имѣють історїи и всѣаки книжникѣ ѿ нїхъ знатъ и сказѣтъ и хвалитъ сѣ за свой рѣдѣ и ѣзїкѣ. Тако [л. 4] и азъ вамъ написахъ по рѣдѣ извѣстно за вашъ рѣдѣ и ѣзїкѣ. Читайте и знайте а да не бѣдете ѿ дрѣги рѣдове и ѣзїци подсмѣвѣеми и оукорѣеми. Азъ излїха поревновѣхъ по Рѣда и по ѿтчество, болгарское и много трѣдѣ сотворїхъ собирати ѿ различныхъ кнїги и исторїи дѣндеже собрѣхъ и совакѣпихъ дѣлїа рѣда болгарскаго въ кнїжицѣ сїю, рѣди ваша полза и похвалѣ вамъ написахъ. Кой любытъ свой рѣдѣ и ѿтчество болгарское и любите знати за свой рѣдѣ и ѣзїкѣ, препїсѣтъ історїицѣ сїю, платитѣ, нека и вамъ препїшегѣ кой оумѣють писати и имѣють ею да сѣ не погѣбї. А кой не люблѣтъ за свой рѣдѣ болгарски

Първата цифра (а) в ръкописа е написана с молив.

знати, но сѧ обращаютъ на чужда политика и чужди ѧзыкъ,
[л. 4 об.] и не радеть за соѧ [sic!] ѧзыкъ болгарски, но сѧ оу-
чатъ читати и говорити по чрѣчески [sic!] и срамет сѧ да сѧ
наречатъ болгарѧ. У неразъмне і юрѡде, поради что сѧ срамиш
да сѧ наречѣшъ болгаринъ и не чатишъ по своѧ ѧзыкъ не
дѣмашъ? Или не сѧ имали болгарѧ црѣтво и гдѣтво? За толико
црѣтеовали и были славни и чуждни по всѧ земля и много
пѣтї ѡ силни римляне и ѡ мѣдри грецы данъ взимали, и давали
имъ црѡвъ и кралѣве свой црѣки дщѣри во свпрѣжество и да
бы имѣли мѣръ и любовъ со црѧ болгарѣти. И ѡ всегѡ славѣн-
скагѡ народа наиславни были болгарѧ. Пѣрво сѧ онѧ црѡвъ на-
рекли, пѣрво онѧ патрїарха имѣли, пѣрво онѧ сѧ крѣтили, наиболе
земля онѧ ѡсвоили. Тако ѡ своегѡ народа [л. 5] словѣнскагѡ
онѧ силни и чѣтнии были. И пѣрви стѣни словѣнскыи ѡ болгарѣ-
ски родъ и ѧзыкъ просѣли, како за тѡ по редѣ всѧхъ всеѧ істо-
рїю написах.

Откъс от главата „Историческа сбирка за българския народ“
[л. 34]. Но греци и латїны потѡмъ имѣли велика распра ради
Болгарїѧ на собор оу Црѧградъ. В то врѣмѧ и по прежде были
ѡстѣпїли латїни ѡ правослѡвїе, но иещѣ не били разлѣчены [л.
34 об.] конечно ѡ греци. Но ради Болгарїѧ распри имѣли, кой
да бы имѣли под своѧ власть. И тако сѧ конечно разлѣчили
грецы ѡ латїны и проклѣли. Но болгарѧ за мѧло врѣмѧ были
под патрїаршїю црѧградскою. Грецы, когда поставали болга-
ромъ архїепископа, искали ѡ нихъ много злато и дари. Затѡ сѧ
соблазнили болгарѧ и ѡлѣчили сѧ ѡ патрїаршїѧ црѧградскїѧ, по-

ста̀вили себѣ патрі́арха въ Болгарію. И тако̀ до̀кле сто̀ло̀ цѣ̀ртво̀ болгарское, имѣ̀ли патрі́арховѣ̀ въ своѣ̀мъ ѡ̀зика̀. Зрѝ въ тѣ̀мъ въ̀ кни́гѣ̀ Кормчѣ̀ на листѣ̀, ѣ̀, ѡ̀ кра̀ж. Ра̀ди то̀гѡ̀ цѣ̀рѣ̀ Михаила̀ несогласно̀ естѣ̀ [л. 35] въ̀ лѣ̀тописехъ̀. Маврѣ̀бѣ̀ръ пишѐ: Мврта̀го̀нѣ̀ прѣ̀д крещѣ̀нїѐ, а Баро̀нѣ̀ пишѐ: бо̀лгарис, но̀ ѐ то̀ има̀ по̀ грѣ̀часкѝ ввргѣ̀росѣ̀. Нѐ погодѣ̀ли како̀ мѣ̀ было̀ има̀ прѣ̀жде крещѣ̀нїѐ, но̀ прѣ̀сто̀ болгарисѣ̀ писѣ̀ли. Ра̀ди то̀ несогласно̀ въ̀ лѣ̀тописцы̀ сто̀итѣ̀. Бы̀ль нѐкой ро̀бѣ̀ Ѳо̀ма̀ оу̀ нѐкоѐмъ бо̀лгарина̀ въ̀ Цѣ̀риград. За̀ нѐкоѐ согрѣ̀шенїѐ побѣ̀гна̀лъ ѡ̀ своѣ̀мъ гѣ̀дрѣ̀ и прѣ̀дѣ̀лъ твѣ̀рска̀ вѣ̀ра. По̀ двадесѣ̀тъ лѣ̀тъ прѣ̀творѣ̀лъ себѣ̀, како̀ ѐ ѡ̀нѣ̀ Костантинѣ̀, ѡ̀нѣ̀ Ирїны̀ цѣ̀рци. И тако̀ собра̀лъ во̀йска̀ и взѣ̀лъ ѡ̀ грѣ̀цы Армѐїѣ̀, па̀къ прїшѐлъ с̀ вели́ка̀ сїла̀ и ѡ̀блада̀лъ Цѣ̀риградѣ̀. И бы̀ли грѣ̀ци въ̀ вели́ка̀ тесно̀та̀, нѐ можѣ̀ли ни́кво̀ [л. 35 об.] да̀ мѣ̀ са̀ протїва̀тъ. То̀гѡ̀ ра̀ди посла̀ли то̀мѣ̀ цѣ̀рю̀, ѐщѐ когдѣ̀ был нѐвѣ̀ренѣ̀ вели́ко̀ моленїѐ да̀ бы̀ прїшѐлъ и помо̀галѣ̀ имѣ̀. ѡ̀нѣ̀ са̀ подвїг̀на̀лъ с̀ вели́ка̀ сїла̀ и во̀инска̀, напѣ̀лъ на̀ Ѳо̀ма̀ ѡ̀ступника̀ и пора̀зѣ̀лъ егѡ̀ въ̀ конѣ̀цѣ̀. Само̀гѡ̀ Ѳо̀ма̀ зхвѣ̀тилѣ̀ и пѣ̀рво̀ ѡ̀резѣ̀лъ емѣ̀ но̀зѐ и рѣ̀цѐ, пото̀мъ ѡ̀сѣ̀ка̀лъ емѣ̀ и гла̀вѣ̀. Та̀ко̀ са̀ воз̀вратѣ̀лъ с̀ вели́ка̀ корїсть̀ и сла̀ва̀ въ̀ Болгарію̀.

Откѣ̀с от гла̀вата̀
„За̀ славянскїтѐ учїтелѝ“

[л. 97] Воспо̀мѣ̀нїѝ потрѐбно̀ во̀ кра̀нцѣ̀ за̀ ста̀го̀ Кири́ла̀ и Меѡ̀бѣ̀дѣ̀на̀ въ̀ ко̀ѐ врѐмѣ̀ соста̀вилѝ пис̀мена̀ а* кни́гѝ на̀ словѣ̀нскѝ ѡ̀зикѣ̀. Во̀ врѐмѣ̀ Михаї́ла̀ цѣ̀рѣ̀ иконобо̀рца̀ бы̀ль Кири́ль и Меѡ̀бѣ̀дѣ̀. Ро̀дїлѝ са̀ оу̀ Солнѣ̀нѣ̀ гра̀дѣ̀ ѡ̀ ѡ̀ца̀ именовѣ̀мъ Лѣ̀вѣ̀, сановїта̀ и бо̀-

* С мо̀лив ѐ по̀правено̀ на̀ и.

гата и добродѣтелна члвѣка. Сѣы Мефодїа стѣль вивѣда сло-
вѣнски или бѣлгарски и наѣчил сѣ ѣзїкъ [л. 97 об.] словѣнски.
По десѣтъ лѣта встѣвил сѣнъ воїнски и воспрїал чїнъ мона-
шаски. Кирилъ сѣый был помлади братъ Мефодїевъ. Оучил сѣ
послѣжде филосѣфїа в Цриградъ заедно с Михайла црѣа, малаго
снѣ Феѡфилова. И бѣлъ филосѣфъ изреденъ и славенъ во Цри-
градъ. И по совѣта брата егѡ Мефодїа встѣвил мїръ и вос-
прїалъ і ѡнъ монашески чїнъ и провождѣлъ стоо житїе. И во
врѣма тѣ, егда црѣтвовѣлъ Мъртагонъ в Бѣлгарїю, пришѣлъ Ме-
фодїа вѣ Терново, понѣже бѣлъ искалъ тогдѣ Мъртагонъ црѣ
писцѣа иконаго да мѣ напише палати. Мефодїа бѣлъ [л. 98] знѣлъ
тѣ дѣло, но вѣче тогѡ ради прїшѣлъ да бї возмогал наоучїти
и оуловїти бѣлгари во вѣрѣ хрѣтїанстей. Како емѣ заповѣдалъ
Мъртагонъ црѣ да мѣ напишетъ на ѡнѣа палата свѣровѣ и птї-
ци и подобїе ловїтви, но сѣы Мефодїа написаль прїшѣствїе
Хрѣтѣво толико хїтро и страшно. Когдѣ видель црѣ ѡно написѣ-
нїе, оустрашил сѣа и прїшѣл вѣ чѣвство и оумилѣнїе. Тогдѣ Мефод-
дїа оулячїлъ врѣма подобно и глабѣлалъ црѣю и повчавал егѡ да
прїиметъ вѣрѣ хрѣтїанскою і ѡбратїлъ Мъртагонна на сїе. По-
слѣлъ кѣ црїци Феѡдѣри и прїшѣлъ изъ Цриградъ [л. 98 об.]
епїскопъ, посланъ ѡ црїци, и крѣтилъ црѣа Мъртагона. Нарѣкалъ
емѣ има Михайлъ. И многѡ народъ бѣлгарски крѣтили сѣа вѣ
тѣ врѣма, понѣже Мефодїа глабѣлалъ имѣ и оучїлъ ихъ ѣзїкомъ
бѣлгарским. Пѣслѣ тогѡ, оубеждѣнъ ѡ црїци и ѡ нїхъ бѣл-
гаровъ, воспрїали Мефодїа и Кирилъ епїскопство да ѣдатъ да

оучать бѣлгари и прѣчи славѣни въ рѣх хр^т тѣанскою и нарекли ихъ апѣстоли бѣлгарскѣе.

„Послесловіе“

[л. 121 сб.] Азъ, Паисі, ꙗромонах и пороизмень* Хиландарски, совакзпѣхъ и написахъ, ѿ рѣски рѣчи прѣсти ѡбратѣхъ на бѣлгарски прѣсти рѣчи и словѣнски. По мѣло снадѣше ме рѣвностъ и жалостъ по рѣда своегѡ бѣлгарскаго, защѣ не имѣатъ** истѣрѣа заедно совакзплѣнна за преславная дѣанѣа испѣрваа временѣ рѣда [л. 122] нашегѡ, и стѣх, и цѣри. Тако и оукараха насъ многѣ гажди сѣрбѣе, и грѣци, защѣ не имѣемъ своа истѣрѣа. Азъ зрѣхъ по многѣхъ кнѣгахъ и истѣрѣахъ рѣди бѣлгари много извѣстѣе написано. Того рѣди воспрѣахъ трѣдъ много за двѣ лѣта собирѣти по мѣло ѿ много истѣри и оу нѣмска землѣ пѣвече за то намерѣнѣе ходѣхъ. Тамо ѡбрѣтохъ истѣрѣа Маврѣбѣрова за сѣрбѣе и бѣлгари, въ кратцѣ за цѣри, а за стѣи нѣкако не писѣлъ: лѣтинѣнъ былъ не исповѣдзетъ стѣихъ бѣлгарски и сѣрбски, кой просѣа ли послѣди, ѿ како сѣа ѡдѣлѣли лѣтини ѿ грѣци. Но и за сѣрбски стѣи злѣ пишетъ [л. 122 сб.] и покривѣетъ, а за бѣлгарски нѣкако не помензетъ. Тако азъ презрѣхъ своѣ главобѣлѣе, ꙗко за многогѡ врѣмѣа страдѣхъ, тако и оутрѣбою болѣхъ велми. И то ѿ желѣнѣе много, щѣ имѣахъ, презрѣхъ. И ѿ много врѣмѣнна погрѣбѣнаа и забвѣнаа едвѣ совакзпѣхъ заедно, рѣчи и слѣва написахъ. Не оучѣхъ сѣа ни грамѣтѣка нѣи политѣка нѣкако, но прѣстѣмъ бѣлгаромъ прѣсто и написахъ. Не бѣстѣ менѣ тѣцѣнѣемъ за рѣчи по грамѣтѣка сла-

* В рѣкописа буквата о след л е зачертана с молив.

** В рѣкописа буквата а е написана с молив.

гати и слѡва намещати, но совакѡпѣти заедино сѣю истѡриѣцѣ. И совакѡ
пѣхъ сѣю въ Хиландарѣ монастырѣ, прѣ и҃гмена Лаврѣнтѣа, брата мое-
го единого матѣ рѡднаго [л. 123] и старѣйшаго менѣ. Бѣ емѣ тогда лѣта
шесдесѣтъ, а менѣ четѣрдесѣтъ. Въ то врѣмѣ дааше Хиландарѣ данѣ
тѣркѡмъ трѣ хилѣди грѡша и задолжил сѣ бѣаше двѣдесѣтъ и
сѣдамъ хилѣди грѡша. И бѣ много смѣщѣные и несогласѣе брат-
ско. За то не могѡхъ стерпѣти к томѣ въ Хиландарѣ и изидох и
прѣидѡхъ въ Изграфѣ. И тѣ ещѣ много ѡбрѣтохъ извѣстѣе и
писма ради бѡлгари и присовакѡпѣхъ. И скончѣхъ речѣнаѣ въ сѣю
истѡриѣцѣ на ползѣ рѡдѣ нашѣмъ бѡлгарскомъ во славу и похвалѣ
гдѣсѣа Исѣсѣ Хрѣстѣа, емѣ же подобѣеть всѣакаѣ слава, чѣсть и покло-
нѣнѣе со безначалнымъ егѡ ѡцѣмъ и прѣсвѣтѣимъ [л. 123 об. и
блѣгимъ и живоращѣимъ* егѡ дѡхомъ нынѣ и прѣсно и во вѣки
вѣковѣ. Аминѣ**.

Неизвестный список „Истории славяноболгарской“ Паисия Хи-
лендарского. — В: Славянский архив. Сборник статей и мате-
риалов. М., „Наука“, 1963, с. 203—214.

ЗА ПЪРВАТА НОВОБЪЛГАРСКА ПЕЧАТНА КНИГА

Поради различия в историческите, политическите, културните и
други условия при отделните народи книгопечатането възниква
по различно време и се развива по своеобразен начин. Характерна
особеност на историята на книгопечатането при българите е, че
то започва доста късно и отначало се развива извън границите
на българоезиковата територия. Причината за това е известна —
тежките условия на османското иго, в които е бил принуден да
съществува българският народ в продължение на около пет века.

* Пред буквата *p* с молив е добавено *тво*.

** След като тази статия беше набрана, в България във в. „Народна култура“
(бр. 31 от 4 август 1962 г.) беше публикувана бележка от Б. Ангелов за този
препис на Паисиевата „История“, намерил го независимо от нас.

За начало на българското книгопечатане е приета 1806 г., когато са издадени следните две книги: „Кириакодромион“ („Неделник“) на Софроний Врачански в Римник и „Молитвенный крин“ от неизвестен автор в Буда (Унгария)¹. Първата от тези книги е добре позната; за втората дори специалистите по история на националното възрождане и книгопечатането на българите не могат да кажат много. Именно за тази книга и за мястото ѝ в историята на българското книгопечатане преди всичко ще стане дума по-нататък.

Следователно Римник и Буда са двата града, чиито печатници първи издават български (новобългарски) книги. Но докато в Римник е отпечатан само знаменитият „Кириакодромион“, Буда дава на българите много повече книги. Според данните на най-пълния библиографски опис на българските книги през националното възрождане, съставен от М. Стоянов, в Буда (преди обединяването ѝ с Пеща в един град през 1873 г.) са издадени не по-малко от 27 български книги, 24 от които са отпечатани в Университетската печатница². Тази цифра е много по-голяма от броя на книгите, посочени в някои трудове³. В Буда и Пеща, а след това и в Будапеща преди Освобождението на България през 1878 г., според данните на М. Стоянов са издадени общо 42 книги. Освен отбелязания „Молитвенный крин“ сред тях са книгите на Й. Кърчовски, К. Пейчинович, А. Кипилъвски, В. Ненович, Хр. Павлович, Р. Попович и други дейци от това време⁴. Важно е да се подчертае,

¹ Както е известно, изказано е и мнение, че български книги са се печатали и преди 1806 г. В такъв случай за първа българска печатна книга обикновено се посочва „Абагар“ (1651 г.). Ние обаче се присъединяваме към схващането на учените, които смятат, че „Абагар“, „Дидакалия“ (1802 г.) и някои други печатни издания, към които по един или друг начин българите са имали непосредствено отношение, са извън границите на чисто българското (или по-точно — новобългарското) книгопечатане.

² Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 506. В списъка на книгите, издадени от Университетската печатница в Буда, за 1869 г. тук случайно се дава и № 1869, под който в каталога се намира статия от сп. „Шутош“ (пак там, с. 92).

³ Например Е. Нидерхаузер, като се позовава на общия каталог на изданията на Университетската печатница, съставен от Ишван Балог през 1882 г., пише, че тази печатница е издала 9 книги преди Освобождението на България (Нидерхаузер, Э. Университетская типография в городе Буда и болгарское возрождение. — Известия на Института за история. Т. 14—15. С., 1964, с. 126). С. Кутинчев посочва малко преувеличени данни за броя на книгите, отпечатани в тази печатница (27), като вероятно включва и някои книги, в които не е отбелязана печатницата (Кутинчев, С. Печатарството в България до Освобождението. Принос към културната история на България. С., 1920, с. 181).

⁴ Много от тях (21) са включени в списъка на изданията на Университетската печатница за 1777—1848 г., подготвен за конференцията, посветена на 200-го-

че през първите две десетилетия на XIX в. всички български книги с изключение на „Кириакодромион“ са издадени в Буда, при това всичките, като се включи може би и „Молитвенный крин“ (вж. за това по-нататък), са отпечатани именно в Университетската печатница. Приносът на тази печатница за началната история на книгопечатането и за историята на българската култура през първата четвърт на XIX в. следователно е доста значителен.

От българските книги, издадени в Буда, особен интерес представя „Молитвенный крин“, появил се през същата година, когато е отпечатан и „Кириакодромион“ на Софроний Врачански. Във връзка с това възниква и важният въпрос, коя от тези две книги е отпечатана по-рано и вследствие от това коя от тях поставя началото на историята на българското книгопечатане.

„Молитвенный крин“ е посочен във всички налични печатни списъци на българските книги от Възраждането — И. И. Срезневски⁵, Ив. Шопов⁶, К. Иречек⁷, А. Теодоров-Балан⁸, Н. Начов⁹, В. Погорелов¹⁰, М. Стоянов¹¹. Книгата се посочва и в специални трудове по история на българското книгопечатане¹² и в някои други публикации, които са дадени по-нататък.

От всички изследователи, които засягат въпроса за първата печатна българска книга и споменават „Молитвенный крин“, само Н. Начов изразява съмнение, че е издаден. В статия от 1921 г. той посочва, че първа печатна българска книга е „Кириакодромион“¹³, а за „Молитвенный крин“ казва: „малко съмнителна е

дишината на Университетската печатница в Буда (1777 г., Будапеща). Вж. Index librorum selectorum in Typographia Universitatis Hungaricae Budae 1777—1848 impressorum. Manuscriptum. Budapestini, 1977, 3—4.

⁵ Срезневский, И. Очерк книгопечатания в Болгарии. — ЖМНП, 1846, ч. 51, отдел V, с. 6.

⁶ Шопов, Ив. В. Список за болгарските книги, които са издадени досега. Цариград, 1852, с. 3.

⁷ Иречек, К. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806—1870. Виена, 1872, с. 275.

⁸ Теодоров-Балан, А. Български книгопис. — СбНУ, № 9, 1893, с. 75; Теодоров-Балан, А. Български книгопис за сто години. С., 1909, с. 665.

⁹ Начов, Н. Към историята на новобългарската библиография. — В: Сборник в чест В. И. Ламанского. СПб., 1905, с. 9 (отд. отд.).

¹⁰ Погорелов, В. Опис на старите печатани български книги (1802—1877). С., 1923, с. 6.

¹¹ Стоянов, М. Цит. съч., с. 390.

¹² Вж. напр. Кутипчев, С. Цит. съч., с. 16, 181, 206; Начов, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 г. — Сб. БАН, № 15, 1921, с. 29, 30.

¹³ Начов, Н. Новобългарската книга. . . с. 21, 26.

тази книга¹⁴. В по-ранно свое изследване Н. Начов няма никакви съмнения за издаването на тази книга, а говори за „първите две новобългарски книги“, напечатани през 1806 г. — „Кириакодромион“ и „Молитвенный крин“¹⁵. Не ни е известно какво е накарало Н. Начов след време да се усъмни в издаването на „Молитвенный крин“. Все пак съмнението му е доста неочаквано, ако се има предвид, че той е познавал „Очерк за книгопечатането в България“ на И. И. Срезневски¹⁶, в който са посочени безспорни данни за наличието на тази книга през средата на 40-те години на XIX в. (вж. по-нататък по-подробно). Вероятно Н. Начов не се е отнесъл към сведенията на И. И. Срезневски за „Молитвенный крин“ с онова внимание, каквото те безспорно заслужават.

В известна степен съмненията на Н. Начов споделя вероятно и В. Погорелов, който цитира забележката на българския библиограф, спомената по-горе, без никакъв коментар¹⁷.

Наскоро след публикуването на изследванията на Н. Начов и В. Погорелов А. М. Селищев посочва вече, че съмнението на Н. Начов (може би и на В. Погорелов) за издаването на „Молитвенный крин“ е неоснователно. Той отбелязва с право, че няма причини да се съмняваме в издаването на тази книга, тъй като И. И. Срезневски „е притежавал тази книжка и от нея е направил извадка“ (дал е текста „Отче наш“)¹⁸.

Да разгледаме сега самия „Очерк за книгопечатането в България“ на И. И. Срезневски, който пръв съобщава данни в литературата за „Молитвенный крин“.

Като отбелязва, че началото „на печатането на книги на народно българско наречие е било като че ли случаен факт“, И. И. Срезневски по-нататък пише: „Така се е появила накрая и първата печатна българска книга, незабелязана от никого, която е написана вероятно от българин и за българи и е напечатана с черковнославянски правопис, употребяван отдавна по форма от българския народ. Това е:

— Молитвенный кринъ. У Будиму, 1806 (80 стр. in — 12).

¹⁴Начов Н. Новобългарската книга... с. 29.

¹⁵Начов, Н. Към историята на новобългарската библиография, с. 9.

¹⁶„Очеркът“ на И. И. Срезневски (без заглавие) се посочва от Н. Начов на с. 31, бележка 1 под линия, и на с. 53, бележка 2 под линия, в книгата му „Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 год.“.

¹⁷Погорелов, В. Цит. съч., с. 6; Стоянов, М. (цит. съч., с. 390) може би по недоглеждане приема, че думите „малко съмнителна“ на Н. Начов са думи на самия В. Погорелов.

¹⁸Селищев, А. К изучению старопечатных болгарских книг (По поводу „Описа“ В. Погорелова. София, 1923). — Slavia, 1926, № 2, стр. 257.

Това е сборник с утринни и вечерни молитви, добре съставен, макар и непълен. В книжката няма нито предисловие, нито послесловие, нито име на издателя, нито посвещение. Като образец за езика посочвам молитвата към Господ¹⁹. И по-нататък следва текстът на „Отче наш“ от тази книга.

Посоченият цитат свидетелства безспорно, че И. И. Срезневски пише за „Молитвенный крин“ въз основа на лично проучване, като е имал пред себе си книгата, както отбелязва А. М. Селищев. Това се потвърждава със сигурност и от писмото на И. И. Срезневски до В. Ханка от 26 май 1846 г., в което се дава библиографски обзор на печатните български книги, подобен на посочения в „Очерка“. В това писмо И. И. Срезневски отбелязва специално: „В книгите, които не притежавам, не е посочен броят на страниците“²⁰. Тук е даден броят на страниците за „Молитвенный

крин“ и цялото описание има следния вид: „Молитвенный кринъ. У Будиму (1806. 12°. с. 80)²¹. Това важно доказателство, че И. И. Срезневски наистина е имал пред себе си „Молитвенный крин“, остава настрана от погледа на изследователите, които пишат за тази книга.

Както става ясно от казаното по-горе, сведенията на И. И. Срезневски за „Молитвенный крин“ са най-пълните и единствените, за които със сигурност се знае, че първоизточник за тях е самата книга, описана de visu. Освен чисто библиографски данни, в точността на които не можем да се съмняваме — година (1806) и място (Буда)²² на издаване, брой на страниците (80) и формат на книгата (12°)²³. И. И. Срезневски съобщава накратко и съдър-

¹⁹Срезневский, И. И. Цит. съч., с. 6.

²⁰Цит. по изд.: Францев, В. А. Письма к Вячеславу Галке из славянских земель. Варшава, 1903, с. 1050.

²¹Пак там, с. 1015. Същото писмо в превод на чешки език вж. в *Časopis Českého Museum*, 1847, II, d. II, str. 212.

²²В някои публикации вместо Буда погрешно се посочва Пеша [вж. напр. Жинзифов, К. Болгарская литература. — В: Поэзия славян. Под ред. Н. В. Гербея. СПб., 1871, с. 296; същото и в изд.: Жинзифов, Р. Публицистика. Т. 2. С., 1964, с. 206; Пыпин, А. Н., Спасович, В. Обзор истории славянских литератур. СПб., 1865, с. 82—83; Теодоров-Балан, А. Софроний Врачански. За стогодишнината на новата българска печатна книга (1805—1905). С., 1906, с. 62; Теодоров-Балан, А. По случай стогодишнината на българската книга. — Летопис на Българското книжовно дружество в София, VII, 1906. С., 1907, с. 136; Кутинчев, С. Цит. съч., с. 16] или Будапеша (Кутинчев, С. Цит. съч., с. 206).

²³В редица публикации форматът на книгата също така е посочен неточно — 8° (Теодоров-Балан, А. Български книгопис за сто години, с. 665; Теодоров-Балан, А. Софроний Врачански... с. 62; Погорелов, В. Цит. съч., с. 390) или

жанието на „Молитвенный крин“. Това е непълен сбсрник с утринни и вечерни молитви, сред които е и „Отче наш“. Сбсрникът е отпечатан с църковна кирилица²⁴, както са отпечатвани по това време молитвениците.

За съжаление И. И. Срезневски не е могъл да съобши името на съставителя (издателя) на „Молитвенный крин“, посвеже то не е било посочено в книгата. Би трябвало да съжаляваме, че в книгата не е имало и обичайните за много книги по това време посвещение, предисловие или послесловие, в които биха могли да бъдат посочени условията, целта или лицата, свързани с издаването на тази книга, и които биха могли да дадат изключително важни сведения за първите крачки на книгопечатането при българите.

И. И. Срезневски отбелязва правилно, че „Молитвенный крин“ е написан за българи. Наистина не е имало никаква нужда да се издава молитвеник на български език не за българи. За автора му, по-точно за лицето, превело молитвите на български език, И. И. Срезневски говори предпазливо (срв.: „книжка, написана, изглежда, от българин“). Струва ни се, че езикът на посочения от него „Отче наш“, в който са намерили отражение такива характерни новобългарски особености като членни форми (*небó то, длъжнóсти те, сила та, наши те длъжнóци* и др.), звук *ъ* вместо *сѣ*: *ѡ*, предаден с буква *а* (*баде*), отсъствие на *л* в думата *зематя*, очевидно говори, че това лице е българин²⁵.

16° (Теодоров-Балан, А. Книгописният труд у българите. — Годишник на Софийския университет. Кн. II, 1905—1906. С., 1906, с. 156). Ясно е, че форматът 8° и 16° в тези публикации е посочен произволно. Срв. например бележката на Теодоров-Балан, А., че „Молитвенный крин“ „надали се знае и от библиотеките по нас“ (Книгописният труд у българите, с. 156). От това следва, че А. Теодоров-Балан не е видял и не е имал тази книга.

²⁴В „Очерка“ на И. И. Срезневски текстът на „Отче наш“ (с. 6) е напечатан с гражданска кирилица. Селицев, А. М. (цит. съч., с. 257) го предава с църковна кирилица.

²⁵Срв. с това и мнението на Селищев, А. М. (цит. съч., с. 262), че „Молитвенный крин“ е написан „на доста чист български език, с черти на източнобългарското наречие“. Ще отбележим и следната люболитна бележка на М. Дринов за езика на „Молитвенный крин“. Като привежда думите на В. Стоянов, че езикът на „Кириакодромион“ „изобилствува със славизми, не малко обаче и с русизми“, М. Дринов пише по-нататък: „Ние имаме причини да мислим, че с подобни чужди елементи *изобилствува* и „Крин молитвенный“, който е напечатан у Будину в 1806, в същата година, когато е напечатано и първото (Римническото) издание на Кириакодромиона“ (Дринов, М. Няколко бележки за Хаджи Йоакима даскала Крчовскаго. — Периодическо списание, 1890, № 34, с. 572). Какви-са причините, които са го накарали да стигне до подобно мнение за езика на „Молитвенный крин“, Дринов не обяснява и ние не ги знаем. Оче-

Както изглежда, трябва да се съгласим с казаното от И. И. Срезневски, че „Молитвенный крин“ е останал незабелязан навремето. Все пак до „Очерка“ на И. И. Срезневски не са запазени никакви посочвания за него, както и никакви данни, че е използван от българи в богослужението или в образованието. Трудно е да се каже коя е причината за това. Може би тиражът на „Молитвенный крин“ е бил твърде малък и затова тази книга не е могла да остави някаква видима следа в началната история на книгопечатането, богослужението и образованието на българите на техния жив език. Възможно е преводът на молитвите да е бил отхвърлен от църковните власти и книгата да е била забранена за продаване и разпространение, поради което целият ѝ тираж с изключение на случайно оцелели отделни екземпляри да е бил унищожен.

Не ни е известно дали до днес е запазен поне един екземпляр на „Молитвенный крин“. В България го няма. През 1957 г. М. Стоянов установява, че не са намерени екземпляри от тази книга²⁶. Нашето издирване в библиотеките на СССР засега не се увенча с успех. Няма го например в Библиотеката на Академията на науките на СССР в Ленинград, в която като отделен фонд се пази най-богатата лична библиотека на И. И. Срезневски. За голямо съжаление трябва да се примирим с мисълта, че екземплярът от „Молитвенный крин“, който някога е държал в ръцете си руският филелсг, може би безвъзвратно е изгубен. Безуспешно

видно е обаче, че само текстът на молитвата „Отче наш“, публикуван от Срезневски, би бил недостатъчен за подобен категоричен извод за езика на целия „Молитвенный крин“. Това ни насочва към предположението, че вероятно Дринов е имал пред себе си тази книга и е направил извода си въз основа на лични впечатления за езика на цялата книжка.

²⁶Стоянов, М. Цит. съч., с. 390. М. Стоянов отбелязва тук, че „Молитвенный крин“ е включен „в списъка на книгите на Г. Раковски“, който се пази в архива му. Това сведение е погрешно. В списъка на книгите на Г. Раковски, публикуван през 1952 г., не се среща „Молитвенный крин“. Наистина с № 21 е посочена книга, в заглавието на която има думата *крин*: „Летний крин. Св. Мар.“ (вж. Архив на Г. Раковски. Т. I. Писма и ръкописи. С., 1952, с. 608), но това е съвсем друга книга, издадена от К. Огнянович през 1843 г. в Цариград: „Летний крин или страдания святых великомученици Марии“. По наша молба Р. Цойнска, научен сътрудник в Института за български език при БАН (София), през ноември 1976 г. се запозна с ръкописа на списъка от книги на Г. Раковски със заглавие „Журнал“ и потвърди (с писмо от 23. XI. 1976 г.), че „Молитвенный крин“ не е посочен. Както ни съобщи Р. Цойнска, ръкописът на „Журнал“ се пази в Българския исторически архив с № 8126 (стар) или I. Б. 236/52 (нов), а не с I. Б. 157/51, както е посочено от М. Стоянов. Използваме случая, за да изразим на Р. Цойнска искрена благодарност за ценното сведение, изясняващо въпроса за „Молитвенный крин“ в списъка на книгите на Г. Раковски.

завърши и издирването на тази книга в библиотеките в Будапеща, което предприе по наша молба д-р Михай Петер, доцент в Будапещенския университет, за което искрено сме му признателни.

Надеждата, че поне един екземпляр от „Молитвенный крин“ все пак ще бъде намерен, навярно е много малка. Въпреки това, докато не е напълно сигурно, че тази книга липсва във всички библиотеки в страните, където би могла да се пази, издирването ѝ трябва да продължи. Тя заслужава усилията, които са неизбежни при издирването на който и да е рядък екземпляр, още повече, ако с такава книга, както в дадения случай, се полага началото на книгопечатането на един народ.

Чия е заслугата за издаването на тази книга, толкова важна за началната история на българското книгопечатане? Коя печатница е отпечатала „Молитвенный крин“?

Както става ясно от посочените по-горе цитати, нито в „Очерка“, нито в писмото до В. Ханка И. И. Срезневски отбелязва печатницата, издала тази книга. От това може да се заключи, че и в книгата тя не е посочена. Няма сведения за печатницата и във всички други цитирани по-горе публикации освен в труда на С. Кутинчев, който отнася „Молитвенный крин“ към изданията на Университетската печатница в Буда. С. Кутинчев отбелязва освен това, че тя е първата българска книга на тази печатница²⁷. На какво се е основавал С. Кутинчев, ние не знаем (по този повод той не дава никакви разяснения), но струва ни се, че той е прав. Въпросът е в това, че в началото на XIX в. книги с църковна кирилица са се печатали само в Университетската печатница в Буда. Затова след С. Кутинчев можем съвсем уверено да твърдим, че именно тази печатница има заслуга за издаването на „Молитвенный крин“. Сигурно потвърждение за това биха могли да бъдат архивни документи, свързани с издаването на тази книга. За съжаление във фондовете на Университетската печатница, които се съхраняват в Унгарския национален архив в Будапеща, както беше любезен да ни съобщи д-р Иван Борша (с писмо от 16. III. 1977 г.), няма материали за издаването на „Молитвенный крин“.

Да се спрем сега на друг въпрос, който може би е по-важен: с коя от двете книги — „Кириакодромион“ или „Молитвенный крин“, издадени през 1806 г., започва всъщност първата страница от историята на българското книгопечатане?

Както е известно, съществува трайно наложливо се мнение, че първата печатна българска (или новобългарска) книга е именно

²⁷Кутинчев, С. Цит. съч., с. 181.

„Кириакодромион“ на Софроний Врачански. Това положение отдавна е станало едва ли не азбучна истина. Без никакви уговорки то се отбелязва в най-различни издания, като се започне с учебниците за училище и се завърши с фундаментални академични трудове²⁸ и енциклопедии²⁹. Впрочем още в началото на ХХ в. А. Теодоров-Балан изказва съмнение по този въпрос. В статия, посветена на 100-годишнината от публикуването на „Кириакодромион“ на Софроний Врачански, той пише: „Справедливо е да се спомине, че същата година 1806 е излязла от печат в Пеща малка книжица от 80 стр., насловена „Молитвенный кринъ“. . . Нейният баща не е известен, нито денят, когато е видяла свят. А дали не е тя именно първият брой на българската книжовност, та да се пада ней почитът на днешния ден? Кой знае“³⁰. А. Теодоров-Балан оставя открит този въпрос, обаче отбелязва, че дори и „Молитвенный кринъ“ да е отпечатан по-рано в сравнение с „Кириакодромион“, все пак за „първа печатна нова българска книга“ трябва да се смята съчинението на Софроний Врачански³¹. Малко по-късно така постъпва и С. Кутинчев. Той пише, че „Молитвенный кринъ“ „по своето първенство на появяване съперничи на „Кириакодромиона“ от Софроний Врачански“³², но освен това недвусмислено посочва, че историята на българската печатна книга има за начало „Кириакодромион“ („това е Софрониевият 'Неделник', който е положил основния камък на българската печатна книга“)³³.

Важният въпрос, поставен от А. Теодоров-Балан и С. Кутинчев, след това остава като че ли незабелязан³⁴. Нещо повече, както беше казано по-горе, Н. Начов дори изказва съмнение във връзка с факта, че е издаден „Молитвенный кринъ“. Струва ни се, че за по-точен отговор на този въпрос трябва да се има предвид следното съображение.

²⁸Вж. например История на България. Т. I. С., 1961, с. 318; История на българската литература. Т. II. С., 1966, с. 69.

²⁹Кратка българска енциклопедия. Т. III. С., 1966, с. 33; Енциклопедия. А—Я. С., 1974, с. 369. При това не може да не се отбележи, че в тези енциклопедии за първа печатна българска книга като че ли се признава и „Абагар“.

³⁰Теодоров-Балан, А. По случай стогодишнината . . . с. 136.

³¹Теодоров-Балан, А. Софроний Врачански . . . с. 62.

³²Кутинчев, С. Цит. съч., с. 181.

³³Пак там, с. 16.

³⁴Срв. при това кратката бележка на Т. Атанасов, че и преди „Кириакодромион“ са се печатали книги с религиозно съдържание — „Абагар“ и „Молитвенный кринъ“ (Атанасов, Т. Софроний Врачански. — В: Български писатели. Живот — творчество — идеи. С., 1929, с. 48). В. Киселков също отбелязва „Молитвенный кринъ“ сред „книжовни произведения, написани от българи или за българи преди него („Кириакодромион“ — Г.В.)“ (Киселков, В. Софроний Врачански. Живот и творчество. С., 1963, с. 169).

Както е добре известно, в края на послесловието към „Кириакодромион“ се казва: „Нача ся печатати априліа 24, и соверши ся ноемврій 25. Въ лѣто отъ рождества по плоти бога слова 1806 ноемврій 25.“ Тези думи трябва да се разбират в прекия им смисъл, а именно че на 25 ноември 1806 г. е приключило само печатането (наборът) на „Кириакодромион“, а не появата му вече в готов вид. Едва ли Софроний Врачански и издателите (словослагателите) на книгата му са могли да предвидят с точност до един ден, че книгата ще бъде напълно готова (подвързана и т. н.) именно на 25 ноември, и предварително да поставят тази дата в текста на послесловието. От завършването на печатането на книгата до фактическото ѝ издаване вероятно е изминало известно време, необходимо за подшиване, подвързване и т. н. Като се има предвид това, както и производствените възможности на печатниците по тсва време, вероятно трябва да се признае, че „Кириакодромион“ е бил напълно готов да се появи в края на 1806 г., дори може би и в началото на 1807 г. Титулната страница, на която се посочва 1806 като година на издаване, би могла да бъде отпечатана предварително заедно с първата страница от текста на книгата и 1806 г., поставена на нея, безспорна за библиографските описания, в този случай все пак не може да бъде толкова сигурно доказателство за действителното издаване на „Кириакодромион“. Но дори и да се съгласим, че книгата на Софроний наистина е била издадена вече в готов вид на 25 ноември³⁵, и в такъв случай по-вероятно е все пак „Молитвенный крин“ да е публикуван преди 25 ноември, отколкото след този ден (много по-голяма част от годината е до тази дата), но това е само по-вероятно, понеже по принцип книгата е могла да бъде отпечатана и през последните дни на 1806 г., т. е. след „Кириакодромион“.

От всичко това според нас следва, че няма съществени основания да се говори за отпечатване на „Кириакодромион“ преди „Молитвенный крин“, както няма засега и неопровержими доказателства, че „Молитвенный крин“ се е появил по-рано от книгата на Софроний. Следователно не е невъзможно именно Университетската печатница в Буда да е издала заедно с многото славянски книги и първата българска (новобългарска) книга, която

³⁵ Именно тази дата се посочва нерядко като ден на отпечатването на „Кириакодромион“, вж. например Василев, М. Общо и приложно книгознание. 2 изд. С., 1970, с. 101—102; Кутинчев, С. Шт. съч., с. 206, и други публикации.

може би в действителност е „Молитвенный крин“, и с това да е поставила началото на българското книгопечатане.

Ето защо, обобщавайки казаното, ние смятаме, че преди да бъде потвърдено с неоспорими факти, че „Молитвенный крин“ е издаден след 25 ноември 1806 г., по-правилно би било да се говори за „Кириакодромиси“, че той може би е първата или по-точно, една от двете (т. е. наред с „Молитвенный крин“) първи български печатни книги. Естествено това не намалява огромното значение, което има тази книга на Софроний Врачански за историята на българската култура.

О первой новоболгарской печатной книге. — В: Typographia^a Universitatis Hungaricae Budae. 1777—1848. Publié par Péter^a Király. Budapest, 1933, p. 187—194.

ПЪРВО ДРАМАТИЧНО ПРОИЗВЕДЕНИЕ НА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

С книгите, които отдавна са станали вече библиографска рядкост и поради това са малко достъпни за изследователите, понякога се случват курioзни неща, които играят известна роля при установяването на истинската хронология на някои историко-културни факти. Към тези библиографски ценности трябва да се отнесе и сравнително негоямата книга, издадена на български език със заглавието „Дворянски вибори“ през 1843 г. в Кишинев. Тази книга представя интерес преди всичко като първо драматично произведение, издадено на български език, което, както ще бъде посочено по-нататък, именно в това отношение не е било оценено както трябва в историята на българската литература. Освен това тя представя и чисто библиографски интерес.

За пръв път тази книга е описана библиографски през 1846 г. от И.И. Срезневски¹. Впоследствие са я отбелязвали в своите указатели на българската възрожденска литература Ив. Шопов², К. Иречек³, А. Теодоров-Балан⁴, Н. Начов⁵, В. Погорелов (с пре-

¹ Срезневский, И. Очерк книгопечатания в Болгарии. — ЖМНП, 1846, ч. 51, сентябрь, с. 23.

² Шопов, Ив. В. Список за болгарските книги, които са издадени досега. Царград, 1852, с. 8, № 52.

³ Иречек, К. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806—1870. Виена, 1872, с. 16, № 76.

⁴ Теодоров, А. Български книгопис. — ССНУ, № 9, 1893, с. 36. № 157; Теодоров-Балан, А. Български книгопис за сто години. 1806—1905 С., 1909, с. 275, № 2952.

⁵ Начов, Н. Новобългарската книга и печатното дело у нас от 1806 до 1877 год. — Сб. БАН, № 15, 1921, с. 31.

пратка към А. Теодоров-Балан)⁶ и М. Стоянов⁷. Тя е посочена (два екземпляра) и в списъка на българските книги, които се пазят в Библиотеката на АН на СССР⁸. Почти във всички изброени справочници се дават непълни или неточни данни за тази книга. Само в „Списъците на българските периодични издания, книги и брошури“ на Библиотеката на АН на СССР се дават пълни и точни заглавни данни, като оставим, разбира се, настрана някои общоприети в такива случаи съкращения. Тъй като този библиографски източник е сравнително малко достъпен, уместно е да цитираме тук точното название и пълните изходни данни на интересуващата ни книга: Дворянски| выборы.| Комедия-водевилъ| в едно дѣйствиѣ.| Преведена| от русскійагъ езукъ.| Кишново. Печатано въ Типографіята А. Попова. 1843.| 63 стр. (in8°). Излишното р в думата „русскійагъ“ е печатна грешка, допусната в самото издание.

Книгата de visu е описана само от И. И. Срезневски и К. Иречек. Що се отнася до А. Теодоров-Балан, той по всяка вероятност се е осланял на К. Иречек, а В. Погорелов сам се позовава на указателя на А. Теодоров-Балан (1909 г.). Същото се отнася и до М. Стоянов.

Да се спрем сега на един от основните библиографски въпроси, които се поставят във връзка с българското издание на

⁶ Погорелов, В. Опис на старите печатани български книги (1802—1877 г.). С., 1923, с. 86, №76.

⁷ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 403, № 8433.

⁸ Вж. Славянский отдел [Отделения Библиотеки Академии наук. Каталог]. Списки болгарских периодических изданий, книг и брошюр. СПб., 1904, с. 38. Сега в Съветския съюз се пазят поне два екземпляра от „Дворянски выборы“: единият е в Библиотеката на АН на СССР (Ленинград) и вторият — в Държавната публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ (Ленинград). В Библиотеката на АН на СССР е имало още един екземпляр от тази книжка, който сега е изгубен. Екземпляри от тази книжка може би е имало също така в личните библиотеки на В. И. Григорович и М. П. и Н. П. Петровски в Казан. Книжката е била подарена на В. И. Григорович от Н. Касалски през 1844 г. в Одеса (вж. Шишманов, Ив. Студии из областта на Българското възраждане. — Сб. БАН, № 6, 1916, с. 146). В изследването си „Путешествие В. И. Григоровича по славянским землям“ (ЖМНП, 1915, № 10, с. 227, бел. 3) Н. М. Петровски дава доста точни библиографски сведения за книгата. — *Бележка*. Екземпляр от книгата „Дворянски выборы“, известен по-рано само библиографски, беше открит в България през 1969 г. в библиотеката на читалище „Съгласие“ в Плевен, след като тази статия беше дадена за печат (вж. Стоянов, М. Първата преса на български език. — Отечествен фронт, бр. 7812 от 21. XII. 1969; Стоянов, М. Ръкописни, старопечатни и редки книги. — Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“. Т. XII (XVIII), 1971, с. 305.

„Дворянски вибори“, а именно: превод на коя руска комедия е то?

В самото българско издание на „Дворянски вибори“ няма никакви сведения нито за руския оригинал на комедията, нито за нейното авторство. Във всички библиографски справочници (освен в описа на М. Стоянов) такива сведения също липсват. Важно е да се отбележи, че руският оригинал на българския превод не е посочен и в „Очерк за книгопечатането в България“ на И. И. Срезневски, първия и най-близък по време след излизането на този превод библиографски указател. Оригиналет на комедията и нейният автор не се сочат и в по-старите трудове по история на българската литература и драматургия⁹.

Като се позовава на „Списък на книгите“, подарени през 1852 г. от Захари Княжески на Пловдивското училище, само Ив. Шишманов навремето изказва мнение, че автор на „Дворянски вибори“ бил някой си Панайотов, макар и да отбелязва, че такъв руски писател не му е познат¹⁰. Това мнение на Шишманов не е било споделяно от други учени. М. Стоянов е склонен да смята, че Панайотов е автор на превода, а не на оригинала на комедията¹¹.

Напоследък обаче в историята на българската литература и българския театър се утвърждава друго мнение, според което българското издание на „Дворянски вибори“ е превод на едноименната комедия на известния украински писател Г. Ф. Квитка-Основяненко. Доколкото ни е известно, за пръв път това гледище е изказано от К. Н. Державин, който в книгата си по история на българския театър пише: „Първото напечатано на български език драматично произведение беше водевилът на украинския писател Г. Ф. Квитка-Основяненко (1778—1843 г.) „Дворянски избори“ („Дворянские выборы“)¹². В последно време това гледище споделя М. Стоянов, следван от П. Пенев¹³. Авторство-

⁹ Вж. напр. Юрданович, Т. Драматични опити преди Войников. — Известия на Семинара по славянска филология, № 4, С., 1921, с. 242; Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. IV, ч. 1. С., 1936, с. 747. Вж. също Константинов, Г. Начало на българския театър и на българската драматична литература. — В: Войников, Д. Избрани страници. С., б. г., с. 25.

¹⁰ Шишманов, Ив. Студии из областта на Българското възрождане. — Сб. БАН, №6, 1916, с. 146.

¹¹ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина, с. 403.

¹² Державин, К. Н. Болгарский театр. М. — Л., 1950, с. 24.

¹³ Вж. Пенев, П. Болгарската драматургия до Освобождението, ч. II, С., 1964, с. 8. В излезлите малко преди това лекции по история на българския театър П. Пенев говори за авторство на К. Ф. Квитка-Основяненко. Вж. Пенев, П. Лекции по история на българския драматичен театър, ч. 1, 2 изд. С., 1959, с.79.

то на Г. Ф. Квитка-Основяненко се потвърждава авторитетно и в „История на българската литература“, издадена от Българската академия на науките¹⁴.

Трябва обаче да констатираме, че мнението на споменатите тук учени по разглеждания въпрос е погрешно. Г. Ф. Квитка-Основяненко няма никакво отношение към българското издание на „Дворянски вибори“. В случая изследователите са станали жертва на една лоша шега, която безусловно им е изиграло еднаквото название на българското издание на комедията водевил и на комедията на украинския писател — „Дворянски избори“. Освен заглавието, както и самата тема, която личи и от него, двете комедии нямат нищо общо помежду си. И, разбира се, съвсем не е случайно обстоятелството, че българското издание на „Дворянски вибори“ не се споменава в списъка на съчиненията на Г. Ф. Квитка-Основяненко¹⁵.

Би могло да се предположи, че дори само едно външно съпоставяне на изходните данни на българското издание на комедията водевил „Дворянски вибори“ и на едноименната комедия на украинския писател би трябвало поне да заостри вниманието на изследователите. И наистина Г. Ф. Квитка-Основяненко издава комедията „Дворянски избори“ в две части: първата е „комедия в три действия“ (1829 г.), а втората — с подзаглавие „Избор на полицейски началник“ — „комедия в четири действия“ (1830 г.). Ако приемем дори, че разликата в определянето на жанра на съчиненията — „комедия“ при Квитка-Основяненко и „комедия водевил“ в българското издание, е могла да остане незабелязана, разликата в обема (броя на действията) на комедията в изданията ѝ на руски и български език би трябвало да привлече повече вниманието на историците на българската литература.

Заблуждението на българските изследователи по въпроса за оригинала на превода на „Дворянски вибори“ се обяснява с това, че като не са разполагали с българския текст на комедията, вероятно те са се доверили на мнението на К. Н. Державин, който, както личи от казаното по-горе, без ни най-малко съмнение сочи комедията „Дворянские выборы“ на Г. Ф. Квитка-Основяненко за оригинал на българското издание. Това е твърде неприятно, още повече, че става дума не за обикновена пиеса, а за първото драматично произведение, издадено на български език, кол-

¹⁴ История на българската литература. Т. II. С., 1967, с. 111.

¹⁵ Вж. напр. Тарнавский, В. К. Ф. Квитка-Основяненко. Библиографична ревизка. Київ, 1929.

кото евентуално и слабо, и незначително да е то в драматургично отношение.

Сега трябва да отговорим на въпроса, какво е послужило за оригинал на българското издание на „Дворянски избори“. За такъв оригинал е послужила комедията водевил „Добавление към Дворянски избори“ на почти неизвестния в историята на руската комедия писател Дмитрий Иванович Брайкевич (1810—1846 г.)¹⁶. Брайкевич издава тази комедия в Одеса през 1842 г. Названието ѝ от заглавната страница и изходните данни са следните: Добавление [къ] Дворянскимъ выборамъ, | Комедія-водевиль, [въ одномъ дѣйствіи. | Сочиненная авторомъ Цапцарапкина. | Одесса. | Въ Городской Типографіи. 1842. 61 + III стр., 8°.

Заслужава да се отбележи фактът, че сред „имената на господата, които са се абонирали“ в Одеса за комедията водевил на Брайкевич, намираме и имена на известни българи от онова време — С. Тошков, В. Априлов и Н. Палаузов (с. 63).

Освен тази комедия водевил на перото на Д. И. Брайкевич принадлежи и комедията „Цапцарапкин, или интересна публикация“ в пет действия (Одеса, 1836)¹⁷, която се споменава върху заглавната страница на „Добавлението към Дворянски избори“.

Названието на комедията водевил показва, че авторът ѝ смята съчинението си като своего рода добавка към картината на нравите на руското провинциално дворянство, свързани с избирането и назначаването на местните власти, нарисувана в излязлата малко по-рано комедия „Дворянски избори“ на Квитка-Основяненко. Това се потвърждава между другото и от следната реплика на единия от персонажа (Уланов): „Нима и ние трябва да действаме тук така, както в комедията „Дворянски избори“?“ (с. 54). Преводачът е премахнал думата „Добавление“ от названието на комедията, като е изхождал вероятно от това, че комедията „Дворянски избори“ на Квитка-Основяненко не е позната на българските читатели и поради това тази дума в заглавието на българското издание едва ли би им казала много нещо. А предложеното от него название „Дворянски избори“ (което по такъв начин съвпада с названието на комедията на Квитка-Основяненко „Дворянские выборы“) добре отразява съдържанието на комедията водевил и без думата „Добавление“.

¹⁶ Е. П. Берг, автор на книга по история на руската комедия преди А. Н. Островски, отнася Д. И. Брайкевич „към дългия списък на дребни драматурзи, за които идеал на съвършенство са били водевилите на Хмелници и Ленски или правоучителните сентенции на резонборите от XVIII в.“. Вж. Берг, Э. П. Русская комедия до появления А. Н. Островского. Варшава, 1912, с. 307.

¹⁷ Берг, Э. П. Цит. съч., с. 6—7.

И в двете издания пред заглавната страница има фронтиспис с илюстрация към VII явление на комедията: на рисунката са представени четирима мъже — „просители на служби“, които се представят на младата вдовица Рискалова, бъдещата съпруга на бъдещия околийски съдия. Рисунката в българското издание представя немного точно копие на рисунката от руския оригинал, но съдържа същия надпис „Явление VII“ и бележка „Стран. 20“. В резултат от този надпис в българското издание се е получило известно несъответствие между сцената, показана на рисунката, и текста на с. 20.

Българският превод предава доста пълно текста на руския оригинал. Изпуснати са само отделни, неголеми по обем откъси от комедията. Тъй като почти всички забелязани съкращения на текста се отнасят към по-фриволните места на комедията водевил, може да се твърди, че те не са случайни, а са направени съзнателно от преводача или, което е също така вероятно, от цензора на българското издание В. Пахман. Така напр. в превода е изпуснато онова място в комедията, където става дума за възнаграждението, което бъдещият съдия очаква от жените за неговото снизходително отношение към техните наказуеми от закона постъпки (вж. с. 39 от руския текст и с. 40 от превода). На друго място са изпуснати отделни изречения, които, както изглежда, са се сторили не особено нравствени на лицата, които са работили над българското издание на комедията. Става дума за това, как младата вдовица погрешно приела молбата на четиримата „просители на служби“ да им окаже покровителство в Усилията им да си намерят места за предложени е за женитба Срв. напр.:

Руски текст:

Рискалова [младая вдова]: Помилуйте, это не возможно: ни по сердцу, ни по рассудку, ни по закону.

Проворкина: Оно-то можно—иногда случается и более четырех... но ведь не найдется нигде такой священник, чтоб обвенчал со всеми (с. 22).

Български текст:

Рискалова: Моля ви ся смислете ся: това не може ни, по сърдцето да бъде, ни по разумат, ни по законат.

Чевръста: Виш няма да ся намери таков поп луд, да обвинчей с сичките... (с. 22).

И по-нататък:

Рискалова: *Да неужели* вы думаете, что я решусь на такие бесстыдные предложения? . . . Да как вы смеете? Как вам это вошло в голову? Да за кого вы меня принимаете? (с. 23).

Рискалова: Как ви влезе това в главата? За кого мя почитате ви? . . . (с. 23).

Преводачът (или цензорът на българското издание?) се оказва по-строг, отколкото Д. И. Брайкевич (и одеският цензор К. Зеленецки) и към това, което се отнася до църквата. Така в дадения по-горе откъс изразът „такой священник“ от руския текст се превръща в българския в „таков поп луд“, за да се подчертае, че едновременно да омъжи вдовицата за четирима кандидати може само един луд свещеник. На същата с. 39 в руския текст Беззубов казва: „Но само да не забравиш нашите предварителни свещени условия.“ В българския текст (с. 40) думата „свещени“ е изпусната, за да не се свързват предварителните неблагоприятни условия, договорени от персонажа, със самото понятие за нещо священо.

В българския текст има доста много неточности или не съвсем точни преводи, особено що се отнася до предаването на отделни фразеологизми и по-цветисти изрази. Например:

Беззубов: О! Это ни на что не похоже. *Это просто барбаризм!* . . . Но между тем, attendez, почтеннейшее дворянство! (с. 5).

Беззубов: О! Това на ничто не мяза! . . . Но постой, почетно дворянство! (с. 6).

Рискалова: Но это теперь не в моде (с. 20).

Рискалова: Но това вече не ся води по меж благородните (с. 20).

Проворкина: Сейчас *представлю* вам всех 4 наличностью, *то есть, за наличную монету* (с. 19).

Чевръста: Сегичка *ще* ви ги *докарам* и четиртях на лице (с. 19).

Може да отбележим, че на някои места преводачът съзнателно подсилва отрицателната сценка на героите, като въвежда в речта им по-експресивни думи и изрази в сравнение с руския оригинал. Ето няколко примера:

Рискалова: Да сотрите имената на тези *бездушни искатели должностей* (с. 40).

Беловласов: Да, поздравте меня. Я превозмог, превзошел всех *соперников*, и я теперь уездный судья (с. 37).

Беззубов: Ах! вы бестолковые, безалаберные неучи! . . . Да знаете вы, *негодные*, что я вам за это сделаю? (с. 50).

От преводаческо гледище представя интерес и начинът на предаването на изопаченото презиме на единия от персонажа. Малограмотният Беловласов, който се стреми да получи длъжността околийски съдия, се подписва на едно място така: „уѣдний судья Болвасов“ (с. 40). В руския текст *Болвасов* може да се асоциира с думата *болван* (глупак, дървник). Този подпис преводачът дава така: уѣдний сѣдя. Бѣлконсѣмъ“ (с. 41), т. е. нещо като „бял кон съм“, което не е по-малко изразително, отколкото руското *Болвасов*.

Тези примери показват, че преводачът не следва просто (понякога буквално) руския текст, но си позволява и известни, макар и незначителни преработки.

Голям интерес в това отношение представя т. нар. побългаряване на имената на персонажа. В комедията има всичко 12 лица. От тях преводачът оставя без изменение презимената само на трима: *Рискалова*, *Уланов* и *Забирайло*. Другите се подлагат на по-големи или по-малки изменения, целта на които е очевидна: да се побългарят презимената по такъв начин, че тяхната „вътрешна форма“ да бъде понятна на българския читател по същия начин, както на руския читател са понятни имената, дадени в оригинала. Преводачът върви към тази цел по различни пътища. В едни случаи той заменя отделни звукове (съчетания от звукове) на руските презимена със съответни български звукове (или съчетания от звукове). Такова е например презимето *Беззѣбовъ* на руското *Беззубов*. По същия начин руското *Молодейкин* (*Молодѣйкинъ*) се превръща в българския текст в *Младинъ*, в което рус. *оло* се заменя с характерното за българския език *ла*, при което суфиксната част *-ѣйкин* се свежда до *-нъ*. На по-съществени изменения са подложени имената на други лица: при предаването им се изменя коренът (респ. единият от корените, ако в

Рискалова: Но избръшете имената на тези *бездушни дубитаци* (с. 41).

Белокосов: Тъй, поздравете мя! Аз превозмогнах, навих сичките си *душмани* . . . аз съм сега уездний съдия (с. 38).

Беззѣбов: Ах! ви глупави *магарета*, безтолкови неучи! . . . И знаете ли ви, *безмозгли*, какво ще ви направя за това! (с. 52).

презимето има два). Такива са *Бблокосов (Беловласов)*, *Чевръста (Проворкина)*, *Лаллайдовъ (Цапцаев)*, *Грабкинъ (Хватайло)*, *Мишкоѡдъ (Мишоедов)*. Мотивите, от които се е ръководил преводачът за тези изменения, са очевидни. Що се отнася до презимето *Истуканов*, което преводачът превръща в *Чуканъ*, руското презиме тук, свързано с думата *истукан*, добре се предава чрез бълг. *Чуканъ*, свързано с думата *чукан* (дънер, пън). Както виждаме, побългарените от преводача презимена не отстъпват по изразителност и вътрешен смисъл на руските им съответствия.

Преводачът побългарява не само презимената на основния персонаж, действащ в комедията, но и на някои лица, които се споменават в нея. Така *Одноглазов* се превръща в *Едноокинъ*, *Гигантов* — във *Высокинъ* (с. 9). По-малко осмислени изглеждат следните промени: *Кучеряев* е превърнато в *Кучерянъ* (с. 8), *Собачников* — в *Собачкинъ*, *Скачкиков* — в *Скачкинъ*, *Банкротин* и *Мотин* — в *Банкротъ* и *Мотъ* (с. 15, последните две презимена вероятно по недоглеждане са напечатани с малки букви — *банкротъ* и *мотъ*). Вж. също така *Риев (Рјевъ)* в руския текст и *Рови* в българския (с. 57). За разлика от това руския прякор *Пыхтарь* (срв. глагола *пыхтеть*) преводачът твърде сполучливо побългарява като *Пъшкарь* (с. 9). Освен това преводачът оставя без изменение редица други имена на лица, споменавани в комедията: *Рябовъ* (с. 50), *Разгуляевъ* (с. 13), полковник *Ловъ* (с. 14); *Прозоркинъ* (с. 14), майоръ *Мошка* и неговъ сосѣдъ *Терешка* (с. 15, в руския текст: *Терѣшка*, с. 15).

Да отбележим също така предаването на бащиното име (Юлия) *Эрастовна* като (Юліа) *Эрстова* (с. 7, 19), а също така предаването на умалителните женски имена *Лизинка* (с. 33, рус. *Лизенька*) и *Юлка* (с. 61, в руския текст куплетът липсва) с твърди съгласни *н* и *к* пред суфикса *-ка*; за разлика от това *Надинька* (с. 19, рус. *Наденька*) се дава с *ь* след *н*.

Посочените презимена на действащи и на други споменавани в комедията лица показват, че още в първото драматично произведение на български език намираме сериозен и, общо взето, сполучлив опит за побългаряване на тези имена. С оглед на това преводачът на „Дворянски вибори“ може да се смята за пионер на частичното побългаряване на преводните пиеси.

В руския текст на комедията „Добавление към Дворянски избори“ има редица стихотворни куплети, които, както е прието във водевилите, се пеят от персонажа. Общо в руския текст има 271 стиха. Взети заедно, те биха представлявали значително стихотворно произведение, което е трябвало да се преведе на бъл-

гарски език. В българския текст броят на стиховете е малко по-малък — 236. При това почти всички куплети от оригинала са преведени на български език в стихове с по-голяма или по-малка пълнота и точност. Само един куплет на Беззубов е преведен по неизвестни причини не в стихове, а в проза. В руския текст четем (с. 11):

О! сколь приятно для меня	Ко всем иным, кто мне не друг,
Единодушное радушье,	Есть ваш закон и повеленье,
Друзья мои! . . . Я, вас любя,	Так вы старайтесь же, чтоб вдруг
Скажу, что равнодушье	Свое исполнить назначенье.

А в българския (с. 11): „О колко ми е приятно вашето дружество. Аз сбичам вас, и вашият закон, — да сте студени към ония, които не ми са другаре. И тъй гледайте да се знаете заръчането.“

На отделни места има пропуски, направени съзнателно (от самия преводач или от цензора), както и в отбелязаните по-горе случаи, поради фриволността на съдържанието. Така например в българския текст е изпуснат следният куплет на Проворкина, в който тя се обръща към своята приятелка, младата вдовица Рискалова (с. 34):

Он [старый жених] вас больше позабавит,
И послушным бывши вам,
Черз других все то доставит,
Что не в силах сделать сам

Достойнствата и недостатъците на стихотворните преводи, които намираме в „Дворянски вибори“, заслужават специално и компетентно изследване. Тук бихме искали да обърнем внимание само върху това, че превсдачът на тази комедия е бил, струва ни се първият българин, чиито преводни стихове от руски език са били отпечатани, и изобщо един от първите български книжовници-конто са оставили след себе си стихотворни произведения.

Освея това „Дворянски вибори“ са важни и в друго отношение. Както е известно, съществува мнение, че собствено българската поезия започва историята си от известната поема „Стоян и Рада“ на Н. Геров, излязла през 1845 г.¹⁸ Смята се, че именно тази поема нагледно е показала, че съвременният български език е напълно пригоден за създаване на поетични произведения и че всички съмнения в това отношение, предизвикани между другото и от употребата в живия език на членувани форми, са неоснователни. Това становище обаче е гярно само в такъв смисъл, че

¹⁸ Вж. напр. Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. III. С., 1936, с. 937.

Н. Геров е първият българин, който създава оригинална поема макар и да има сюжетна основа в народното творчество. Обаче в чисто стихотворно отношение той има предшественик — преводача на „Дворянски вибори“. Именно той, този преводач, две години преди излизането на поемата на Н. Геров убедително показва широките възможности на народния български език за създаване на тонични стихове с разнообразни рими. Дори бегъл поглед върху българския превод на непретенциозните по форма и недълбоки по съдържание куплети (както това е прието във водевила) показва не само стихотворните възможности на езика, но и поетичната дарба на преводача на комедията.

За да илюстрираме поетичните способности на преводача, ще приведем само един куплет, който изпълняват Цапцаев и другите „просители на служби“ в чест на Рискалова, която се е съгласила да ги покровителствува (с. 32):

О! восторг, о ден блажен!
Радост горня, не земна!
Ще раскажимо повред
Че си имаме места,
Что за тия ми сме длъжни
На онази госпожа,

Что ни дади хлебец в къщи:
И дарва, вода, брашна
Да припаднем ныне низко
Да се поклониме неи,
От далеч, а не от близко,
Най да викнем синкома.

Срв. това със следния руски оригинал (с. 32):

О восторг, о день блаженный!
Радость свыше торжества!
Разгласим по всей вселенной,
Что имеем уж места,
Что за это одолжение,
Мы обязаны лишь той,

Что дала нам во спасенье,
Почесть, хлебец и покой! . . .
Поклонимся же низко
Благодетельнице сей.
Подойти не смея близко,
Мы во славу крикнем ей . . .

А ето още един куплет на Беззубов (с. 62):

С лице в калат не ще ударя,
Аз вам намирам тук места,
Или ще стана аз магаре,
Сега аз правя чтото ща.

Преводът на този куплет, както и на редица други, доста се отличава от руския текст. Срв. с. 59:

Эх, успокойтесь, не тужите,
Об вас мы будем хлопотать:
Я вам протектор, — так молчите.
Извольте лишь до завтра ждать!

Приведените примери показват, че българският преводач доста добре владее тоничната система на стиха. Неговите преводи на някои от куплетите звучат също толкова свободно и естествено, както и руският оригинал, макар че наред с тях има и немалко слаби, безпомощни преводи. Освен това трябва да отбележим, че като превежда куплетите, преводачът се стреми да предаде тяхното общо настроение и дух и не се страхува да отстъпи, понякога доста значително, не само от формата на стиха (това той прави често), но и от конкретното съдържание на куплетите (вж. предимно куплетите от „Финала“) и следователно не се стреми да следва сляпо и буквално руския оригинал, както това се наблюдава на доста места при превода на прозаичната част на комедията.

„Дворянски избори“ са интересни и в езиково отношение. По-специално прави впечатление големият брой русизми в превода. Само някои от тях са побългарени, а повечето се дават с руския им правопис. Тези русизми спадат както към сбикновената лексика, така и към по-специалната, отнасяща се предимно към различни административни, съдебни и други учреждения, чинове и свързани с тях понятия. Като примери на първите от тях можем да приведем следните (запазен е правописът на българското издание): *пустяки* (с. 8), *полузнакомы* (с. 20), *подарочек* (с. 30), *складка* (рус. *складчина*, с. 30), *дурак* (с. 25) като съответствие на рус. *болван* (с. 26), *мастерицы* (с. 25), *чернила* (с. 30), *повѣсы* (с. 35), *легки на поменъ* (с. 37, рус. *легки на помине*, с. 37), *ошибка*, *каналія* (с. 41), *новоселье* (с. 45), *крыси* (с. 49), *имянины* (с. 50), *безтолковы неучи* (с. 52), *товарищи* (с. 53), *не обдумано* (с. 54), *бунтовщики*, *кутерьма* (с. 57), *огъывъ* (с. 59), *очки* (с. 60). Към втората група русизми спадат напр. следните: *помѣщики* (с. 2), *сѣдѣи-грамотѣи* (с. 8), *писмоводитель* (с. 13), *исправник* (с. 15), *подьячи* (с. 19), *титулярный совѣтникъ* (с. 20), *приставъ* (с. 26), *попечитель* (с. 27), *уголовенъ сѣдѣ*, *губернское правленіе*, *штатны мѣста*, *предводитель на дворянството* (с. 36), *полковыйатъ командиръ*, *ординарцы* (с. 42), *дежурный* (с. 43), *отставный прапорщикъ* (с. 59), *почтосодержатели* (с. 47), срв- също *взятки* (с. 8), *взяточникъ* (с. 47), *бумаги* „документи“ (с. 9), *жалованье* (с. 14), *должность* (с. 15), *откупщики* (с. 47), *цѣла шайка запасни дворяне* (с. 57) и др.

В превода има и място чуждоезични (не руски по произход) думи, които отговарят на същите думи в руския текст, напр.: *комедія*, *водевиль* (заглавие), *секреторятъ* (с. 8), *кандидатъ*, *канцеларія* (с. 9), *команда* (с. 12), *лицейски*, *университетски* (с. 13), *майоръ*, *депутатъ* (с. 15), *фронтъ*, *мундирите*, *маршъ*

(въ събраніето) (с. 16), *губернія* (с. 5), *губернаторъ*, *трупна*, *визитите* (с. 17), *музика*, *симфонія*, *гитара* (с. 18), *церемонія* (с. 19), *квартетъ* (с. 25), *магазини* (с. 26), (400 руб.) *ассигнациями* (с. 30), възгласът *виватъ* (с. 33), *терцетъ* (с. 38), *формата*, *гауптвахтата* (с. 42, в случая превсдачът предава точно заетата дума, срв. *гаубвахта* в руския текст, с. 42), *субординация*, *дисциплина* (с. 44), *инженерни*, *рапорти* (с. 47), *уланскіятъ мундиръ* (с. 50), *кантата* (с. 51), *персона* (с. 53), *форменни*, *титулярни* (с. 54) и др. За разлика от това някои чуждоезични думи са изпуснати в българския текст. Така напр. няма съответствия на следните думи от руския оригинал: *барбаризм* (с. 5), *в резерве* (с. 15), *казусное дѣло* (с. 13), *кабинет* (с. 59) и др. Редица думи са предадени с български съответствия: *фамилия*—*прякулатъ* (с. 8, 40), *прякулыте* (с. 31), *трактир*—*кръчма* (с. 50), *вновь проектированная дорога*—*новийатъ пъть* (с. 14), *аксиома*—*истина* (с. 29), *письменный акт*—*писана книга* (с. 31), *вести коммерцію*—*да имамъ търговія* (с. 59), *делают несколько смешных туров* (в танце)—*правятъ нѣколко си смѣшны скачки* (с. 60) и под. Срв. и интересното *правосъденіе* (с. 9), с което се предава руското *юриспруденция*, както и съчетанието *пази-поклоны* (с. 28) вместо собствено руското *низко-поклонники*, а също така и интересната употреба на думата *поляна* (с. 26) в значение на руската дума *степь*. Освен това значенията на някои думи са предадени описателно: срв. напр. *Я вам протектор* (с. 6)—*Аз ще ви помогна* (с. 6), *по ихнему парадному платью* (с. 19)—*какъ то ся приминили* (с. 19) и др.

Посочените русизми, както и други, които се срещат в превода (принадлежащи на руския език, както и заети от други езици), показват, че влиянието на руския език върху българските колонисти в областта на лексиката е било доста интензивно още през 40-те години. Анализирането на лексиката на „Дворянски вибори“ има значение и за изследване на абсолютната хронология на поява в българския книжовен език поне на някои от тези думи.

Но кой е онзи българин, който е превел на български език това първо драматично произведение? Засега името му остава неизвестно. Н. Начов смята, че прсизведението може би е било преведено от Панайотов (той посочва това име с въпросителен знак)¹⁹. М. Стоянов също допуска, че преводач е бил навярно Панайотов, чието име се сочи в споменатия по-горе „Списък на книгите“ на Захари Княжески като име на автора на „Дворянски

¹⁹ Начов, Н. Цит. съч., с. 31.

вибори“²⁰. За потвърждение на предположението на М. Стоянов могат да се приведат следните косвени съображения.

Най-напред трябва да се разгледа въпросът, доколко е вярно фамилното име Панайотов, посочено в този списък. Няма реални причини, за да се съмняваме в истинността, че З. Княжески е свързвал „Дворянски вибори“ с името на Панайотов. Княжески е живял в Одеса, поддържал е връзки с много българи, събирал е книги, издадени в Русия, за българските училища. Той е бил тясно свързан с бъдещия митрополит Натанаил, който на свой ред е поддържал връзка с Димитър Панайотов (вж. по нататък). Напълно е възможно З. Княжески и Д. Панайотов да са били лично познати. Във всеки случай З. Княжески е могъл да бъде осведомен добре, че Панайотов не е съчинил, а е превел „Дворянски вибори“ от руски език, но за него и за другите, познаващи преводача, българският текст се е схващал вече като „Дворянски вибори“ на Панайотов. В подобно „преосмисляне“ на авторството няма нищо чудно. Още повече, че фамилното име на автора, както е ясно от казаното тук на с. 37, не е посочено в руското издание и е могло изобщо да не бъде познато на З. Княжески. Затова, ако в посочения по-горе списък на книгите Панайотов е означен като автор на „Дворянски вибори“, едва ли трябва да считаме, че З. Княжески се е заблуждавал по въпроса за авторството на оригинала и на превода на тази комедия. Трябва да се има предвид също така, че „Списък на книгите“, подарени от Княжески през 1852 г. на Пловдивското училище, е бил съставен, както изглежда, не от самия дарител, а от някой от учителите и настоятелите на училището. Все пак между подписалите „Списъка“ са учители, старейшини и епитропи на училището, но името на З. Княжески не се среща²¹. Затова не трябва да се изключва и възможността, че неточността при определяне на авторската роля на Панайотов е допусната в „Списъка“ не по вина на З. Княжески²².

²⁰ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I, с. 403.

²¹ Из Архивата на Найдено Геров, кн. I, с. 836. М. Стоянов говори за „списъка на книгите, които Захари Княжески донесъл от Русия през 1847 г.“ (Българска възрожденска книжнина. Т. I, с. 403). Вероятно той има предвид някакъв друг списък, а не този, който се намира в архива на Н. Геров.

²² Все пак остава неясно защо от 73 книги, подарени от З. Княжески, само „Дворянски вибори Панайотова“ е книга на български език. Доколкото може да се заключи от „Списъка“, останалите книги са издадени на руски език. По време на изготвяне на „Списъка“ в Одеса и в други градове на Русия са били издадени и други книги на български език, включително и на В. Априлов и Н. Геров, живели в Одеса.

В такъв случай кой е Панайотов, който в този архивен документ се сочи за автор на книгата „Дворянски избори“?

Може да се предположи, че това е бил Димитър Панайотов, който в началото на 40-те години учи в Кишиневската семинария и след като я завършва през 1845 г., става свещеник и учител в Болградското училище²³. Доколкото може да се съди от автобиографията на Натанаил, митрополит Охридски и Пловдивски, Д. Панайотов е бил патриотично настроен човек, вземащ участие в „книжовната народна деятелност“, към която Натанаил го е привлякъл още през годините на следването му в Кишиневската семинария²⁴. Натанаил поддържа тесни връзки с Д. Панайотов и по-късно, в края на 40-те години²⁵.

Между другото според думите на Натанаил бесарабските българи за пръв път чули за Аспарух, Крум, Борис и Симеон на публичния изпит в училището през 1848 г. от деца, с чиято подготовка се е занимавал Д. Панайотов²⁶. Патриотичната дейност на Д. Панайотов в училището предизвикала недоволство от страна на попечителя на българските колонии М. Г. Бутков, който започнал да го преследва²⁷.

По съвсем друг начин С. Радулов характеризира личността на Д. Панайотов. Според него „той (т. е. Д. Панайотов — Г. В.) ся много хвали. Но твърде малко мисли за народност и за обществена полза. Беше законоучител в общественото училище, но весма без сърдце ся заимаше“²⁸. Д. Панайотов се скарал с П. Калаянджи, който инспектирал училището и поискал той да бъде заменен; той „поче да доноси на Калаянджи, а сей на него“. И работата свършила с това, че „Панайотова изключиха, а класа закриха“²⁹. С. Радулов, който също така е учителствал в Болград, изказва мнението си за Д. Панайотов въз основа на непосредствени

²³ Вж. Живеописание Митрополита Охридско-Пловдивскогo Натанаила. — СБНУ. № 25, 1909, с. 21—22. През средата на 40-те години в Болград е имало „лакастерски училища за момчета и момичета“ и „училища за практически измержачи и земемери“. Вж. Скалковский, А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848, с. 58.

²⁴ Живеописание Митрополита Охридско-Пловдивскогo Натанаила, с. 22.

²⁵ Пак там, с. 27.

²⁶ Пак там, с. 22.

²⁷ Пак там, с. 27. Изглежда, тук спомените на Натанаил не са точни. Според сведенията на А. Скалковски М. Г. Бутков е бил попечител на българските колонии от 30. XI. 1832 до 23. XI. 1844 г. (Скалковский, А. Цит. съч., с. 41). Следователно Д. Панайотов е станал учител (ако 1845 г., посочена от Натанаил, е вярна), след като Бутков е престанал да бъде попечител.

²⁸ Вж. Писмото на С. Радулов до Найдя Геров от 22. XI. 1855 г. — В: Из Архивата на Найдя Геров, кн. II. С., 1914, с. 221.

²⁹ Пак там.

впечатления и на събития, чийто очевидец е бил по това време. Затова неговото свидетелство може да изглежда по-достоверно, отколкото характеристиката, която дава на Панайотов Натанаил в мемоарите си, написани половин век след описваните събития. Трябва да се има предвид обаче, че сведението на С. Радулов се отнася не за 40-те години, а за 1855 г. Отношението на Д. Панайотов към училището и обществените дела е могло да се промени през това време. Освен това не е ясно доколко С. Радулов е обективен. Не знаем какви са били личните отношения между него и Д. Панайотов. Може само да се предположи, че едва ли са били много приятелски.

Въпреки това тук няма съществено значение кой от двамата съвременници на Д. Панайотов — С. Радулов или Натанаил — дава по-правилна и обективна оценка на неговата дейност, интереси и т. н. Важно е, че и С. Радулов не говори за пълно безразличие на болгарския свещеник и „законоучител“ към народа си и обществените дела.

В дадения случай по-важно е друго сведение на С. Радулов, което разяснява, че Д. Панайотов очевидно се е интересувал от българския език и е имал някакви материали за български речник. С. Радулов пише на Н. Геров, който подготвя за издаване в Петербург своя българо-руски речник, следното: „Той (отец Д. Панайотов — Г. В.) ми ся хвалеше, че има собрани 10 000 речи, но не ги даваше да ги видя. Сега му казах, че може да ги испрати до тебе. Той ми отговори: „може да има и у него тия истити слова“, аз казах, че щете ми испроваждате по един екземпляр от всякий печатний лист, кого да четем с него наедно и да допълняме; той остана на това согласен. Обаче аз не му вярвам да има у него слова много собрани, или, ако има, то бог зна как са распръснати“³⁰. А по-нататък следват думите, посочени вече по-горе, че Д. Панайотов се хвали много, но твърде малко мисли за народа и за обществена полза.

Освен безспорен интерес към родния език, както изглежда, Д. Панайотов е бил склонен и към съчинителство. Неизвестен автор на едно писмо, който го посетил в Болград през май 1846 г., съобщава, че Д. Панайотов „дома си ми чете някои проповеди, негово съчинение“³¹. Авторът на писмото не казва нищо за съдържанието на съчиненията от неговия домакин „проповеди“. Най-вероятно това са били чисто религиозни проповеди или нрав-

³⁰ Вж. Из Архивата на Найден Геров, кн. II, с. 221.

³¹ Вж. Писмото на неизвестния автор до неизвестен адресат от 10. V. 1846. — В: Из Архивата на Найден Геров, кн. II, с. 929.

ствени поучения, които той е изнасял пред енорнашите в едната от двете болградски черкви. Но за нас тук е важен самият факт, че свещеникът и „закоуоучителят“ Д. Панайотов е бил способен да съчинява „проповеди“.

И така образованието, участието в „книжовната народна деятелност“ (независимо от това, какъв конкретен характер и размах е имало), интересът към родния език и най-сетне известна наклонност към съчинителство — всичко това говори за факта, че Д. Панайотов наистина е могъл да бъде онова лице, което е превело „Дворянски вибори“. Като потвърждение на това може да се посочи и следното съображение. По-горе вече беше отбелязано, че в българския текст на комедията водевил са изпуснати по-фриволните пасажии и са променени някои реплики, в които може да се долови непочтително отношение към църквата и нейните служители. Като се има предвид, че Д. Панайотов е бил семинарист, може да се предположи, че тези съкращения и промени в превода са били направени именно от него, понеже съответният руски текст е могъл да го оскърби като бъдещ свещенослужител и да не съвпада с представите му за благочестие.

За съжаление няма печатни произведения, които безспорно да са написани от Д. Панайотов. Затова няма възможност да се направи някакъв сравнителен анализ на езика и стила на превода на „Дворянски вибори“, за да се потвърди или да се отхвърли изказаното тук предположение.

Освен Д. Панайотов преводач на „Дворянски вибори“ е могъл да бъде и Степан (Стефан) Панайотов. Той също така е живял в Болград и е бил „учител на колонистките деца“. На 17 април 1842 г. е бил „височайше удостоен“ със сребърен медал „за носене на ревера с надпис „за усърдие“, който му е бил даден за успехи при обучение на децата“³². Като образован човек той е могъл да преведе комедията без особени затруднения. Като имаме предвид обстоятелството, че през 1842—1843 г. Д. Панайотов още се учи в семинарията (според данните на Натанаил), може да се твърди с по-голяма вероятност, че преводачът на „Дворянски вибори“ е бил тъкмо Стефан Панайотов.

Известно е, че Д. Панайотов е имал брат, който също така е учителствал през тези години в Болград. Неизвестният автор на посоченото писмо, като описва пребиваването си в Болград през 1846 г., съобщава на своя адресат, че Д. Панайотов го е водил

³² Скалъковский, А. Цит. съч., с 154.

„при своя брат, болградски учител“³³. Едва ли ще сгрешим, ако кажем, че братът на Д. Панайотов и Стефан Панайотов са едно и също лице. В такъв случай не може да се изключи и възможността, че в издаването на „Дворянски избори“ са могли да вземат участие и двамата Панайотови: единият, Стефан Панайотов, който по онова време вече е живее и учителствал в Болград, и другият — Димитър Панайотов, който по това време е учил в Кишинев, където е била издадена комедията водевил.

Във връзка с това е уместно да се върнем още веднъж към сведението на Натанаил, който казва, че „патриотическата дейтелност“ на Д. Панайотов в училището предизвикала недоволство от страна на попечителя на българските колонии М. Г. Бутков, който уж започнал да го преследва за това (вж. по-горе). Не се ли отнася това сведение за другия Панайотов — Степан? Когато М. Г. Бутков е престанал да бъде попечител (1844 г. — според А. Скалковски), Д. Панайотов все още е продължавал да учи в Кишиневската семинария, която според Натанаил той завършва през 1845 г. Следователно Бутков, докато е бил попечител, не е могъл да бъде недоволен от учителската дейност на Д. Панайотов по простата причина, че по това време той още не е бил учител, а се е учил в Кишиневската семинария. Само по себе си се разбира, че той не е могъл и да го преследва за такава дейност. В такъв случай свидетелството на Натанаил (ако, разбира се, почива на реална основа) с по-голямо основание може да се отнесе към Степан Панайотов, който още през 1842 г., т. е. цели две години преди Бутков да напусне службата си, е бил награден с медал „за успехи при обучение на децата“. Ако Димитър и Степан Панайотови са братя, неточността в спомените на Натанаил се обяснява лесно: трябва да се смята, че Натанаил, който е познавал добре Димитър, е бил осведомен и за заниманията на брат му Степан или дори се е познавал лично с него, но след това поради изминалите години той е забравил за кого точно от братята Бутков е изразил недоволство и го е приписал на Димитър. Причината (или една от причините) за недоволството на Бутков е могло да бъде тъкмо издаването на „Дворянски избори“, а може би и евентуалните опити на С. Панайотов (усърден учител) да постави тази комедия в училището. В тази насока Бутков е могъл да има основание да бъде недоволен: като представител на руската администрация и попечител на българските колонии в Бесарабия, който е полагал много труд и грижи за уреждане на живота на бесарабските българи; и, както изглежда, е имал ав-

³³ Вж. Из Архивата на Найден Геров, кн. II, с. 929

торитет сред тях³⁴. Бутков е могъл да бъде недоволен от това, че един български учител е превел и издал комедия, в която се осмиват нравите, свързани с избирането на представителни органи, а в последна сметка — изобщо целият дворянско-чиновнически ред в провинциалните градове и по този начин като че ли е подривал пред земляците си авторитета на органите на властта и други институции в Руската империя.

Както се вижда, всичко казано за автора на превода „Дворянски избори“ не излиза от границите на предположенията, които се спират на доста оскъден фактически материал. Но доколкото става въпрос за издаването на първото драматично произведение на български език, откриващо начална страница в историята на българската драматургия, струва ни се, че имат значение и такива предположения. По-нататъшни изследвания може би ще подкрепят едно от тези предположения или пък като покажат тяхната несъстоятелност, ще установят името на истинския преводач на комедията водевил на Д. И. Брайкевич³⁵.

Възниква и такъв въпрос: доколко е случаен фактът, че като първо драматично произведение на български език са преведени точно „Дворянски избори“? Навремето в „Очерк за книгопечатането в България“ И. И. Срезневски отбелязва библиографските данни за това издание с репликата: „Странно явление!“³⁶.

В действителност обаче издаването на превода на комедията на Д. И. Брайкевич едва ли е било толкова странно явление. Българските колонисти не са могли да не се сблъскат със съсловно-бюрократичния ред в Новорусия и Бесарабия и едва ли този ред и провинциални нрави са допадали на всички колонисти. Поради

³⁴ В. Априлов пише: „Управляващият . . . чисто българските колонист г. колежският съветник и кавалер М. Г. Бутков със своето старание и грижи, положени през неговата дълговременна служба, успя да изслужи любовта и привързността на българските колонисти“ (вж. Девнища ново-българско образование. Одеса, 1841, с. 145). Вж. също „благодарственото писмо“, поднесено от бесарабските българи на М. Г. Бутков през 1839 г. (вж. Скалковский, А. Цит. съч., с. 147—150).

³⁵ В една от статиите на Х. Ожеховска, публикувана няколко години след отпечатването на тази наша статия, като автор на превода на книгата „Дворянски избори“ е посочен А. Попов (Orzechowska, H. Podważanie dopętnieŃ w historii bułgarskiego języka literackiego. Warszawa, 1973, с. 33, бележка 56 под линия). Х. Ожеховска не посочва никакви доказателства в полза на такава принадлежност на превода. Както е ясно от изходните данни за разглежданата книжка, посочени в началото на тази статия, А. Попов е бил собственик на печатницата в Одеса, в която е отпечатан преводът. Дали поради случайно недоглеждане Х. Ожеховска не е схванала собственика на печатницата като преводач на „Дворянски избори“?

³⁶ Срезневский, И. Цит. съч., с. 23.

това публикуването в Кишинев на превода на комедията водевил, издадена преди една година в Одеса и изобличаваща именно този ред и нрави, е могло да преследва напълно определена цел — да покаже на българите опаката страна, нарисувана от местен (одески) драматург, на живота на провинциалните дворяни и чиновници, с които българите е трябвало да решават поставяните пред тях въпроси и интересующите ги неща. К. Н. Державин правилно отбелязва това обстоятелство, като сочи, че преводачът по всяка вероятност е искал „да даде на българските читатели книга, рисуваща в хумористични сатирични тонове картината на задкулясни интриги при избирането на дворянските органи, представители на различни съсловия. Тази картина е била доста злободневна за дворянско-помешническа Бесарабия от 40-те години, с които нрави и ред българските колонисти-селяни са се сблъсквали на всяка крачка“³⁷. Към това трябва да се добави, че „с нравите и реда“ на дворянско-помешническа Бесарабия (а и не само на Бесарабия) са се сблъсквали не само българи селяни, но и градски жители — търговци, занаятчии и други, сред които е имало доста голям брой заможни хора.

Във връзка с това трябва да обърнем внимание върху една друга страна на същия въпрос. Намирайки се по волята на съдбата в Бесарабия, в Одеса и в други руски градове, част от българите, предимно най-заможните и влиятелните сред своите земяци, сами след време започват да вземат участие в изборите и в работата на различни органи, съвети и пр. Участието им не е минавало без интриги, подобни на онези, които се осмиват от Брайкевич и други руски писатели. За потвърждаване на това можем да се позовем на мнението на един неизвестен автор на статия за Болград и неговите жители. Тази статия е написана на 25. II. 1865 г., т. е. повече от 20 години след излизането на българското издание на „Дворянски избори“. Но казаното в нея вероятно може да се отнесе и към жителите на Болград в началото на 40-те години. Този неизвестен автор, който, както се вижда, няма особени симпатии към жителите на Болград и господстващите там нрави, пише: „Част от старците болградци занимават служебни места: училищни членове, касиери, добросъвестни, старшини, выборни, кандидати и пр.; те охотно съставляват партии да постъпват выборни и готови са кръв да проливат, за да са удържат старшини“³⁸. Нарисуваната тук със строгите думи на публи-

³⁷ Державин, К. Н. Цит. съч., с. 24.

³⁸ Вж. статията „Огледало на Болград и болградците“. — В: Библиотека „Д-р Ив. Седимински“, кн. VI. С., 1907, с. 63.

цист картина на участието на болградските българи в борбата за служебни места по същество не се различава много от водевилното сатирично изображение на интригите на руските дворяни, представено в комедията на Д. И. Брайкевич. Достатъчно е да сравним изброените тук служебни длъжности „старшини, виборни, кандидати“ и готовността на жителите „да съставляват партии да постъпват виборни“ с машиначните, свързани с избирането и назначаването на кандидатите и др., в комедията на Д. И. Брайкевич, за да се убедим в справедливостта на казаното. Такава дейност на една част от българите е била характерна не само за Болград.

Поради това българското издание на „Дворянски вибори“ не без основание може да се разглежда и като сатира, облечена във водевилни форми, срещу нравите не само на руското провинциално дворянство и чиновничество, но и една част от българите, въвлечени от тогавашната руска действителност в интриги и машини за получаване на длъжности и разни привилегии. Частичното побългаряване на лицата в комедията на Брайкевич може да служи като доказателство за това, че издавайки комедията на български език, преводачът е искал да засегне и своите съотечественици. Затова към думите на Б. Пенев „тук (т. е. в „Дворянски вибори“ — Г. В.) има руски бит, руски нрави“³⁹ може да се добави: „които са били възприети и от една част от българите“.

Следователно излизането на разглежданата тук българска книжка не е „странно явление“. Като че ли то е било породено от самия живот на българите, въвлечени от условията във водовъртежа на нрави и обичаи в руската провинция, които се осмиват в комедията.

Във връзка с превода на „Дворянски вибори“ се поставя и един от най-важните въпроси в историята на българския театър — въпросът за първите театрални представления на български език. Няма сведения за поставяне на „Дворянски вибори“ от българи в Бесарабия или на други места⁴⁰. Обаче предположението на П. Пенев, че „тази комедия е преведена във връзка с театралните представления, които вероятно са давани от българите в Бесарабия под влияние на руския и румънския театър“ и че „може би много рано театралните представления у бесарабските българи са достигнали до пределите на българските земи“⁴¹, не изглежда лишено от основание в светлината на изложеното.

За първото драматично произведение на български език. — Език и литература, 1969, № 5, с. 57—67.

³⁹ Пенев, Б. Цит. съч., с. 747.

⁴⁰ Державин, К. Н. Цит. съч., с. 24.

⁴¹ Пенев, П. Лекции по история на българския драматичен театър, с. 79.

ДОПЪЛНЕНИЯ КЪМ БЪЛГАРСКАТА БИБЛИОГРАФИЯ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

ЗА НЯКОИ РЕДКИ БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ИЗДАНИЯ В СЪВЕТСКИ БИБЛИОТЕКИ

В тези бележки ще стане дума за някои български издания през Възраждането, които не са отразени в най-новите трудове по българска библиография, дори и в най-пълния от тях — „Българска възрожденска книжнина“ на М. Стоянов. Книгите, за които ще говорим тук, издирихме в различни библиотеки на Съветския съюз. Заедно с други две книги, за които вече имахме възможност да съобщим¹, те показват, че в нашите библиотеки се пазят много редки, може би и единствени екземпляри от отделни издания на български език, които не са известни на българските библиографи или не са запазени в България. Както изглежда, не е лишено от основание предположението, че при по-внимателно и интензивно търсене на български издания от Възраждането в библиотеките на Съветския съюз могат да се открият още книги, непознати досега.

1. В „Список за българските книги“ на първия български библиограф Ив. В. Шопов е посочена една книга, която не се отбелязва от съвременните библиографи. Става дума за книгата, която Шопов описва така: „Народно просвъщеніе при Типографіята Ц. Вѣстника. Ц. Градъ. 1850“². К. Иречек не дава тази книжка, но посочва книга с такова заглавие, излязла през 1852 г.: „Народно просвъщеніе. Цариградъ, 1852. Въ типографія-та Ц. Вѣстника“³. В двата „Книгописа“ А. Теодоров-Балан не отбелязва „Народно просвъщеніе“ от 1850 г., а за 1852 г. с по-дълго заглавие дава следното: „Народно просвъщеніе за българските училища. Цариградъ, Царигр. Вѣстникъ, 1852“⁴. В. Погорелов не привежда нито

¹Вж. статиите ми: „Об одном болгарском календаре на 1846 г. (К. описи болгарских печатных книг периода Возрождения)“. — В: Славянский архив. М., 1962, с. 75—83; „Об одной книге эпохи болгарского Возрождения“. — Советское славяноведение, 1966, № 2, с. 56—60 (вж. тук с. 63—80).

²Вж. Шопов, Ив. В. Список за българските книги, които са издадени досега. Цариград, 1852, с. 12, № 94. По същия начин тази книга е описана и в „Списъка“, публикуван във в. „Цариградски вестник“ (бр. 99 от 6 септември 1852 г.).

³Иречек, К. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806—1870. Виена, 1872. с. 35, № 392.

⁴Теодоров, А. Български книгопис. — СБНУ, № 9, 1893, с. 110, № 806; Теодоров-Балан, А. Български книгопис за сто години. С., 1909, с. 696, № 7797.

едното, нито другото издание⁵. М. Стоянов посочва — с препратка към А. Балан — само книгата от 1852 г.: „Народно просвещение за българските училища. Цариград, печатница Царигр. вестника, 1852 г.“⁶.

Следователно в библиографските списъци се намират две заглавия: „Народно просвещение“ с две години на издаване (1850 и 1852) и „Народно просвещение за българските училища“ (1852). Въз основа на съществуващите описания е трудно да се каже колко издания — едно, две или три — се крият зад тези заглавия. Въпросът е в това, че описанията не са пълни, а това се обяснява може би с факта, че съставителите на библиографиите, все пак на по-новите, не са имали пред себе си разглежданото издание (издания) и са се опирали на предходните описания. Например М. Стоянов, както се каза, се позовава на А. Балан. Впрочем има основания да се смята, че А. Балан също не е виждал изданието. За това свидетелства не само фактът, че в „Книгописа“ от 1893 г. той се основава на К. Иречек, но и това, че в „Книгописа“ от 1909 г. той не посочва формата и обема (броя на страниците) на спомнатата книжка — данни, които в други случаи отбелязва. При това препратката на А. Балан към К. Иречек в „Книгописа“ от 1893 г. не може да се обясни, понеже, както бе казано по-горе, К. Иречек дава заглавие „Народно просвещение“, а не „Народно просвещение за българските училища“. Следователно А. Балан не е могъл да вземе това заглавие от библиографското описание на К. Иречек. Изглежда, А. Балан го е преписал от някакъв друг източник, но не го е записал *de visu* от титулната страница. Едва ли можем да се съмняваме, че издание със заглавие „Народно просвещение“ е било известно на Ив. В. Шопов. Що се отнася до К. Иречек, той е могъл да го включи и като се опира на Ив. В. Шопов, ако посочената от него година на издаване (1852) се разглежда като печатна грешка или случаен пропуск (срв. у Шопов: 1850). Би могло да се мисли, че грешката (пропусъкът) в годината на издаване е допусната от Ив. В. Шопов, но, както ще стане ясно по-нататък, това не е вярно.

И така, ако се съди по описанието на М. Стоянов, в българските книгохранилища не се намира издание (или издания?) със заглавие „Народно просвещение“ или „Народно просвещение за българските училища“, а всички данни за него (за тях?) в биб-

⁵Погорелов, В. Опис на старите печатани български книги (1802—1877 г.). С., 1923, вж. с. 166—181 и с. 195—218, а също и с. 741 и сл.

⁶Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, с. 391, № 8223.

лиографските справочници са противоречиви и недостатъчно убедителни.

Струва ни се, че известна яснота в тази заплетена страница от историята на българската библиография внася книжката, която не е отбелязана от М. Стоянов и вероятно не се намира в българските библиотеки. Имаме предвид следното издание: „Народно просвѣщение за полза на Българските наставници. Цариградъ, Типографія на Ц. Вѣстникъ, 1850“. В тази неголяма по формат книжка (8°) има 40 с. текст. Авторът не е посочен нито на титулната страница, нито след текста. Един екземпляр от тази книжка се пази в Държавната историческа библиотека в Москва (сигн.: В 153⁶⁵³).

В книжката има три раздела. В първия раздел (с. 3—14) се описват задачите на учителите в областта на народното образование: „1) за властта на наставника; 2) за наказанията; 3) за образованието; 4) за здравствеността или за здравето състояние на дѣцата; 5) за нравственото негово влианіе върху жителите на обществото между което живѣе“ (с. 4). Тази част на книжката е съчинена от някой българин (най-вероятно учител). Доказателство за това е призивът към учителите да се гордеят, че са българи: „Побуждаваме ся обаче да уважаваме онаго, който созира своето званіе съ умозрѣніе много по високо и по благородно, който созира себе си като единъ богопосланний за челоувѣческото общество и който налага себѣ должностъ да образова граждани добродѣтелни, таковы, каквыто Владѣніето изыскува, които да любать своето отечество, да почитать своето Правителство, и които наконѣцъ ся хвалять какъ са Българе“ (с. 3—4). Втората част (с. 14—29) съдържа „Прибавленіе Совѣтуванія камъ наставниците на первоначалните Училища“. Това са „совѣтуванія отъ едного мудраго мужа“, който „излагава умозрѣніето на своятъ предметъ подъ трайно сходство: на естественното, нравственното и умственното образование“ (с. 14). Както изглежда, авторът (съставителят) само излага съветите на „едного мудраго мужа“ в това „Прибавление“. В третата част (с. 21—40) е включено „Нравствено образование на первоначалнаго наставника, или Жигіе Феликсъ Молманово“. Това е съкратен превод от немски език на книга от непосочен тук автор („священника в Баварии“): „Водитель на наставника, или житіе Феликсъ Молманово“ (с. 21).

Такова е съдържанието на посочената книжка.

Трябва да отбележим, че текстът на книжката със заглавие

„Народно просвъщение“ изцяло е отпечатан през същата година и във в. „Цариградски вестник“⁷. Тъй като публикуването на текста във вестника е завършило едва на 16 декември 1850 г., както изглежда, брошурата е издадена през последните две седмици на 1850 г., а може би дори и в началото на 1851 г., но, разбира се, не по-късно от май 1851 г. Това става ясно от факта, че в бр. 34 от 12 май 1851 г. на „Цариградски вестник“ в обявата за книгите, които „продават ся още въ Типографія-та на Ц. Вѣстника“, е посочена и „Народно просвъщение за Болгарски-те училища“ с цена 2,20 гроша. Същата обява е отпечатана и в бр. 37 от 2 юни 1851 г. След известно време, в началото на 1852 г., в обявите на „Цариградски вестник“ за продаване на книги е налице вече само заглавието „Народно просвъщение“. Това заглавие се среща за първи път като че ли в бр. 70 от 19 януари 1852 г. с посочена цена вече 2 гроша. След това го намираме в бр. 71, 73—77 от 26 януари — 8 март 1852 г., в няколко броя на 1853 г. (бр. 106 от 24 януари, бр. 115 от 28 март, бр. 124 от 30 май) и в много броеве от 1855 г. (бр. 230 от 25 май, бр. 235 от 30 юли, бр. 253 от 3 декември и др.). Както се вижда, във всичките обяви се има предвид една и съща книжка, издадена през 1850 г. Фактът, че в първите обяви (от 12 май и 2 юни 1851 г.) е дадено малко по-друго заглавие („Народно просвъщение за болгарски-те Училища“, а не „Народно просвъщение за болгарските наставници“), не трябва да ни смуцава, понеже основното заглавие е „Народно просвъщение“. Именно с това заглавие книжката се посочва в следващите обяви и в списъците на Шопов и Иречек.

Обстоятелството, че посочената по-горе книжка се рекламира още за продаване в края на 1855 г., показва, че навярно тя не се е търсела много или че е била издадена в твърде голям за времето тираж. Но и в двата случая е любопитно, че досега книжката не е намерена в България.

И така посочената по-горе книжка безспорно е същото издание, което дава Ив. В. Шопов в своя „Список“. Едва ли можем да се съмняваме, че именно тази книжка е имал предвид и К. Иречек, отбелязал погрешно годината на издаването ѝ. Ние мислим, че под заглавието „Народно просвъщение за българските училища“, което намираме в рекламните обяви още през 1851 г., у А. Балан (а след него и у М. Стоянов) фактически също се крие тази книжка.

⁷ Год. А, ч. 7—14, 28 октомври — 16 декември.

2. В „Българска възрожденска книжнина“ на М. Стоянов с № 3381⁸ е посочено второ издание на неголяма книжка от Павел Калянджи „Български буквар“, излязъл през 1861 г. в Болград. Книжката е дадена тук с препратка към „Описа“ на В. Погорелов; следователно М. Стоянов не я е описал de visu, а вероятно самата книжка липсва в Народната библиотека „Кирил и Методий“. В библиографското описание на К. Иречек тази публикация на П. Калянджи не е отбелязана; В. Погорелов също не я е виждал и я описва с позоваване на А. Теодоров-Балан⁹. Тъй като в своя „Български книгопис за сто години“ (с. 471, № 5228) А. Балан посочва не напълно точни изходни данни, даваме тук заглавието и изходните данни, описани de visu от титулната страница: „Български букварь. Нареденъ по послѣднѣ-тѣ и най-новѣ методѣ отъ Павла Калянджи. Изданіе второ. Болград. Въ печатницѣ-тѣ на Българското централно училище, 1861“. В книжката, чито размери (след подрязването) са 10×15,5 см, има 32 страници текст. Екземпляр от нея се намира във Всесъюзната държавна библиотека „В. И. Ленин“ в Москва (сигн.: Н⁵⁶⁴/₃₃₉).

В описанията на М. Стоянов¹⁰ и А. Теодоров-Балан¹¹ първото издание на „Български буквар“ от П. Калянджи е посочено без заглавие и изходни данни с въпросителен знак. Това означава, че на българските библиографи то не е било известно. Това издание не е дадено и в библиографиите на К. Иречек и В. Погорелов.

При това първото издание на „Български буквар“ от П. Калянджи наистина е съществувало. Ето заглавието му и изходните данни: „Български букварь. Нареденъ по послѣднѣ-тѣ и най-новѣ методѣ отъ Павла Калянджи. Изданіе първо. Одесса. Въ типографіѣ-тѣ П. Францова. 1861“. Форматът на книжката е същият, текстът заема 31 страници. Това издание вече два пъти (през 1901 и 1904 г.) е отбелязвано в библиографските описания¹².

⁸ Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 163.

⁹ Погорелов, В. Цит. съч., с. 39б, № 513.

¹⁰ Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 163.

¹¹ Теодоров-Балан А. Български книгопис за сто години, с. 471.

¹² Вж. Каталог Одесской городской публичной библиотеки (Т. I. Одесса, 1901), където данните за буквара са посочени непълно и не съвсем точно: „Български букварь нареденъ по послѣднѣ-тѣ и най-новѣ методѣ отъ П. Калянджи. Од. 1861“ (с. 541, № 73). Точно, но с някои съкращения на изходните данни изданието е отбелязано в книгата „Списки болгарских периодических изданий, книг и брошюр“ (СПб., 1904, с. 63), в която се дава събирката от издания на български език в Библиотеката на Академията на науките на СССР въз основа на състоянието в началото на XX в.

Екземпляри от него се пазят в Библиотеката на Академията на науките на СССР в Ленинград (сигн.: XXVI. а. 1) и в Държавната публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград (сигн.: С. 28. 10.173). Екземпляр от изданието е имало също и в Одеската градска публична библиотека (сега Одеска научна библиотека), където то е фигурирало със сигн.: Отд. XV, № 73¹³. Не ни е известно дали този екземпляр се пази тук и сега.

По съдържание първото и второто издание на „Български буквар“ от П. Калянджи не се различават. Има само някои отлики, които по характер са печатни грешки, напр.: *дърве-та, чимширь, сичкы-тѣ тѣзи дърве-та, дали ще ся намѣри* (I изд., с. 16) и *дървѣ-та, чимширь, сичкы тѣзи дърве-та, дели ще ся намѣри* (II изд., с. 17) и под.

В какво отношение са двете издания на „Български буквар“ към „Буквар, съставен в полза на българското юношество“ (Болград, 1867) на П. Калянджи, не можем да кажем, тъй като нямаме възможност да сравним тези книги. Напълно е възможно „Букварът“ от 1867 г. да е трето издание на същата книжка на П. Калянджи, както предполага М. Стоянов¹⁴.

3. В библиографските описания на К. Иречек, А. Теодоров-Балан, В. Погорелов, М. Стоянов не е отбелязано и следното издание: „Букваръ [съставенъ] отъ [П. К. и С. Т.] Одесса [въ типографѣ] Л. Нитче. | 1864“. Това е неголяма книжка с размер 12×19 см. съдържа 31 страници текст. На гърба на титулната страница е напечатано разрешението на цензурата: „Дозволено цензурой. Одесса, 10 августа 1863 года“. Както изглежда, това издание изобщо не е било известно на българските библиографи, макар че два пъти е отбелязвано в цитираните по-горе списъци на книги в Одеската градска библиотека¹⁵ и в Библиотеката на АН на СССР¹⁶. Имаме възможност да се запознаем с екземпляр от „Буквара“ на П. К. и С. Т., който се пази в Библиотеката на Академията на науките на СССР в Ленинград (сигн.: XXVI. б. 19).

„Букварът“ съдържа 20 урока. В първите четири от тях са посочени буквите в различен ред. В уроците от 5 до 10 се дават отделни думи и изрази, разделени на срички. Следващите уроци съдържат текстове. На последната страница е дадена таблицата за умножение. Текстът е напечатан с гражданска кирилица. Отли-

¹³ Вж. Каталог Одесской городской публичной библиотеки. Т. I. Одесса, 1901, с. 541.

¹⁴ Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 163.

¹⁵ Вж. Каталог Одесской городской публичной библиотеки. Т. I, с. 541, № 79.

¹⁶ Вж. Списки болгарских периодических изданий, книг и брошюр, с. 61.

чителна особеност за правописа на „Буквара“ е почти пълната липса на краесловните ерове. Буквите *ѣ, ъ* в края на думите се срещат редовно само в текста на урок 19 (с. 24), взет от книгата „За длъжности те на чловѣка“.

Освен *ѣ, ъ* в буквара са изоставени също и буквите *ы, ѡ*, което е отбелязано специално на с. 23.

Засега не успяхме да установим кои са авторите на „Буквара“. Възможно е единият от тях — П. К. — да е Павел Калянджи, който, както става ясно от казаното по-горе, през 1861 г. два пъти издава буквар на български език.

4. В съществуващите библиографски справочници не е описана също и книгата, излязла във Виена през 1876 г. със следното заглавие (на титулната страница и обложката): „Правилникъ експлоатации, на Първото царск. кралъ. привилегировано Австрийско Дунавско-Пароходно Дружество. Виена. 1876. Издава на првото Дунавско-Пароходно Дружество. Печатъ отъ И. Н. Вернаи“. Книгата има размери 16×25 см. Съдържа 51 страници текст и 2 добавени страници (в края на книгата). Цената ѝ е 20 крайцера.

В книгата са отпечатани правила за стопанисване на Първото императорско и кралско Австрийско дунавско параходно дружество, въведени от 1 януари 1876 г. по всички линии, по които са правели рейсове параходите на дружеството. Подробно са определени с правила условията и редът „за прекарването на хора, за преносването на пътни вещи, мъртви тела, кола, животни както стоки“ (с. 3). След текста на правилата следват приложения: образци на разписки и формуляри на параходното дружество за уреждане на сметки при превозване на стоки и „Условія за осигуряване на транспортите, състоящи от стока посредством параходи и гемни“.

Екземпляр от „Правилника“ се пази в Държавната историческа библиотека в Москва. Той е подвързан заедно с шест книги с различно съдържание на руски език и има с тях обща сигнатура:

81 $\frac{01}{20}$.

За съжаление в „Правилника“ няма други данни, които биха помогнали по-точно да се определи времето на предаването му за печат или отпечатване. В дадения случай това би имало много голямо значение, ако си спомним, че през май 1876 г. Хр. Ботев с четата си слиза на българска земя от парахода „Радецки“, който е принадлежал на Първото императорско и кралско дунавско параходно дружество¹⁷, издало този „Правилник“. Ако „Правилни-

¹⁷Б у р м о в, А. Христо Ботев през погледа на съвременниците си. С., 1945, с. 218.

кът“ е публикуван след месец май, няма ли пряка връзка между пътуването на Хр. Ботев на парахода „Радецки“ и издаването на „Правилника“? Може би по-нататъшно проучване ще хвърли известна светлина на този интересен въпрос.

5. Сред добавките („Притурки“) към известния вестник „Македония“, изброени в „Българска възрожденска книжнина“¹⁸, е посочен един брой за 1868 г. (от 27 ноември). М. Стоянов дава тук броеве на „Притурките“, които се пазят в Народната библиотека „Кирил и Методий“. Тъй като за други броеве „Притурки“ той не съобщава нищо, може да се мисли, че навярно те не са известни в българската библиография. Затова смятаме, че е целесъобразно да посочим тук два броя „Притурки“, излезли през 1868 г., които не са отбелязани от М. Стоянов. Ето тези броеве:

1) Притурка на В. „Македоніѣ“. Цариградъ, 26-й февруарій 1868.

2) Македоніа. Притурка. Продава ся по 20 пары. Отгоре над линия е посочена датата: Вторник, 17 декемврій 1868.

Съдържанието на тези „Притурки“ е обичайно: съобщават се накратко политически и други събития в различни страни. „Притурката“ от 26. II. 1868 г. е интересна с това, че в нея е поместена обява от Р. Блъсков за намерението му да открие в Болград „книгопродавницѣ съ разны българскы и другы книги“. В „Притурката“ от 17. XII. 1868 г. са публикувани също с. 33—40 от някакъв роман или повест. Изглежда, това е част от превода на същия роман (ако не грешим, „Цариградски потайности“ на К. дьо Монтен), чието продължение (с. 137—141) е отпечатано в „Притурката“ от 1 април 1869 г.

Посочените тук два броя „Притурки“ се пазят в Одеската научна библиотека. Те са зашити към комплекта (непълен) на вестник „Македония“ за 1868—1869 г. (сигн.: Отд. XVIII, № 400).

Дополнения к болгарской библиографии эпохи Возрождения.
— Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“.
Т. IX (XV). С. 1969, с. 251—257.

БЪЛГАРСКИ КАЛЕНДАР ЗА 1846 Г.

Двухтомният библиографски труд на М. Стоянов „Българска възрожденска книжнина“¹ е най-пълното описание на българските пе-

¹⁸ Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 445.

¹ Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репер-

чатни книги през периода на Възраждането. В него са дадени сведения за всички български книги, издадени от 1806 до 1878 г., които са били известни на автора по време на публикуването на труда му. Обаче и в този фундаментален труд въпреки стремежа на М. Стоянов да даде пълен списък на българските книги през това време има пропуски. Възможността за пропуски и грешки в подобно издание много добре разбира и самият автор, който отбелязва например, че книгите, липсващи в описа му, едни от които са познати по някои данни, а други са съвсем неизвестни, „са още много“². Напълно е възможно някои от книгите, издадени навремето, вече завлаги да са изгубени, а други да бъдат намерени след време. Липсата на отделни книги в описа на М. Стоянов не намалява ни най-малко огромното значение на този труд. Издирването на издания, които не са отразени в труда, и представянето по този начин на цялостната печатна продукция на български език през възрожденския период трябва да бъде задача на всички, които така или иначе се занимават с този период от историята и културата на България.

Към книгите, които не са отразени в описа на М. Стоянов, се отнася Календар за 1846 г., издаден, изглежда, през 1845 г. в Цариград. Един екземпляр от календара се намира в сбирката от старопечатни книги на А. Д. Чертков (инв. № 294), която се пази в Държавния исторически музей в Москва.

В ръкописното описание на тази сбирка посочената книга е със заглавие „Календарь с песенником“³. В описите на М. Стоянов и предходниците му не се посочва⁴ такъв календар сред книгите, издадени през 1845—1846 г.

Календарът е с неголям формат: 9×12 см. Съдържа 56 страници. Напечатан е с кирилица. Титулната страница липсва. Може би тя не е и съществувала, понеже на първата страница е отпечатано обръщението към читателите. Съдържанието на календара; е следното.

тоар на българските книги и периодични издания (1806—1873). Т. I. С., 1957 Т. II, 1959.

² Пак там. Т. I, с. VIII.

³ Също и в кн. Щепкина, М., Т. Протасьева. Сокровища древней письменности и старой печати. Обзор рукописей русских, славянских, греческих, а также книг старой печати Государственного Исторического Музея. М., 1958, с. 83.

⁴ Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 473; Т. II, с. 784 и сл.; Погорелов, В. Опис на старите печатани български книги (1802—1877 г.). С., 1923, с. 118—129; Теодоров-Балан, А. Български книгопис за сто години (1806—1905). Материали. С., 1909, с. 459—469, 679; Български книгопис. Дял първи. От времето на първата новобългарска печатна книга до последната Рус-

[С. 1] Обращение к читателям. (публикуваме го изцяло)⁵.

Почтеннородни Родолубцы!

Споредъ обѣщаннето какъ ще послѣдва изданието Календаря на всяка година точно, ето издавамъ го и сега за приходящото 1846 лѣто, съ намѣрение да побудимъ Родолубцыте камъ поголемо усердие къ болгарскому книжеству зарадъ народното си благо-образование, желая да приносятъ всегда богаты плоды на славу Божию и въ честь своего рода и отечества, здравствуйте.

В Цариградѣ, 15 нулиа, 1845.

Искренний Приятель, Издатель и
Типографъ.

[С. 2—4] Памятодостоинны Приключения.

[С. 4] Затмѣния.

[С. 4—5] Предвѣщение.

[С. 6—8] Особны Примѣчания.

[С. 8—9] Пасхалиа.

[С. 10] Рисунокъ — човекъ копае земята с лопата.

[С. 11—44] Същински календаръ с изображение на знаците на зодиака.

[С. 45—46] Назначение Владѣтелей въ Европа.

[С. 46—47] Четыри Княжества, които се намеруватъ подъ турското владѣние.

[С. 47—49] Власть духовна четырехъ Патриарховъ, които се намеруватъ подъ Владѣние Отоманско.

[С. 49—50] Порядочното течение на Пощите отъ Цариградъ по сухо.

[С. 50—51] Порядочните похождения на Парѣпловыте (Чаркемилери).

[С. 52—53] Назначение на нѣкои Торгове (Панигири) в България, Тракия и Македониа.

[С. 54—56] Народни пѣсни. В тази част са публикувани следните две стихотворения, стилизирани в духа на народната песен. Тук е запазен знакът за ударение.

ко-турска война (1641—1877). С., 1893, с. 65—66, 88, 163; Иречек, К. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806—1870. Виена, 1872. През 1846 г. календарът не е бил известен на И. И. Срезневски. Вж. Срезневский, И. Очерк книгопечатания в Болгарии. — ЖМНП, 1846, сентябрь, с. 25—26. Не е посочен и от Шопов, Ив. В. Список на българските книги, които са издадени досега. Цариград, 1852. С писмо от 9 септември 1960 г. д-р М. Стоянов беше любезен да ни съобщи, че този календар липсва в библиотеките в България и не е известен в българската библиография.

⁵ Тук и по-нататък буквите, които липсват в съвременната българска графика (освен ъ и ѳ), са заменени с подобни от съвременната графика. Надредните знаци, вкл. и знакът за ударение, са изоставени.

I

Момá Лѣбе много заклинѣла,
И сось слѣзы твърдо го молила.
Не дѣй Лѣбе ником' да казѣвашь,
Нитó да сѣ предь хóрата струвашь,
Чѣ ты мѣне оть всё сѣрдце либишь,
И у Ма́йка чѣсто ми доходишь.
Защóто са хóра завистливи,
Да ны смрázать о́ни са готóви.
Не дѣй Лѣбе, когáто ме виждашь
На Седѣнка да ми сѣ обáждашь:
Ни когáто въ хорóто излѣзвашь,
Не дѣй да сѣ ты до мѣне хвáщашь.
Но оть срѣша, катó да те глѣдамь
Сь пълно сѣрдце, и да ти сѣ радвамь.
А и азъ ща да самь ти душмáнка
Пред хóрата, на зборъ и въ Седѣнка
Но на тáйно сáмо тебе ѣскамь,
Твоѣ ѣме, слáдко Лѣбе! вѣкамь.

II

Щó с' се Мóме замыслила;
Да л' сѣ стáдо изгубила,
Или ти е Ма́йка бóлна,
Или ти сѣ Брáть разсърдилъ;
Ако с' стáдо изгубила,
Азъ ща ти гó днѣсь намѣримь,
Ако ти е Ма́йка бóлна
Азъ църъ ѣмамь да исцѣри.
Ако л' ти се Брáть разсърдилъ,
Азъ гó за часъ умирявамь.
Не сáмь стáдо изгубила,
О́но Брáть ми добръ пáзи.
И Ма́йка ми не е бóлна,
Плáтно тачѣ ты оу дома.
Нитó ми сѣ Брáть разсърдилъ,
Защóто ме о́нъ обѣче.
Но азъ ѣмамь вѣрно Лѣбе,
Коѣто е на далѣко:
И мѣ казватъ че ѣ бóлно,
От злá бóлестъ без понуда.

Гдѣ не вижда своѣ Майка,
От Сестрица гласъ не чуе.

Нитѣ вижда върно Либе,
Коѣ да го разговѣри,
И му даде цѣровѣте,
Сладки думы и цѣлѣвки.

* * *

Къде, кога е бил издаден календарът за 1846 г. и кой е авторът (съставителят) му?

В книгата няма непосредствени отговори на тези въпроси. Някои мисли възникват във връзка с обръщението на автора към читателите на календара — „почтеннороднии родолюбци“, а също и във връзка със съдържанието и структурата на самия календар. Например без съмнение календарът е съставен от един човек. Напълно е възможно това лице да е било едновременно и издател, и собственик на печатницата, в която е отпечатан календарът. Срв. в обръщението: *Искренний Приятель, Издатель и Типографъ*. В обръщението се говори от името на едно лице срв. *издавамъ, желяя*.

От обръщението може да се заключи също, че разглежданият календар продължава поредицата от календари, започната от същото лице по-рано. От това следва, че, първо, календарът за 1846 г. е предхождан от други аналогични издания на календари или най-малко от едно издание на подобен календар, второ, в тези календари (или в един от тях) е имало обещание да се издава ежегодно календар за следващата Година и, трето, такива издания (или издание) на календар са осъществени от същото лице вероятно също в Цариград.

Не може да се каже съвсем сигурно дали календарът наистина е бил издаден в Цариград. Няма данни за мястото на издаване, печатницата, в която е отпечатан, както и за собственика на печатницата. Единствено указание, че календарът вероятно е бил издаден в Цариград, има в обръщението към читателите, в което са посочени мястото и времето на написване на обръщението: *Въ Цариградѣ, 15 юулиа, 1845*. От това обаче само следва, че без съмнение обръщението е било написано в Цариград, че може би календарът също е бил съставен тук. Но от това още не следва, че календарът е бил и издаден в Цариград, защото, както е известно, и по това време е било възможно книгите да бъдат издадени не в същите градове, в които са написани.

Само с предположение може да се отговори и на въпроса за годината на издаването. Както изглежда, календарът, съставен за 1846 г., е бил отпечатан през 1845 г., през същата година, когато е написано обръщението към читателите. Все пак календарът е бил отпечатан не по-късно от началото на 1846 г. В обратен случай издаването му би било напразно.

Кой е автор на разглеждания календар? Обръщението към читателите е анонимно. Ето защо за автора на обръщението, както и на целия календар можем само да се досещаме въз основа на казаното в обръщението, а също и въз основа на самия Календар, на съдържанието и структурата му.

Струва ни се безспорен фактът, че разглежданият календар за 1846 г. е съставен под прякото влияние на календарите на Константин Огнянович, с чието име е свързано издаването на първата книга на български език в Цариград, отпечатана в първата българска печатница⁶. Тази книга е неговият „Календар за лъто 1843. Списан отъ Конст. Огняновича. Печатанъ въ Цариградъ, въ Слав. болгарска Типография на трудолюбивата пчела“, отпечатан може би през 1842 г.⁷ Известна е и друга негова книга, съдържаща обичайните за времето календарни материали, а именно „Забавникъ за лъто 1845 от К. Огняновича. Печатанъ в Парижъ“. „Забавникът“ е бил издаден вероятно в края на 1844 г.⁸ Мнението ни за непосредствено влияние на книгите на К. Огнянович върху разглеждания календар се основава на голямата близост в съдържанието и структурата на тези книги. За съжаление, тъй като не разполагахме с „Календара за 1843 г.“ и „Забавника за 1845 г.“, не можахме да направим подробно сравнение между тях и нашия календар. Обаче и тези данни, които се посочват в описанията на посочените две книги на К. Огнянович, са достатъчни в подкрепа на такъв извод (вж. таблицата).

⁶ Пундев, В. Константин Огнянович. — Сб. БАН, № 36, С., 1942, с. 220

⁷ Пак там, с. 227 и бел. 13 на с. 273—274.

⁸ Пак там, с. 276, бел. 31. Но вж. Погорелов, В. Цит. съч., с. 119—121. Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 270, 473. Оставаме настрана второто изда по-малко променено и разширено — „Забавник на 1846 г.“ от К. Огнянович издадено през 1845 г. в Париж, т. е. б. едновременно с разглеждания календар ити може би малко по-рано или по-късно от него.

Календар за 1843 г.	Забавник за 1845 г.	Календар за 1845 г.
I Памято-достойни приключения (с. 9)	Памятодостойни приключения (с. 13—14)	Памятодостойни Приключения (с. 2—4)
II		Затмъвания (с. 4)
III Предвещание (с. 10—11)	Предвещание (с. 15)	Предвещание (с. 4—5)
IV Особни примечания (с. 12)	Особни предсказания (с. 16)	Особни примечания (с. 6—8)
V	Гремлението през годината (с. 17); Астрономически примечания (с. 18)	
VI Пасхалиа (с. 13)	Пасхалиа (с. 19)	Пасхалиа (с. 8—9)
VII	Стихи за миналата 1844 година и на новата година (с. 20—21)	
VIII С. 14—61: календар с изображение на знаците на зодиака. Вероятно тук няма заглавие.	По-нататък (с. 22—45), вероятно без заглавие, следва самият календар с изображение на знаците на зодиака.	С. 11—44: календар с изображение на знаците на зодиака. Тук няма заглавие.
IX Родословие мирно владящото царско дома отоманско (с. 63)	Родословие владетелей в Европа (с. 46)	Назначения владетелей в Европа (с. 45—46)
X	Християнски княжества под турско владение в Европа има четири (с. 47)	Четири Княжества, които се намеруват под турското владение (с. 46—47)
XI Власть духовная стия восточния църкве (с. 64)	Власть духовная която се намерува под владението Турско в Европа, Асия и Африка (с. 48)	Власть духовна четирих Патриарховъ, които се намеруват под Владение Отоманско (с. 47—49)
XII Порядочното течение на пощите от Цариград по сухо (с. 65)	Порядочното течение на пощите от Цариград по сухо (с. 43)	Порядочното течение на пощите от Цариград по сухо (с. 49—50)
XIII	Порядочните плаванна на Паропловите (Вапорете) от Цаградъ (с. 50)	Порядочните похождения на Паропловите (Чарк-гемилери) (с. 50—51)
XIV	Назначение на някои търгове (Панагири) в България и Македония (с. 51); Други инострании (с. 52)	Назначение на някои Търгове (Панигири) в България, Тракия и Македония (с. 52—53)

Календар за 1843 г.	Забавник за 1845 г.	Календар за 1846 г.
XV	Ръчи правоучителни фило- софовъ (с. 53—56)	
XVI Повѣсти правоучи- телни (с. 66—84)	Правоучителни повѣсти с. 57—100)	
XVII Пѣсни народни [две] (с. 85—86); Вж. пуб- ликуването им от В. Пундев. Цит. съч., с. 229—230,		Народни пѣсни [две] (с. 54—56)
XVIII	Вж. за останалите части на „Забавника“ (с. 101— 177) у Пундев, В. Цит. съч., с. 251—253.	

Да сравним съдържанието на трите книги, две от които — „Календар за 1843 г.“ и „Забавник за 1845 г.“, както е известно принадлежат на К. Огнянович.

Дори бегло сравнение на съдържанието на трите книги показва голямата им близост. Напълно е ясно, че „Забавникът за 1845 г.“ е съставен от К. Огнянович въз основа на неговия „Календар за 1843 г.“, понеже „Забавникът“ включва всички онези части, които съдържа „Календарът за 1843 г.“. Освен това и последователността на частите в двете книги е една и съща. Разликите се състоят в това, че „Забавникът за 1845 г.“ е много по-голям по обем и съдържа редица материали, които липсват в „Календара за 1843 г.“, а също и че вместо народни песни в „Забавника“ са публикувани стихотворения⁹. Съдържанието на всяка от общите за двете книги части не съвпада напълно. Някои различия от такъв характер са отбелязани от В. Пундев¹⁰. Ако сравним тези книги, принадлежащи на перото на К. Огнянович, с разглеждания „Календар за 1846 г.“ откъм съдържание и включените в тях части, може съвсем лесно да се установи, че, първо, в „Календара за 1846 г.“ има всички части, които съдържа „Календарът за 1843 г.“, освен част XVI („Повѣсти правоучителни“) и, второ, „Календарът за 1846 г.“ освен общи за трите разглеждани книги съдържа и

⁹ Пундев, В. Цит. съч., с. 253.

¹⁰ Пак там, с. 249.

тези части (X, XIII, XIV), които има в „Забавника за 1845 г.“ и които липсват в „Календара за 1843 г.“. С други думи, „Календарът за 1846 г.“ освен част II не съдържа такива части, които да липсват в двете книги, излезли преди него. Както става ясно от посочената по-горе таблица, нашият „Календар“ по съдържание е по-близък до „Забавника за 1845 г.“, отколкото до „Календара за 1843 г.“. Всички части на „Календара за 1846 г.“ освен част II („Затмъния“) и XVII („Народни пѣсни“) се съдържат и в „Забавника“.

Освен общата структура и почти пълното съвпадане на главията на отделните части на книгите могат да се отбележат и съответствия от по-частен характер, които обаче не са по-малко съществени за решаване на интересувания ни въпрос. Да сравним например някои редове от част I („Памятодостойни Приключения“), в които става дума за броя на годините, изминали от някои събития.

Календар за 1843 г. ¹¹	Календар за 1846 г.
От царството турско въ Европа — 791 (години)	Отъ турск. царства въ Европа — 546
От падения болгарскаго царства — 473	От Падения болгарск. царства — 476
От какъ то ся измисли Типографната — 403	Отъ когда то се измисли типографната — 406
От какъ то ся засади тутунъ въ Европа — 251	Отъ когато се засади тутунъ въ Европа — 254

Могат да се посочат и някои други доводи с още по-конкретен характер, например еднаквото изписване на думата *тутунъ* (с у след т) в календарите за 1843 и 1846 г., поясняване на едни и същи думи (срв. например поясняването на думата „паропловите“ с думата „вапорете“ в „Забавника“ и герср. „паропловыте“ — „чарк-гемилери“ в „Календара“, срв. също така поясняването на думата „торгове“ с думата „панигири“¹² в тези книги и в някои други).

Очевидната връзка на „Календара за 1846 г.“ с посочените книги на К. Огнянович ще стане още по-ясна, ако го сравним с други подобни книги, издадени немного преди това. Да го срав-

¹¹ Примерите от този календар цитираме по посочената по-горе работа на Пундев, В. (с. 229). За съжаление съпоставянето трябва да се ограничи само тези примери, тъй като В. Пундев не дава други примери, а „Календарът за 1843 г.“ ни е известен само по описания.

¹² В описанието на „Забавника за 1845 г.“ у В. Пундев намираме *панагири* с а след н (с. 249). Вероятно това е неволна грешка (срв. у Погорелов, В.: *панигири* с и след н. Цит. съч., с. 120).

ним например с „Мѣсецословъ или календарь вѣчный“, съставен от Христодул Сичан-Николов и издаден в Букурещ през 1840 г. (II изд. с неголеми промени през 1842 г.), с. 2—4: Почтеннородному господину Петру Х. Христову жителю Габровскому посвящава Болгарскио календарь. Издательо, с. 5—10: К сбученнымъ, с. 11—12: Лѣточисление, с. 13—14: Знакове (нишане) на Планетыте, Зодійте и на Мѣсецо и Изяснение на Столповете мѣсечны, с. 15—38: [Календар от март до февруари], с. 39—47: Многогодишната Пасхалия и т. н.¹³.

Следователно от казаното по-горе може да се заключи, че „Календарът за 1846 г.“ е бил съставен безспорно под прякото влияние или още по-точно, като са използвани „Календарът за 1843 г.“ и „Забавникът за 1845 г.“ на К. Огнянович.

Дали самият К. Огнянович не е съставител на разглеждания „Календар“? Според нас на този въпрос може да се отговори положително. Към такъв отговор ни насочва преди всичко следното съображение. Трудно е да предположим, че някой друг човек, живял в Цариград, ще състави календар, както видяхме, изцяло въз основа на посочените по-горе книги на К. Огнянович, който по това време също е живял в турската столица. Във всеки случай знае се сигурно, че през лятото на 1844 г. К. Огнянович се е намирал в Цариград, което се потвърждава от предисловието към „Забавника за 1845 г.“. Освен това за авторство на К. Огнянович говори и още един важен факт. От посоченото по-горе обръщение на съставителя към „почтеннороднии родолюбцы“ е ясно, че „Календарът за 1846 г.“, както вече отбелязахме, изглежда, продължава поредицата от подобни календари, започната по-рано, и че авторът на този календар вече е обещал да издава ежегодно календари. Такова обещание намираме също в предисловието на К. Огнянович към „Календара за 1843 г.“. В това предисловие от септември 1842 г. К. Огнянович пише, че печатницата му „Трудолюбива пчела“ в Цариград „ще издава от сега на сека година по единъ особний календарь на подобие сега (т. е. „Календара за 1843 г.“ — Г. В.), оумноженъ още съ правочителни повести и наставления“¹⁴. Като имаме предвид всичко казано по-горе, можем да мислим, че разглежданият „Календар за 1846 г.“ е именно един от календарите, обещани от К. Огнянович.

Известно е, че К. Огнянович е издал и „Забавник“ за 1846 г., който се различава от „Забавника за 1845 г.“ освен по някои не-

¹³ Погорелов, В. Цит. съч., с. 69—70.

¹⁴ Пундев, В. Цит. съч., с. 228.

значителни промени само с известни добавки¹⁵. Следователно установява се, че за една и съща 1846 г. К. Огнянович е издал и „Забавника“, и разглеждания „Календар“, при това двете книги са издадени едновременно или почти едновременно. Разбира се, сега е трудно да се разсъждава за мотивите, от които се е водил К. Огнянович, предприемайки да издаде едновременно и „Забавника“, и „Календара за 1846 г.“. Може би издаването за 1846 г. и на „Календара“ е било вследствие на желанието на К. Огнянович да издаде книга, достъпна за по-широк кръг читатели в сравнение със „Забавника“, понеже тъй е бил доста по-голям по обем и следователно по-скъп, отколкото „Календарът“. Посоченият факт би могъл да се разглежда като аргумент срещу признаването на К. Огнянович за автор на дадения „Календар“. Но на този факт не трябва да се придава много голямо значение, защото би се наложило съответно обяснение и в случай, ако се знае със сигурност, че „Календарът за 1846 г.“ е съставен не от К. Огнянович, а от някой друг.

Об одном болгарском календаре на 1846 г. (К описи болгарских печатных книг периода Возрождения).— В: Славянский архив. Сборник статей и материалов. М., „Наука“, 1962, с. 75—83.

КЪМ ИСТОРИЯТА НА ИЗДАВАНЕТО НА ЕДНО СТИХОТВОРЕНИЕ ОТ СТЕФАН ИЗВОРСКИ

Издирването на български книги, издадени през Възраждането, и в наши дни дава резултати. През последните години бяха открити няколко публикации на български език, които досега не бяха описани в каталозите на българските книги. Тук ще стане дума именно за едно от тези забравени издания.

Известно е, че Стефан Николов Изворски, един от видните представители на т. нар. даскалска поезия през Българското възраждане, публикува най-голямото си стихотворение „Книжнина и възпитание. От А, Б, В, Г, Д и прочая все що е добро“ в бр. 65 от 17 септември 1849 г. на в. „Цариградски вестник“. На края на стихотворението е посочено, че то е написано на 27 август 1849 г. в Тулча, където Ст. Изворски е живял, преди да отпътува за Цариград.

С национално-патриотичните и просветителските си идеи това стихотворение е било много популярно навремето в България. То е преписвано, научавано наизуст, декламираемо и дори е приспособено

¹⁵ Пундев, В. Цит. съч., с. 253; вж. също Стоянов, М. Цит. съч. Т. I, с. 270.

собено за музикално изпълнение. Както посочва Г. Стефанов, автор на монография за живота и творчеството на Ст. Изворски, то става „изобщо нещо като българска възрожденска марсилеза“¹. Това потвърждават и няколко от неговите печатни издания, появили се в продължение на години. Известно е, че на следващата година след публикуването му във в. „Цариградски вестник“ стихотворението е отпечатано в книгата на Ст. Изворски „Огледало за българските оучилища“ (Цариград, 1850, с. 24—29), а 4 години след това в книгата „Поучителни рѣчи на стары-тъ философы“ (Цариград, 1854, с. 135—150), съставена от А. П. Гранитски.

Г. Стефанов смята, че може би стихотворението е било публикувано и в други сборници, излезли преди Освобождението на България. Наистина той не посочва други издания освен току-що цитираните. Но в изследването си привежда важни данни, които му позволяват да изкаже предположение, че наскоро след отпечатването на стихотворението „Книжина и възпитание“ във в. „Цариградски вестник“ Ст. Изворски го е издал още веднъж (може би в отделна книжка) през същата 1849 г., няколко дни след пристигането си от Тулча в Цариград². Г. Стефанов черпи тези сведения от две писма на Ст. Изворски до брат му Иван³. В писмото от 20 септември 1849 г. Изворски съобщава на брат си, че му изпраща 22 екземпляра от отпечатаната вече книжка и го моли да ги разпространи сред учениците от занаятчийското училище в Тулча. От по-нататъшния текст на писмото, даден от Г. Стефанов, научаваме, че споменатата книжка е била издадена в малък тираж — 400 екземпляра, струвала е 50 пари и че Ст. Изворски я е отпечатал „в помощ“ вероятно на учителите. По отношение на съдържанието на това издание, като се опира на приписката към писмото, направена от някой си Сава Цончо [„Книшкити пишатъ единъ големиятъ стихъ най сетниятъ дето го дописа тукъ (в Тулча — бел. Г. Стефанов) и пакъ преведенъ и в газетата щото испалчилъ единъ листъ“], Г. Стефанов смята, че, както изглежда, там са били включени някои от отпечатаните вече в

¹ Стефанов, Г. Стефан п. Н. Изворски, учител и поет от епохата на Възраждането. 1815—1875.—Сб. БАН, № 28, 1935, с. 83.

² Пак там, с. 27. Не е известна точната дата на пристигането на Ст. Изворски в Цариград. Ясно е обаче, че той е пристигнал тук преди 20 септември 1849 г. Това следва от факта, че на 20 септември 1849 г., като е бил вече в Цариград, Изворски е написал предговор към сборника „Огледало“ и писмо до брат си Иван (пак там, с. 26).

³ За съжаление Г. Стефанов не дава текста на тези писма изцяло, а се ограничава главно с излагане на това, което засяга неизвестното му издание на Ст. Изворски.

„Цариградски вестник“ стихотворения на Изворски или може би само едно — „Книжнина и възпитание“⁴. За същата книжка става въпрос и в писмото до брата Иван от 25 октомври 1849 г., в което Ст. Изворски пише брат му да не бърза с продажбата на книжките, изпратени му преди месец, ако те още не са продадени, и да не ги продава по-евтино от 50 пари, понеже Изворски вече е продал своите екземпляри, а книжката като че ли я търсели „с голѣмъ ихтибаръ“⁵.

Но Г. Стефанов не може да посочи каква е книжката, тъй като той не я е виждал. За тази книжка не се съобщава и в изследванията от последните години, съдържащи доста оскъдни данни за творчеството на Ст. Изворски⁶.

Сега можем да кажем за каква книжка пише Ст. Изворски на брат си през септември — октомври 1849 г. Той пише без съмнение за книжка, неголяма по размери (10×14,5 см) и обем (в нея има всичко 16 с.), излязла със заглавие: Книжица вмѣсто огледалце за всякой българинъ да си ꙗ има въ пазвата. Написа Стефанъ П. Николовъ Изворскій отъ Котълъ. Цариградъ, Въ Книгопечатицата на Цариградскій Вѣстникъ, 1849. В книжката е публикувано едно стихотворение, чийто текст се предхожда от заглавието: „Книжнина и възпитаніе от А. Б. В. Г. Д и прочая все що е добро“. Това е същото стихотворение, което е публикувано във в. „Цариградски вестник“, а по-късно в сборника „Огледало“ на Ст. Изворски.

Следователно пред нас е отделно — първо и, доколкото ни е известно, единствено — издание на стихотворението „Книжнина и възпитание“. Трябва да се подчертае, че Г. Стефанов не е направил грешка, като предполага, че в неизвестното му издание на Ст. Изворски е могло да бъде публикувано същото стихотворение.

Екземпляр от книгата на Ст. Изворски „Книжица вмѣсто огледалце“ се пази в Държавната публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“ в Ленинград (сигн.: С. 28. 10. 228). Книгата ни стана известна през февруари 1964 г., след като прегледахме каталога на българските книги, които се пазят в библиотеката. В отговор на нашата молба да съобщи някакви данни за книжката на Изворски д-р М. Стоянов, автор на фундаменталната

⁴ Стефанов, Г. Цит. съч., с. 27—28. Във в. „Цариградски вестник“ стихотворението „Книжнина и възпитание“ наистина заема две страници (пак там)

⁵ Пак там, с. 28.

⁶ Вж. напр. Константинов, Г., Цв. Минков, Ст. Великов, Български писатели, С., 1961, с. 93; Минков, Цв., Б. Ангелов, Ст. Божков, Българска литература, С., 1962, с. 269—271.

библиография на българските книги през Възраждането, ни отговори с писмо от 29 юни 1965 г., че на него, както и на предходниците му библиографи, книжката не е била известна и че не е намерен екземпляр от нея в България. Като имаме предвид това, както и факта, че „Книжица вместо огледалце“ е била издадена в тираж всичко 400 екземпляра, може да се твърди не без основание, че екземплярът, който се пази в Държавната публична библиотека „М. Е. Салтиков - Щедрин“, е единственият екземпляр от тази книжка на Изворски, запазен до днес. Иначе е трудно да се обясни защо отделното издание на толкова популярното някога стихотворение е останало неизвестно на българските библиографи и литературни историци.

Наистина „Книжица вместо огледалце“ е издание, което не е отбелязано в нито едно от библиографските описания на българските книги през Възраждането, включително и в последното, най-пълно от тях — в списа на М. Стоянов⁷. Интересно е, че тази книжка не е отбелязана и в известния списък на българските книги, съставен от Ив. В. Шопов през 1852 г. и публикуван отначало във в. „Цариградски вестник“ (бр. 99 от 6 септември 1852 г.), а след това и като отделна брошура⁸. Шопов не посочва тази книжка и в ръкописната „Заметка книг българских, опущенных в статье г-на Срезневского в журнале Министерства народного просвещения 1846, книжка 9-я, Санкт-Петербург“, написана пак през 1852 г.⁹ Много любопитно е също така, че „Книжица вместо огледалце“ не е посочена и в двете допълнения към списъка на Шопов, съставени от редакцията на в. „Цариградски вестник“ и публикувани в същия 99 брой на вестника и в отделното издание на списъка на Шопов. Можем да допуснем и да приемем, че книжката е останала непозната за първия български библиограф. Но е трудно да обясним защо тази книга, отпечатана в печатницата на в. „Цариградски вестник“, след три години е била неизвестна на редакцията на вестника. Сборникът на Ст. Из-

⁷ Вж. Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина Т. I. С., 1957, с. 147—148; Т. II, С., 1959, с. 784. Вж. също и Иречек, К. Книгопис на новобългарската книжнина. 1806—1870. Виена, 1872; Теодоров-Балан, А. Български книгопис. — СБНУ, № 9, 1893; Теодоров-Балан, А. Български книгопис за сто години. 1806—1906. С., 1909; Погорелов, В. Опис на старите печатани български книги (1802—1877 г.). С., 1923.

⁸ Вж. Шопов, Ив. В. Список за българските книги, които са издадени досега. Цариград, в Типографията Ц. Вѣстника, 1852.

⁹ Тази „Заметка“ е препечатана в статията на Veschnyová, V. Bibliografická správa Iupráce Ivana V. Šopova s P. J. Šafaříkem. — В: Сборник в чест на академик Никола В. Михов по случай осемдесетгодишнината му. С., 1959, с. 47—50.

ворски „Огледало“, излязъл през следващата (1850) година и отпечатан в печатницата на същия вестник, се посочва с № 115 в двете редакционни допълнения към списъка на Шопов.

Особен интерес представлява фактът, че отделното издание на стихотворението е излязло от печат през същата година, когато се е появило и във в. „Цариградски вестник“. Във връзка с това възниква въпросът: коя от двете публикации е по-ранна? В случая отговорът на този въпрос има повече библиографски интерес.

Датата на публикуване на стихотворението „Книжнина и възпитание“ във вестника е известна — 17 септември 1849 г. (Така е датиран бр. 65 на „Цариградски вестник“, в който е публикувано стихотворението.) Времето на отпечатване на „Книжница вместо огледалце“ не е определено. Ясно е обаче, че тя е отпечатана не по-късно от 20 септември 1849 г., както се вижда от посоченото по-горе писмо на Изворски до брат му. Тъй като стихотворението „Книжнина и възпитание“ е написано на 27 август 1849 г. в Тулча, следва, че книжката е издадена между 27 август и 20 септември 1849 г. Ако се има предвид времето, необходимо за донасяне на стихотворението от Тулча до Цариград и за отпечатването му, би трябвало да допуснем, че „Книжница вместо огледалце“ едва ли е могла да излезе от печат по-рано от 5—7 септември.

Както виждаме, разликата между появата на стихотворението във вестника (17 септември) и датата, по-късно от която не е могла да бъде издадена книжката (20 септември), е всичко три дни. Ако предположим, че „Книжнина и възпитание“ е отпечатано първо във вестника, следователно книжката е излязла на 18 или 19, но едва ли на 20 септември. Незабавното повторно издаване на стихотворението може да се обясни освен с естественото желание на автора да го види като отделно издание и с това, че Ст. Изворски може би веднага е почувствал големия интерес на цариградските българи към стихотворението му и е разбрал, че то ще бъде разпродадено бързо. Както се вижда от второто писмо до брат му, така и става. Струва ни се, че с това трябва да се обясни и фактът, че „Книжница вместо огледалце“ е издадена без предисловие и без обичайния за времето списък на лицата, изразили желание да получат определен брой екземпляри от издаваната книга. Както изглежда, Изворски не е успял да състави такъв списък, а може би той е бил толкова уверен в успеха на книжката си, че не е сметнал за необходимо да си осигури финансовата подкрепа на българите за издаването ѝ.

Важни сведения за относителната хронология на двете публи-

кации на стихотворението има в посочената по-горе приписка на Сава Цончо в писмото на Ст. Изворски до брат му от 20 септември 1849 г. От приписката следва, че отначало е отпечатана „Книжица вместо огледалце“, а след това вече стихотворението е препечатано във вестника. Вж. например посочването, че стихотворението „пакъ преведенъ и в газетата“. Като че ли няма основание да се съмняваме в достоверността на съобщението на Сава Цончо и следователно би могло да се заключи, че „Книжица вместо огледалце“ е излязла през първата половина на септември 1849 г., но едва ли по-рано от 5—7 септември и следователно не повече от 10—12 дни преди повторното публикуване на стихотворението във вестника. Но един факт пречи за категорично заключение във връзка с първоначалното издание на стихотворението „Книжнина и възпитание“ в „Книжица вместо огледалце“. Най-вероятно Сава Цончо е направил приписката си не в Цариград, откъдето Изворски пише писмото, а в Тулча, защото писмото е адресирано, понеже в приписката се казва: стихотворението „го дописа тукъ“ (разр. Г. В.), т. е. в Тулча, а не в Цариград. В дадения случай голямо значение би имала датата на приписката, но тя не ни е известна. Ако приписката е направена в Тулча между времето на писането ѝ и датата на писмото, т. е. 20 септември 1849 г., възможно е да изминат немалко дни и дори седмици. Като имаме предвид това, не трябва да отхвърляме напълно възможността авторът на приписката да предаде неточно последователността в публикациите на стихотворението.

Интересно е да отбележим, че макар между излизането на двете публикации на стихотворението „Книжнина и възпитание“ да има само няколко дни, между тях има известни различия. Тук ще посочим само някои, най-съществените, като изоставим очевидните печатни грешки и разночетения с правописен характер¹⁰.

В „Книжица вместо огледалце“ текстът на стихотворението е даден, без да са отделени четиристишията, както това е направено във в. „Цариградски вестник“, съдейки по изданието на Г. Стефанов. Първото четиристишие — „Заради Въспитанието / На Българскы гъ дъчица, / Да предприематъ знанието / Предъ слънце и предъ зорница“ — във вестника е мотото към стихотворението, а в отделното издание на стихотворението това четиристишие не служи за мотото. Последни редове на стихотворението в „Книжица

¹⁰ За съжаление не разполагахме с бр. 65 на „Цариградски вестник“. Затова текстът на стихотворението „Книжнина и възпитание“ във вестника се сравнява тук и се посочва по изданието му в книгата на Стефанов, Г. (цит. съч., с. 108 и сл.).

вместо огледалце“ са: „На тази книжка край / До тукъ чти и знай / И слава Богу / Въздай премногу.“ Във вестника това четиристишия липсва. И това е разбираемо, понеже в него се говори за края на книгата („на тази книжка край“), а не на стихотворението. Подобно заключително четиристишия би било неуместно в изданието на стихотворението във вестника.

Има редица различия и в текста на самото стихотворение. Например¹¹: *на ващи*рожбы — на ваши рожбы* (30), *да ся зажилятъ — да ъ зажилятъ* (52), *да ся отпрънемъ — да ся отпрънемъ* (64), *жалко — жално* (74), *такъ ся назвало — пакъ ся назвало* (100), *въ кой часъ почнешъ — въ кой часъ поемнешъ* (121), *да ся отхранятъ — да си отхранятъ* (156), *славно — главно* (161), *съ божійатъ образъ — съ божій образъ* (195), *и да отхранва — и да отхрани* (234), *ви съвѣтува — все съвѣтува* (246), *изъ чужды царства — и въ чужды царства* (307), *въ неговото царство — въ негово царство* (334) и др.

Важно е да се отбележи тук, че третата публикация на стихотворението в сборника „Огледало“ почти във всички посочени случаи и в някои други следва публикацията в „Книжица вместо огледалце“. Съответствията в текста на стихотворението във вестника и в „Огледало“ с разлики в „Книжица“ са единични и, както ни се струва, са свързани с това, че в „Книжица“ има печатни грешки. Срв. *черный облакъ* (вестник и „Огледало“) — *черый облакъ* („Книжица“), *зематъ и даватъ* (вестник и „Огледало“) — *зематъ и дававатъ* („Книжица“).

Срещат се и разночетения и във всичките три издания: *языкъ природный* (вестник) — *языкъ природный* („Книжица“) — *языкъ природный* („Огледало“) (102), *съ горка утрава* (вестник) — *съ горка утрава* („Книжица“) — *съ горка отрава* („Огледало“) (116), *да е кръстителъ* (вестник) — *да е кръстелъ* („Книжица“) — *да е красителъ* („Огледало“) (232).

Пове че разночетения има между текста в „Огледало“, от една страна, и текстовете във вестника и в „Книжица“, които не дават разночетения, от друга страна. Например: *младый-атъ возрастъ* („Огледало“) — *младый възрастъ* (7), *зѣ да доказаватъ* („Огледало“) — *и да доказаватъ* (89); *матерно млеко* („Огледало“) — *българско млѣко* (вестник), *българско млеко* („Книжица“) (123); *въ кой день гы види* („Огледало“) — *въ кой часъ гы види* (199), *негова слава* („Огледало“) — *негова славата* (331). Тези, както и някои други примери показват, че Ст. Изворски е продължил да работи

¹¹На първо място е посочен текстът от вестника, на второ — текстът от „Книжица вместо огледалце“; в скоби е номерът на реда.

над стихотворението и след двете му публикации. За нас е важно да подчертаем тук, че третото издание на стихотворението на Изворски повтаря — с посочените промени — текста на „Книжица“ а не в „Цариградски вестник“. Това също може да послужи за аргумент в полза на факта, че „Книжица“ е издадена след публикуването на стихотворението във вестника.

Следователно, макар че въпросът, кое от двете издания на стихотворението „Книжнина и възпитание“ е по-ранно, остава открит, ясно е обаче, че между тях са изминали само няколко дни: 2—3 дни, ако „Книжица вместо огледалце“ е издадена след публикуването на стихотворението във вестника, и 10—12 дни (едва ли повече), ако „Книжица вместо огледалце“ е излязла по-рано. Този случай в историята на българската литература през Възражението очевидно е много рядък, ако не и необикновен. Както беше споменато, това стихотворение е публикувано след това през 1850 и 1854 г. С други думи, стихотворението „Книжнина и възпитание“ на Ст. Изворски в продължение на пет години е издавано четири пъти. Изглежда, това също е рядък случай в историята на българската поезия преди Освобождението на България, потвърждаващ популярността на произведението на Ст. Изворски.

Об одной книге эпохи болгарского Возрождения. —
Советское славяноведение, 1966, №2, с. 56—60.

ИЗ НАЧАЛНАТА ИСТОРИЯ НА РУСКО-БЪЛГАРСКИТЕ ИСТОРИКО-КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ

ПЪРВА СТРАНИЦА В ИСТОРИЯТА
НА ИЗУЧАВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
ОТ РУСКИ УЧЕНИ

1. Научното пътуване на Пьотър Иванович Кьопен (1793—1864), което то предприема през 1821—1824 г., има голямо значение за пробуждане в Русия на интерес към славянските народи, към дейността на славянските учени и литератори. Историкът на руското славянознание А. А. Кочубински пише: „Пътуването на енергичния Кьопен из Австрия, из нейните славянски земи, представлява своего рода епоха в развитието на славянознанието у нас, с разнообразни последиствия в близкото и по-дълечното бъдеще“¹. По време на пътуването си Кьопен се интересува от различни страни от живота на славяните, среща се с много славянски дейци. Между неговите занимания по време на пътуването е и запознаването му със славянските езици. Още И. И. Срезневски отбелязва, че Кьопен е първият учен в Русия, който се е заинтересувал от всички славянски езици². Той проявил жив интерес и към българския език, за което свидетелстват бележките му, публикувани в издания от 20—30-те години на миналото столетие или запазени в негови писма от същото време. Известни са малко такива бележки. Те неведнъж вече са били цитирани и анализирани в различни изследвания във връзка с характеристиката на българските материали в „Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима Бугарског језика“ на Вук Караджич (Виена, 1822 г.)³. При това се е отбелязало, че П. И. Кьопен е „несъмнено първият руски учен, който обърнал внимание на говоримия български език“⁴.

¹Кочубинский, А. А. Адмирал Шишков и канцлер гр. Румянцев. Начальные годы русского славяноведения. Одесса, 1887—1888, с. 199.

²Юбилей П. И. Кеппена. СПб., 1860, с. 3.

³По-подробно за това вж. Петровский, Н. М. О занятиях В. Копитара болгарским языком. — СпБАН, 1914, №8, с. 57 и сл. От публикациите, специално посветени на научните връзки на П. И. Кьопен и Вук Караджич, вж. особено Добрашиновић, Г. Петар Иванович Кеппен и Вук. — Анали Филолошког факултета (Београдски университет), №4, Београд, 1964, Вуков зборник, I.

⁴Романски, Ст. Български въпроси в преписката на И. И. Срезневски и В. И. Грлгорович. — СпБАН, 1937, №54, с. 107—108.

Новите данни, които се привеждат тук, позволяват да се изясни по-подробно въпросът за заниманията на П. И. Кьопен с българския език. Тези данни са взети от „Пътни бележки“ — дневника, който П.И. Кьопен е водил по време на пътуването. Дневникът се пази в Архива на Академията на науките на СССР в Ленинград⁶. По различно време към него вече са се обръщали изследователите, които подчертават голямото значение на пътните бележки на Кьопен за проучване на историята на славянознание-то и на руско-европейските научни и културни връзки⁶.

Независимо от значителната си историко-славяноведска стойност дневникът на П. И. Кьопен е все още слабо проучен. Публикувани са само няколко кратки фрагмента от него. Така Л. Б. Модзалевски през 1932 г. печата откъс за срещата на Кьопен с Гьоте във Ваймар⁷. В началото на 60-те години С. Г. Потепалов дава кратки извадки от дневника, отнасящи се до срещите и разговорите на Кьопен с видни дейци на науката и културата — с Вук Караджич, Лукиан Мушички, Ян Колар, Франтишек Палацки, Йозеф Добровски, Вацлав Ханка, Йозеф Юнгман и др.⁸. По-рано материалите от дневника са използвани подробно от биографа на П. И. Кьопен, неговия син Ф. П. Кьопен⁹.

Тук ще разгледаме тези записки в дневника на Кьопен, които се отнасят до българския език и българите. Те са от времето на пребиваването му в Херманщат в Трансилвания (сега Сибиу, СР Румъния), където Кьопен пристига на 21 юли (2 август) и пре-стоява един месец, до 21 август (2 септември) 1822 г.

От публикуваното писмо на Й. Копитар до В. Караджич с дата 29 ноември 1822 г. отдавна е известно, че в дневника на Кьопен има бележки за българския език. В писмото Копитар съобщава, че е успял да убеди Кьопен да изхвърли от статията „Über Völker-und Länderkunde in Russland“¹⁰ „най-грубите недостатъци“

⁶ЛО ААН, ф. 30, оп. 1, а. е. 137—139.

⁶Вж. Модзалевский, Л. Б. Дневники П. И. Кеплена. — Вестник АН СССР 1932, №12, с. 69; Потепалов, С. Г. Путешествие П. И. Кеплена по славянским землям. — В: Из истории русско-славянских литературных связей XIX в. М. —Л., 1963, с. 9; О роли П. И. Кеплена в истории русско-славянских культурных связей в 20—30 гг. XIX в. — Вопросы славянского языкознания, вып. 6, М., 1962, с. 180—181; Цейтлин, Р. М., М. В. Никулина. П. И. Кеплен и его путешествие по Сербии и Хорватии и соседним с ними землям. — Сборник за славистику, 1979, №17, с. 61—87.

⁷Модзалевский, Л. Б. Цит. съч., с. 70.

⁸Потепалов, С. Г. Путешествие П. И. Кеплена по славянским землям, с. 12 и сл.

⁹Кеплен, Ф. П. Биография П. И. Кеплена. — Сборник Отделения русского языка и словесности. Т. 89, 1911, №5, с. 51—96.

¹⁰Тази статия е публикувана в Jahrbücher der Literatur, Bd. XX, Wien, 1822.

(„die größten Missgriffe“), отнасящи се до българския език, но че „в ръкописния дневник на неговото пътуване, който, разбира се, някога той ще издаде, всички споменати недостатъци са останали“ (к. м. — Г. В.)¹¹. Какви именно най-груби недостатъци по отношение на българския език са отбелязани в дневника на Кьопен, Копитар пряко не споменава. Самият Кьопен използва частично бележки за българския език от дневника си в цитираната статия и по-късно в статията „Чуждестранна литература“¹². Че в дневника се съдържат някакви бележки за българския език, може да се съди до известна степен също така по бисграфията на П. И. Кьопен, написана от сина му. Говорейки за работата на Кьопен в Херманщат, биографът посочва (без никакви подробности), че „между различните . . . научни въпроси“ той се интересувал и от българския език¹³. В статията си за пътуването на П. И. Кьопен С. Г. Потепалов не споменава за тези интереси¹⁴. В „Указател към пътуването на П. И. Кьопен по славянските земи. (Срещи със славянски учени и литератори)“, приложен към друга статия, той посочва, че срещите, които Кьопен е имал през август 1822 г. в Херманщат, „не са съществени във връзка с нашата тема“¹⁵. В Херманщат Кьопен наистина не е имал срещи с видни славянски дейци и затова пребиваването му там не е имало същото значение за установяване на руско-славянски културни връзки, каквото е било пребиваването му в славистичните центрове от онова време (Виена, Прага и др.). Но едномесечният престой на Кьопен в този град несъмнено заема важно място в историята на руско-българските научни връзки: тук става първото запознаване на руския учен с живия български език и с живеещите тук българи емигранти и още първите му наблюдения върху този език привличат вниманието на такива известни филолози като В. Караджич и Й. Копитар.

2. Не притежаваме конкретни данни за това, с какви сведения за българския език е разполагал П. И. Кьопен, отправяйки се на път, но сме уверени, че тези сведения не са могли да не бъдат извънредно оскъдни дори за онова време. В началото на XIX в. в Русия (и не само там) за съвременните българи въобще е било

¹¹Вукова преписка, кн. 1. Београд, 1907, с. 205. Вж. също Петровскии Н. М. О занятиях В. Копитара болгарским языком, с. 59.

¹²Вж. Библиографические листы, №40, 12 апр. 1826, с. 599.

¹³К е п п е н, Ф. П. Цит. съч., с. 66.

¹⁴П о т е п а л о в, С. Г. Путешествие П. И. Кеппена по славянским землям, с. 15.

¹⁵П о т е п а л о в, С. Г. О роли П. И. Кеппена в истории русско-славянских культурных связей, с. 211.

известно малко, а за живия български език учените не са имали въшност никаква представа. В руския печат нищо не се е пишело на тази тема. В това отношение твърде показателно е мнението на А. Х. Востоков, който във връзка със задачата, възложена на него и на П. И. Соколов от Руската академия да съставят „Сравнителен речник на всички славянски наречия“, през януари — февруари 1822 г. написва проспект за този речник. В списъка на славянските езици и диалекти в този проспект отсъства българският език, понеже по това време Востоков още не е разполагал с необходимите сведения за него. „... Тъй като досега на този език не са издадени нито граматика, нито речник — пише той, — не могат да се направят за него никакви верни изводи“¹⁶. Като говори за състоянието на проучването на славянските езици в Русия през първите две десетилетия на XIX в., С. К. Булич неслучайно не привежда никакви данни за българския език¹⁷. Може само да се предполага, че никакви данни за него Кьопен е могъл да получи от В. Караджич по време на пребиваването му в Петербург през 1819 г. Тогава Караджич вече е знаел някои неща за отликите на българския език от сръбския¹⁸ и би могъл да сподели наблюденията си (макар и в най-общ вид) с Кьопен, с когото той се запознава тук и чийто дом посещава¹⁹. Самият Кьопен по това време вече се интересува от диалектология и събира материали за руски речник²⁰. Ето защо поради взаимен интерес към езици и диалекти в разговор между двамата би могло да стане дума и за българския език.

Както е известно, първите сведения за съвременния български език славянската филология дължи на В. Караджич, който през 1822 г. публикува във Виена своя „Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима“ (отначало във в. „Новине Српске“, а после и в отделна брошура). Тръгнал за пътуването от Петербург на 29 октомври 1821 г., Кьопен би могъл следователно да се запознае с „Додатака“ по пътя и най-вероятно във Виена, където пристига през февруари 1822 г. Тук Кьопен живее до края на май и се среща с В. Караджич, който във Виена е могъл

¹⁶Цит. по Макеева, В. Н. Проект плана „Сравнителного словаря всех славянских наречий“ академика А. Х. Востокова. — Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. XXIII, вып. 4, 1964, с. 346.

¹⁷Булич, С. К. Очерк истории языкознания в России, Т. 1 (XIII—1825). СПб., 1904, с. 1141—1228.

¹⁸Стојанчевић, В. Вукова знања о Бугарској и Бугарима.—В: Вуков зборник. Београд, 1966, с. 374—375.

¹⁹Потепалов, С. Г., Путешествие П. И. Кеппена по славянским землям, с. 9.

²⁰Булич, С. К. Цит. съч., с. 998—999.

да му подари своя „Додатак“. По-късно, вече през юли, те се срещат в с. Панев (край гр. Тимишоара, сега в СР Румъния), където Кьопен идва при Караджич по негова покана²¹. Възможно е в такъв случай Кьопен да е получил от Караджич екземпляр от „Додатака“ и в с. Панев. Но едва ли можем да се съмняваме, че намирайки се във Виена, Кьопен е обърнал внимание на излизаните във в. „Новине Српске“ български материали на Караджич и че се е запознал с тях още преди излизането на „Додатака“ в отделна книжка. Във всеки случай безспорно е, че в Херманщат Кьопен пристига, притежавайки вече тази книга, както се вижда от публикуваните по-долу записки в дневника.

3. Да се обърнем към бележките на Кьопен за българския език.

На 24 юли (5 август) 1822 г., т. е. на четвъртия ден след като е пристигнал в Херманщат, Кьопен е на обед у намиращия се също тук Пини, генерален руски консул в Букурещ. На обед се среща с Алексей Матвеевич Спиридов²². „Между прочим он (А. М. Спиридов — Г. В.) казал мне — записва в дневника си Кьопен, —

²¹За тези срещи на Кьопен и Караджич вж. Кеппен, Ф. П. Цит. съч., с. 58.

²²За А. М. Спиридов е известно малко, вж. Петров, П. Н. Для немногих. — В: Сборник случайных заметок по генеалогии и геральдике, топографии, истории, археологии, словесности и искусству. СПб., 1875, с. 70; История родов русского дворянства. Т. 1. СПб., 1886, с. 389; Азбучный указатель имен русских деятелей, имеющих быть помещенными в „Биографический словарь“, издаваемый Императорским Русским историческим обществом, ч. II. СПб., 1888, с. 296. Спиридов произхожда от старинен дворянски род. Най-известен от рода е неговият дядо, адмирал Г. А. Спиридов, прославил се с победата над турския флот в Чесменския бой (1770 г.). Баща му М. Г. Спиридов, известен като историк, е издат в края на XVIII и началото на XIX в. редица трудове върху историята на руското дворянство. А. М. Спиридов вероятно е вторият син в семейството, което имало шестима синове и една дъщеря. Според някои данни той е роден около 1780 г., а е починал по времето на Николай I. Помалкият му брат Михаил Матвеевич е виден декабрист. (По-подробно за него вж. С м и р н о в, М. И, Памяти декабриста Спиридова (1825—1925). — В: Доклады Переславль-Залесского научно-просветительского общества, вып. 13. Переславль-Залесский, 1925, с. 1—19). За дейността на самия А. М. Спиридов е известно, че е имал чин статски съветник (в дневника на Кьопен той е наречен „надворный советник“), при Александър I служи в Московската поща и през 1817 г. изпълнява секретно поръчение, според едни данни — в Бухара, според други — в Букурещ. От дневника на Кьопен е известно, че през август 1822 г. той се намира в Трансилвания, в Херманщат. Започналото тук запознание продължава в Русия. За това говори участието на Спиридов в „Библиографски листове“. В специално „Предисловие“, написано по случай края на първата годишнина от излизането на списанието, Кьопен „с отлична благодарност“ назовава „лицата, благоволили да ме почетат с изпращане на статии или известия за поместване в тези листове или помогнали ми в моите трудове с благонамерени съвети и с доставяне на различни сведения“. Сред посочените лица е и „А. М. Спиридов, сега в СПб.“ (Кеппен, П. Материали для истории просвещения в России. Т. II. — В: Библиографические листы 1825 года. СПб., 1826, с. 2). Този факт,

что болгарский язык имеет 6 наречий, и обещал познакомить меня с одним болгарским священником“ (л. 70 об.)²³.

На 1 (13) август 1822 г. Кьопен записва: „Сегодня по рекомендации А. М. Спиридова думал заняться болгарскими наречиями с одним болгарским священником; но А. М. в ответ мне пишет: „Болгарский поп три дни (по-нагагък думата е написана нечетливо—Г. В.); вчера я посылал к нему, узнал что уехал в Кронштадт (сега Брашов, СР Румъния—Г. В.); он слывет русским, теперь, когда узнал, что бывших архиереев в Валахии объявили фирманлиями, спешит в Валахию, чтобы турецкою милостию добиться преосвященства. (Фирманлия те, за коих головы Порта платит известную сумму денег.)—Между тем я у г. Катова застал болгарина Дмитр. Ив. Мустакова, который однако знал, кажется мне, о болгарском языке не слишком много. Он говорил только, что болгаре, живущие в соседстве с сербами, употребляют много сербских речений, и что те, которые говорят терновским наречием, могут понимать всех прочих болгар, не редко друг друга с трудом только понимающих. Я обещал сообщить ему Вука Стефановича Додатак . . .“ (пак там).

В записка от 11 (23) август 1822 г.: „Г. доктор Малой Валахии Ферари . . . , зная, что я занимаюсь древностями, привел ко мне болгарина, продававшего римские монеты. Он принес их с собою 508 и оставил их у меня для выбора“ (л. 89).

Записка от 15 (27) август 1822 г.: „Дм. Ив. Мустаков²⁴ уверял меня, что Додатак Вука Стефановича о болгарском языке касается только того наречия, которое употребляется на сербской границе. Он и соотечественники его не довольны тем, что Вук вводит в их язык никому не понятные и бесполезные буквы ђ, ё, љ, њ, ѣ²⁵. Пишет *шт* вместо *щ*, которе болгар всегда произносит как *шт*, напр. *башта*—*баща*, *отец*. Так напр. Вук пи-

че през 1823—1826 г. Спиридов живее в Петербург, където по това време живее и Кьопен, както и сътрудничеството им в едно списание дават достатъчно основание да се твърди, че в Петербург те са се срещали. Какво конкретно е било участието на Спиридов в „Библиографски листове“ на Кьопен, трудно може да се каже, защото в самото списание няма никакви данни за това.

²³ Тук и по-нагагък в текста листата са посочени по „Пътни бележки“ от 1822 г. (ЛО ААН, ф. 30, оп. 1, а. е. 138.)

²⁴ В „Пътни бележки“ тук има „звездичка“, под която на същата страница е написан следният текст: „Мустаков имеет великое влияние на Булгарию. Он предан России. Один из трех братьев российский купец. Примером доверенности к нему служит то, что по совету Мустакова однажды болгары послали 12 поверенных в Константинополь, с жалобами о притеснениях, а оттуда прислано было столько же человек для сношений с Росс(ийскою) Миссиею в Букареште.“

²⁵ Тези букви са написани в полето; в текста първоначално са били буквите *њ* (*ъ*), *къ*, *љ*.

шет *Гюргюфденъ* вместо *Гюргювденъ* (день св. Георгия)* (л. 93) Заедно с двете последни фрази в полето е написано: „Мустаков с Сапуновым и еще каким-то третьим болгаром думают сочинить Булгарскую грамматику.“

Записка от 16 (28) август 1822 г.: „Сегодня был у меня Мустаков. Он один из тех, которые лучше прочих знают болгарской язык. Даже новейшие переводы св. писания на б[олгарский] язык Сапунова²⁶, сообщаемы были ему окончательно для рассмотрения и одобрения. Он сказал мне, что древние болгарские грамоты есть в главном болгарском монастыре Рыле (Иоанна Рыльского). Рыла недалеко города Самокова при реке Искоре (текущей в Дунай). Хрисовул короля Шишмана (. . . века?)²⁷. Егумен сего монастыря обещался сообщить ему древнюю рукопись, содержащую историю Булгарии. Если она уцелеет, то Мустаков обещался сообщить мне об оной подробнейшие сведения. Он сам желал бы быть моим сопутчиком, если бы я когда-либо счел обозреть монастыри и церкви в Булгарии.“

Между прочим я узнал от г. Мустакова, что болгары не употребляют буквы *у*, но *в*, а букву *щ* выговаривают как *шт*, однако несколько потверже нежели *шт*, которое также иногда употребляется, напр., в слове *штъркъ* (*аист* — Storch по печатному списку слов № 80).

Буква *ч*, произносимая *дж*, употребляется только в иностранных словах, напр., *хачи* (т. е. *хаджи*),

Буква *ѣ* (твердый знак с ударением) произносится как гортанный *о* или *а*: род *ы*. [Буква] *ѣ* в конце без ударения произносится так, как российский твердый знак, а с ударением и в конце слова тогда как *ы*. Это то же, что волоское *л* . . . Любопытнее всего то, что Мустаков уверяет, будто бы брат его, в 1812 году принужденный удалиться из Москвы к Волге, находил там селения, коих жители говорили еще языком близким к болгарскому и одевались почти так же, как и нынешние болгаре. Это стоило бы исследовать. В добавок ко всему М. (т. е. Мустаков — Г. В.) сообщил мне список 360 болгарских слов тех самых, которые избраны Ив. Осип. Потоцким и Клапратом для собрания слов и сравнительных словарей“ (л. 93—93 об.).

На полето срещу началото на тази дълга бележка от 16 (28) август е вписано: „N. В. На българск[ий] язык переведены: Псал-

²⁶ Презимето „Сапунов“ е написано над реда (може би по-късно).

²⁷ Така е в „Пътни бележки“. На полето срещу това място е написано: „Шишман, в XIII—XIV век“.

тырь Петром Сапуновым (из Габрова в България), който преводит теперъ кн[игу] Премудрости Саломона, будетъ напечатана по подписке, если удастся. Евангелие перев[одит или -ел?] на българск[ий] языкъ Феодосий, архимандр[ит] Бистрицкий, грекъ, с каким-то природнейшимъ българинѣмъ по поручению Спб. Библейскогѣ общества.“

На полето на л. 93 об. се намира следващата приписка: „България. Главные города в България Тернов, Хаззи, Варна (Варна — где-то за Балканом, называемымъ Эмусом) . . .“

Харпакъ по български Крапакъ.

Половинная часть болгаръ магомедане; сии живутъ ближе къ Дунаю, а християне ближе къ Балкану и за сими горами. Такъ что около Дуная, можетъ быть, изъ 10 селений одно християнское, а около Балканъ изъ 10-и только одно исповедаетъ магометанскую веру.“

Както се вижда, бележките за езика се отнасятъ до следните въпроси: 1) за диалектите (наречията) в българския езикъ; 2) за отношението на българите къмъ правописа на В. Караджичъ, приложенъ къмъ българския езикъ; 3) за произношението на някои звукове и букви и 4) списъкъ на 360 български думи. Бележките са направени отъ Кьопен или направо по думите на Д. Мустаковъ, или в резултатъ отъ разговоръ с него, т. е. също не безъ негово влияние. За да оценимъ както трябва мястото и значението на посочените бележки на Кьопен за българския езикъ, ще разгледаме всеки отъ споменатите въпроси поотделно.

4. В записките на Кьопен фактически за пръвъ пътъ пряко се поставя въпросътъ за диалектното делене на българския езикъ. Естествено Кьопен, който не знае този езикъ, ще запише не своето лично, а мнението на други по този въпрос. А. М. Спиридовъ му е съобщилъ, че българскиятъ езикъ се разпада на шестъ наречия (очевидно по думите на „единъ български свещеникъ“, с когото той обещава да запознае Кьопен) Д. Мустаковъ, още преди да види материалите в „Додатака“ на Караджичъ, е казалъ на Кьопен, че само българите, говорещи търновско наречие, добре разбиратъ другите български, а те самите нерядко трудно се разбиратъ единъ другъ. Като се запозналъ с материалите в „Додатака“, той уверявалъ Кьопен, че тези материали засягатъ българския езикъ не цялостно, а „само тези наречия, които се употребяватъ на сръбската граница“. Изглежда, Мустаковъ не е казалъ на Кьопен колко са споредъ него българските наречия (иначе Кьопен би отбелязалъ и това в дневника си), но е ясно, че споредъ него те не са по-малко отъ две — търновското и, както предполагалъ, наречието по

границата със Сърбия, представено от материалите в „Додатака“. Трябва да се подчертае също, че Мустаков освен това е посочвал (сигурно в обща форма) значителните диалектни различия, нерядко затрудняващи взаимното разбиране на българи, родени в различни области.

Съобщението на Спиридов за наличие на шест български наречия очевидно твърде много е заинтересувало Кьопен. За това може да се съди от бележката, че на „1/13 август по препоръка на А. М. Спиридов той мислел да се заеме с българските наречия с помощта на един български свещеник“ (к. м. — Г. В.). За съжаление поради неочакваното заминаване на този свещеник от Херманщат срещата на Кьопен с него не се е състояла и Кьопен вероятно не е могъл да се занимае по-обстойно с този въпрос.

Интересът на Кьопен към диалектите на българския език, проявен в Херманщат, не е случаен. Въобще него го интересуват местните различия на всички славянски (и не само славянски) езици. Към този въпрос той се обръща в беседите си със славянски учени, литератори и други дейци. За това говорят убедително записките в дневника му за диалектното делене на сръбския и словашкия, а също на унгарския и немския език²⁸. Не без основание може да се твърди, че още преди срещата с българите в Херманщат през август 1822 г. у Кьопен, който вече е познавал „Додатака“ на Караджич, може да се е зародил естественият въпрос и за диалектното разнообразие на българския език. Изглежда, с това може да се обясни фактът, че още в първата си записка, направена в Херманщат за този език, Кьопен смята за нужно и интересно за себе си да отбележи съобщението на Спиридов за шестте български наречия. Предположението на Кьопен за диалектното разнообразие на българския език, още смътно и неясно, възникнало у него а priori във връзка с получени сведения от сведущи в своите езици филолози за разчленението на сръбския, словашкия и на други езици, като че ли намира потвърждение още в първия разговор за българския език в Херманщат.

По разбираеми причини (от позицията на съвременните знания за българския език) записките на Кьопен имат значение само като първите известни ни сведения за диалектното разнообразие на българския език. За да ги оценим както трябва именно в това отношение, нужно е да припомним, че през 20-те години в

²⁸ Потепалов, С. Г. Путешествие П. И. Кеппена по славянским землям, с. 12—13.

научната литература не само не се споменава за наречията на българския език, но даже не всички филолози смятат българския за самостоятелен славянски език. Достатъчно е да се позовем на мнението на патриарха на славянската филология Й Добровски, който отнася българския език към сръбските наречия. И едва В. Караджич в „Додатака“ си, опирайки се на твърде оскъдни данни, получени главно в разговорите му с познати българи от Разлог, а също и от ограничен брой печатни новобългарски книги, които са му били известни, посочва факта, че съществуват диалектни различия в езика на българите, и привежда отделни примери за тези различия. Но В. Караджич още не говори пряко за отделни наречия в българския език, за разпадане на този език на някакъв брой наречия²⁹.

5. Посоченото по-горе мнение на Д. Мустаков, че българският език в „Додатака“ на В. Караджич принадлежи само на жителите на пограничната със Сърбия област, Кьопен излага в края на статията си „Über Völker- und Länderkunde in Russland“. Той нарича (в краен случай — завършва) тази статия в Херманщат и тя излиза през същата година³⁰. Там се казва: „Все още не ни достигат сведения за много славянски езици. Едва наскоро усърдният лексикограф Вук Стефанович (Караджич) ни даде нещо за българския език, обаче и то, както ме уверяваха сведущи българи, предпочитачи търновския диалект пред другите се отнася главно за това наречие, на което говорят близо до границата със Сърбия. Доколко е прав първият или последните, може да се реши само след предстоящо изследване“³¹. От писмото на Й. Копитар до В. Караджич (29. XI. 1822 г.), цитирано по-горе, е ясно, че Копитар убеждава Кьопен да извади от статията си някакви бележки за българския език³². От това следва, че в първоначалния вариант на статията, с който Копитар се запознава преди публикуването ѝ, е имало и други бележки на херманщатските българи и (или) на самия Кьопен за българския

²⁹ По-подробно за това вж. Венедиктов, Г. К. У истоков болгарской диалектологии. — В: В памет на проф. Ст. Стойков. С., 1974, с. 141—144.

³⁰ Вж. Jahrbücher der Literatur, Bd. XX. Wien, 1822, s. 1—27. В края на статията е посочено: „Hermannstadt in August, 1822“.

³¹ Пак там, с. 25. Същото Кьопен повтаря по-късно и в статията си „Чуждестранна литература“: „Българите, родени в околностите на Търново, старата столица на българските крале, предполагат, че напечатаните в „Додатака“ сведения са взети от техни съотечественици, които живеят в границите на Сърбия“ (Библиографические листы, № 40, 12 апр. 1826, кол. 599).

³² Вукова преписка, кн. 1, с. 205.

език. Възможно е тук да са били включени също и бележки, неписани от Кьопен в дневника, с които Копитар също се запознава, след като Кьопен се връща от Трансилвания във Виена. А тези бележки, които се намират в дневника, може би са били изложени по-пространно в статията.

Като оставим настрана тези и други възможни предположения, ще подчертаем, че казаното в статията на Кьопен за българския език не се е харесало много на Й. Копитар. Той очевидно е бил засегнат от непочтителното според него отношение на непознатите му и изобщо неизвестни херманщатски българи към труда на Караджич, чиято езикова реформа самият той поддържал, а интереса към българския език и фолклор не само поощрявал, но в известна степен и насочвал³³. Мнението на българите, което Кьопен излага в статия, предназначена за публикуване в авторитетно списание, Копитар възприема като тяхно съмнение в достоверността на българския характер на материалите в „Додатака“. Сам уверен в неоснователността на подобно съмнение и не желаейки по някакъв начин то да хвърли сянка, дори косвено, и върху неговата научна слава, Копитар се постаравал да убеди Кьопен да извади от статията най-грубите неточности, както нарича посочените мнения на херманщатските българи. Неговите старания обаче нямат пълен успех, тъй като Кьопен не във всичко му отстъпва. „Макар и да го убедих (Кьопен — Г. В.) да изхвърли най-грубите неточности — пише той на В. Караджич в цитираното писмо, — все пак остана, че Вашата българщина се е сторила на херманщатските българи не истинска, а такава, която като че ли е приложима около границата със Сърбия. От това Вие виждате, че той е искал да каже нещо приятно и на нашите приятели“³⁴. Следователно независимо от старанията на Копитар Кьопен оставя в окончателния текст на статията мнението на своите познати българи за локалния (граничен със Сърбия) характер на българските материали в „Додатака“.

Неотстъпчивостта на Кьопен по този въпрос е твърде показателна. Тя свидетелства, че до времето на разговорите му с Копитар той е имал вече вероятно твърдо убеждение за наличието на няколко български наречия (диалекти). Такова убеждение би могло да се изгради у него преди всичко въз основа на самостоятелно сравняване на материалите в „Додатака“ с тези, които му е предоставил Д. Мустаков (списък на 360 български

³³ Петровски, Н. М. Цит. съч., с. 30.

³⁴ Вукова преписка, кн. 1, с. 205.

думи), и също така вследствие думите на този българин за търновското наречие (диалект) в сравнение с другите, включително и с разложкото. Подобно убеждение може да бъде подкрепено и от съображения с по-общ характер. Диалектното членение на сръбския, словашкия и други езици, известно на Кьопен от разговори, би трябвало да го насочи към мисълта за разделение и на българския език, още повече, че по това време той е разполагал вече с някои данни за диалектни различия в този език.

В статията си Кьопен не се изказва направо за съществуването на няколко (най-малко на две — търновско и разложко) наречия или диалекти, ограничава се с позоваване на цитираното мнение на „сведуци българи“ за материалите в „Додатака“ и със заключението, че „предстоящо изследване“ на българския език ще определи кой е прав — Караджич или тези „сведуци българи, предпочитащи търновския диалект пред другите“. Очевидно през август 1822 г., когато пише статията, и малко покъсно, след отпечатването ѝ, Кьопен не се смята толкова компетентен, че да направи решително толкова отговорно заключение³⁵, въпреки че вътрешно вече е убеден в диалектното членение на българския език. В писмо от 18/30 ноември 1822 г. до В. Караджич той обяснява позицията си така: „Като чужденец в тази област аз не се осмелих да решавам нищо“³⁶. Но той е смятал за важно да съобщи, че съществува мнение за няколко български наречия. Ето защо в същото писмо той пише: „Надявам се, дружбата ни да не пострада от това, че не прёмълчавам мнението на тези, които признават повече от едно българско наречие. Досега Вие единствен сте писали за този език; нека и други се опитат да обнародват мнението си“³⁷.

Доколко важен е изглеждал на Кьопен този въпрос, личи от нетърпението му да узнае мнението на Караджич. „Обаче — про-

³⁵ Показателно е, че в статията Кьопен се позовава само на българите, а не споменава за А. М. Спиридов, който пръв в Херманщат му съобщава за шестте български наречия. Кьопен не е разполагал с данни, които биха отхвърлили или подкрепили това напълно конкретно твърдение, и затова, изглежда, не споменава за него в статията (дали в първоначалния ѝ вариант се говори за това, не ни е известно). Той се ограничава само да съобщи мнението на българите, което за самия него, а също и за читателите трябвало да заслужава повече внимание и доверие. Ние знаем как се отнася към мнението на българите Й. Копитар и няма защо да се съмняваме, че отношението му към твърдението на Спиридов, ако беше посочено в статията на Кьопен, би могло да бъде по-доброжелателно.

³⁶ Вукова преписка, кн. 3, Београд, 1909, с. 555.

³⁷ Пак там.

дължава той в цитираното писмо — желая да науча Вашето мнение по тази работа колкото може по-скоро и Ви моля да избързате с писмото си и да го предадете на пощата с мой адрес, тъй като мисля да остана тук (във Виена—Г. В.) още четири седмици³⁸. Караджич не забавил отговора си. В писмо от 14/26 декември 1822 г., написано на руски, той потвърждава всъщност мнението на тези (и Кьопен включително), които предполагат наличието на български диалекти, макар че в писмото си говори за местни различия, а не за местни диалекти на българския език. Той пише: „Без да се съмнявам в местните различия на българското наречие, казал съм (в „Додатака“—Г. В.), че при събирането на тези опити са ми помогнали българите от областта на Разлог“³⁹. А малко по-горе той посочва: „Самият аз съм уверен, както и признах в моята книжка („Додатак“—Г. В.), че тя не е съвършено съобщение за сегашното българско наречие и единствено за това я издадох, та незнаещите нищо за българското наречие да могат да имат някакво понятие за него, а знаещите повече да я поправят и да научат и мене“⁴⁰.

Караджич не се е изказвал по-определено за диалектното членение на българския език. След три години и нещо Кьопен ясно формулира тезата за наличие на наречия (диалекти) в този език. „Всичко това само доказва — пише той, — че в българския език съществуват различни наречия, заслужаващи да бъдат изследвани“⁴¹. Това е първото съобщение в печата за диалектното делене на българския език.

6. Във връзка с разгледаните сведения за диалектното делене на българския език трябва да се отбележи, че в същата статия — „Чуждестранна литература“, Кьопен изказва и много важното положение за възможна българо-македонска принадлежност на езика на най-старите преводи на богослужебните книги. Като посочва съществуването на „различни наречия“ в българския език, „заслужаващи да бъдат изследвани“, той пише: „Дали не трябва да се отнесе към тях това (може би най-старо наречие на църковните книги), което . . . неотдавна бе открито в Македония“⁴².

³⁸ Вукова преписка, кн. 556.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ Вж. Библиографическите листы, № 40, 12 апр. 1826, кол. 599.

⁴² Пак там. Кьопен научава за това наречие съвсем наскоро от Й. Добровски и веднага уведомява читателите си: „Що се отнася до българо-сръбско-македонското наречие, г-н Д(обровски) остана на своето мнение, като ни уведомява, че в Македония . . . неотдавна е открито славянско наречие, неизвестно още на

Важността на това положение, формулирано във вид на въпрос предположение поради оскъдни данни, ще стане напълно очевидна, ако припомним, че тогава, в средата на 20-те години на XIX в., не само още не се поставя въпросът на какво именно наречие на старобългарския език са били направени първите славянски преводи на богослужебните книги, но още не е бил решен и общо-признат отговорът на по-общия въпрос — езикът на кой славянски народ ляга в основата на езика на тези преводи. Както е известно, по това време съществуват и различни теории за произхода на този език: моравски (К. Ф. Калайдович), панонски (Й. Копитар) и „илирийски“ — отначало старосръбски, а по-късно — сръбско-българско-македонски (Й. Добровски). Само А. Х. Восток изказва мнение за старобългарска основа на езика на тази писменост⁴³. Предположението на Кьопен за българо-македонска диалектна локализация на този език, изказано лаконично през 1826 г., представлява щастлива догадка, поразителна за онова време, като се има предвид с колко оскъдни материали за такова заключение е разполагал.

7. Да разгледаме сега отношението на херманцатските българи към графиката и правописа, приложени от В. Караджич към българските материали.

Както се знае, в „Додатака“ Караджич прилага към българския материал графиката и правописа, които е прилагал и в сръбските си издания. Сам обяснява в „Додатака“ причината за този избор: „Българите, които нямат своя литература, пишат по славянската ортография, без да се грижат кой знае колко за истинското произношение на буквите и думите; а аз бих искал тези думи никой никъде да не може да чете другояче освен така, както говорят българите; затова ги написах по моя правопис“ (с. 4).

най-новите езиковеди. Твърдят, че то повече от другите било сходно с езика на древните славянски паметници (с езика на църковните книги)“ (Библиографически листы, № 37, 25 февр. 1826, кол. 539). Кой утвърждава най-голямо сходство на българското наречие в Македония с езика на най-старите славянски паметници на писмеността — Й. Добровски или някой друг (други), П. И. Кьопен не отбелязва. Прави впечатление обаче фактът, че ако тук той привежда мнението на неанонимни учени, в статията „Чуждестранна литература“ излага това мнение повече като собствено предположение, макар и да препраща към цитирания тук откъс.

⁴³ В писмо до граф П. Н. Румянцев от I.V. 1822 г. той подчертава важността на българските материали в „Додатака“ на Караджич за потвърждаване на това мнение. Характеризираният от Караджич „български диалект — пише той, — твърде различен от сръбския, е запазил по-големи сходства с църковнославян-

В съответствие с това той променя и църковнославянското изписване на българските думи в ръкописа, който използва при съставянето на „Додатака“⁴⁴. Така той изоставя краесловния ъ, вместо ъ навсякъде пише и (риба, син—сынъ), вместо я пише ia (iazик), вместо щ — буквосъчетанието шт (огниште), вместо ѳ (под ударение) пише è (млèко, снèг, рèка, лèто) и т. н. Той въвежда и букви от сръбската азбука: љ (људе, љубов, љивада), њ (соњ, дењ, коњ), ћ (ћерка, вèће), ђ (ођињ).

Приетата от В. Караджич графика (и правопис) за българския зик не се харесва на херманшататските българи. Това е хронологически първото известно ни отрицателно отношение на българите към реформата на сръбския филолог. Досега можеше да се тъди за него по цитираното вече писмо на Й. Копитар до В. К. саджич от 29. XI. 1822 г., където се казва: „Неговият (т. е. наръопен — Г. В.) българин е шпионинът Мустаков, протестираща Кротив Вашия правопис шт, љ, њ, ћ, ћ, макар че сам пише огни-
Пште. . . Разбира ли този човек азбуката? Той пише ѝмъ. . . , изѝ-
къ . . . , нѝкълтъ . . . , сарцѝ . . . , замѝа . . . , свинѝа,

зѝщѝ, петѝлѝ, дарвѝ, травѝ . . . , зарнѝ, цвѝлтѝ . . . , ко-
ранѝ, ящѝ, млѝко, мисѝ, хлѝбѝ . . . , etc. Дали той не изговаря ѝ по влашки като je, è“⁴⁵. Като знаем записките на Кьопен, сега можем да тълкуваме по-подробно недоволството на българите от графиката и правописа на Караджич.

Оказва се преди всичко, че от графиката и правописа на Караджич е недоволен не само Д. Мустаков, но и други българи. Сега е известна и причината за тяхното недоволство — непонятността и безполезността за българския език на някои букви. В за-

ския, което и подкрепя моята догадка за тъждеството на църковнославянския език със стария славянобългарски“ (Переписка Востокова в повременин порядке, СПб., 1873, с. 29). Срв. с това мнението на някакъв си „полуучен човек“ („надрикњига“, както го нарича В. Караджич в писмо до Й. Копитар от 9. XII. 1822 г.), според когото „българският език е по добър и по-близък до славянския, отколкото сръбският“. Наистина в края на 1822 г., когато е написано това писмо, неизвестният „полуучен човек“ (по думите на Караджич) вече се придържа към друго мнение, а именно че „българското наречие е най-лошото от всички славянски наречия и най-отдалеченото от славянския език“ (Вукова преписка, књ. I, с. 208).

⁴⁴ По-подробно за това вж. Петровски ѝ, Н. М. Цит. съч., с. 43—46; Стойков. Ст. Вук Караджич и българският език. — Български език, 1967, № 4—5, с. 297.

⁴⁵ Вукова преписка, књ. I, с. 205. — Думата зарнѝ в писмото, което е на немски Копитар предава неволно с латиница.

писките от 15 (27) август 1822 г. е казано: „Той (Д. Мустаков — Г. В.) и съотечествениците му са недоволни от това, че Вук въвежда в езика им неразбираемите за никого и ненужни *ђ, ё, љ, њ, њ*“⁴⁶. Сред буквите, „неразбираеми за никого и ненужни“ за българския език, освен сръбските *ђ, њ, љ* и *њ*, както виждаме, е посочена и буквата *ё*. Не е съвсем ясно възражението срещу използването на тази буква, тъй като я е употребявал и самият Мустаков — това се вижда от посочените в писмото на Копитар примери (*сарџѣ, петѣлъ* и др., но също и *яйцѣ*, с *ё*). Вероятно в дневника на Кьопен има грешка: вместо *ё* би трябвало да бъде *ѐ*, с който знак Караджич обозначава *e* широко, приизнасяно като френското „е-отворено“ („Додатак . . .“, с. 4). В такъв случай недоволството на българите изглежда по-разбираемо; те са възражавали против *ѐ*, защото Караджич пише тази буква на мястото на *ѣ* в тези думи, в които неговите познати българи от Разлог са произнасяли *e* широко⁴⁷, а в същото време Д. Мустаков (родом от Габрово) и другите българи от Източна България произнасят в тези думи звука 'а, който според примерите в същото писмо на Й. Копитар (*млако, цвѣтъ*) те обозначават с буквата *а*.

Българите не одобряват и това, че В. Караджич „пише *шт* вместо *щ*, което българинът винаги произнася като *шт*“ (например *башта—баща*), а така също изписването на *ђюрђофден*⁴⁸ вместо *Гюргювденъ*, както трябва според тях да се означа „денят на свети Георги“.

Кьопен не привежда мнението на Д. Мустаков и неговите земляци в Херманщат за графиката и правописа на Караджич в „Додатака“ в статията си, публикувана във виенското списание „*Jahrbücher der Literatur*“, но безспорно е, че в първоначалния вариант под някаква форма е било споменато тяхното отрицателно отношение към буквите *љ, њ, ѓ* и *ђ* и писането на *шт* вместо *щ*. Това се изяснява от същото писмо на Й. Копитар до Караджич от 29. XI. 1822 г., в което се казва, че Д. Мустаков протестира срещу изброените четири сръбски букви и писането на *шт*. Тъй като Копитар не споменава в писмото си за никакви

⁴⁶ Както се каза по-горе, тези букви са написани в полетата на дневника вместо зачертаните в текста *њб* (*ђб*), *кв*, *љ*. Изглежда, поправките в тази записка са направени от Кьопен след поредна беседа с Д. Мустаков, състояла се на другия ден, 16 (28) август, когато между другите въпроси са се обсъждали и някои въпроси за графиката и произношението на отделни български звукове (за това вж. по-нататък).

⁴⁷ Стойков, Ст. Цит. съч., с. 293.

⁴⁸ Тази дума е употребена с такова изписване в една от народните песни, публикувани в „Додатака“, с. 44.

други „прѣстести“ на познатите на Кьопен, а в дневника на Кьопен няма други забележки по графиката и правописа на Караджич, може да се заключи следното: първо, в началния вариант на статията на Кьопен е била посочена ненужността само на буквите љ, њ, ѣ, ѱ и изписването *шт* и, вгору, забележките за тези букви са били тъкмо „най грубите недостатъци“, за които Копитар съобщава в писмото си, че му се е удало да убеди Кьопен да ги изхвърли от статията⁴⁹. Не е ясно само дали в статията е била спомената сред другите и буквата ѝ, срещу която според записката на Кьопен херманцатските българи също са възразявали. Копитар не я споменава в писмото си. От това може да се заключи, че буквата ѝ или в първоначалния текст на статията на Кьопен не е приведена, или е приведена, но отрицателното становище към нея Копитар не е сметнал за „недостатък“ на автора на статията.

Възниква въпросът: защо Кьопен, който не се поддава на натиска на Копитар в разгледания по-горе въпрос за локално диалектния характер на българските материали в „Додатака“, му отстъпва по отношение на графиката и правописа? Обясненията могат да бъдат различни. Възможно е на Кьопен да му е било неудобно да упорства във всичко пред мастития филолог и той да е решил да „пожертва“ по-малко същественото — графиката, за да „спаси“ в статията си по-важната за него мисъл за диалектното делене на българския език, още повече, че в спора за ползата или безползността на дадени букви за българския език едва ли той е имал свое определено мнение. Друго обяснение: Кьопен е изключил бележките за графиката на Караджич може би защото не е искал да се намесва в публичен спор за сръбските букви ѣ, ѱ, љ, њ, при това на страната на противниците на правописната реформа на Караджич. Че Кьопен не е искал да усложнява с това отношенията си с Караджич, подсеща и писмото му до сръбския филолог от 18 (30).XI.1822 г., в което с известно желание да се извини той пише по повод на посоченото от него в статията му за виенското списание мнение за диалектното делене на българския език: „Надявам се, дружбата ни няма да пострада от това, че не премълчавам мнението на тези, които признават повече от едно българско наречие“ (к. м. — Г. В.)⁵⁰.

⁴⁹ Срв. с това и бележката на Копитар, че в ръкописния дневник на Кьопен „всички гореспоменати негочности са останали“ (к. м. — Г. В.). От това следва, че други забележки („негочности“) за графиката освен посочените в писмото не е имало в статията.

⁵⁰ Вукова преписка, кн. 3, с. 555.

Кьопен е ценял добрите си отношения с Караджич и, изглежда, не е искал да ги помрачава със съобщение в своя статия за отрицателно мнение във връзка с неговата графика.

8. В записките в дневника на Кьопен намираме също така интересни бележки за произношението на някои български звукове (и звукосъчетания) и за употребата на някои букви. Тези бележки са направени по думите на Д. Мустаков и въз основа на лични (на Кьопен) наблюдения.

Така, позовавайки се на мнението на Д. Мустаков, Кьопен забелязва, че българите пишат не буквата *у*, а *в* и че „буквата *ч*, произнасяна *дж*, се употребява само в чужди думи, напр. *хаџи* (т. е. *хаджи*)“. Двете букви — *у* и *ч* — са използвани от Караджич в българските материали на „Додатака“, така че и тази бележка на Мустаков е насочена фактически срещу Караджич. Любопитна е забележката на самия Кьопен за произношението на буквите *щ* и *шт*. Той пише, че българите я „изговарят като *шт*, но малко по-твърдо, отколкото *шт* (вероятно *шт* в руски език? — Г. В.), което също понякога се употребява, напр. в думата *штъркѣ*“. Впечатлението за „по-твърдо“ произношение на *шт* се е създадо у Кьопен очевидно поради това, че той е обърнал внимание на изговора на *шт* в съчетание с *ѣ*. За това говори посочената като илюстрация на такова именно произношение дума *штъркѣ*. Особено интересна е бележката на Кьопен за изговора на характерния български звук *ѣ* (у Кьопен — за произношението на буквата *ѣ*). Това е първата известна на нас артикулационна характеристика на звука, непривичен за руския слух (особено в ударена позиция). Кьопен не е могъл да не му обърне внимание, слушайки българска реч. В дневника е написано за него: „Буквата *ѣ* (твърд знак с ударение) се произнася като гърлено *о* или *а*: род *ы*. [Буквата] *ѣ* в края без ударение се произнася както руския твърд знак (т. е. да се разбира, че изобщо не се произнася? — Г. В.), а с ударение и в края на думата — като *ы*. То е като „волоското“ (т. е. влашкото, румънското — Г. В.) *л*.“ Виждаме, че Кьопен в общи линии правилно характеризира звука *ѣ* като среден между *о* и *а*, близък до руското *ы* (за сходството или даже за тъждеството на българското *ѣ* и руското *ы* пишат руските пътешественици и по-късно).

Такива са кратките бележки на Кьопен за някои звукови особености на българския език. Тога са бележки на първия руски учен, който специално наблюдава живата българска реч.

9. В дневника на Кьопен са фиксирани интересни и важни подробности за списъка на 360 български думи, получен от него в Херманщат. Кьопен съобщава сам за този списък по-късно в статията „Чуждестранна литература“: „Пребивавайки в Херманщат, ние имахме възможност да се възползваме от грамотността на един, намиращ се тук българин [роден в Грабово (т. е. Габрово — Г. В.), близо до Терново или Тырново], за да съставим друг, неголям списък (от 360) български думи“⁵¹. Несъмнено този списък е един от „няколкото езикови образци“, които Кьопен взема със себе си във Виена от Херманщат и за които съобщава на В. Караджич в писмото си от 18 (30).XI. 1822 г.⁵².

Понеже в цитирания откъс от статията в „Библиографски листове“ не се съобщава фамилното име на този българин, а пак там, малко по-долу, Кьопен говори, че в Херманщат се запознал и с Мустаков, но не посочва инициала му, действително не става съвсем ясно кой именно е помогнал на Кьопен да състави интересувания ни списък от 360 български думи. Н. М. Петровски пише, че Кьопен „вероятно ... е познавал Димитър Мустаков“⁵³. Сега, като сравним цитирания текст от Библиографски листове“ с бележката в дневника, се убеждаваме, че този списък съобщава на Кьопен именно Димитър Мустаков. Макар в съответната записка да не е посочено пълното фамилно име, а само инициалът М., от контекста следва напълно логично, че с този инициал се има предвид Д. Мустаков (срв. например думите „в добавка към всичко“ това, което тук, по-горе, му говорил именно този Мустаков).

До известна степен неясно е друго — по какъв начин, в какъв вид Кьопен получава от Д. Мустаков споменатия списък думи. Работата е в това, че думите „(Мустаков) ми събщи“ в дневника и „ние имахме възможност да се възползваме от грамотността“ на един българин (т. е. същия Мустаков) „за съставяне“ списък на български думи могат да се разберат различно: първо, че Мустаков е предал на Кьопен вече готов списък или, второ, че Мустаков е съобщил на Кьопен българските съответствия на думите, които Кьопен сам е записвал. Макар че въз основа на двата текста — и печатния, и ръкописния (в дневника) — може да се говори по-скоро, че Кьопен сам е направил списъка

⁵¹ Библиографическите листы, № 40, 12 апр. 1826, кол. 598, бележка под линия. Кьопен споменава пак тук в текста първия списък на български думи, публикувани в „Додатка“ на Караджич.

⁵² Вукова преписка, кн. 3, с. 555. Тук Кьопен пише, че други „образци от езика“ ще му бъдат изпратени допълнително. Що за образци са могли да бъдат и дали Кьопен ги е получил, не знаем.

⁵³ Петровский, Н. М. Цит. съч., с. 62, бележка 5 под линия.

по думите на този българин, по-склонни сме да мислим, че Кьопен е получил този списък от Мустаков в по-малко или повече вече завършен вид. За потвърждение ще приведем едно убедително според нас съображение. В цитираното писмо до Караджич от 29. XI. 1822 г. Копитар, възмутен от отношението на Мустаков (Димитър) към графиката и правописа на Караджич, възкликва: „Разбира ли този човек азбуката? Той пише *ямъ . . . , изікъ*“ и т. н. (вж. с. 95). Приведените тук от Копитар 17 български думи, които „пише“ Мустаков (а не Кьопен!), липсват в записките от дневника. Следователно Копитар би могъл да ги препише само от един от „няколкото езикови образци“, които Кьопен е донесъл със себе си и му показал във Виена. Това, че става дума именно за списък на специално подбрани думи, се изяснява от състава на тези думи — почти всички с изключение на четири: *замъа*, *зійцъ*, *зарнд* и *цвлтъ*, са приведени (разбира се, с друга транскрипция) в „Додатака“ на В. Караджич. А това, че списъкът е направен от ръката на Д. Мустаков, а не на Кьопен, става ясно от думите на самия Копитар: „Той (т. е. Мустаков — Г. В.) пише“, а не *диктува*, *казва* и др. Едва ли Копитар, недоволен от това, че Кьопен публикува мнението на херманцатските българи за българщината на Караджич в „Додатака“, ще започне да деликатничи и няма да назове Кьопен, та да покаже некомпетентността му, ако списъкът на думите беше написан от ръката на Кьопен. Трябва да се има предвид и такова съображение: Кьопен, който не знае български език, е трябвало да предпочете материал „от първа ръка“, а не лично записан, за да се избягнат неточности и грешки, още повече, че такава възможност му се представя в лицето на Д. Мустаков.

В дневника много интересна записка е, че съобщеният от Д. Мустаков списък на български думи включва „същите, които са избрани от Ив. Осип. Потоцки и Клапрот за списък на думи и сравнителни речници“. От това следва, че Д. Мустаков е посочил българските съответствия именно на думите от този списък, а не на списъка в „Додатака“ на Караджич, получен от него, както се вижда добре в бележките в дневника, от Кьопен. Какъв е този списък на И. О. Потоцки (граф Ян Потоцки) и издателя Клапрот, ние не знаем. Може да се каже, че той е бил по-голям от списъка в „Додатака“: 360 думи срещу 285 думи, включително и 12 числителни, в „Додатака“. Между думите, които липсват в списъка на Караджич, изглежда, тук са и цитираните по-горе *замъа*, *зійцъ*, *зарнд*, *цвлтъ*, чиято транскрипция от Мустаков също предизвиква недоволството на Копитар. По-горе беше цитирана

вече думата *штъркъ*, с която Кьопен илюстрира особеното (потвърдо) произношение на *шт*. До тази дума освен превода ѝ на руски *aust* и немски *Storch* в скобки е посочено: „по печатния списък на думи №80“ (к. м. — Г. В.) В списъка на българските думи в „Додатака“ думата *штъркъ* изобщо липсва, а под №80 е дадена *самовила*. Ако и тази дума е написана от Мустаков като българско съответствие на рус. *aust* или нем. *Storch* в споменавания от Кьопен списък на думи на Потоцки и Клапрот, от това произтича естествено, че този списък някъде е бил напечатан и че Кьопен и Мустаков са го имали подръка и са работили с него.

Ние не знаем запазил ли се е списъкът на 360-те български думи, получени от Кьопен, или не, а ако се е запазил, къде се намира сега⁵⁴. Във връзка с това е уместно да се напомни, че на състоялия се през 1964 г. симпозиум, посветен на стогодишнината от смъртта на В. Караджич, Х. Поленакович изказва предположение, че този списък се намира между ръкописните материали на Караджич, които се съхраняват в архива на Сръбската академия на науките и изкуствата⁵⁵. В краткото описание на два списъка с български думи в този архив Дж. Игњатович посочва⁵⁶, че и двата са написани от ръката на Караджич и с неговия правопис с влияние на източнобългарското произношение (например *коляно*, *мляко*, *мъш*, *куса*, *любов* и др.). В един от тези списъци има 150 думи, носещи номера от 1 до 256 и разположени тематично (родствени отношения, части на тялото, небесни тела и географски понятия, домашни сечива, глаголи и лични местонимия). Номерацията на думите и особено тематичното им разположение, съвпадащо изцяло с разположението на думите в петербургските „Сравнителни речници“ и „Додатака“ на Караджич, както ни се струва, свидетелстват, че този списък има отношение към споменатите трудове. Другият списък, както отбелязва Дж. Игњатович, съдържа 360 номерирани думи (толкова, колкото и споменатият в дневника на Кьопен списък на Потоцки и Клапрот), записани на руски и български език. В края на този списък е по-

⁵⁴ В Прага Кьопен е запознал Й. Добровски с този списък. В запазените ръкописи на Добровски има списък, написан от него лично, на 360 български думи. Вероятно източник за този списък е някоя публикация на Аделунг и който, както смята В. Бехинцова, съдържа речниковия материал на Кьопен (Věchyňová, V. Josef Dobrovský a česká bulharistika. Počátky poznávání Bulharska a bulharského jazyka u nás. Praha, 1963, str. 56).

⁵⁵ За това вж. Добровски и Г. Петар Иванович Кеппел и Вук, с. 127, бележка 18 под линия.

⁵⁶ Игњатовић, Б. Прилог проучавању Вукових веза са Бугарима.— В: Кољечић. Прилози и грађа о Доситеју и Вуку, књ. 6, Београд, 1965, с. 74—75.

сочено името Гечо Бороолу, българин от Ловеч. Дж. Игнатович предполага, че Караджич вероятно е записал тези думи „със своята ръка от този българин“. Времето на съставянето на двата списъка не е означено. По-подробното им изследване може би ще ни даде отговор имат ли някакво отношение към съставянето им Кьопен и неговите познати херманщатски българи.

Според Г. Добрашинович съпадението в броя на думите (360) и наличието на руски думи, при това в първата колонка на списъка, са „солидна подкрепа“ на предположението, че този списък в архива на В. Караджич е преписан от списъка на Кьопен⁵⁷.

10. В дневника на Кьопен между другите бележки, засягащи българския език, трябва да се отбележи преди всичко съобщението за намерението на Д. Мустаков, П. Сапунов и на още някакъв българин „да съчинят българска граматика“. Доколкото ни е известно, това е първото съобщение, че български дейци възнамеряват да съставят граматика на родния си език. Досега сведенията от такъв характер се отнасяха към 1824 г., когато организираното от българите в Брашов (разположен близо до Херманщат) „Филологическо общество“ си поставя като една от своите цели издаването на българска граматика. Инициативата за това важно начинание принадлежи очевидно на Васил Ненович⁵⁸.

Любопитни са също така бележките на Кьопен за познанията върху българския език на неговия информатор Д. Мустаков. Първото впечатление е неблагоприятно: Мустаков се сторил на Кьопен човек, който знае „за българския език не твърде много“ [записката от 1 (13) август]. Скоро обаче мнението на Кьопен се променя и след две седмици, на 16 (28) август, т. е. вече след разговорите между тях за българските материали в „Додатака“, Кьопен записва, че Д. Мустаков е „един от тези, които по-добре от останалите познават българския език“. Даже най-новите преводи на Светото писание на български език, направени от Сапунов, му били предавани за окончателно „разглеждане и одобрение“. Последното съобщение на Кьопен представя голям интерес за изучаване на литературната дейност на българите в началото на 20-те години на XIX в.⁵⁹.

⁵⁷ Добрашинович, Г. Български материали в архива на Вук Караджич. — Литературна мисъл, 1975, №6, с. 47.

⁵⁸ Ариадус, М. Българското книжовно дружество в Браила. С., 1966, с. 10. Съобщението за това начинание е публикувано още през 1824 г. Вж. Беронич, П. (П. Берон). Буквар с различни поучения [Брашов], 1824, с. 141.

⁵⁹ Тук не се спираме на по-нататъшната дейност в областта на българската просвета на Д. Мустаков, бивш агент на сръбския княз Милош Обренович. Да от-

11. В заключение не може да не се кажат още няколко думи за Алексей Матвеевич Спиридов, който веднага след пристигането на Кьопен в Херманщат му съобщава за наличието на шест български наречия и обещава да му окаже съдействие в неговите занимания с българския език.

Нямаме никакви конкретни сведения за непосредствени контакти на А. М. Спиридов с българи освен споменатото в дневника на Кьопен запознанство с един български свещеник. Може само да се предполага, че пътешествайки из Влашко и Трансилвания, където по това време живеят доста българи емигранти, той с интересите си към балканските народи едва ли е пропуснал възможността да общува с тамошните български жигели.

Обширната статия на А. М. Спиридов „Кратък преглед на народите от славянското племе, обитаващи европейската част на Турската империя“, публикувана през 1825 г.⁶⁰, доказва интереса му към живота на балканските народи. В статията се посочва, че борбата на гърците срещу турците е приковала вниманието на Европа към Балканите и че е дошло време да се обърне поглед и към съдбата на славянските народи, стеници под турски гнет. „Сега, когато вниманието на Европа е обърнато към борбата на гърците с техните завоеватели, когато помръква славата на тази държава, някога така страшна за славянските държави; когато вследствие на безпримерни подвизи се организира ново управление по местата, където в продължение на три века власта на силния над слабия е била единствен закон ... — не е ли време русите по-близо да се запознават и със славянските племена, намиращи се под гнета на османлиите, изповядващи правата вяра, но невзели участие в подвизите на елините?“⁶¹. Като се спира на историческите причини за равнодушието на славяните към гърци.

бележим само, че през 30-те години той взема участие в изграждането на първото българско училище в Габрово, бил е един от директорите на това училище, съдейства за издаване на български книги в Сърбия.

⁶⁰ Вж. Северный архив (СЛБ), 1825, №14, с. 85—117; №15, с. 191—234. Тази статия е подписана „С-д-въ“ (№15, с. 234). За авторството на А. М. Спиридов свидетелства авторитетно П. И. Кьопен: „За българите, заселили се в Румелия, Албания, Влашко и Молдавия, споменава А. М. Спиридов в кратък преглед на славянските народи, обитаващи европейската част на Турската империя“ (Библиографические листы, №40, 1826, кол. 599, бележка под линия), с препратка към №15 на „Северный архив“ от 1825 г. Тук е допусната само случайна (може би печатна) грешка в препр. на с. 19 вместо 193, от която излочва разказът за българите. Авторството на А. М. Спиридов, подкрепено от Кьопен, който внимателно подготвя материалите за „Библиографски листове“, а и лично познава и сътрудничи със Спиридов, не подлежи на съмнение.

⁶¹ Северный архив, 1825, №14, с. 85—86.

те и на „общите черти, доказващи едноплеменността на албанци, черногорци, сърби, босненци, българи, власи и молдовани“, Спиридов дава кратко описание на териториите, заемани от всеки народ, поминъка и условията за живот, характеризира нравствените качества на тези народи, равнището на образованието им и т. н. На българите посвещава 9 страници (№15, с. 193—201), рисува ги като много трудолюбиви, пестеливи, смели и красиви външно хора. Поради ограниченото място тук няма да се спираме по-подробно на първата такава характеристика на съвременните българи, която, изглежда, днес е съвсем забравена от изследователите. Ще споменем само забележката на Спиридов за българския език, тъй като тя се отнася непосредствено към темата на тази статия: „Българското наречие на славянския език е различно и по местожителства е развалено и примесено с други. Българите, които живеят в Румелия и около границата ѝ, употребяват много турски думи и изрази, близо до Дунав — латински или италиански, навлезли във влашкия и молдавския език, така че нерядко се случва на двама българи, дошли от противоположни страни, съвсем да не се разбират един друг, макар да говорят на един език. Трябва да се отбележи, че много българи, които са се заселили около Пловдив и други места, почти са забравили езика на прадедите си и са приели турския, но не са се отказали от своята вяра и християнското богослужение се извършва на славянски, който и самият свещеник често едва го разбира. Обратно, в самата България, около Варна и Пазарджик, има много жители от същото племе, които са приели мохамеданството, но говорят на славянско наречие и почти не разбират турски“⁶².

Не можем да кажем доколко писаното в цитираната статия на А. М. Спиридов за българите отразява негови собствени наблюдения и сведения, получени в разговори с тях. Това се нуждае от специално проучване. Искахме само да обърнем внимание върху факта, че в началото на 20-те години на XIX в. едновременно с Кьопен (а може би и преди него) от живия български език се интересува и друг руски пътешественик — А. М. Спиридов.

Това са първите сведения, с които в Русия започва изучаването на живия български език.

Първа страница в историята на изучаването на българския език от руски учени. — В: Българското възрождане и Русия. С., 1981, с. 212—235.

⁶² Северный архив, 1825, №15, с. 193—194.

И. И. СРЕЗНЕВСКИ И НАЧАЛОТО НА БЪЛГАРСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

1. През последните години в Съветския съюз и в други страни забележимо нарасна интересът към научното наследство на И. И. Срезневски, крупен представител на славистиката през миналия век¹. През тези години сред немалкия брой изследвания, в които се характеризира научната му дейност, се откроява серията проучвания на тема: „Срезневски и задграничните славяни“². Тук трябва да се отбележи, че в много от тях широко се използват и неизвестни по-рано материали от доста богатия архив на учения, разширяващи значително представите за неговите научни и университетски славистични занимания. Напоследък в изследванията се отделя особено внимание на връзките на Срезневски с учени, писатели и други дейци на формиращата се през XIX в. национална култура на западните славяни, сърбите, хърватите, а също така на проучването на езика, книжнината, фолклора, етнографията предимно на тези народи³.

Сравнително по-малко е изследвана българската тема в научните трудове, университетските курсове и в кореспонденцията на Срезневски, разбира се, ако не се смята проблемът за старобългарската книжнина, в чиято разработка той има голям принос⁴.

¹ Едно от последните доказателства за това е проведено на 21 февруари 1980 г. в Института по славянознание и балканистика при АН на СССР заседание, посветено на 100-годишнината от смъртта на И. И. Срезневски. Вж. информация за заседанието у Валеева, Е. Л., М. Ю. Досталъ, *Историографическите четения в Институте славяноведения и балканистики АН СССР*. — *Советское славяноведение*, 1980, №6, с. 122 — 123.

² Обща характеристика на славистичната дейност на Срезневски вж. у Досталъ, М. Ю. И. И. Срезневский как славист (1812-1880). — *Советское славяноведение*, 1980, №3, с. 90—105.

³ Вж. основна литература по тази тема у Бернштейн, С. Б., М. Ю. Досталъ. И. И. Срезневский. — В: *Славяноведение в дореволюционной России*. Библиографический словарь. М., 1979, с. 320—321; Досталъ, М. Ю. Цит. съч., бележки под линия. Освен посочените тук публикации вж. също главата „И. И. Срезневский и Вук Караджич“ в книгата: Дмитриев, П. А., Г. И. Сафронов. Из истории русско-югославянских литературных и научных связей. Л., 1975, с. 140—165; Вулетин, В. Срезневски и Вук. — *Анали Филолошког факултета (Београдски универзитет)*, 1964, № 4, с. 83—96; частта „И. И. Срезневский (1812—1880)“ в обширното изследване: Смирнов, С. В. Первые русские слависты и Чехия. — *Ученые записки Тартуского университета*, вып. 310. Тарту, 1973, с. 122—151; Смирнов, С. Из истории русско-чешских научных связей (Й. Юнгман и И. И. Срезневский). — *Linguistica*, XI. Тарту, 1979, с. 8—13.

⁴ Вж. напр. Романски, Ст. Български въпроси в преписката на И. И. Срезневски с В. И. Григорович. — *СпБАН*, № 54, 1937, с. 124—176. Отделни бележки за интересите на Срезневски към новобългарски език вж. също в тру

В същото време и тази страна от научното наследство на Срезневски заслужава специално проучване както защото още от самото начало на славистичната му дейност го интересува състоянието на новобългарския език, развитието на новата българска литература, фолклора и други области на духовната и материалната култура на българите, така и защото в трудовете и в архива му има много ценни данни и материали по българистика, написани от него и от други лица, свързани с него⁵. В тази статия ще се спрем на една малко позната страна от дейността на Срезневски в областта на българистиката, а именно на личните му занимания с българска лексикография и на ролята, която е изиграл за първоначалното ѝ развитие.

Външната причина, накарали Срезневски да започне да се занимава с български речник в началото на 40-те години, е липсата по това време на какъвто и да е речник на българския език, което е затруднявало практическото овладяване и научното изучаване на този език. „Българското наречие — пише той през 1852 г. — не само е почти напълно непроучено, но няма и материали за изследвания“⁶. Според него българският език заслужава специалното внимание на учените, защото, първо, наред с някои други езици той е „много необикновен с естествения си облик и е напълно незначителен в книжовно отношение“⁷ и, второ, данните от съвременния български език (например лексиката му) са важни за решаване на спорния тогава въпрос за етноезиковата принадлежност на старобългарския език.

Друга причина, за да се насочи Срезневски към речникова работа, е, че разбира голямото значение да се състави и издаде

довете на: Шишманов, Ив. Студии из областта на Българското възраждане. — Сб. БАН, № 6, 1916, с. 162; Францев, В. А. Болгарско-чешские литературные связи в половине XIX ст. (Страница из истории болгарского Возрождения). — Сп. БАН, № 38, 1929, с. 37—38; Христова-Филкова, П. Из историята на руско-българските езикови връзки. С., 1963, с. 35—38; Русинов, Р. Учебник по история на новобългарския книжовен език. С., 1980, с. 91.

⁵В подкрепа на това могат да бъдат например неотдавнашните публикации на материали за българи от архива на Срезневски от чужди учени: Спасов, Љ. Речник на Константин М. Петкович од 1848 година. — Годишен зборник на Филолошкиот факултет на Универзитет „Кирил и Методи“ во Скопје, 1977, № 3, с. 143—160; Минкова, Л. Константин Петкович и неговата студия за сватбените обичаи на македонските българи. — Български фолклор, 1980, № 3, с. 52—68; Минкова, Л. Нови сведения за Миладиновия сборник. — В. АБВ, 1980, бр. 41/93 от 7 октомври, с. 4.

⁶Срезневский, И. Труды по сравнительной грамматике славянских наречий. — Известия Академии наук по Отделению языка и словесности (по-нататък: ИАН по ОРЯС), 1852. Т. I, кол. 66.

⁷Пак там, кол. 63.

речник на народния език като една от необходимите предпоставки за устройство на книжовния език на народно-разговорна основа, без който не е възможно да се развоят успешно литературата и другите области на културата. Той подчертава, че при изработването на речник, както и на граматика на българския език, трябва да се обръща внимание на „местните разновидности на езика“ и „без всякакви лоши мисли да не се променя каквото и да е според лични представи и разбирания“⁸. Срезневски разбира, че съставянето на речник и граматика именно на народния език, а не на „поправен“ език от авторите им е сложна и трудна задача. Той пише през 1847 г., че това са „първоначални трудове, наистина нелесни, изискващи и подготовка, и търпение, и вещина в методите, може би отчасти са и скучни, но са необходими. Без тях българинът напразно ще се бори с трудностите да се изразява разбрано, правилно, леко и красиво на своето наречие и постоянно ще вижда неговата бедност, въпреки че е виновен не езикът, а той самият, „писателят“ с невежеството си. Без да се стесняваме, ще кажем: . . . няма по-лош от писателя, който не познава своя език и народ. Слава богу, най-сетне българите започват да разбират това и постепенно тръгват по правилния път“⁹.

Взгледите на Срезневски за формирация се новобългарски книжовен език през миналия век и във връзка с това оценката му за редица български книги през този период ще бъдат разглеждани по-подробно в друга наша статия. Тук ще подчертаем само, че общото схващане на Срезневски, че книжовен език трябва да стане народният език, съвпада напълно с възгледа на Вук Караджич, когото той смята за „най-разумния от наблюдателите на славянските народности и живия народен език“¹⁰ и чиято реформаторска дейност в областта на книжовния език цени високо и поддържа по всякакъв начин¹¹. Съвпадат схващанията им за значението на речниците на народните езици за устройство на книжовните езици и за това, какви трябва да бъдат самите речници и как да се съставят. Ново потвърждение за това е дейността на Срезневски по съставяне и издаване на речник на българския

⁸Вж. рецензията на Срезневски за книгата „Вхождане в историята на българските славяне от 5-я век до 1396-та година“, преведена от З. Княжески (М., 1847).— Финский вестник, 1847, № 8, с. 60.

⁹Там там.

¹⁰Срезневский, И. Отчет о состоянии Императорского Харьковского университета в 1842/43 академический год. Харьков, 1843, с. 49.

¹¹Този много интересен въпрос се изяснява в статията на Дмитриев, П. А. И. И. Срезневский и Вук Караджич.— В: Взаимосвязи славянских литератур. Л. I, 1966, с. 63—77; вж. също така Дмитриев, П. А., Г. И. Сафронов. Цит. съч., с. 152—165.

език¹², която ще бъде изяснена по-нататък. Тук ще разгледаме три въпроса: индивидуалната работа на Срезневски по съставяне на речник на българския език, ролята му за съставяне на „Българо-руски речник“ от К. Петкович, за подготвяне и издаване на началото на „Българския речник“ на Н. Геров.

2. Съставянето на речник на българския език, събирането на материали за него дълго време са важна част от личните специални занимания на Срезневски с българския език. Особеният интерес на учения към българския речник се обяснява освен с чисто практически причини и с това, че, както беше отбелязано вече по-горе, той се е канел да използва материалите като важно доказателство за защитаваната от него позиция за липса на историческа приемственост между старославянския и новобългарския език. В писмо до В. Ханка от 1 февруари 1848 г. Срезневски пише за намерението си да използва речниковите данни от българския език точно с такава цел. Като съобщава за намерението си да препише отново ръкописа на речника и за надеждата си да го издаде, по-нататък пише: „... и тогава сигурно от само себе си ще рухне мечтата на някои учени, че българското наречие е същото, както и старославянското. Ще стане ясно, че тези две наречия са нещо отделно“¹³.

Срезневски започва да събира материали за българския речник според неговите думи още по време на научното пътуване из славянските земи. Може би за това го е подканил П. И. Прейс, с когото заедно са прекарвали част от пътуването и който е събирал интензивно материали за речник (и граматика) на българския език. След като се завръща в Русия, отначало в Харков, а след това предимно в Петербург Срезневски продължава работата по речника. Изглежда, отначало е предполагал, че вече ще го издаде през средата на 1847 г. Това може да се заключи от писмото на българина С. Княжески до Срезневски от 29 юли 1847 г., в което Княжески пише: „Все пак чакам обещания от Вас речник, но не зная дали ще мога да го получа, понеже на 15 август заминавам за Киев. Говорехте, че ще го отпечатате до края на

¹²В неотдавна публикуваната статия на Г. А. Богатова за лексикографските трудове на И. И. Срезневски не се споменава за работата му над речник на българския език (вж. Богатова, Г. А. Академик И. И. Срезневский (1812–1880) и его лексикографические труды.—Известия АН СССР. Серия литературы и языка, 1980. Т. 39, № 6, с. 552–558).

¹³Францев, В. А. Письма к Вячеславу Ганке из славянских земель. Варшава, 1905, с. 1059. За спора по въпроса за отношението между старославянския и новобългарския език между Срезневски и В. И. Григорович, който смятал хипотезата на Срезневски за невярна, вж. Романски, Ст. Цит. съч., с. 135–139.

август и ще изпратите поне сто екземпляра за раздаване или продаване на българските учители, но досега не зная нищо. Много е тъжно, че поради работа нямахте време да ми съобщите"¹⁴. В друго писмо до Срезневски, написано след повече от половин година (на 10 февруари 1848 г.), Княжески говори найстина за очаквания от него вече не отпечатан, а ръкописен речник: „Досега все пак очаквах, че ще получа от Вас черновата на Вашия Български речник, но не зная поради каква причина нямах щастието да го получа“¹⁵. Посочените писма показват, че З. Княжески е бил в течение на работата на Срезневски над българския речник, а запазените „Материали за български етимологичен речник, събрани с помощта на З. П. Княжески“¹⁶, показват, че той е помогнал на Срезневски да попълни речника.

През 1847 г. речникът обаче не е бил издаден, работата по него е продължила и по-късно. В цитираното вече писмо до Ханка от 1 февруари 1848 г. Срезневски пише: „Като говоря за трудовете си, ще си разреша още да напомня за моя български речник: ръкописът му толкова се изцапа вече от добавки, че се каня да го преписвам отново. Може би и ще го издам . . .“¹⁷. Както се вижда, в началото на 1848 г. българският речник на Срезневски още е бил далеч от издаване. През есента на същата година (на 21 октомври) Срезневски пише на В. И. Григорович: „Понякога се занимавам и с българското наречие. При мене доста често идва пристигналият тук архимандрит на Рилския манастир. Той и студентът Дмитриев ми дадоха възможност да увелича моя речников запас, така че той нарасна почти двойно. Ако имаше повече време, би се увеличил още . . .“¹⁸. След повече от година, на 24 декември 1849 г. Срезневски представя на Второто отделение на Академията на науките (Отделението за руски език и литература; по-нататък за по-кратко — само Отделение или ОРЯС) „Бележка за българския език и за българския превод на Краледворския ръкопис, направен от студента Дмитриев“, в която от-

¹⁴ЛО ААН, ф. 216, оп. 5, а. е. 298.

¹⁵Пак там.

¹⁶Пак там, оп. 1, а. е. 435.

¹⁷Францев, В. А. Письма к Вячеславу Ганке . . . , с. 1059.

¹⁸Цит. по: Срезневский, В. И. Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем. — СлБАН, № 54, 1937, с. 43. Споменатият тук „архимандрит на Рилския манастир“, пристигнал в Петербург „за издействане на помощи във връзка с основаване на църковна печатница в Рилския манастир“, е Стефан Ковачевич (Францев, В. А. Болгарско-чешские литературные связи . . . , с. 41), а „студент Дмитриев“ е студентът в Петербургския университет К. Петкович, за когото ще стане дума по-нататък.

ново засяга подготвяния от него български речник, причините, накарали го да се земе с речника и как го е попълвал с материали. „Като исках да помогна според силите и възможностите си за опознаване на народното българско наречие — пише Срезневски в тази „Бележка“, — не пропусках нито един случай да увелича своя запас от български думи, пословици, песни и под., започнат още по време на пътуването из западните славянски земи, и не след дълго се надявам да представя на Второто отделение опита си за Български речник с граматичен предговор“¹⁹.

Не знаем как се е придвижила реално работата по речника след това. Като се съди по всичко, Срезневски не е представил на Отделението обещаните свои опити за речник и граматика на българския език. Може само да се предполага, че той не е изоставил работата си по речника, а е продължил да събира материал и да разширява речника. През средата на 60-те години той

¹⁹Цит. по копие от протокола от заседанието на Второто отделение на Академията на науките, което се пази в ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, а. е. 773. Поради специалния интерес към „Бележката“ във връзка с разглеждания въпрос тук даваме пълния ѝ текст:

„Наречие българское, достойное особенного внимания по отношению к вопросам об историческом развитии славянского языка, до сих пор еще остается очень мало известным в основных, отличительных чертах своего строя и состава. Не издано этого наречия ни одной удовлетворительной грамматики, никакого, даже самого краткого словаря, равным образом и книги болгарские, до сих пор напечатанные, почти все без исключения свидетельствуют, что литераторы болгарские, сколько ни были одушевлены благородным усердием содействовать просвещению своих соотечичей, мало были приговорены к этому тщательным изучением народного языка и, не заботясь о чистоте его, мешали его с церковным и с русским. Желая со своей стороны содействовать, по мере сил и возможности, узанию болгарского наречия народного, я не ослукал ни одного случая умножить свой запас болгарских слов, пословиц, песен и т. п., начатый еще во время путешествия по западным славянским землям, — и в непродолжительном времени надеюсь представить Второму Отделению свой опыт Болгарского словаря с грамматическим введением.

А между тем, позволю себе обратить внимание Второго Отделения на труд одного молодого болгарина, студента С. Петербургского университета г. Дмитриева, — труд, который, как мне кажется, может заслужить одобрение всех, кто занимается филологией славянской. Это перевод известной Краледворской рукописи на народное болгарское наречие. Нельзя сказать, что переводчик везде сохранил с одинаковым успехом чистоту этого наречия и воспользовался его богатствами; но как природный болгарин, хорошо знающий родной язык, и притом, принявшись за это дело уже тогда, когда был знаком с основаниями и современными требованиями филологии славянской, он успел избежать в своем переводе таких ошибок, которые могли бы повлечь филологов в ложные заключения о болгарском наречии, и в переводе своем остался всегда верным подлиннику, переводя не только стих в стих, но всюду, где было возможно, даже слово в слово. К переводу приложен словарь всех слов чешских к болгарским переводом и кроме того словарь тех болгарских слов, употребленных в перево-

напомня за ръкописния си речник като за „една от частите“, която би могла да бъде един от източниците за съставяне на „доста задоволителен“ речник на българския език²⁰.

3. От цитираното по-горе писмо на Срезневски до Григорович от 21 октомври 1848 г. се вижда, че Срезневски е попълвал събраните речникови материали с помощта на „студента Дмитриев“ (т. е. на К. Петкович) и на „архимандрита на Рилския манастир“ (Стефан Ковачевич). През 1847 г. К. Петкович вече е студент в Историко-филологическия факултет на Петербургския университет, където под ръководството на Срезневски започва да изучава славянска филология. Няма съмнение, че именно Срезневски го е накарал да състави неголям речник, запазен до днес в ръкопис в архивния фонд на Срезневски²¹. Речникът представлява тетрадка приблизително in 8°, на чиято първа страница е написано: *Словарь болгарско-русский. Составленный болгаринном Константином М. Петковичем. С. Петербург. 1848 12 октября.* Според изчисленията на Л. Спасов, който е описал този речник, в него има 2124 заглавни думи, групирани по първите букви, но без строг азбучен ред вътре в групите²². За образец при съставянето на речника на Петкович, както предполага Спасов, е послужил „Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима“ на В. Караджич (Виена, 1818 г.), за което показва например характерът на тълкуването на думите (примери от народната поезия, пословици, описания на народни обичаи и др.)²³. Това е напълно възможно: както

де, которые менее или более и вразумительны (така! Може би тук пред съюза и е пропусната някаква дума, напр.: *не понятны?* — Г. В.) для русского читателя. Представляя этот труд благосклонному вниманию Второго Отделения, я осмеливаюсь просить о напечатании его от имени Второго Отделения, и, если будет Отделению угодно, с удовольствием возьму на себя обязанность редактора, тем более, что этот труд г. Дмитриева, как одного из моих слушателей университетских и начат и кончен под моим руководством.

(Из протоколов Второго Отделения Императорской Академии Наук, 24 дек. 1849 г.)

Проверено.*

²⁰Срезневский, И. И. Замечания о Словаре славянских наречий.—Записки Академии наук, 1866, т. 9, № 2, с. 230.

²¹ЛО ААН, ф. 216, оп. 3, а. е. 378.

²²Спасов, Љ. Цит. съч., с. 145. Л. Спасов разглежда речника на К. Петкович като „речник на македонския език“ (пак там), макар че самият автор го нарича „Словарь болгарско-русский“, както се вижда и от посоченото заглавие на титулната страница (и Л. Спасов го препечатва).

²³Пак там, с. 144—145. Срв. например тълкуването: първата дума в речника

е известно, Срезневски е ценял високо речника на Вук Караджич и естествено е могъл да посъветва или да предложи на Петкович да го вземе за образец. Ръкописният речник на Петкович не е завършен труд и в този вид, в който е съставен, не е предначен за печат²⁴. Във връзка с това се появява мисълта, че Петкович го е съставил по молба на Срезневски именно с цел да попълни материалите му за българския речник. В подкрепа на това ще посочим последователността на споменатите вече две дати: 12 октомври 1848 г. — датата, означена на титулната страница на речника на Петкович, и 21 октомври 1848 г. — деня, когато е написано писмото до Григорович, в което Срезневски съобщава, че почти два пъти е увеличил своя „речников запас“ благодарение на „архимандрита на Рилския манастир“ (Стефан Ковачевич) и на „студента Дмитриев“, т. е. на К. Петкович. Едва ли ще сгрешим, ако съпоставим посочените дати, кажем, че пряко на Петкович за увеличаване на речниковите материали на Срезневски е и посоченият по-горе негов речник.

Като говорим за лексикографските занимания на Петкович, трябва да отбележим още, че малко по-късно той съставя и два речника към преведения от него Краледворски ръкопис и „Любушин съд“. Това е известно от писмото на Срезневски до Ханка от 21—26 септември 1849 г. Срезневски пише там: „Един от моите студенти, Дмитриев (=Петкович — Г. В.), родом българин, по мое настояване преведе на български език Краледворския ръкопис и Съд на Любуша, като приложи увод и речник. Сега той съставя към изданието речник на българските думи, неясни за русина. Ще издам тази книжка и ще Ви я изпратя“²⁵. Все пак от писмото не е ясно точно какъв речник е съставен от Петкович още през септември 1849 г. наред с увода към преведения от него Краледворски ръкопис и „Любушин съд“ и с речника на неразбираемите за руските читатели български думи, над който той работи по това време. От споменатата по-горе „Бележка“, която Срезневски представя на Отделението на 24 декември 1849 г., се вижда, че това е чешко-български речник. В „Бележката“ той съобщава, че Петкович (Дмитриев) е приложил към превода си на Краледворския ръкопис „речник на всички чешки думи с български превод“, а също така речник, споменат още и в писмото до Ханка, на български думи, неясни за руския читател²⁶. Важно

²⁴ *аба* (тур.) — тълстое сукно, похожее на руские солдатские прѣстые сукна“ (ЛО ААН, ф. 216, оп. 3, а. е. 373, л. 2).

²⁴ Спасов, Љ. Цит. съч., с. 145.

²⁵ Францев, В. А. Письма к Вячеславу Ганке . . . , с. 1064.

²⁶ ЦГАЛИ, ф. 436 оп. 1, а. е. 773.

е да се подчертае, че чешко-българският речник на Петкович е първият (или поне един от първите) опит да се състави подобен двуезичен речник от българини.

От „Бележката“ се вижда също, че преводът на Краледворския ръкопис и речниците към него са направени от Петкович не само по настояване на Срезневски, но и под негово ръководство. Като се обръща към Отделението с молба да се издаде трудът на Петкович, Срезневски съобщава и за готовността си да извърши редакторската работа, още повече, че, както отбелязва, „този труд на г. Дмитриев (=Петкович—Г. В.), един от мните студенти в университетта, е и започнат, и завършен под мое ръководство“²⁷.

Както се вижда, Срезневски е имал твърдо намерение да издаде в отделна книга Краледворския ръкопис в българския превод на Петкович заедно с чешко-българския и българско-руския речник. Той съобщава за това на Ханка още от 21—26 септември 1849 г., а след два месеца, както се каза по-горе, се обръща с официална молба към Отделението. Не се знае как се е отнесло Отделението към тази молба на Срезневски. Известно е обаче, че трудът на Петкович в този обем, който е имал предвид Срезневски, не е издаден. Едва през 1852 г. Срезневски успява да публикува от преводите на Петкович само една песен — „Любушин съд“, без подготвените от него речници. Към този превод, както и към превода на същата песен, направен от Ив. Шопов²⁸, Срезневски добавя освен бележки с граматичен характер и свои пояснения към редица думи.

Следователно Срезневски изиграва решаваща роля за приобщаване на студента Петкович, млад български филолог, към съставяне на едни от първите в историята на българската лексикография двуезични речници — българо-руски и чешко-български. Срезневски не само предлага на Петкович да се заеме със съставянето на тези речници, но и пряко го ръководи, най-вече при съставяне на речниците към превода на Краледворския ръкопис. Той проявява също инициатива и се интересува много от публикуването и на лексикографските трудове на Петкович, което още веднъж потвърждава, че руският учен е разбирал голямата важност на речниковите материали от българския език за развитието на славянската филология.

²⁷ ЦГАЛИ, ф. 436, оп. 1, а. е. 773.

²⁸ За това, че този превод е именно на Ив. Шопов, бивш студент в Московския университет вж. Францев, В. А. Болгарско-чешские литературные связи в половине XIX ст., с. 60. Пак там (с. 59—62) са посочени и данни, отнасящи се до кратката предистория на преводите на „Любушин съд“ от Петкович и Шопов.

4. По-подробно трябва да бъде изяснена ролята, която има Срезневски за подготовянето и издаването на началната част на „Българския речник“ на Геров и която може да се проследи в общи линии по публикуваните протоколи на Отделението и по някои материали от архива на Срезневски.

Не по-късно от първата половина на 1855 г. Срезневски получава от Геров „сборник с български думи“, а също така неговите „граматични бележки за народния български език“. Не ни е известно на кого точно е инициативата Срезневски да се запознае с тези материали — лично негова или на Геров. На заседанието на ОРЯС на 17 септември 1855 г. Срезневски докладва за получените „филологически материали на българския писател Найден Геров“. От протоксала от заседанието се вижда, че „като обяснил съдържанието на сборника“, т. е. речниковите материали на Геров, той „е отбелязал, че би било полезно да се възползва от него, ако г. Геров се наеме да състави от него речник на българския народен език“, и че Отделението от своя страна е одобрilo предложението на г. Срезневски и му е дало право да отдели място за речниковия труд на г. Геров в „Материали за речник и граматика“, като го подготви според изискванията на Отделението“²⁹. От това следва, че Срезневски, запознал се с речниковите материали на Геров³⁰, ги преценява като полезни за

²⁹ Извлечение из протоколов Второго Отделения Академии наук за септѣмьр мѣсяцъ 1855 года. — ИАН по ОРЯС, Т. IV, 1855, кол. 359.

³⁰ За характера (обем и съдържание) на сборника с народни български думи, с които Срезневски се е запознал и които стават основа за „Българския речник“ на Геров, може да се съзи до известна степен по това, което самият Геров пише след 40 години. Като отбелязва, че е започнал още през 1842—1845 г., през годините на учение в Ришельовския лицей в Одеса, а след това е продължил в България да събира материали за речника, по-нататък Геров пише: „Така, в едно десетгодишно пребиваване в България, аз записах из устата на народа и от употребяваните от него различни изречения, пословици и народни песни едно доста голямо количество речи, от които имаше да излезе един речник с нещо до четирдесет хиляди речи“ (Геров, Н. Речник на българския език с глъкувание реч-ти на български и на русски. Ч. I. А—Д. Пловдив, 1895, с. I). В запазения (вероятно в ръкопис) предговор, който бил определен за подготовянния за издаване речник в Петербург, Геров пише: „По такъв начин за десетгодишно пребиваване в България записах в тази книга от устата на народа, така да се рече, повече от десет хиляди думи . . .“ (цит. по: Машалова-Начева, Е. Принос към изследване на изворите на Речника на Найден Геров. — ИИБЕ, № 14, 1967, с. 105). Посоченият тук обем на речниковите материали („повече от десети хиляди думи“) вероятно е по-точен от съобщения след 50 години („приблизително четиридесет хиляди думи“). Освен думите, записани „от устата на народа, така да се рече“, посоченият „сборник“ е съдържал също и немалък брой думи, взети от Геров от печатни издания по онова време. Изследването на запазените архивни материали насочват Е. Машалова-Начева към извода, че „без съмнение той (Геров — Г. В.) е преглеждал

съставяне на речник на българския народен език и че именно той предлага подготовеният от Геров речник да бъде издаден в Академията на науките. Получил съгласието на Отделението, Срезневски „незабавно поканил г. Геров да подреди речниковите материали“ и още след няколко дни, на заседанието на 22 септември, докладва, че „той се надява за кратко време да представи на Отделението план за Български народен речник, съставен от него след обсъждане с г. Геров“³¹. От казаното става ясно колко активно (срв. и в протскола — „незабавно“) и с какъв интерес Срезневски се заема с подготовянето за издаване — заедно с Геров — на български речник. Прави особено впечатление и фактът, че Срезневски се задължава да състави сам „след обсъждане“ с Геров проект („план“) за речника³².

Изглежда, че Срезневски и Геров много бързо се споразумяват за характера на речника и правилата за съставянето му. Съществени разногласия има само по отношение на правописа, но, както ще видим по-нататък, по този въпрос Срезневски изцяло се съгласява с Геров, поради което наскоро Геров е могъл да представи на Срезневски първите страници от речника. През ноември

всички книги, които са излизали на български, и е отбелязвал всичко, което му е правило впечатление, вероятно за да използва бележките си и за други свои езиковедски занимания“ (Машалова-Начева, Е. Цит. съч., с. 107). Следователно сборникът с речникови материали на Геров е представлявал не картотека, а ръкописна книга, в която, както се вижда от посочения по-горе цитат, тези материали са били записани. Преди да отпътува от Петербург на дипломатическа служба в България, Геров оставя тази книга на съхранение в Отделението. Той пише за това в писмо до Срезневски от 11 септември 1856 г. „За да бъдат избегнати всякакви случайни неща, които могат да причинят унищожаване на известните Ви вече материали, от които ще съставя Български речник, и да направят невъзможно завършването му, прилагам при това книгата, в която са записани тези материали, и най-покорно Ви моля да я предадете да се пази в Отделението. Ако поради някакво непредвидено събитие съставянето на Речника не бъде завършено от мене, по тази книга може да го продължи споменатият по-горе мой брат (Константин, влязъл в Московския университет — Г. В.)“ (вж. Из Архивата на Найдено Геров, кн. 2. С., 1914, с. 271). Невин е известно каква е по-нататъшната съдба на споменатата тук ръкописна книга с речникови материали. Както изглежда, между запазените архивни материали за речника на българския език на Геров я няма, тъй като Е. Машалова-Начева, проучила тези материали, не я посочва (Машалова-Начева, Е. Цит. съч., с. 107—116).

³¹ Извлечение из протоколов Второго Отделения Академии наук за сентябрь месяц 1855 года. — ИАН по ОРЯС. Т. IV, 1855, кол. 359.

³² В отчета за дейността на Отделението през 1855 г. е отбелязано: „От българския учен Найдено Геров са получени филологически материали. С негова помощ ще имаме Речник на българското наречие: след обсъждане с академик И. И. Срезневски, въз основа на програмата, съставена от него (т. е. от Срезневски — Г. В.), г. Геров вече започна работа“ (ИАН по ОРЯС. Т. V, 1856, кол. 5).

1855 г. Срезневски вече „е внесъл в Отделението полученото от Найдено Геров начало на Български речник“³³. Тогава Отделението взема решение да публикува и предговор към речника³⁴. Следователно вероятно по това време (т. е. през ноември) Геров представя на Срезневски (а той на Отделението) освен началото на речника и предговор към него. В края на декември 1855 г. първите две кола от Речника вече се печатат, а третата кола се набира. Както се вижда, печатането на речника започва бързо и без спънки.

Срезневски докладва на Отделението на 22 декември 1855 г. за съгласуваните с Геров правила за съставяне на речника, като представя специална „Бележка за Българския речник на Н. Геров“, датирана от тогава. „Като се запознах отблизо с материалите за „Български речник“, събирани от г. Геров — пише той, — по нареждане на Отделението се споразумях с него за правилата, които той ще следва при съставянето на Речника“³⁵. Това споразумение се отнася най-общо до три важни въпроса: 1) състав на словника, 2) съдържание на речниковите статии и 3) правопис.

За състава на словника Срезневски и Геров са се уговорили, че в речника „ще бъдат дадени само народни думи и изрази, но употребявани не само от селяните, а и от гражданите, и не само думи от славянски произход, но и чужди, установени сред народа по стара традиция“³⁶.

Във връзка с тълкуването на думите Срезневски и Геров са се разбрали, че, първо, „българските думи ще бъдат обяснени на български, както е в Сръбския речник на В. С. Караджич; към българските обяснения ще се даде лаконичен руски превод“ и, второ, българските обяснения на думите трябва да бъдат не само синонимни, но навсякъде, където е необходимо, етнографски, също както в Речника на Караджич“³⁷.

Тъй като в необработените речникови материали на Геров („сборник с народни български думи“), с които Срезневски се е запознал, едва ли вече е бил даден и руски превод на българските думи, може да се предположи, че предложението да се вклю-

³³ Извлечение из протокол на Второго Отделения Академии наук за ноември месец 1855 год. — ИАН по ОРЯС. Т. IV, 1855, кол. 400.

³⁴ Пак там.

³⁵ ЛО ААН, ф. 216, оп. 1, а. е. 826.

³⁶ Пак там.

³⁷ Пак там. Тези твърдения са включени почти дословно в „Извлечение из протокол на Второго Отделения Академии наук за декември 1855 года“ (ИАН по ОРЯС. Т. V, 1856, кол. 45—46). Те са включени накратко и в отчет за дейността на Отделението през 1856 г., прочетен на 1 декември 1856 г. (ИАН по ОРЯС. Т. VI, 1857, кол. 4).

чи в речника руски превод дава именно Срезневски. Това е възможно, понеже „Българският речник“ е подготвян за издаване в Петербург и руският превод в него е възниквал от само себе си. Като пример за това е могъл да послужи и „Сръбският речник“ („Српски рјечник“) на Вук Караджич, отпечатан през 1852 г. във Виена във второ издание, в който освен тълкувания на сръбски език е даден превод на думите на латински и немски език.

В посочените откъси от „Бележката“ на Срезневски прави впечатление фактът, че два пъти в тях за образец направо се посочва „Сръбският речник“ на Вук Караджич, при това с оглед на два доста съществени възгледа: а) тълкуването на думите трябва да бъде на български и б) в речниковите статии трябва да бъдат дадени освен „синонимни“ също и „етнографски“ обяснения на думите. Без съмнение речникът на Караджич е взет за образец и във връзка с препоръката „Българският речник“ да включи „само народни думи и изрази“. Едва ли ще сгрешим, ако кажем, че Срезневски особено е настоявал при съставяне на речника да бъдат следвани тези принципи.

Както е известно, Срезневски оценява речника на Караджич изключително високо, като го посочва за „едно от най-важните събития в новата славянска литература“³⁸. За огромна заслуга на Караджич Срезневски смята това, че в речника му за първи път е представена лексиката на живия народен сръбски език³⁹. Измежду другите достойнства на този речник, „оставачи и досега украса само на някои речници, най-добрите от тези, които се смятат за много добри“, Срезневски отделя специално именно „етнографското обяснение на думи“, отразяващи специфични реали на сръбския духовен и материален живот⁴⁰. Смятайки „Сръбският речник“ на Караджич за образец лексикографски труд, естествено Срезневски не е можел да не твърди, че и речниците на другите славянски езици, например и „Българският речник“ на Геров, трябва да бъдат подобни на прочутия речник на сръбския филолог⁴¹.

³⁸ [И. И. Срезневский]. Новое издание Сербского словаря В. С. Караджича. — ИАН по ОРЯС, Т. 1, 1852, кол. 25.

³⁹ Пак там.

⁴⁰ Пак там.

⁴¹ За близостта между „Българския речник“ на Геров и „Сръбския речник“ на Вук Караджич (обръща внимание по-късно П. А. Лавров, който пише, че речникът на Геров е „богат с примери от живия български език и с битови обяснения, както при Вук Караджич. На някои места се дават примери от народни песни, турските думи са отбелязани със звездичка, на основните форми е отбелязано ударението“ (Лавров, П. Предсловие. — В: Дювернуа, А. Словарь болгарского языка по памятникам народной словесности и произведений новейшей печати. Вып. 3. М., 1887, с. 1—II).

Казаното по-горе е повече обосновано предположение, отколкото безспорно твърдение. Не бива да се изключва напълно възможността, че Геров и сам, независимо от Срезневски, още преди да се срещне с него, като е проучил „Сръбския речник“ на Караджич, е могъл да стигне до подобен извод за характера на своя български речник. Като разбира много добре голямото значение на народния език за развитието на просветата и литературата, като познава богатството и красотата на живия език, Геров е могъл и самостоятелно, без пряко или косвено (чрез Срезневски) влияние на Караджич да стигне до мисълта, че трябва да състави преди всичко речник на живия български език, да даде примери от произведенията на народното творчество и че точно такъв речник отговаря на неотложните задачи за нормализиране на единния книжовен език като една от съществените предпоставки за формиране на национална култура и национално единство на българите. Но си остава фактът — в „плана“, подготвен от Срезневски заедно с Геров по нареждане на Отделението, в съответствие с който Геров съставя и своя „Български речник“, „Сръбският речник“ на Караджич е образец за практическото решаване на най-важните лексикографски въпроси. Очевидно е, че за Срезневски (и за Отделението) е било важно още от самото начало да се споразумее с Геров посочените по-горе въпроси в речника му да бъдат решени както в речника на Караджич.

Трудно е да се каже до каква степен първоначалният замисъл на Геров за съставяне на речник на родния език съответства на посочените по-горе твърдения, съгласувани от него със Срезневски. Наистина ли в „сборника с народни български думи“ или в „кингата“ (вж. бележка 30 под линия) е имало само думи от народен произход и с народна употреба, както произтича от думите на самия Геров, ние не знаем. Анализът на запазените архивни материали за речника, съдържащи „не само народни думи“, дават възможност на Е. Машалова-Начева да направи извода, че може би „първоначално Н. Геров не е смятал да прави само речник на народния български език“⁴². В публикуваните части на „Българския речник“ също така има отделни думи, които едва ли могат да бъдат определени като народни (срв. напр. *безмърный*, *безмърно*, *беспрѣстѣнный*, *беспрѣстѣнно*, *бесчѣние*, *бесчѣнство*, *бесчѣнно*, *благоговѣние*, *благонѣравие*, *благонѣравный*, *благочѣстие* и др., които в най-новия тълковен речник на българския

⁴² Машалова-Начева, Е. Цит. съч., с. 107.

език са посочени с бележки „книжно“ или „остаряло книжно“⁴³.) Освен това едва ли може да има важни съмнения, че Геров с пуристичните си склонности⁴⁴ се е канел да състави речник преди всичко на живата българска реч. И за това намерение е намерил авторитетната подкрепа на руския славист.

Без да се впускаме в подробности, трябва да подчертаем, че Геров следва изобщо и изцяло съгласуваните правила, макар и в редица случаи да са безспорни и отклоненията от тях. Освен посочените по-горе и други думи, включването на които в речник на народните думи е доста спорно, трябва да се отбележи и това, че т. нар. „етнографски обяснения“ се дават не за всички думи, за които биха били уместни, а също така различният характер и обем на тези обяснения. Както изглежда, този вид отклонения и уговорката са се налагали от самия материал, донесен от Геров в Петербург. Впрочем „етнографските обяснения“ според предварителната уговорка не са смятани за абсолютно необходими в определени случаи, а са приети всъщност само за твърде желателни — „навсякъде, където е необходимо и възможно“ (разр. Г. В.). С ограничените възможности на материала, с който Геров е разполагал към средата на 50-те години, трябва да се обясни и фактът, че в публикуваните коли на „Българския речник“ илюстративната част на речниковите статии е сравнително бедна (например малко са примерите от народни песни).

Ако за характера на словника и съдържанието на речниковите статии, съдейки по всичко, между Срезневски и Геров не е имало разногласия (поне не е имало съществени разногласия), по въпроса за правописа, както вече беше отбелязано по-горе, те са имали различни схващания. В посочената „Бележка“ от 22 декември 1855 г. Срезневски съобщава на Отделението за принципното различие в подхода им по правописния проблем. „Имах намерение — пише той — да приложа в Българския речник аналогичен правопис, основан на древния старославянски със запазване

⁴³ Речник на българския език. Т. I. А—Б. (Гл. редактор Кр. Чолакова.) С., 1977.

⁴⁴ За това, как се е отнасял Геров към чуждите заемки в родния език по това време, той пише ясно в писмото до С. Филаретов от 9 април 1856 г. във връзка с началото на „Българския речник“, което се е печатало. Като отбелязва, че в този речник има много чужди думи, Геров разяснява по-нататък: „Аз вместих всичките такива (речи — Г. В.), не че ни са потребни, а да се види, че почти всичките тях имат равнозначителни чисто български речи и ся употребяват без всякаква потреба. Начялото на тоя речник дава не добро понятие за българския език, защото от буква *а* ся начинат почти само иностранны речи, и от *б* такожде ся начинат твърде много такива речи, исто като и в руский език. Нов буква *в* пропорцията им ся твърде смалява“ (вж. Из Архивата на Найдено Геров, Кн. 2. С., 1914, с. 461).

изцяло на народния изговор; но тъй като употребата на този правопис за труда на г. Геров би изисквала от него доста големи жертви на навици и негови лични, и на всички грамотни българи, решихме да оставим този правопис, който вече беше употребен от него в събраните материали. Обяснението на правописа се намира в началото на Речника вместо предговор. От самите обяснения на г. Геров читателят ще види, че то е незадоволително за филолога в такава степен, в каквата би изглеждал и строго филологическият правопис на този, който не е филолог⁴⁵.

Както се вижда, Срезневски е искал в основата на правописа в „Българския речник“ на Геров да бъде поставен фонетичният принцип, който би предал живия изговор на българите („запазване изцяло на народния изговор“). Без съмнение като образец за използване на такъв тип правопис за Срезневски е послужил също така „Сръбският речник“ на Вук Караджич. От посочения тук откъс от „Бележката“ не става ясно дали Срезневски е държал на такъв именно правопис, или пък след като се е запознал с речниковите материали на Геров, сам е стигнал до извода за нецелесъобразността от въвеждането му в „Българския речник“ на Геров. Може обаче със сигурност да се твърди, че Геров не се е съгласил с първоначалното намерение на Срезневски, като е посочил (за това може да се съди по същия откъс от „Бележката“) както собствения опит („лични навици“), така и писането, прието от образованите му съотечественици („навици на всички грамотни българи“). Разбирайки важността по-скоро да бъде издаден речник на народния български език, Срезневски отстъпва на Геров и се съгласява правописът в „Българския речник“ да бъде такъв, какъвто Геров е следвал и по-рано. Но тъй като той не е отговарял на разбиранията на Срезневски, вероятно е настоял Геров да напише към речника обяснение на собствените си правописни правила.

Така е разрешен спорният въпрос за правописа в приетия от Академията на науките за издаване „Български речник“ на Геров.

Геров е изпълнил условието, посочено от Срезневски, като написва към речника си встъпителна част със заглавие „Вместо

⁴⁵ ДО ААН, ф. 216, оп. 1, а. е. 823. Тази част от „Бележката“ на Срезневски липсва в публикувания протокол от заседанието на Отделението на 22 декември 1855 г. и в отчета за дейността на Отделението през 1855 г. (вж. бележка 32 под линия). Като изразява пред Отделението отрицателно мнение за правописа на Геров, Срезневски не включва в протокола от заседанието тази част от „Бележката“, за разлика от разгледаната по-горе нейна част за състава на словника и съдържанието на речниковите статии, вероятно затова, че с публикуване на мнението си да не намали значението на „Българския речник“ на Геров в очите на бъдещите читатели, преди още да е издаден.

предисловие“, която започва с думите: „Използвайки в Речника си особен правопис, смятам за свой дълг да кажа няколко думи за него и за причините, които ме накараха да приложа него, а не някакъв друг“⁴⁶. И по-нататък Геров обяснява приетите от него правила за употреба на отделни букви и изговора им, а

именно ж, ъ, ъ, ъ, ъ, е, ю, ъ, я, ъ, о, ъ, ъ, г. Целта на тези обяснения е да се обоснове етимологичният правопис, който Геров предпочита да следва поради различията в живия изговор на българските звукове, означени със съответните букви. Геров отбелязва за ударението, че в думи с подвижно („непостоянно“) ударение „то не е написано никъде (в Речника—Г. В.) поради това, че всеки да го постави по свой начин“⁴⁷. След това той се спира много накратко на съдържанието на речниковите статии и посочва, че заетите думи са означени със звездичка в Речника⁴⁸. В своето „Вместо предисловие“ Геров не говори нищо нито за източниците на речниковите материали, нито за принципите на подбора на думите, както и по други важни лексикографски въпроси.

Както се вижда, Геров успява да стигне до издването на Речника не без трудности, свързани с развогласия със Срезнев-

⁴⁶ Геров, Н. Болгарский словарь, кол. 177. Заглавието („Вместо предисловие“) на встъпителната част на този речник повтаря същите думи от „Бележката“ на Срезневски („Обяснение на правописа се намира пред Речника вместо предговор“), което, както ни се струва, показва, от една страна, подробен обсъждане на правописни въпроси от Срезневски и Геров, а, от друга, приетото от тях в резултат на това решение да поставят не предговор, а вместо него сравнително подробно обяснение само на правописа в Речника. Изглежда, че отначало Геров е имал намерение да напише към Речника именно предговор, в който е трябвало да се засегнат и други въпроси, а не само правописни, но по настояване на Срезневски го е заменил с встъпителни обяснения за приетия от него правопис. За това, че Геров е готовел (а може би и е подготвил) такъв предговор, свидетелства и запазената част от предговора на руски език, който, както посочва Машалова-Начева, Е. (цит. съч., с. 105), Геров определя за „Българския речник“. Посоченият от Е. Машалова-Начева израз от този предговор (вж. бележка 30 под линия) липсва в публикуваното обяснение „Вместо предисловие“. Изглежда, че точно за този предговор става дума и на едно от заседанията на Отделението през ноември 1855 г., което може да потвърди следната записка: „Предисловие (!—не „вместо предисловие“ — Г. В.) към този речник да се отпечата в „Материалите за речника“, където ще бъде публикуван и самият речник на г. Геров“ (ИАН по ОРЯС. Т. IV, 1855, кол. 400) Ако не е имало такъв предговор (може би отхвърлен от Срезневски по някакви причини), вероятно и Срезневски в „Бележката“, и самият Геров във встъпителната част към Речника биха говорили само за предговор, а не за обяснение „вместо предисловие“.

⁴⁷ Геров, Н. Болгарский словарь, кол. 180.

⁴⁸ Пак там, кол. 181.

ски по редица съществени лексикографски и правописни въпроси. За тези трудности е знаел не само С. Филаретов, който по това време кореспондира с Геров, но и С. Радулов и вероятно някои други образовани българи. За това може да се съди по писмото на Радулов до Геров от 12 март 1856 г., в което Радулов пише: „Добрий Савва Филаретов беши изпроводил преди тебе отривок от вашѣт лексиконъ, и ми пише, че срещате големи препятствия, които тя охлаждават. Ти не ми пишеш нищо подобно“⁴⁹.

Академията на науките издава не целия „Български речник“ на Геров, а само началото му, с обем 8 коли, от А до думата *вѣкъ*. Всички тези коли са включени в т. III на „Материали за сравнителен и обяснителен речник и граматика на руското и другите славянски наречия“ (кол. 177—240, 273—304, 369—400), издаден през 1856 г. в Петербург като притурка към т. V на ИАН по ОРЯС⁵⁰. Всичките са печатани под редакцията на Срезневски, редактирал, както е известно, изданията на Отделението. Но има и преки доказателства, че Срезневски е редактирал „Българския речник“ на Геров. Така в информация за заседанието на Отделението на 13 септември 1856 г. се говори за „отпечатван

⁴⁹ Государственная публичная библиотека им. М. Е. Салтыкова-Щедрина (Ленинград). Отдел рукописей, ф. 356, а. е. 317.

⁵⁰ Трябва да се отбележи, че в някои публикации годината на издаване на „Българския речник“ на Н. Геров е посочена неточно. Така Е. Машаюва-Начева пише, че началната част на този речник е издадена през 1855—1856 г. (М а ш а ю в а - Н а ч е в а, Е. Цит. съч., с. 104—105). Вероятно тя се основава за това на думите на самия Геров, който след 40 години в предговора към изданието през 1895 г. т. I на Речника пише, че той „начена да уряжда . . . рядовен речник и уряденото да печата като приложение при „Известията от Второто Отделение на Императорската Академия на науките в Санктпетербург“ за 1855—1856 лето“ (Г е р о в, Н. Речник на българския език, Ч. I, с. I). Има две обяснения: или Геров просто е забравил, че „Българският речник“ (по-точно началото на този речник) е издаден през 1856 г., или пак посочените от него години се отнасят не само за публикуването на речника (1856 г.), но и за подготовянето му (1855 г.). В отчета на Отделението за дейността през 1856 г., прочетен на 1 декември 1856 г., се казва, че през същата година е „започнало печатането на Българския речник“ на Геров (ИАН по ОРЯС. Т. VI, 1857, кол. 4). Ще отбележим също, че понякога като година на издаването на „Българския речник“ на Геров се посочва и 1857 г. (вж. например: Андрейчин, Л. Геров, Н. Речникът на Найдена Герова. — В: Г е р о в, Н. Речник на българския език. Фототипно издание. Ч. I. А — Д. С., 1975, с. XXVI), и дори 1853 г. (Кювлинска, В. Кратко описание на ръкописния българско-гръцки речник от Захарн Христовулов. — Български език, 1969, № 4—5, с. 403). Ще отбележим още една неточност в досегашната литература, която е свързана с разглежданя тук речник на Геров. В едно от последните изследвания на Л. Минкова се казва, че в началото на 1856 г. „в Петербург . . . се печатали първите коли на руско-българския „Речник“, съставен от Найдена Герова“ (М и н к о в а, Л. Осип Максимович Бодянский и его вклад в развитие болгаристики 122

под редакцията на И. И. Срезневски“ речник на Геров⁵¹. По-късно, точно след 10 години, самият Срезневски пише: „Под моя редакция бе започнато издаването на значителния труд на Г. Геров. . .“⁵².

Известно е, че освен отпечатаните 8 ко̀ли са били набрани и следващите три ко̀ли (9—11) от „Българския речник“⁵³, но по неизвестни причини не са издадени⁵⁴. Преди да отпътува от Петербург на дипломатическа работа в България, Геров обещава на Срезневски да продължи работата по речника и да изпрати нови части в Отделението⁵⁵, но речникът не е бил продължен.

в России. — В: Литература и история. Освободительная война 1877—1878 годов и болгарская литература. Статьи болгарских литературоведов. М., 1979, с. 268). Разбира се, това е случайна грешка. „Руско-българският речник“ на Н. Геров е подготвян за издаване в Москва в Университетската печатница със съдействието на О. М. Бодянский. Вж по-подробно за това в книгата на Миникова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане. С., 1978, с. 153—155.

⁵¹ Вж. Извлечение из протоколов Второго Отделения Академии наук за сентябрь месяц 1856 года. — ИАН по ОРЯС. Т. VI, 1856, кол. 330.

⁵² Срезневский, И. И. Замечания о Словаре славянских наречий, с. 229.

⁵³ Немного преди отпътуването си от Петербург Геров пише на Срезневски (писмото не е датирано): „150-те рубли, които ми се полагат за отпечатаните 7 и 8 ко̀ла и за набраните вече 9, 10 и 11 ко̀ла на Българския речник. . . най-покорно Ви моля да наредите да се предадат в печатницата на Академията, за да продължи отпечатването на отделните отпечатъци на Речника за моя сметка“ (вж. Из Архивата на Найден Геров. Кн. 2, с. 271—272). От отчета на Отделението за работата през 1856 г. се вижда, че към 1 декември 1856 г., когато е прочетена тази „Бележка“, вече са били отпечатани 8 ко̀ли (ИАН по ОРЯС. Т. VI, 1857, кол. 4).

⁵⁴ Н. Геров (Речник на българският език, с. I) посочва, че за година в Петербург са отпечатани само буквите А, Б и В до думата *выкамь*. Същото пише и Е. Машалова-Начева (цит. съч., с. 104). В действителност в издадената,

част на „Българския речник“ последната дума е *вѣжжъ* (Материали для сравнительного и объяснительного словаря. . . Т. III, кол. 400; вж, също така и

отделното издание Геров, Н. Български речник. Св. I. А — *вѣжжъ*. СПб., 1856, с. 127). Изглежда, че с думата *выкамь* е завършвала 11 ко̀ла от коректурите на „Българския речник“, която Геров смятал също за издадена.

⁵⁵ В писмо от 11 септември 1856 г. Геров убеждава Срезневски, че отпътуването му „никак няма да попречи“ да продължи работата над „Българския речник“, още повече, че „началството имало предвид“ неговите „занимания в тази област“ (вж. Из Архивата на Найден Геров, 1914, с. 271). Геров е имал намерение от началото на 1857 г. да изпраща на Отделението продължението на Речника чрез Азиатския отдел на Министерството на външните работи, за което е получил съответното разрешение на това учреждение. Геров съобщава също, че възлага на брат си Константин, постъпил през есента на 1856 г. в Московския университет, да чете следващата коректура (пак там). Цитираното тук писмо на Геров е прочетено от Срезневски пред Отделението на заседанието от 13 сеп-

По-късно самият Геров обяснява спирането на печатането на речника с това, че връщайки се от Русия в България и пътувайки из страната, той се е убедил, че в материалите му липсват много народни думи и че по тази причина издаването на речника е прибързано⁵⁶.

Ще отбележим също, че по молба на Геров и с ходатайство на Срезневски с разрешение на Отделението „Българският речник“ се печата и като отделни отпечатъци⁵⁷.

От казаното се вижда какво дейно участие е взел Срезневски в подготовянето за издаване на труда на българския лексикограф: той предлага на Отделението да издаде „Българския речник“ на Геров, подготвя заедно с Геров правила за съставянето на речника, определили характера му, и пак той редактира подготовените от Геров ко̀ли от речника.

5. „Българският речник“ на Геров, макар и незавършен, е привлякъл вниманието на руските слависти по това време. Известно е например мнението на московския професор О. М. Бодянский за него, на когото А. Ф. Гилфердинг донеся първите ко̀ли от Петербург. За отношението в Москва и по-специално на Бодянский към „Българския речник“ се знае от писмото на С. Филаретов до Геров от 12 април 1856 г. По думите на Филаретов: „Тука (в Москва—Г. В.) вобще, кои искат да знаят наш език, добре и с радост посрещнаха началото на твоят труд, макар че числото на таковите не е голямо. Бодянский ти захвала за способ, по който ти тълкуваш думите, а най-много за примери от песни, пословици и т. п., кои ти притуряш по нейде си. . . Види ся, казва, че челякът знае езикът не тъй стгоре по габровски и го изучил добре и го знае както трябва. Не му аресва само правописанието и особено примечания или замечания, кои сте напечатали вместо предисловие при началото на Речникът“⁵⁸. Според Бодянский при илюстративните примери е трябвало да се посочи мястото (областта), откъдето са записани⁵⁹. Отзивът на Бодянский е „един от първите компетентни отзиви“ за речника на Геров⁶⁰

тември 1856 г. (вж. Извлечение из протоколов Второго Отделения Академии наук за сентябрь месяц 1856 года. — ИАН по ОРС. Т. VI, 1857, кол. 330).

⁵⁶ Геров, Н. Речник на българский язык, с. 1—II.

⁵⁷ Преди да отпътува за България, чез Срезневски Геров моли Отделението да му даде „сто екземпляра от отделно отпечатваните“ на негови разписки „отпечатъци от Речника, за да занесе в България“ и „за ходатайства Отделението да го издаде (т. е. Речника — Г. В.) за българското училище св. Кирил и Методий във Филипопол“ (Из Архивата на Найден Геров. Кн. 2, с. 271).

⁵⁸ Вж. Из Архивата на Найден Геров, Кн. 2, с. 462.

⁵⁹ Пак там.

⁶⁰ Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 154.

и съвпада напълно с мнението на Срезневски за този труд. Привържеици на фонетичния правопис, и двамата смятат за голям недостатък на речника етимологичния правопис, който Геров следва⁶¹.

„Българският речник“ на Геров е посрещнат възторжено от образованите българи. За да оценим напълно огромното значение на издаването на този речник за българите, трябва да имаме предвид, че дейците на Българското национално възрождане са смятали, че е извънредно важно да се изработи речник, а също и граматика на родния език. Мисълта за необходимостта от съставяне на речник толкова е завладяла умовете на представителите на фърмиращата се тогава национална интелигенция, че, както пише Из. Шишманов, „с пълно право може да се каже, че в него (в речника — Г. В.) е изразен върховният идеал“ на образованите българи през Възраждането⁶². Най-доброто доказателство за големия им интерес към съставянето и издаването на речник на родния език са отзивите за първата част на „Българския

⁶¹Р Същевременно ще отбележим, че във връзка с набелязаното издаване на „муско-българския речник“ на Геров в печатницата на Московския университет между Геров и Бодянский (чрез Филаретов) е имало доста остра размяна на инициали по правописни въпроси. Геров си е осягал верен на приетия правопис и не се е съгласил с конкретните предложения на Бодянский. В писмо от 14 август 1856 г. той пише на Филаретов: „Всичко, що пиша така или изак, пиша го по някаква причина, а не безотчетю“ (Из Архивата на Найден Геров, Кт. 2, с. 474). След като обяснява защо пише *мяксий, мякычсий*, а не *мякый, мякыый* и др., по патарък Геров пише: „Така за всичко имам по няколко такиви доводи, затова и пиша тъй. Може г. Бодянский да има още по-силни доводи за онова правописание, което ми рекомендува; но аз не ги зная, и да приема това правописание не по убеждение, а така да речем, по чуждо повеление, и особено, кога това не ся посреща с онова, что зная аз, что съм видял, чул и забележил, ае ще бъде пътно. Уверен съм, че и негова милост не иска таково робско послушание. . . И така, речи някои да притурите, да обясните по-хубаво, да преведете с други думи, можете, колко щете, по правописанието ми не кълтете“ (пак там). Бодянский по думите на Филаретов (в писмо до Геров от 4 септември 1856 г.), както по-рано е смятал, че „добре шеше да е да ся изменеше нещо в правописанието“, когато разбрал за категоричния отказ на Геров да промени нещо в правописа си, казва: „Както щете, аз си омивам ръце“ (пак там, с. 475). Посоченият откъс от писмото на Геров показва колко твърдо и последователно той следва избора на негов правопис още през средата на 50-те години, когато е бил на малко повече от 30 години. Този откъс е убедително доказателство, че и при обсъждането на правилата за съставяне на „Българския речник“ със Срезневски Геров твърдо защитава своя правопис, така че Срезневски е принуден да се откаже от идеята си в „Българския речник“ да се приложи фонетичен правопис и се съгласява с Геров по този важен въпрос, въпреки че той, както и Бодянский, смята правописа му за незадоволителен.

⁶²Ш и ш м а н о в, Ив. Константин Г. Фотинов. — Сб. НУ, 1894, № 11, с. 694.

речник“ на Геров. Така в издавания в Цариград „Цариградски вестник“ са публикувани през 1857 г. един след друг два отзива за този речник. В единия от тях някъси Н. К. го характеризира като „важнейшето предприятие на г. Н. Герова“, като „подвиг юнашки“, извършен от Геров, който ще донесе на отечеството „ползи неисчерпаеми“ и ще задоволи неговите „пръвлинни потребности на прсвещението“⁶³. Като оценява положително приетия от Геров принцип на тълкуване на думите на български и руски език, авторът на отзива отбелязва, че така речникът е особено полезен за сравняване и изучаване на посочените родствени езици. Филаретов, автор на другия отзив за речника, бърза да сподели радостната вест: „Нии така са обрадовахме като видяхме това дсбро и утешително начяло, що не можахме да са стърпим и да не обадим отсега и на другите наши братия това известие, което, нии сме уверени, сички ще посрещнат с драго сърдце и благодарение“⁶⁴. Филаретов пише за значението на речника по следния начин: „Секи от нашите, който отбира що ще рече народна писменност, книжнина, народно образование и комуто сърдцето горн за обща полза на отечеството, ще усети какво голямо значение има тая книга за нас. Речникът и граматика са най-първото основание за книжнината на секи език: доде няма тии двете никоя книжнина не може да тръгне напред. За съставляване Болгарска граматика нии имаме веке няколко си опита, от които със време може да са състави нещо по-пълно. Но речник — нямахме. До днешен ден нито другите народи, нито нии сами знаяме наздраво — какъв капитал, каква сила, какво богатство заключя в себе си наш българский език. Секи от нас усещаше от една страна голямата потреба от таквази книга, от която да може да са научи това нещо, усещаше каква мъчнотия произхождаше от този недостаток, а от друга страна видяше какви обширни познания, приготовления и търпение трябаше да има челяк за да земе да изпълни този недостаток“⁶⁵. Списание „Български книжици“, издавано също в Цариград, съобщава за излизането на речника на Геров като за „най-голямата, най радостната новина“, наричайки речника „безсмъртний труд“ на Геров, „с който ся допълъя една от най-пръвити потребности наши“⁶⁶.

Като имаме предвид непосредственото участие на Срезневски

⁶³Цариградски вестник, VII, бр. 311 от 12 януари 1857 г.

⁶⁴Пак там, бр. 329 от 18 май 1857 г.

⁶⁵Пак там.

⁶⁶ Български книжици, I, ч. 1, 1858, частта „Книжевний дневник“, с. 10.

в издаването на „Българския речник“ на Геров, не можем да не отбележим, че възторжената оценка на речника от съотечествениците на Геров се отнася отчасти за заслугата на Срезневски. Интересно е обаче, че в предговора към своя „Речник на българския език“, като споменава издадения в Петербург „Български речник“, самият Геров не посочва там името на Срезневски⁶⁷, за което навярно си е имал причини.

6. След спиране на печатането на „Българския речник“ на Геров, макар че вече не се е занимавал специално с речника на българския език, Срезневски продължава да се интересува от развитието на българската лексикография. Доказателство за това са например бележките му, изразени през средата на 60-те години, по повод на проекта, издигнат от А. Шлайхер, за изработване на „Общославянски речник“. Срезневски установява, че в областта на лексикографията „по новото българско наречие до края не е направено съвсем нищо що-годе задоволително“⁶⁸. Малките речници, публикувани в сборниците с народни песни на Ст. Веркович (1860 г.) и братя Д. и К. Миладинови (1861 г.), в „Паметници на народния бит на българите“ на Л. Каравелов (1861 г.), имат диференциален характер: в тях са „дадени по-малко разбираеми думи, а не всички“⁶⁹. Според Срезневски „много важен материал“ има в книгата на П. А. Безсонов „Български песни от сборниците на Ю. И. Венелин, Н. Д. Катранов и други българи“ (1855 г.), но и тук „показалецът на българските думи, обяснени в самата книга“ включва по-малко от 2000 думи. Той оценява като „много беден по съдържание“ и речника, приложен към „Граматиката на българския език“ от А. и Д. Цанкови (1852 г.), макар и да отбелязва, че в него са включени „пет хиляди думи и нещо, сред които голяма част са производни и сложни“⁷⁰. Срезневски е бил запознат, че „един от българите, получил образование в България“, „е подготвил напълно наръчен български речник с немски превод“, чието издаване „се е заба-

⁶⁷ Геров, Н. Речник на българския език, с. I—VII.

⁶⁸ Срезневский, И. И. Замечания о Словаре славянских наречий, с. 229.

⁶⁹ Пак там.

⁷⁰ Пак там. В библиографска бележка, публикувана още през 1852 г., за „Граматиката“ на братя Цанкови Срезневски се изказва за този речник така: „На края на книгата е приложен речник на български думи, доста непълен, но който първи по рода си твърде забележителен“ (ИАН по ОРЯС. Т. I, 1852, кол. 166). В библиографската бележка за „Карманная книга для русских воинов, находящихся в походах против турок в болгарских землях“ (СПб, 1854), като отбелязва, че тази „книжка е интересна между другото и като практическо ръководство за изучаване на българското наречие“, по-нататък Срезневски пише:

Видо от нещо*⁷¹. Срезневски е знаел, че различни хора отдавна събират вече речникови материали, които биха могли да станат добра основа за съставяне на речник. „Доколкото зная, ръкописните материали за речник на новото българско наречие — пише той — са значителни и отдавна започнаха да се събират. Ако можеха да се съберат, навярно би станал достатъчно задоволителен речник. Съдя по мнѣта сбирка като една от частите“⁷². Според проникновеното му убеждение липсата на пълен речник на съвременния български език прави преждевременно съставянето на общославянски речник, за който пише А. Шлайхер. „Все пак — подчертава Срезневски, — докато не се издаде задоволителен речник на новото българско наречие, не трябва да се мисли за съставяне на славянски речник от всички наречия“⁷³.

Във връзка с обсъждания въпрос за общославянски речник трябва да се отбележи, че Срезневски постаѣ много важния и сложен въпрос за правописа на думите в този труд. Ако за едни славянски езици (руски, полски, чешки, сръбски) може да се използва по принцип установеният им вече „собствен правопис“, за други езици въпросът за правописа по това време е трудно разрешим. „Какъв правопис — пише Срезневски — да се приеме за българското, малоруското, кашубското, силезкото, полабското и някои други местни наречия, за които досега още няма създаден един, приет от всички правопис? Нима да се включват в речника например полабски думи в тези различни типове, както са ги записали хората, които нямат представа от славянски и недочуват, или български думи в тези различни типове, както са писали или ги пишат българските книжовници, всеки по свой начин?“⁷⁴. Като отбелязва, че за филолога е важно да познава различията в изговора на думите, включвани в речника, по-нататък Срезневски пише, че „не може да не се иска правописът на думата да дава макар и отчасти ясна представа за изговора ѝ: следователно всеки правопис може да се смята за толкова по-малко задоволителен, колкото повече прикрива особеностите на изговора“⁷⁵.

„Тя би била още по-ценна, ако руско-българският речник, поставен в нея ... беше по-богат с тези думи, по които българското наречие се отличава от руското“ (ИАН по ОРЯС. Т. III, 1854, кол. 158).

⁷¹ Срезневский, И. И. Замечания о Словаре славянских наречий, с. 229—230.

⁷² Пак там, с. 230.

⁷³ Пак там.

⁷⁴ Пак там, с. 220—221.

⁷⁵ Пак там, с. 221.

Следователно Срезневски остава верен на идеята си, че най-добър е този правопис, в чиято основа е поставен фонетичният принцип. Според него точно такъв правопис е трябвало да въведат и българите, в чието книгопечатане през средата на XIX в. е царяло правописно разногласие. Обаче той оставя нерешен изключително важния въпрос, как да се съчетае фонетичният принцип за устройство на единен правопис за общобългарския книжовен език със съществуването на характерни местни (диалектни) различия в звуковия строеж на народния български език.

*

Изнесеното по-горе показва, че Срезневски е имал траен интерес към българския речник. Той сам събира материали и се надява да го издаде. Подтиква и познати българи да работят речник. Освен това има съществена роля за разработване на принципите за съставяне на „Българския речник“ на Геров и издаване на началото на този речник от Академията на науките през 1856 г. Всичко това дава право да се направи извод, че Срезневски с основание има свое място в началото на българската лексикография.

И. И. Срезневский и начало болгарской лексикографии.— Ученые записки Тартуского университета, вып. 573. Из истории славяноведения в России. Труды по русской и славянской филологии. Тарту, 1981, с. 46—74.

БЪЛГАРИСТИЧНИ ВЪПРОСИ В ДЕЙНОСТТА НА ЮРИЙ ВЕНЕЛИН

КЪМ НАЧАЛНАТА ИСТОРИЯ НА ПРОУЧВАНЕ ПАМЕТНИЦИТЕ НА НОВОБЪЛГАРСКАТА КНИЖНИНА В РУСИЯ

Руските и съветските учени имат големи заслуги за изследване паметниците на новобългарската книжнина и особено на книжовните паметници от XVII—XVIII в., написани на народен език, значителна част от които са дамаскини. Съдържателен обзор (по проблеми) на трудовете им е даден в статията на Е. И. Дьомина „За проучването на новобългарската книжнина в родната филология“¹. В тази статия и в издадения през 1968 г. първи

¹ Д е м и н а, Е. И. Об изучении новоболгарской письменности в отечественной филологии.—В: Балканские исследования. Вып. 5. Основные проблемы балканистики в СССР. М., 1979, с. 246—259.

том на проучването на Е. И. Дьомина „Тихонравов дамаскин. Български паметник от XVII в.“² е оценен приносът на В. И. Ламанска, И. И. Срезневски, П. А. Лавров, В. И. Ягич, С. Б. Бернщейн, Е. И. Дьомина и други руски и съветски филолози за откриване, описване и публикуване на дамаскини и други паметници на новобългарската книжнина, за установяване на редакциите им, описание на езика и т. н. Трябва да отбележим още, че значителните постижения за проучване на новобългарската книжнина в СССР през последните десетилетия се дължат преди всичко на самата Е. И. Дьомина, чийто многобройни трудове по тази проблематика са посветени на анализа на сложните въпроси за взаимодействието на дамаскините по редакциите на текста, на езика им и мястото им в историята на българския книжовен език³.

В посочената статия Е. И. Дьомина правилно пише, че „първото запознаване с паметниците на новобългарската книжнина е свързано с началото на изучаването на българския език, култура и литература в Русия — с дейността на Ю. И. Венелин“⁴. Тя установява, че сред българските ръкописни книги, донесени от Венелин от пътуването му в България, Влашко и Молдова през 1830—1831 г., е и Тихонравовият дамаскин от XVII в. и че Житието на Петка Търновска, включено в приложението за христоматия към „Граматиката на сегашното българско наречие“, останала в ръкопис, е текстът на съответното слово в посочения дамаскин⁵. Както смята Е. И. Дьомина, запознаването на Венелин с паметниците на новобългарската книжнина, поставящо начало в историята на проучването им в руската филология, „дълго време не бе известно, тъй като материалите, които го доказват, не бяха публикувани“⁶. Тя е намерила такива материали в архива на Венелин в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека „В. И. Ленин“ и в други архиви в Москва и Ленинград. Това са например писмата на Венелин, свързани с пътуването му в България и съдържащи „първи кратки сведения“ за тази

² Д е м и н а, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Ч. I. Филологическое введение в изучение болгарских дамаскинов. С., 1969, с. 11—36.

³ Д е м и н а, Е. И. Об изучении новоболгарской письменности . . . с. 257—259, където е посочена и съответната литература.

⁴ Пак там, с. 249.

⁵ Пак там, с. 249—250; вж. също Д е м и н а, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в. Исследование и текст. Ч. II. С., 1971, с. 9—10, 14—15.

⁶ Д е м и н а, Е. И. Об изучении новоболгарской письменности . . . с. 249.

книжнина⁷. Данни от архивните материали, посочени от Е. И. Дъмина, убедително потвърждават отбелязания важен факт в научната биография на Венелин. Но, както ще бъде показано по-нататък, този факт е отбелязван в литературата и преди Е. И. Дъмина да се насочи към използване на архивни материали.

Един от материалите, който използва Е. И. Дъмина, потвърждава изтъкнатия факт за мястото на Венелин в историята на проучването на новобългарската книжнина, е писмото на Венелин до В. Априлов от 1837 г., което се пази сега в архива на Дружеството за история и руски старини⁸. Като отбелязва разказа на Венелин в това писмо за „опитите да се слобне с новобългарски ръкописи през време на пътуването си и за възникналите във връзка с това трудности“, по-нататък Е. И. Дъмина цитира следния откъс: „Освен исторически книги българите крият и обикновени ръкописни проповедни книги, написани на просто българско наречие“⁹. Тя не посочва точната дата на писмото, но текстът показва, че тези думи на Венелин са от писмото му до Априлов от 27 септември 1837 г., което е добре познато в историографията, нереднѣж е публикувано изцяло и в откъси. Отдавна то предизвиква голям интерес у изследователите на живота и дейността на Венелин и на историята на руско-българските културни връзки през първата половина на XIX в. М. Арнаудов го характеризира като „едно великолепно и обстойно изложение, което е нещо много повече от писмо, което е стон и програма, изповед на разочарование и на вяра, горещ апел за народоучна дейност, документ на дълбока любов към българския народ и миналото му и урок за всички образовани родолюбци в България“¹⁰. В руската литература голям откъс от посоченото писмо, включващ и цитата, даден от Е. И. Дъмина, за първи път е публикуван от Е. И. Соколов през 1899 г.¹¹. Още по-рано, преди сто години (през 1889 г.), писмото е публикувано цялостно в България въз основа на копие, подписано от Априлов¹², и вероятно преписано от екземпляра, който му е бил изпратен от Венелин. После е преиздадено в началото на

⁷ Д е м и н а, Е. И. Об изучении новобългарской письменности . . . с. 249.

⁸ ГБЛ ОР, ф. 203, п. 197, а. е. 5.

⁹ Д е м и н а, Е. И. Об изучении новобългарской письменности. . . с. 249.

¹⁰ А р н а у д о в, М. В. Е. Априлов. Жизнь, деятельность, современники (1789—1847). II изд. С., 1971, с. 142.

¹¹ С о к о л о в, Е. И. Бумаги Ю. И. Венелина, хранящиеся в Библиотеке Императорского Общества истории и древностей российских. [Отд. стп.] М., 1899, с. 12.

¹² Две писма на Юрий Иванович Венелин до Василия Априлов.—СбНУ, № 1, 1889, с. 176—187. В посочения по-горе откъс от писмото на Венелин до Апри-

ХХ в. от В. Златарски¹³ и през 30-те—40-те години два пъти в превод на български език от П. Динев¹⁴. В монографията си за Венелин Т. Байцура отделя голямо внимание на това писмо, като отбелязва по-конкретно, че в него Венелин посочва необходимостта от събиране на ръкописи с различно съдържание, включително и ръкописи на новобългарски език¹⁵.

Друг материал, който подкрепя изказаната мисъл на Е. И. Дьомина, е писмото на Венелин от 1832 г. до попечителя на българските колонии в Русия И. Н. Инзов, в което „Венелин настоява, че е необходимо да се издирват и купуват подобни ръкописи, донесени от български колонисти, особено от духовници“¹⁶. Като говори за „подобни ръкописи“, Е. И. Дьомина има предвид „обикновени ръкописни проповедни книги, написани на просто българско наречие“, за каквито се говори в писмото на Венелин до Априлов от 27 септември 1837 г., цитирано от нея по-горе. Във връзка с това трябва да се изтъкне, че във варианта на писмото на Венелин до Инзов, на който се позовава Е. И. Дьомина, става дума за стари български ръкописи изобщо („болгарские рукописные книги какого бы роду они ни были“, „письменные древности болгар“, „болгарские рукописные книги на пергаменте“, „остатки письменности“, „старинные книги“)¹⁷. Същото намираме и в друг вариант на писмото¹⁸, копие от което е изпратено на Инзов. Именно в такъв смисъл Соколов е предал съдържанието му в края на миналия век: Венелин говори в писмото „за необходимостта да се съберат и предадат на русите останките от писмените български старини“¹⁹. Така предава това място от писмото и Т. Байцура, като посочва, че в него Венелин

рилов в тази публикация вместо „прятают“ („крият“) е отпечатано „прячут“ (с. 179). Същото е и в цитата, даден от Соколов (Соколов, Е. И. Цйт. съч., с. 12).

¹³ Златарски, В. Юрий Иванович Венелин и значението му за българите. — В: Летопис на Българското книжовно дружество в София. III. 1901—1902. С., 1905, с. 140—153.

¹⁴ Венелин, Ю. Избрани страници. Подреди и преведе П. Динев. Пловдив, 1938, с. 103—128; Венелин, Ю. Избрани страници. Под редакцията на П. Динев. II доп. изд. С., 1942, с. 107—124.

¹⁵ Байцура, Т. Юрий Иванович Венелин. Братислава, 1963, с. 153. Т. Байцура посочва, че писмото се пази в архива на Венелин — ф. 49 (с. 151, бележка 401 под линия). Това не е вярно. Всъщност то се пази в архива на Дружеството за история и руски старини (ф. 203).

¹⁶ Дьомина, Е. И. Об изучении новобългарской письменности. . . с. 249.

¹⁷ ГБЛ ОР, ф. 203, п. 197, а. е. 8, л. 1—2.

¹⁸ Пак там.

¹⁹ Соколов, Е. И. Бумаги Ю. И. Венелина. . . с. 14; Соколов, Е. И. Библиотека Императорского Общества истории и древностей российских. Вып. 2. М., 1905, с. 579.

„подчертава важността от издирване на стари български ръкописни книги, които постепенно са били изложени на унищожаване“²⁰.

Като говорим за разглежданото тук писмо на Венелин до Инзов, което П. А. Безсонов определя като „най-забележителен документ, представящ цялата далновидност и жизненост на плановете на покойния (Венелин — Г. В.)“²¹, „най-забележителен паметник на ума, прозрял в бъдещето“²², не можем да не обърнем внимание на следните грешки, които се срещат в някои изследвания през последните години.

Преди няколко години редакцията на сп. „Дружба“ добави към бележката си „Писмото се публикува за първи път“²³ неголям цитат от писмото на Венелин до Инзов, даден в статията на С. Тихомирова „С името на Венелин“. Това не е вярно не само защото в тази статия се публикува не цялото писмо, а само малък цитат от него, но преди всичко понеже значителни части от писмото са публикувани от Безсонов още преди 130 години, през 1856 г., а и по-късно²⁴. След това откъси от това писмо (по публикацията на Безсонов) са привеждани и от други учени, напр. В. Златарски²⁵, М. Арнаудов²⁶. Голямо внимание му отделя и Т. Байцура, като цитира редица откъси от него²⁷. За първи път писмото е публикувано изцяло от М. Хазин през 1982 г.²⁸. Без да се спираме на някои неточности в публикацията, тук ще отбележим само два момента. Първо, М. Хазин посочва (без да даде сигнатурата в архивния фонд), че разглежданото писмо се пази сега „в архива на Венелин“ в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“²⁹. Всъщност то се пази в архивния фонд на Дружеството за история и руски старини (ф. 203, п. 197, а. е. 8, л. 1—4) в два ва-

²⁰ Байцура, Т. Цит. съч., с. 118.

²¹ Бессонов, П. Некоторые черты путешествия Ю. И. Венелина в Болгарию. — Москвитянин, 1856, № 10, с. 131.

²² Пак там, с. 134.

²³ Тихомирова, С. Под именем Венелина. — Дружба, 1982, № 8, с. 122.

²⁴ Бессонов, П. Цит. съч., с. 132—134; Бессонов, П. Статья предварительная. — Венелин, Ю. Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Изд. 2. М., 1856. с. XXXIII; Бессонов, П. Ю. И. Венелин. — ЖМНП, 1882, № 6, с. 201—202.

²⁵ Златарски, В. Цит. съч., с. 132.

²⁶ Арнаудов, М. Цит. съч., с. 463—465.

²⁷ Байцура, Т. Цит. съч., с. 116—119.

²⁸ Хазин, М. У истоков Болгарского Возрождения. Юрий Венелин и Молдавия. — Кодры (Кишинев), 1982, № 8, с. 143—147.

²⁹ Пак там, с. 143.

рианта: единият е първоначална чернова с многобройни зачертавания, поправки, добавки и пр., а вторият е готовият вариант, от който е преписано копие до Инзов (пак там, а. е. 9, л. 1 об.—5). М. Хазин публикува втория от посочените варианти на писмото³⁰. Второ, М. Хазин, като отбелязва, че писмото е „с дата първи август 1830 година“³¹, посочвайки тази дата, дадена в края на писмото³², я оставя без никакъв коментар. Същата дата е дадена и в анотацията към статията на М. Хазин в библиографския указател на литературата по славянознание³³. И С. Тихомирова³⁴ датира писмото от август 1830 г. При това датата 1 август 1830 г., посочена в края на разглежданото тук писмо, явно е погрешна, на което вече обърна внимание Т. Байцура³⁵. През 1830 г. Венелин не е могъл да напише писмото. От съдържанието му става напълно ясно, че то е написано, след като Венелин се е върнал в Москва от пътуването. В деия, посочен в края на писмото, т. е. на 1 август 1830 г., най-вероятно Венелин се е намирал в Бабадаг в Добруджа. Писал е писмото през 1832 г., за което говори съответната бележка („Москва Июл. 1832“) в първоначалния вариант (чернова) на писмото³⁶. Очевидно е, че при преписване на окончателния текст Венелин е допуснал грешка, като е посочил 1830 вместо 1832 г.

Венелин изпраща писмото си до Инзов заедно с екземпляр от първия том на книгата си „Старите и сегашните българи“ („Веленевый экземпляр моего сочинения и переплетенный“) чрез стария си познат от Кишинев А. И. Белюгов. В писмо от 1 август 1832 г. той съобщава на Белюгов и за молбата си, изложена в писмото до Инзов: „Написах на генерала (Инзов — Г. В.) голямо обяснение; може би добрият старец ще се отегчи, като прочете писмото ми. Моля го учтиво да ми съобщи новини и песни, с което негово Височество много ще ме задължи. Пиша също за събиране на български ръкописни книги на ед-

³⁰ Ще отбележим между другото, че Т. Байцура също дава неточни данни за мястото на съхранение на писмото: „ф. 49, картон V, а. е. 197, 9“ (Байцура, Т. Цит. съч., с. 116—119, бележки 310, 314, 313, 314 под линия). Всъщност ф. 49 е архивът на Венелин, картон V е част от архива му; посочените от нея данни „а. е. 197, 9“ се отнасят не за този архив, а за архива на Дружеството за история и руски старини (ф. 203).

³¹ Хазин, М. Цит. съч., с. 143.

³² Пак там, с. 146.

³³ Советское славяноведение. Указатель литературы. 1978—1982 гг. Вып. 1. М., 1983, с. 129.

³⁴ Тихомирова, С. Цит. съч., с. 121.

³⁵ Байцура, Т. Цит. съч., с. 116, бележка 309 под линия.

³⁶ ГБЛ ОР, ф. 203, п. 197, а. е. 8, л. 1.

но място; Впрочем може би той ще ви покаже писмото ми; подкрепете и него, и желанието ми да изпрати песни и новини за българите“³⁷. Както се вижда, още от писмото на Венелин до Белюгов, публикувано вече от Л. Мацеевич през 1885 г.³⁸, става ясно, че в писмото до Инзов Венелин се обръща с молба и за събиране на ръкописни български книги.

Към важните материали, потвърждаващи факта, че Венелин е познавал паметници на новобългарската книжнина, Е. И. Дьомина правилно отнася споменатия от Венелин сборник „Разни поучения празнични на македонско наречие, в лист, 342 л., или 684 страници, писано с дребен устав“ при изброяване на българските книги, които донася от пътуването, посочен в едно от писмата му до секретаря на Руската академия (не на Руската академия на науките!) П. И. Соколов³⁹. Както вече беше казано в началото на статията, Е. И. Дьомина отъждествява този сборник с Тихонравовия дамаскин от XVII в. Наличието на сборника „Разни поучения празнични“ в този списък е отбелязано малко по-рано, през 1966 г., от Б. Ангелов⁴⁰, насочил вниманието на Е. И. Дьомина към него⁴¹. Трябва да се има предвид също, че още в края на миналия век Ив. Шишманов посочва, че Венелин е бил запознат с дамаскини. Завършвайки подробното описание на „Граматиката на сегашното българско наречие“ на Венелин, той пише: „Към граматиката е приложено във вид на хрестоматия известното житие на св. Петка от Евтимия, извлечено от един новобългарски дамаскин“⁴². Наистина Шишманов още не е знаел

³⁷ Мацеевич, Л. Письма Юрия Ив. Венелина к А. И. Белюгову. — Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества, 1885, № 9, с. 399.

³⁸ Навярно тази публикация на цитираното тук писмо е останала недостъпна на Т. Байцура. Все пак тя го посочва по архивния екземпляр, като дава неточната му сигнатура в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на С.С.СР „В. И. Ленин“: ф. 49, п. V, а. е. 197, 6 вместо ф. 203. п. 197, а. е. 6 (Байцура, Т. Цит. съч., с. 116, бележка 309 под линия).

³⁹ Демин, Е. И. Об изучении новоболгарской письменности. . . с. 249. Датата на писмото в черновата, която се пази в архива на Венелин, не е посочена, но от отговора на Соколов до Венелин от 1 февруари 1832 г. следва, че писмото, отправено до него от Венелин, е написано на 25 декември 1831 г., скоро след като се е завърнал в Москва от пътуването. В писмото си Соколов изисква Венелин „да уведоми“ Руската академия „в непродължителен срок за всички отбелязани в съобщението Ви до мене от 25 декември 1831 г. в пет точки (книги), събрани от Вас по време на пътуването Ви“ (ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 150, л. 1).

⁴⁰ Ангелов, Б. Из архива на Юрий Иванович Венелин. — Известия на държавните архиви. II. С., 1966, с. 187.

⁴¹ Демин, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Ч. II, с. 14, бележка 8 под линия.

⁴² Шишманов, Ив. Венелиновите книга в Москва. II. — Български преглед, 1887, № 9, с. 60.

точно от кой дамаскин Венелин е взел Житието на Петка Търновска за своята „Граматика“, но е важно да се подчертае, че той правилно е „отгатнал“ източника на текста на житието — новобългарски дамаскин⁴³.

Следователно в съществуващата литература (в описанията на архивни документи, в трудовете за живота и дейността на Венелин и др.) отдавна вече са посочвани немалко данни, показващи, че Венелин е познавал паметници на новобългарската книжнина (за едно от тези сведения ще стане дума по-нататък). Очевидно е, че посочените данни са останали извън погледа на изследователите на тази книжнина изобщо и на дамаскините по-конкретно. От това обаче не следва, че установяването на факта, че Венелин е познавал новобългарската книжнина, трябва да се свързва само с проучването през последните години на архивни материали, потвърждаващи този факт. Напълно очевидно е при това, че както беше казано в началото на тази статия, Е. И. Дьомина първа от изследователите на новобългарската книжнина свързва напълно основателно началото на изучаването ѝ в руската филология с дейността на Венелин.

Венелин обаче е познавал и е работил не само с този паметник на новобългарската книжнина, който сега е познат като Тихонравов дамаскин от XVII в. Има всички основания да се твърди, че той е работил и с един новобългарски сборник от XVIII в. Кои са причините за това?

Между ръкописите на Венелин, запазени в архива му, има и материал със заглавие „Два паметника на новобългарската книжнина“⁴⁴. В описа на архивните „материали за съчинения на Ю. И. Венелин“ още Е. И. Соколов отбелязва „Два паметника на книжнината на новобългарски език . . . в най нов препис, в лист, на 10 листа“, включващи словата „Казание на погрибание“ и „Вспомяване святаго мученика и млада отрока Андрея“⁴⁵. Той

⁴³ Е. И. Дьомина посочва, че в „Граматиката на сегашното българско наречие“ Венелин „е направил опит“ да публикува едно от словата в Тихонравовия дамаскин и че „този факт досега не е отбелязан от учените дамаскинолози“ (Демин а. Е. И Тихонравовский дамаскин. Ч. II, с. 9). По отношение на учените дамаскинолози установеното е напълно правилно. Но, както се вижда, за този опит е било известно още на Шишманов, а по-късно и на други автори (вж. напр. Лунина, М. В. Граматика нынешнего болгарского наречия Ю. И. Венелина. — В: Славянская филология. Статьи и монографии. М., 1952, с. 110; впрочем за разлика от Шишманов тук не се отбелязва, че Житието на Петка Търновска („Четь о святой Пятнице“) влиза в състава на дамаскина).

⁴⁴ ГБЛ ОР, ф. 49, п. IV, а. е. 111.

⁴⁵ Соколов, Е. И. Библиотека Императорского Общества истории и древностей российских, с. 583.

посочва, че „повестта“ за отрока Андрей е отпечатана през 1893 г. от П. А. Лавров „по преписа на Н. С. Тихонравов, отнасящ се към XVIII в.“⁴⁶, а в друга работа пише, че Лавров е отпечатал „Препис на паметника за св. Андрей (от Сборника на Н. С. Тихонравов, XVIII в.)“⁴⁷. Вече в наши дни, през 60-те години, Б. Ангелов обърна внимание на тези „два паметника на новобългарската книжнина“ в ръкописите на Венелин, като отбеляза, че те заемат „десет листа скоропис, XIX в.“ и представят „препис от някой дамаскин (без означение)“ и че вторият от тези текстове е „разказ за апостол Андрей“⁴⁸.

Названият от Соколов сборник от XVIII в. и сега се пази с № 262 в сбирката от ръкописи на Тихонравов в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“ (сбирката е списана от Г. Георгиевски⁴⁹). Този сборник е известен в литературата и като Тихонравов дамаскин. Б⁵⁰. Именно от него през 1893 г. Лавров публикува словото „Въспоминание с(вя)таго мученика отрока Андрей“⁵¹, като включва под това заглавие и следващото след него продължение, озаглавено „И другие чужди (така!) чудиса за с(вя)ти мученикъ Андрей“ и дадено в сборника като отделно слово със своя заставка⁵² [л. 48^{об}. — 60^{об}. по ста-

⁴⁶ Соколов, Е. И., Бумаги Ю. И. Венелина. . . с. 17.

⁴⁷ Соколов, Е. И. Библиотека Императорского Общества истории и древностей российских, с. 583

⁴⁸ Ангелов, Б. Цит. съч., с. 182. На друго място Б. Ангелов отбелязва, че разказът за апостол Андрей е публикуван от Лавров точно по този ръкопис (с. 187). Очевидно е, че тук е допусната неточност — Лавров публикува даденото слово не по текста на ръкописа (преписа), запазен в книгата на Венелин, а по текста на сборника в сбирката на Тихонравов. Има ясно указание за това от самия Лавров (Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. М., 1893, с. 3,8,235). Вж. също Деминна, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Ч. I, с. 18.

⁴⁹ Георгиевский, Г. Собрание Н. С. Тихонравова. I. Рукописи. М., 1913.

⁵⁰ Вж. напр. Лавров, П. А. Дамаскин Студит и сборники его имени „дамаскины“ в юго-славянской письменности. Одесса, 1899, с. 5; Цонев, Б. История на български език. Т. I. II изд. С., 1940, с. 245; Петканова-Тотева, Д. Дамаскините в българската литература. С., 1965; с. 251; Деминна, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Ч. I, с. 18.

⁵¹ Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. Приложения, с. 38—52.

⁵² В публикацията на Лавров даденото слово не е отбелязано като самостоятелно в сборника, а заглавието му е изписано с червени букви в целия текст (Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. Приложения, с. 40). То не е отделено и в съдържанието на сборника (пак там, с. 7).

рата (буквена) номерация или л. 52⁰⁶.—65⁰⁶. по новата (цифрена) номерация⁵³]. След няколко години, през 1899 г., той публикува и четири други текста от този сборник — апокрифа за Макарий Римски, ходене на Богородица по мъките, откровение Варухово и епистолията за неделя⁵⁴. Както е ясно от описанието на съдържанието, в сборника, посочен от Лавров⁵⁵ и Георгиевски⁵⁶, има и слово „Казание на погрибание“ (в описанието на Георгиевски — „Слово на погребение“). Естествено възниква въпросът: в какво отношение се намират посочените още от Соколов слова, съдържащи се в „Два паметника на книжнината на новобългарски език“, запазени в ръкописите на Венелин, с новобългарския сборник № 262 от сбирката на Тихонравов?

Още Е. И. Соколов отбелязва, че редакцията на словото за отрока Андрей в „преписа, намерен у Венелин, е същата, както и отпечатаната“ от Лавров⁵⁷. Като е описвал ръкописите на Венелин, може би той не е имал възможност да сравни намерения сред тях препис на посоченото слово със съответното слово в сборник № 262 от сбирката на Тихонравов и затова се е ограничил само с констатацията за тъждество на редакциите между преписа у Венелин и преписа, издаден от Лавров по текста на отбелязания ръкопис. Но установеното от Соколов вече навежда на мисълта, че преписът на Венелин може да е копие на същото слово в Тихонравовия сборник. Сравняването на текста доказва, че това е точно така: преписът на словото „Въспоминание святаго мученика и млада отрока Андрей“ у Венелин (л. 2⁰⁶.—3⁰⁶.) е направен всъщност по текста на словото в посочения Тихонравов сборник (л. 46—48 по старата номерация, л. 50—52 по новата номерация). По-нататък както в преписа на Венелин (л. 3⁰⁶.—10⁰⁶), така и в сборника на Тихонравов (вж. по-горе) следва продължение на словото само с тази разлика, че в заглавието му в преписа на Венелин е пропусната думата *чужди* (л. 3⁰⁶.). Убедително до-

⁵³ Старата (буквена) номерация на се е запазила на всички листове на ръкописа. Горните въли на някои листове с числените им означения може би още при подвързването на ръкописа са били изрязани, въли на други листове са се откъснали при ползването на ръкописа. С новата (цифрена) номерация са означени всички листове на ръкописа в този ред, в който следват в сегашния му вид.

⁵⁴ Лавров, П. А. Апокрифические тексты. — В: Сборник Отделения русского языка и словесности. Т. 67, № 3, СПб., 1899, с. 93—103, 144—162.

⁵⁵ Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка, с. 6.

⁵⁶ Георгиевский, Г. Цит. съч., с. 45.

⁵⁷ Соколов, Е. И. Библиотека Императорского Общества истории и древностей российских, с. 583.

казателство, че разглежданият препис у Венелин е направен по текста на Тихонравовия сборник, е също така и фактът, че в двата текста разказът в словото за Андрей се прекъсва от един лист от друго слово („Сказание о великомученице Екатерине“)⁵⁸. Това е л. 54 (по новата номерация) в сборника, който в преписа на Венелин е преписан на л. 4—4^{об}. Също така и словото „Казание на по-грибание“ у Венелин е копие на текста на словото в този сборник.

При преписването на посочените две слова („два паметника на новобългарската книжнина“) са приети някои опростявания в графика, по-конкретно развързани са много титли, заменени са някои букви (А с Я, в с у и др.). Преписвачът (като се имат предвид приетите опростявания) следва текста на сборника доста последователно. Той е по-малко внимателен при поставянето на ударението, което в направения от него препис нередко липсва там, където в сборника на Тихонравов е поставено.

И така „Въспоминание святаго мученика и млада отрока Андрей“ и „Казание на по-грибание“, представящи „два паметника на новобългарската книжнина“ в ръкописите на Венелин, са копия на съответните слова от сборник № 262 в сбирката на Тихонравов. Те са направени не от самия Венелин, а от някой друг (може да се предположи, че по негова молба или поръчка). Трудно е да се каже за какво точно са били необходими те на Венелин. В архивните и публикуваните материали, засягащи живота и дейността на Венелин, няма данни, които биха потвърдили факта, че Венелин е знаел само по нечии думи за разглеждания тук новобългарски сборник от XVIII в. от сбирката на Тихонравов, а не е виждал и не е държал в ръцете си самия сборник. Липсата на такива сведения от само себе си естествено не изключва напълно възможността за подобна версия. В запазените ръкописи на Венелин има обаче доказателство, позволяващо със сигурност да се направи извод, че сборникът е една от ръкописните книги, които той донася в Москва от пътуването си. Кое е това доказателство?

В споменатата вече по-горе чернова на писмото до секретаря на Руската академия Соколов Венелин посочва списък (сега познат вече в литературата) на получените от него български книги по време на пътуването, в който с № 5 е описан следният ръкопис: „Разные слова и поучения. На варненском или восточном наречии в малый лист, 129 листов или 238 страниц; писано худым полу-

⁵⁸Този лист, погрешно зашит тук, е пропуснат в публикацията на словото за Андрей на Лавров (Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. . . с. 41), което обаче не е отбелязано от издателя.

уставом; недостаеят заглавният лист к първото слово⁵⁹. Има всички основания да се смята, че този ръкопис е именно новобългарският сборник от XVIII в. в сбирката на Тихонравов. В това ни убеждава сравняването на посоченото списание на донесения от Венелин ръкопис „Разни слова и поучения“ с даденото от Георгиевски за означения сборник („Сборник новобългарский житий и апокрифов, без начала и без конца, писан полууставом XVIII в., в 4-ку, на 131 лл.“⁶⁰) и връзката на двете описания с данните в самия сборник. Както се вижда, едни от данните, съобщени от Венелин за донесения от него ръкопис и от Георгиевски за Тихонравовия сборник, съвпадат, други се различават. Към данните, които съвпадат в двете описания, се отнасят: указания за съдържанието на ръкописа въпреки текстовите различия в описанието му („разни слова и поучения“ и „сборник с новобългарски жития и поучения“); съобщение за липса на началото на текста в първото слово („няма заглавен лист към първото слово“ и „без начало“); формат на ръкописа („малък размер“ „на четвъртина“)⁶¹; особености на писмото („развален полуустав“ и „полуустав от XVIII в.“). Данните, по които двете описания се различават, се отнасят до: обем на ръкописа („129 листа или 238 страници“ и „на 131 л.“) и край на ръкописа (съобщение за липса на края на ръкописа има само в описанието на Георгиевски).

При изброените доста съществени данни, които съвпадат в двете списания, прави впечатление и много важно за идентифицирането на ръкописа несъвпадаше на данните за сбема му, макар че в случая то е незначително — само с два листа. Насочването към самия сборник № 262 от сбирката на Тихонравов ни убеждава, че Венелин и Георгиевски имат предвид един и същ ръкопис, макар че посочват различен брой листове в описанията си. Различията в данните им се обяснява с това, че Венелин посочва броя на листовете, заети с текста на „разни слова и поучения“ (последната страница с текст е обратната страна на л. 129 по новата номерация), а Георгиевски — реалния брой листове в сборника (те наистина са 131, последните два от които съдържат различни бележки от по-късно време). Това, че Венелин не отбеляз-

⁵⁹ ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, л. е. 148, л. 10 об. Списъкът на книгите [„неголяма сбирка от днешната бедна българска книжнина, достатъчна обаче за подробно наблюдение и проучване на езика, т. е. за съставяне на Българска граматика и неголям речник“, както го характеризира Венелин (пак там, л. 14^{об.})], е посочен от Б. Ангелов (Ангелов, Б. Цит. съч., с. 187).

⁶⁰ Георгиевский, Г. Цит. съч., с. 45.

⁶¹ Истинските размери на сборник № 262 от сбирката на Тихонравов са 22,5×16,5 см.

ва наличието на двата последни листа с бележки, вероятно се обяснява просто с непълнота на описанието му⁶². От описанието на Георгиевски може да се заключи, че текстът на последното „Слово от Петър Митаря“ в сборника прекъсва на л. 131, а не на л. 129 (срв. у него: „без начало и без край“), тъй като нищо не е казано за бележките на л. 130 и 131. Много по-съществено обаче е, че данните на Венелин и Георгиевски за липса на начало и край в сборника не отговарят на реалността. В действителност в сборника има както началото на първото, така и края на последното слово, но те не са на съответното им място. Заглавният лист на словото „Ходене на Богородица по мъките“, с който се поставя начало на сборника, подшит между листове 2 и 4 по новата (цифрена) номерация, при това е подшит неправилно (лицевата страница със заглавието на словото и заставката пред тях е станала обратна, а обратната — лицева)⁶³. Последен лист на „Слово от Петър Митаря“, с което завършва текстът на сборника, е не л. 129, а л. 128, подшит между листове 127 и 129 (по новата им номерация). Последният израз на долната страна на гърба на л. 128 — „ему же слава и вовеки аминъ“ — напълно точно показва, че именно с него свършва текстът на „Слово от Петър Митаря“ и следователно текстът на целия сборник.

От казаното става ясно, че Венелин и Георгиевски, съобщавайки кратки данни за разглеждания тук новобългарски сборник от XVIII в., вероятно не са забелязали разместването на началните и последните листове. Ще отбележим също, че Венелин допуска и явна грешка, като посочва за 129 листа в сборника не 258, а 238 страници.

И така наличието сред ръкописите на Венелин на преписи от две (по-точно от три) слова именно от новобългарския сборник № 262 в сбирката на Тихонравов, от една страна, и, от друга страна, съвпадането на съдържанието и на други данни за този

⁶² Срв. с това и описанието на Венелин за друг, донесен от него, сборник (Тихонравовият дамаски от XVII в.): „Разные поучения праздничные на македонском наречии, в лист, 342 л. или 684 с.“ (Ангелов, Б. Цит. съч., с. 187; Демин, Е. И. Тихонравовский дамаски. Ч. I, с. 14). Както се вижда, в това описание не се отбелязва, че началото на сборника не е запазено. В него липсват първите два листа на словото за десетте заповеди, с което той започва (Демин, Е. И. Тихонравовский дамаски. Ч. II, с. 16).

⁶³ П. А. Лавров, посочил съдържанието на дадения сборник по слова, не отбелязва разместването на изброените страници (Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка, с. 6—7). Той не отбелязва това и при публикуването на словото „Ходене на Богородица по мъките“ (Лавров, П. А. Дамаски Студит . . . с. 144—148). Освен първите и последните листове на сборника и посочения по-горе л. 54 не са подшити на място и л. 26—39.

сборник със сведенията, дадени от Венелин в писмото до Соколов за донесен от пъгуването ръкопис „Разни слова и поучения. На варненско или източно наречие“, показват, че този ръкопис без съмнение е посоченият Тихонравов сборник⁶⁴.

Не толкова отдавна Б. Ангелов, като дава списъка на българските печатни и ръкописни книги, донесени от Венелин, отбелязва, че за тях „нищо повече не знаем, защото те не се намират в архива му“⁶⁵. Наистина в запазените архив на Венелин няма български ръкописи, но съдбата на два от тях днес е известна. Единият от тях, както установи Е. И. Дьомина, е Тихонравовият дамаскин от XVII в., другият, както е ясно от казаното, е новобългарският сборник от XVIII в. (Тихонравов дамаскин Б). Лавров пише за първия от тези ръкописи, че е постъпил при Тихонравов „от ръкописните остатъци след професор Погодин, у когото е постъпил от Венелин“⁶⁶. Известно е, че всички материали на Венелин след смъртта му стават притежание на братовчед му И. И. Молнар. Не знаем по какъв начин ръкописът постъпва у Погодин. Но ако сведението на Лавров е вярно, може да се смята, че и вторият ръкопис — новобългарският сборник от XVIII в. „Разни слова и поучения“ — също попада от Венелин при Погодин, а от него (в състава на другите му „ръкописни остатъци“) става притежание на Тихонравов.

Най-вероятно Венелин получава новобългарския сборник от XVIII в. в Кишинев, на връщане за Москва. Той пристига в Кишинев на 30 април 1831 г. и остава там до началото на юли. В писмо до М. П. Погодин от 3 май 1831 г. от този град Венелин пише: „Тук искам да се заловя с нещо. Бих искал още да отида тук-там из областта: говореха, че има нещичко“⁶⁷. Не знаем дали е успял да осъществи намерението си след боледуването и разразилата се там холера. Не знаем също и какво именно „нещичко“ е привлякло вниманието му. Възможно е това да е била и някаква стара българска книга, за която му е съобщил някой от българите, живели в Кишинев. Че новобългарският сборник от

⁶⁴ Във връзка с това ще отбележим, че посоченият в този списък с № 6 сборник от „разни поучения празнични“ е отъждествен от Е. И. Дьомина с Тихонравовия дамаскин от XVII в. също така въз основа на „съдържанието и броя на листовите в паметника“ и на факта, че Венелин използва текста на този дамаскин, като включва от него Житието на Петка Търновска в „Граматиката на сегашното българско наречие“ (Демина, Е. И. Тихонравовски дамаскин. Ч. II, с. 14—15).

⁶⁵ Ангелов, Б. Цит. съч., с. 187.

⁶⁶ Лавров, П. А. Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка, с. 3.

⁶⁷ ГБЛ ОР, ф. Пог./II, п. 50, а. е. 9, л. 9.

XVIII в. (Тихонравовия дамаскин Б), преди Венелин да го получи, се е намирал в Бесарабия, става ясно от следната бележка на л. 131: „Димитрий прочиталъ тези божествини чудиса въ колоніи Болградъ. Свою руку подъписалъ Балъдуфъ Макидонски.“ Тъй като Болград, главен център на българите преселници, е основан през 1819 г., въз основа на посочената бележка трябва да се заключи, че този сборник се е намирал в Болград (където го е прочел Димитър, а Балдов Македонски в него „свою руку подписал“) не по-рано от посочената година. Едва ли ще сгрешим, ако кажем, че сборникът е бил донесен в Бесарабия от някой от българите, преселили се тук от България. Във връзка с това ще отбележим, че може би и новобългарския сборник от XVII в. (Тихонравовия дамаскин) Венелин също е получил в Кишинев, както твърди Е. И. Дьомина⁶⁸.

Като е имал за една от задачите на научното си пътуване да събере български печатни и ръкописни книги, Венелин се старее да събере сведения за тях и да ги намери. От черновата на писмото му до Соколов (от 2 септември 1830 г. от Силистра) научаваме например, че един българин му говори за ръкописа, че понякога му се случвало да види у други и дори сам имал два, в единия от които се разказва за цар Александър (Македонски); двата са на сегашно българско наречие⁶⁹. Опитите на Венелин да се добие с български ръкописни и печатни книги, както се вижда и от споменатия списък на донесените от него книги, изобщо се оказват немного успешни. Обиден, Венелин съобщава в писмо до Априлов от 27 септември 1837 г., че по време на пътуването „с голяма мъка е успял... да вземе пет книги, писани от хора, които не знаели нито граматиката, нито правописа на своя език“⁷⁰. Трудно е да се каже дали е получил някой от тези книги в България. Венелин обяснява причината за големите трудности по издирване и събиране на толкова потребните му български ръкописни книги с необразованост и известна недоверчивост на българите. През 1832 г. той пише на Инзов: „На практика се уверих, че наистина те крият книгите си, които поради липса на печатни изключително ценят. Така например изтървах доста важна ръкописна книга „Цароставник, или Летопис на българските царе“, за която бях готов да жертвам една трета от пътните си разноски“⁷¹. Той отбелязва също, че „българите, ценейки книгите си, не се решават лесно да се откажат от тях и

⁶⁸ Дьомина, Е. И. Тихонравовский дамаскин Ч. II, с. 15.

⁶⁹ ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 148, л. 9

⁷⁰ Две писма на Юрий Иванович Венелина . . . с. 179; Соколов, Е. И. Бумаги Ю. И. Венелина . . . с. 12.

⁷¹ Хазин, М. Цит. съч., с. 144.

за пари; други пък, интересни, мислят да си създадат щастие чрез неголяма книжка⁷². Като се завръща в Русия с доста бедна сбирка от български ръкописни книги, Венелин продължава настойчиво да търси такива книги в Кишинев, града, в който по това време живеят доста българи и който му е добре познат от двегодишното пребиваване там (през 1823—1825 г.). Това е известно от същото писмо до Иззов: „Между другото, въпреки всичкото ми археологическо (т. е. археографско — Г. В.) претърсване, едва в Кишинев научих от един българин, син на свещеник, че у тях в Жеравна, която е близо до Сливен, има цял сандък с книги, написани на пергамент“⁷³. Резултат от издирването му в Кишинев е вероятно и придобиването на двата новобългарски сборника, които сега се пазят в сбирката на Тихонравов.

Като получава тук тези (а може би и някои други) сборници, Венелин се убеждава, че българите, преселници в Бесарабия, имат стари български ръкописни книги. За това и за необходимостта да се събират такива книги в полза на науката той пише на Иззов: „Убеден съм, че както при първото, така и при последното преселване на българи в Бесарабия тук са донесени и други ръкописни български книги, предимно от духовни лица или от хора, които могат да четат“⁷⁴. И по-нататък той подчертава, че „би било изключително полезно да се съберат ръкописните книги, които се намират в колонииите“, и поради това моли Иззов „да нареди да му предоставят „кратко съобщение за наличието им, заглавието и съдържанието, за да може да ги изиска в случай на нужда и да ги използва“⁷⁵. Твърде заинтересован от събирането на български ръкописни книги, Венелин представя в цитираното тук писмо по същество подробна инструкция как трябва да се събират такива книги и как да се отнася човек към собствениците им. „При това ще отбележа от собствен опит, че за колекционерите ще бъде много полезно да са предпазливи в търсенето, да избягват главно настойчива форма и споменаване за изпращане в Москва или Петербург, понеже това може да събуди у собственика неблагоприятни съмнения, а неясното подозрение от само себе си вече е недоверчивост. По-добре и най-удобно е това да извършат верни хора от средата на самите българи. Освен това да не пристъпват изведъж към вземане или придобиване на книгите; книгата е получена наполовина, ако е открито съществуването ѝ, и по-полезно е преди всичко да се разбере непо-

⁷² Хазиин, М. Цит. съч., с. 144—145.

⁷³ Пак там, с. 144.

⁷⁴ Пак там, с. 145.

⁷⁵ Пак там, с. 146.

средствено къде и у кого се намира и какво е съдържанието и; в обратен случай вземането на една (книга) може да накара другите да укриват свѣтите. Накрая придобиването може да стане чрез доброволно дарение или чрез замяна за печатни църковни, които биха могли да се изпратят от Москва, или за някакви местни награди, отличия, които зависят от началника. За да бъдат поощрени такива дарения и да им се придаде по-благовидна форма, струва ми се, това може да се нарече дар за храма, в който може да се пази занаяпред за определена цел, в специален за това сандък⁷⁶. Венелин не ограничава задачата да се събират ръкописни български книги само с Бесарабия, но смята, че трябва да се организира доставянето им и от България. „Случва се нередко — пише той — болградчани да си пишат с отвѣдунавските си сънародници и дори да посещават онези области, понякога би могло да им се постави задача да открият и донесат оттам стари книги, например от Жеравна“⁷⁷.

Не ни е известно дали Инзов е предприел нещо във връзка с изложената молба на Венелин и внимателно обмислената му програма, отчитайки личния си опит, за събиране на български ръкописни книги⁷⁸. Но молбата и програмата свидетелстват безспорно както за голямата заинтересованост на Венелин да получи сведения за такива книги и самите книги, така и за конкретните мерки, насочени за постигане на тази цел.

Венелин е трябвало да представи в Руската академия донесе-

⁷⁶ГБЛ ОР, ф. 203, п. 197, а. е. 9, л. 4—4 об.; срв. Х а з и н, М. Цит. съч., с. 146

⁷⁷ГБЛ ОР, ф. 203, п. 197, а. е. 9, л. 4 об.; срв. Х а з и н, М. Цит. съч., с. 146

⁷⁸В статия за Венелин, публикувана неотдавна, С. Фомин пише, че Венелин е съставил дори специален „проект за действия“ и го е представил на началника на опекунския комитет. Проектът предвиждал да се създаде наблюдателен пункт в Болград, а също така да се назначат специални лица, за да следят развитието на българския език и литература, процеса на образованието; да събират исторически паметници, да „организируют музей“, да съдействат на руските учени и т. н. Но на този проект не бил даден ход от официалните власти (Ф о м и н, С. Ю. И. Венелин — историк, етнограф, языковед. — Дружба народов, 1982, № 4, с. 269; в заглавието не е поправена печатната грешка: Веленин). С. Фомин не пояснява на какво се основава в извода си за посоченото отношение на официалните власти (на кого именно: на „началника на опекунския комитет“, т. е. Инзов?) към „проекта за действия“ на Венелин. Безсонов, на чийто труд С. Фомин се основава за това (като се съди по текста на посочения цитат), пише само, че „чудесният документ“, както характеризира писмото на Венелин до Инзов, „за съжаление . . . не подействал“ (Б е с с о н о в, П. Ю. И. Венелин . . . , с. 202). Срв. също и мнението на М. Хазин: „Докато не бъде намерен архивът на Инзов, трудно е да се отговорно точно какви практически крачки е предприел Иван Никитич (Инзов—Г.В.) в отговор на писмото на Венелин“ (Х а з и н М. Цит. съч., с. 143).

ните в Москва два новобългарски сборника — Тихонравовия дамаскин от XVII в. и Тихонравовия сборник от XVIII в. (Тихонравов дамаскин Б), заедно с другите ръкописни и печатни книги. Постоянният секретар на академията Соколов неведнъж е изисквал от Венелин да даде книгите (първото искане е изложено в писмото му от 1 февруари 1832 г.; вж. по-горе бележка 39 под линия). Венелин обаче не изпълнил искането на академията: двата посочени сборника остават у него и след смъртта му поне единият от тях, както вече беше казано, попада у Погодин. Самият Венелин обосновава задържането на донесените от него български книги (следователно и споменатите тук новобългарски сборници) с необходимостта да ги използва при съставяне на българска граматика и речник. В отбелязаното вече по-горе писмо до Соколов (може би от 25 декември 1831 г.) той пише: „Ваше превъзходителство, моля да разберете сами, че по време на работа ми е трудно да се разделя със споменатите материали поради най-основателна причина. След завършване на труда ще имам честта да представя с него и материалите, които според мене няма да бъдат нужни, ако не се използват граматически“⁷⁹. Книгите обаче остават у Венелин и след завършване на работата по „Граматика на сегашното българско наречие“. Не ни е известно защо Венелин не е удържал думата си и не ги е изпратил в академията. Напълно е възможно неизпълненото изискване на академията Венелин да ѝ предостави донесените от него български книги да е една от причините да се влоши отношението ѝ към Венелин след завръщането му от научното пътуване.

Накрая ще засегнем въпроса за първото споменаване за дамаскини в печата.

Според Е. И. Дьомина „първото споменаване в печата за български дамаскини намираме у В. И. Григорович в неговия „Очерк за пътуването из Европейска Турция“ (Казан, 1848)⁸⁰. Е. И. Дьомина има предвид следното място от този труд: „Ще спомена накрая, че ми се случи също така да намеря новобългарски ръкописи именно в селата Вакарел, Егри, Шипка и град Русчук. Най-старият от тях е от средата на XVIII в.“ (цит. по второто издание на „Очерка“, СПб., 1877, с. 161). Във връзка с това трябва да отбележим, че десет години преди издаването на „Очерка“ на Григорович Венелин вече е съобщил за такива паметници на новобългарската книжнина. В брошурата „За зараждането на новата българска литература“, издадена през 1838 г., той пише:

⁷⁹ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 148, л. 15.

⁸⁰Д е м и н а, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Ч. II, с. 11.

„През този период, т. е. през XVIII в., са започнали да се появяват в България ръкописни книги на гладка хартия и на новобългарско наречие; те съдържат обикновено преводи на поучителни слова на светите отци. В няколко подобни ръкописни книги, които получих много трудно, не намерих нищо еднакво в правописа“⁸¹. Като знаем сега, че сред получените от Венелин ръкописни книги „на новобългарско наречие“ са и Тихонравовите дамаскини, няма да сгрешим, ако кажем, че в посочения тук цитат без съмнение Венелин има предвид и дамаскините. Наистина той не нарича тези „ръкописни книги“, получени от него „много трудно“, дамаскини, както в своя „Очерк“ Григорович не нарича дамаскини „новобългарските ръкописи“. Следователно Венелин е всъщност не само първият руски учен, запознал се с дамаскините, но и първият, който съобщава в руския печат за съществуването на такива паметници на новобългарската книжнина, като обръща внимание при това на непоследователността в правописа им. Тази бележка, както и подготвеното от него за издаване в „Граматиката на сегашното българско наречие“ Житие на Петка Търновска от Тихонравовия дамаскин са безспорно доказателство, че Венелин е работил с двата дамаскина, с които е разполагал. Той пише за Житието на Петка Търновска („Българска христоматия, приложена . . . към Граматиката“), че го е „поправил по правилата“ на подготвения от него опит за етимологичен правопис на българския език⁸².

Но изобщо първото съобщение в печата за наличие на новобългарски ръкописни книги е на Неофит Рилски, известен деец на Българското възраждане, автор на първата печатна граматика на българския език. През 1835 г., т. е. три години преди Венелин, той пише: „Къ великому моему сожалѣнію чуль самъ отъ одного старца, защо на едно удалено мѣсто (то естѣ въ единъ скитѣ подъ единъ монастырь Болгарски) намерували се колкото едни кола весма ветхи книги (Славенски ли са обаче были, или Болгарски, не е извѣстно. Безъ сомнѣнія требува да е имало между нихъ и некоя на простый Болгарскій языкъ писана) отъ които да се избави реченный старецъ да му не досаждаютъ, ископаль единъ глубокъ ровъ въ истыатъ скитѣ, и закопаль ги тамо (защото отъ великото благоговѣіе що ималь къ нимъ, каквото самъ той исповѣдуваше, не смѣяль да ги изгори, или да ги фърли просто

⁸¹ Венелин, Ю. И. О зародыше новой болгарской литературы. М., 1838, с. 8—9.

⁸² Пак там, с. 32.

на поляната)⁸³. Венелин цитира този откъс от „Българска граматика“ на Неофит Рилски в посочената брошура „За зараждането на новата българска литература“. Интересно е, че той превежда текста в скоби със следните много важни пояснения: „били ли они (древние книги—Г. В.) славянские, т. е. старо-болгарские или болгарские, т. е. ново-болгарские, не известно: вероятно были некоторые писаны и на нынешнем простом языке“⁸⁴. Думите, отбелязани с курсив, са на Венелин (в текста на Неофит Рилски те липсват). Както виждаме, тези пояснения на Венелин показват ясно, че сред старите български книги той отделя „книги ново-болгарские“, написани на „нынешнем простом языке“.

К начальной истории изучения в России памятников ново-болгарской письменности. — Slavica Tartuensia. I (Ученые записки Тартуского университета, вып. 710. Исследования по истории славянского языкознания). Тарту, 1985, с. 25—44

ПЪРВИ ОТЗИВИ ЗА „ГРАМАТИКАТА НА СЕГАШНОТО БЪЛГАРСКО НАРЕЧИЕ“ НА Ю. И. ВЕНЕЛИН

Животът и научната дейност на Ю. И. Венелин, записал своя страница в началната история на славистиката в Русия, привлича вниманието на изследователите и в наши дни. От трудовете в последно време трябва да се отдели преди всичко подробната монография „Ю. И. Венелин“, която през 1968 г. Т. Байцура публикува на украински език в Братислава¹. Въз основа на данните, съдържащи се в богатата литература за Венелин, като се привличат факти от много, още неиздадени архивни материали, тук е изяснен подробно жизненият път на учения славист, характеризирани са трудовете му и приносът му за славистиката. Но някои важни факти, които се отнасят до научната биография на Венелин, имат нужда от по-нататъшно проучване. В досегашната литература за тях има непълни и неточни данни. Към тези факти се отнасят и първите отзиви за неговата „Грамматика на сегашното българско наречие“, за които ще стане дума в тази статия.

Венелин е първият руски учен, направил през 1830 г. кратко пътуване из българските земи. Една от задачите, които са поставени пред него от президента на командированата го Руска академия, е „да проучи сегашния български език в синтетично и

⁸³ Неофит Рилски. Българска граматика сега първо сочинена. Крагуевац, 1835, с. 47, бележка под линия.

⁸⁴ Венелин, Ю. Цит. съч., с. 15, бележка 3 под линия.

¹ Байцура, Т. Юрій Иванович Венелин. Братислава, 1968.

аналитично отношение, т. е. да направи преглед на граматиката му, свойствата на думите, връзката и отношението му към малоруското, карпаторуското и великоруското наречие². Практическият резултат от изпълнението на тази задача е трябвало да бъде съставянето на граматика на българския език. По-късно във връзка с пътуването си в България Венелин сам пише, че му „е било възложено да проучи българското наречие и да състави неговата граматика, понеже само това наречие още не е имало“ граматика³.

Венелин се отнася доста сериозно към задачата на Руската академия и след като се връща в Москва през есента на 1831 г., в продължение на няколко години работи по съставянето на „Грамматика на сегашното българско наречие“. Той добре съзнава важноста на труда си и разбира какво голямо значение за развитието на науката и културното възраждане на българите ще има издаването на „Грамматиката“ му. „Този труд (т. е. „Грамматиката“ — Г. В.) — пише той — е още по-важен и нужен, защото от всички славянски наречия само българското няма своя граматика, за необходимостта от която още Шльоцер много отдавна призоваваше (вж. *Nordische Geschichte*, S. 334)⁴, като твърди, че „речникът и граматиката на това наречие трябва да съдържат в себе си много важни неща за решаване на исторически въпроси“. Би могло да се добави също — за решаване на въпроса за нашия църковен език, за който досега се разпространяват различни мнения. Но този труд е още по-необходим, защото злочестата нация нанстина има голяма нужда от граматика на своето наречие⁵.

Трябва да се има предвид, че когато Венелин пише „Грамматиката“ си, българите още нямат свое описание на родния език. В началото на 30-те години учените са могли да разсъждават за съвременния български език само по краткия граматичен очерк и текстовете, съдържащи се в книгата на Вук Караджич „Додатак к Санктпетербургским сравнителным рјечницима“ (Виена, 1822). Първата граматика на българския език — „Болгарска граматика сега перво сочинена“, съставена от българина Неофит Рилски, се появява едва през 1835 г., когато Венелин вече е написал своята „Грамматика“ и чака с нетърпение да се реши съдбата ѝ в Петер-

²ЛО ААН, ф. 101, оп. 1, а. е. 115, л. 6. Цит. по Конев, И. Литературни взаимоотношения и литературен процес. С., 1974, с. 75.

³Венелин, Ю. О зародыше новой болгарской литературы. М., 1838, с. 6. Преди това е публикувана в сп. „Московский наблюдатель“, 1837, ч. 14, с. 47—95.

⁴Има се предвид трудът на Sch l ö z e r, A. L. Allgemeine nordische Geschichte. Halle, 1771, 636 S.

⁵Венелин, Ю. Цит. съч., с. 23.

бург. Но, както е известно, трудът на Венелин си остава в ръкопис⁶.

„Граматиката на сегашното българско наречие“ на Венелин е привличала вниманието на много учени, които по различен начин оценяват мястото ѝ в историята на славянското езикознание в Русия и ролята ѝ (по-точно — предполагаемата роля, тъй като тя не е издадена) за формирането на българския книжовен език през епохата на Българското национално възраждане. Но дълго време за „Граматиката“ са правени изводи главно според това, което пише за нея Венелин в брошурата „За зараждането на новата българска литература“⁷, а също в писмата до А. А. Краевски и В. Априлов, публикувани в края на XIX в.⁸ След като се запознава с „Граматиката“, за първи път в края на миналия век Ив. Шишманов съобщава конкретни данни за нея, съдържанието ѝ и други факти⁹, а преди 30 години М. В. Лунина направи подробна характеристика на съдържанието ѝ по глави¹⁰.

Днес изследователите на научната дейност на Венелин разполагат с достатъчно подробни данни за съдържанието на труда му и могат по-сериозно, отколкото по-рано, да съдят за достойнствата и недостатъците му. Но моментите, засягащи съдбата на „Граматиката“, докато авторът ѝ е жив, са изяснени непълно в досегашната литература. Има и немалко фактически неточности и неверни твърдения, които се отнасят например до рецензирането на този труд и неосъщественото му издаване. По-нататък ще разгледаме по-подробно, като използваме непубликувани архивни материали, условията за появата на първите два отзива за „Граматиката“ и ще очертаем отношението на Венелин към тях.

В публикациите, отнасящи се до „Граматиката на сегашното българско наречие“ на Венелин, доскоро обикновено се споменаваше само отзивът на акад. А. Х. Востоков за нея, характеризиран като единствения отзив, написан докато Венелин е бил жив. Ив. Шишманов пише например, че „едничкият, който е можал да се произнесе авторитетно и непосредно за Венелиновата граматика, е бил Востоков“¹¹. Що се отнася до авторитетността на мнението,

⁶ ГБЛОР, ф. 49, п. I, а. е. I.

⁷ Венелин, Ю. Цит. съч., с. 23—25.

⁸ Вж. Отчет о деятельности императорской Публичной библиотеки за 1891 год. СПб., 1894, част „Приложения“, с. 37—48; Две писма на Юрий Ивановича Венелина до Василия Априлов. — СбНУ, 1889, № 1, с. 176—190.

⁹ Шишманов, Ив. Венелиновите книжа в Москва. II. — Български преглед, 1897, № 9, с. 36—70.

¹⁰ Лунина, М. В. Грамматика нынешнего болгарского наречия Ю. И. Венелина. — В: Славянская филология. Сб. статей. М., 1951, с. 108—123.

¹¹ Шишманов, Ив. Цит. съч., с. 43.

Шишманов е прав: в Русия през 30-те години на XIX в. едва ли някой друг от учените е могъл да оцени по-добре достойнствата и недостатъците на труда на Венелин, отколкото Востоков. Но Шишманов се заблуждава, че Востоков е единственият учен, който е могъл да се запознае пряко със самия ръкопис. Впрочем изследователите на научната дейност на Венелин допускат тази грешка и в наши дни, като пишат, че Востоков приживе на Венелин и Шишманов в края на XIX в. са единствените учени, написали отзиви за „Граматиката“ въз основа на „лично запознаване с ръкописа“¹², или че Востоков е „първият (официален) рецензент“ на този труд¹³. При това, преди да бъде публикувана статията на Лунина, отзивът на Востоков е познат само по посочената по-горе брошура и по писма на Венелин. Лунина дава само кратко описание на бележките на Востоков¹⁴.

В действителност, докато Венелин е жив, и други негови съвременници са чели „Граматиката“ и са оставили отзиви за нея. Всъщност в обширната литература за Венелин отдавна вече е казано, че трудът му освен от Востоков е рецензиран също в Московския университет и в т. нар. „Рассмотрительный комитет“, издателска комисия при Руската академия, но съобщенията за това не са привлекли нужното внимание на изследователите, специално занимавали се с „Граматиката“. Показателно е, че дори текстът на отзива на издателската комисия, публикуван от М. И. Сухомилинов още през 1887 г.¹⁵, им е непознат. В. Н. Перетц не посочва този отзив в списъка на публикациите за отделните трудове на Венелин, издаден през 1897 г.¹⁶. И Шишманов не знае за него. Едва през 1961 г. П. Филкова обърна внимание на публикуването на отзива на издателската комисия, като описа накратко и съдържанието му в статията си за Востоков¹⁷.

Изказаното мнение, че Востоков е първият рецензент на ръкописа на „Граматиката“ на Венелин, също е погрешно. Това се потвърждава и от отдавна известни вече факти. Например, като нарича Востоков „първия официален рецензент“ на ръкописа на „Граматиката“, на друго място в монографията си Т. Байцура пи-

¹²Лунина, М. В. Цит. съч., с. 110.

¹³Байцура, Т. Цит. съч., с. 137; Филкова, П. А. Х. Востоков и българският език. — Български език, 1961, №5—6, с. 559; Христова-Филкова, П. Из историята на руско-българските езикови връзки, С., 1963, с. 28.

¹⁴Лунина, М. В. Цит. съч., с. 110.

¹⁵Сухомилинов, М. И. История Российской академии. Вып. 8. СПб., 1887, с. 293—307.

¹⁶Перетц, В. Венелин, Ю. И. — В: Венгеров, С. А. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. Т. 5. СПб., 1897, с. 232.

¹⁷Филкова, П. А. Х. Востоков и българският език, с. 560—561.

ше, че завършената през 1834 г. „Граматика“ е „изпратена за рецензиране (курс. Г. В.) в Московския университет във връзка с вакантните места, обявени там в катедрата по славистика“¹⁸. Востоков получава „Граматиката“ чак през следващата (1835) година. В литературата отдавна е известно, че „Граматиката“ на Венелин уж е разглеждана от Историко-филологическия факултет на Московския университет. Още Безсонов пише, че „факултетът я е оценил одобрително“¹⁹. Също така отдавна е известно, че автор на този положителен отзив, разгледан в университета, е И. И. Давидов. Още през 1896 г. А. А. Кочубински пише, че през 1834 г. Венелин „е представил във факултета ръкописната си граматика на българския език, която е считана за „заслужаваща внимание“, но — от кого? — от професор Давидов“²⁰. След две години П. А. Лавров публикува официалното писмо от 21 май 1834 г. на секретаря на Съвета на Московския университет Н. И. Надеждин до Венелин, в което се казва например, че на Венелин се връща „Граматиката на сегашното българско наречие“ с добавка, че тя е сметната от г. професор Давидов за заслужаваща внимание“²¹. Писмото е цитирано изцяло и от Байцура, която препраща към Лавров²².

Запазените архивни документи дават възможност по-пълно да се изясни въпросът за отзива на Давидов в сравнение с това, което се знае досега.

Както е известно, през 1835 г. в Московския университет е трябвало да се учреди катедра по „история и литература на славянските наречия“. Венелин, автор на редица научни трудове по история на славяните, направил освен това и научно пътуване из България, е смятан от някои професори в Московския университет (преди всичко от М. П. Погодин²³) за възможен претендент за обявеното вакантно място. По техен съвет на 14 март 1834 г. Венелин се обръща към Съвета на университета, като предлага „услугите си в областта на славянските наречия“, а в подкрепа на факта, че притежава необходимата научна подготовка в тази област, представя на съвета своята „Граматика“. В черновата на

¹⁸Байцура, Т. Цит. съч., с. 137.

¹⁹Безсонов, П. Юрий Иванович Венелин. — ЖМНП, 1882, №6, с. 187.

²⁰Кочубинский, А. Граф С. Г. Строгонов. Из истории наших университетов 30-х годов. — Вестник Европы, 1896, №7, с. 176.

²¹Лавров, П. А. Конспект преподавания истории славянского языка и литературы, составленный по определению Совета императорского Московского университета от 2 мая 1834 г. Ю. И. Венелиным. — В: Древности. Труды Славянской комиссии императорского Московского археологического общества. Т. 2, 1898, с. 121.

²²Байцура, Т. Цит. съч., с. 212.

²³Кочубинский, А. Цит. съч., с. 175

писмото си от края на 1837 г. Венелин сам посочва, че е „възложено на факултета да разгледа“²⁴ труда му. Въсъщност обаче Съветът на университета същия ден, на 14 март 1834 г., възлага не на факултета, а лично на И. И. Давидов „като професор по руски език“ да изработи отзив за „Граматиката“, за да може след получаването му „да се пристъпи към обмисляне на възможността и начина да се възложи на г. Венелин да преподава славянски език“²⁵.

Вследствие на това решение Давидов се запознава с „Граматиката“ и на 2 май 1834 г. представя отзива си на Съвета на университета. Като обсъжда отзива още същия ден, съветът потвърждава, че „Граматиката“ на Венелин „показва солидни познания на автора“ и му предлага „да състави конспект за преподаване на история на славянския език и литература изобщо“²⁶. Както беше отбелязано вече по-горе, секретарят на съвета Надеждин с писмо от 21 май 1834 г. уведомява Венелин за решението на съвета. Като връща заедно с това писмо „Граматиката“, той съобщава на Венелин, че „тя е считана от г. професор Давидов за заслужаваща внимание“²⁷.

Отзивът на Давидов²⁸, както признава и авторът му, не съдържа въсъщност анализ на „Граматиката“ и нужната оценка за нея. Наистина Давидов отбелязва „солидните филологически познания“ на Венелин в „теоретичната част на граматиката“ и ползата от труда му като учебно пособие за изучаване на руския и другите славянски езици и за „граматични проучвания“. Според Давидов особено сполучлива е „главата за производните форми“ в „Граматиката“ на Венелин. Той отнася към недостатъците ѝ това, че авторът отделя от граматиката синтаксиса като самостоятелна наука, не напълно ясната класификация на глаголите и това, че Венелин смята църковнославянския език за старобългарски. Той обръща внимание също и на чисто езикови пропуски при описанието на материала. Заслужава внимание също така фактът, че Давидов смята за нецелесъобразно българският език да се преподава като отделен предмет в Литературното отделение на Московския университет, като се мотивира с липса на необходимото за това време на студентите.

²⁴Байцура, Т. Цит. съч., с. 211.

²⁵ЦГАМ, ф. 418, оп. 3, а. е. 84, л. 2.

²⁶Пак там, л. 5 об.

²⁷За опита на Ю. И. Венелин да заеме катедра в Московския университет и текста на отзива на И. И. Давидов за „Граматиката“ му вж. по-подробно в статията ми „Новые материалы к биографии Ю. И. Венелина“. — Ученые записки Тартуского университета, вып. 649. Из истории славяноведения в России. II. Труды по русской и славянской филологии. Тарту, 1983, с. 30—54.

²⁸ЦГАМ, ф. 418, оп. 3, а. е. 84, л. 3—4.

Още преди да получи официалното писмо на Надеждин, Венелин е могъл да разбере от някой от членовете на Съвета на университета (например от М. П. Погодин), че Давидов е рецензирал „Граматиката“. Но вероятно със самия отзив, оказал се в преписката на Съвета на университета, Венелин не е бил запознат. Както се вижда от черновата на писмото му от края на 1837 г. до неизвестен адресат, той е доволен от заключението в отзива на Давидов и от решението на Съвета на университета, въпреки че не посочва нито името на рецензента, нито съвета, а говори за мнението на факултета. „Факултетът — пише той — оцени („Граматиката“ — Г. В.) напълно одобрително, отбелязвайки обаче, че на някои места трябва да поправа руския стил. На същото мнение бях и аз, преди да представя „Граматиката“. Впрочем факултетът разбра, че недостатъците в стила не могат да попречат на вътрешното достойнство на „Граматиката“²⁹.

Данните, посочени по-горе, дават възможност да се уточнят някои факти, които засягат първото рецензиране на „Граматиката“ на Венелин.

Първо. Напълно ясно е, че първият официален отзив за „Граматиката“ на Венелин е отзивът на професора от Московския университет Давидов, а не на члена на Руската академия Востоков.

Второ. Независимо от думите на самия Венелин и от мнението на Безсонов факултетът не е разглеждал „Граматиката“ на Венелин. Отзивът на Давидов е написан по нареждане на Съвета на университета и е представен в Съвета на университета, а не във факултета.

Трето. Няма основание да се твърди, че Венелин „се е заел с подготвяне на граматика на българския език с надежда, че ще получи катедрата по славянски езици в Московския университет“³⁰. Всъщност Венелин съставя „Граматиката“ по нареждане на Руската академия и когато се появява въпросът за Венелин като за претендент, който да заеме катедрата, в основни линии работата по „Граматиката“ вече е завършена. Венелин сам пише, че „е бил принуден да я представи в съвета“ като доказателство за „своето трудолюбие“ при проучаване на славянските наречия³¹.

Благоприятният изцяло отзив на Давидов явно е една от причините Съветът на университета да възложи на Венелин да състави конспект на програма за преподаване на славянските езици и литература. Както е известно, Венелин съставя такъв конспект³².

²⁹Байцур, Т. Цит. съч., с. 211.

³⁰Булахов, М. Г. Восточнославянские языковеды. Т. 1. Минск, 1976, с. 57.

³¹ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 148, л. 22 об.

³²Вж. текста на този конспект у Лавров, П. А. Цит. съч., с. 110—121.

но катедрата, която се надява да заеме, е дадена не на него, а на ректора на университета М. Т. Каченовски.

Отзивът на Востоков за „Граматиката“ на Венелин, споменаван в много публикации, е написан по-късно от отзива на Давидов и за него се знае много повече. За първи път Венелин съобщава за отзива. Той пише: „След известно време (след като през 1835 г. Венелин изпраща „Граматиката“ в Петербург—Г. В.) имах честта да получа на 20 септември същата 1835 година доста ласкаво за мене съобщение, че моята „Граматика на сегашното българско наречие“ е прегледана от известния наш познавач на различните славянски наречия, члена на Руската академия Александър Христофорович Востоков. Този заслужил филолог направи бележки по някои глави на „Граматиката“, които завършва със следните думи: „Въпреки че на някои места не мога да се съглася с г. Венелин, намирам в „Граматиката“ му доста сериозни неща и смятам, че отпечатването ѝ ще донесе голяма полза на славянското езикознание“³³. По-късно без никакви подробности за отзива на Востоков съобщават Безсонов³⁴ и Шишманов, който изразява съжаление, че когато е писал за Венелин, „неговите (на Востоков—Г. В.) толкова важни критични бележки не ни са наръкнати“³⁵. Казаното от Венелин за отзива на Востоков излага накратко и В. Златарски³⁶.

От посочените изследователи само Безсонов, който работи с ръкописите на Венелин, е могъл да се запознае с отзива на Востоков. За първи път едва през 1951 г. М. В. Лунина посочва по-подробни данни за съдържанието на отзива на Востоков. Тя подрежда „малкото бележки“ на Востоков в три точки: 1) несъгласие на Востоков с признаването на българския език за наречие на руския език; 2) несъгласие с характеристиката на отделни форми на името и глагола, дадена от Венелин [във връзка с това Лунина отбелязва, че „недостатъчното познаване на българския език от него (Востоков—Г. В.) му е попречило да докаже неправилността на предложената от Венелин система на склонения и спрежения, несвойствена за българския език, а измислена от съставителя ѝ“]; 3) несъгласие с твърдението на Венелин, че българите са

³³Венелин, Ю. Цит. съч., с. 24—25.

³⁴Вж с. XLIV от предговора на Безсонов към книгата на Венелин, Ю. Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. II изд. Т. I. М., 1856, а също така Безсонов, П. А. Юрий Иванович Венелин. — ЖМНП, 1882, №6, с. 184.

³⁵Шишманов, Ив. Цит. съч., с. 43.

³⁶Златарски, В. Юрий Иванович Венелин и неговото значение за българите. — В: Летопис на Българското книжовно дружество. 1901/1902. Т. 3. С., 1903, с. 115.

взели славянската азбука от гърците, а не е била създадена от Кирил и Методий³⁷ (ще отбележим, че в отзива си Востоков не споменава за Методий).

Всъщност с казаното се изчерпва всичко, което ни е известно досега за отзива на Востоков. Показателно е, че в голямата си монография за Венелин Байцура предава отзива на Востоков по статията на Лунина, а заключителното изречение в отзива цитира по статията на Шишманов³⁸, макар че когато е проучвала архива на Венелин, вероятно се е запознала и със запазеното в него копие от отзива на Востоков³⁹.

Запазилите се архивни документи дават възможност да се внесе яснота по важния въпрос, по какъв начин „Граматиката“ на Венелин е попаднала за рецензиране у Востоков. В литературата този въпрос е изяснен невярно. Среща се мнение, че Венелин изпраща „Граматиката“ в Руската академия, която е възложила на Востоков да разгледа този труд. Още през 1841 г. И. Молнар, издал след смъртта на Венелин някои негови трудове, пише, че „Граматиката“ „е завършена през 1835 г. и изпратена в Руската академия“⁴⁰, а на друго място посочва, че резултат от научното пътуване на Венелин е „между другото Българска граматика, изпратена от него (Венелин — Г. В.) в Санктпетербургската академия и върната с бележки на Востоков още през 1835 г.“⁴¹. Безсонов пише, че това съчинение на Венелин „през 1835 г. . . е завършено и за да се спестят разходите по препращането, е донесено в академията от младия учен К.“ (т. е. от А. А. Краевски)⁴². По-късно в друго изследване той посочва, че през 1835 г. „Граматиката“ е донесена в академията и че през същата година Венелин „е получил отзива на Востоков; на когото академията предава труда за разглеждане“⁴³. Златарски също пише, че през 1835 г. Венелин „изпратил в академията“⁴⁴ „Граматиката“ си. Байцура посочва, че през 1835 г. чрез Краевски Венелин е предал граматиката в академията, а тя „я е изпратила на А. Х. Востоков за отзив“⁴⁵

³⁷Лунина, М. В. Цит. съч., с. 110.

³⁸Байцура, Т. Цит. съч., с. 137—138.

³⁹ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 5, л. 3—8.

⁴⁰Вж. предговора му към книгата на Венелин, Ю. Древние и нынешние ловене Т. 2. М., 1841, с. LXXVI.

⁴¹Пак там, с. LXXVI. Разбира се, тук също се има предвид Руската академия в Петербург.

⁴²Вж. с. XLIII на посочения в бележка 33 под линия предговор на Безсонов към книгата на Венелин, Ю. Древние и нынешние болгаре. . .

⁴³Безсонов, П. А. Юрий Иванович Венелин, с. 184.

⁴⁴Златарски, В. Цит. съч., с. 115; също и у Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. 3. С., 1933, с. 608.

⁴⁵Байцура, Т. Цит. съч., с. 133.

Следователно, твърди се, че през 1835 г. чрез Краевски Венелин адресира труда си именно до Руската академия. При това в публикуваните материали няма преки данни, потвърждаващи този извод. В брошурата си „За зараждането на новата българска литература“ Венелин пише, че през 1835 г. е изпратил „Граматиката“ „в Петербург“ и че тя е разгледана от Востоков, но от това още не следва, че той адресира труда си именно до Руската академия. В черновата на писмото до непосочено лице (края на 1837 г.) Венелин съобщава: „През 1835 г. изпратих „Граматиката“ си в Петербург по един млад учен (г. Краевски) с молба да я представи, където трябва“⁴⁶. Малко по-рано, на 9 октомври 1837 г. в писмо до В. Априлов Венелин пише по-ясно: „Още преди две години я („Граматиката“ — Г. В.) представих в академията“⁴⁷. Най-вероятно именно на тези места в писмата на Венелин се позовават Безсонов и Байцура, когато посочват, че Венелин е изпратил своята „Граматика“ именно в академията. Всъщност как стоят нещата?

Пълна яснота по този въпрос внася писмото на ръководещия отдел в Министерството на народното просвещение П. А. Ширински-Шихматов до Венелин от 20 септември 1835 г., от което се вижда, че Востоков е рецензирал „Граматиката“ на Венелин по нареждане на министъра на народното просвещение С. С. Уваров, а не по поръчение на Руската академия⁴⁸ и че Венелин е получил отзива на Востоков през 1835 г. не от Руската академия, както пише навремето Безсонов⁴⁹, а от Министерството на народното просвещение, както отбелязва правилно Байцура⁵⁰. След поправка и допълване на „Граматиката“ според бележките на Востоков Венелин е трябвало да я върне на Ширински-Шихматов, т. е. в Министерството на народното просвещение⁵¹. От всичко това

⁴⁶ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 148, л. 23.

⁴⁷Цит. по Златарски В. Цит. съч., с. 154.

⁴⁸ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 5, л. 1.

⁴⁹Вж. предговора му към книгата на Венелин, Ю. Древние и нынешние болгаре, с XLIV.

⁵⁰Байцура, Т. Цит. съч., с. 133. Тук е посочено между другото, че Венелин е получил това писмо на Ширински-Шихматов на 20 септември 1835 г. Това не е точно, понеже писмото е датирано така; то е пристигнало по-късно при Венелин, който е бил в Москва.

⁵¹В статията си и Лунина споменава за писмото на Ширински-Шихматов от 25 септември 1835 г., като обръща внимание на предложението му да направи промени и допълнения в „Граматиката“ и да му я представи „за доклад на министъра, за да се издаде за сметка на Академията на науките“ (Лунина, М. В. Цит. съч., с. 109). Но от изложението на Лунина не е ясно каква длъжност е заемал Ширински-Шихматов и на кой министър е трябвало да докладва за „Граматиката“ на Венелин. Освен това в писмото на Ширински-Шихматов се

следва, че през 1835 г. „Граматиката“ на Венелин е била донесена от Краевски в Министерството на народното просвещение, а не в Руската академия⁵².

Посоченото писмо на Ширински-Шихматов поставя важен въпрос: защо през 1835 г. „Граматиката“ на Венелин се намира в Министерството на народното просвещение, а не в Руската академия, която я изисква от автора и където самият той е смятал да я изпрати⁵³. Струва ни се, че работата е следната. Венелин не се е надявал, че в скоро време Руската академия ще може да издаде „Граматиката“ му за своя сметка, тъй като тя още не е публикувала влахо-българските грамоти и снимките на грамотите, изпратени от него там по-рано (през януари 1833 г.). Че причината е могла да бъде тази, се вижда от писмото на Венелин до Краевски (1835 г.), в което се казва: „Ще се реши ли академията да издаде моя труд? (т. е. грамотите — Г. В.), Сергей Семьонович (Уваров, министър на народното просвещение — Г. В.) по време на първия си престой в Москва⁵⁴ ме уверяваше, че ще го издаде. Ако не искат да издадат грамотите и снимките, които предоставих на академията и които, както ми казваше М. П. Погодин, се намирали у покойния П. И. Соколов (постоянен секретар на Руската академия — Г. В.), неизвешти и досега на Императорската руска академия въпреки съобщението на П. И. Соколов (като че ли са възложени на А. Х. Востоков за разглеждане)⁵⁵, няма ли да отпечатат поне Българската граматика, която вие видяхте“⁵⁶.

говори за възможността „Граматиката“ на Венелин да бъде издадена изобщо „безплатно“, а не „за сметка на Академията на науките“, както пише Лунина (погрешно назовавайки при това Руската академия Академия на науките).

⁵²Ще отбележим, че Ширински-Шихматов е молил Венелин да му предостави също копие от писмото си до президента на Руската академия А. С. Шишков, което е било определено за предговор към „Граматиката“ (ГБЛ ОР, ф. 49, п. 1, а. е. 5, л. 1 об. — 2). Този факт може да се тълкува в такъв смисъл, че Министерството на народното просвещение (и министърът С. С. Уваров включително) през септември 1835 г. се занимава с „Граматиката“ на Венелин, без да се обърне към Руската академия и председателя ѝ.

⁵³Венелин пише в черновата на писмото си до Ширински-Шихматов от 5 декември 1835 г., че бърза да завърши „Граматиката“, за да „се освободи от тежестта“, и „е приготвил Граматиката за изпращане в академията, обаче като видял някои слаби места . . . , я задържал за поправки и допълнения“ (ГБЛ ОР, ф. 49, п. 1, а. е. 5, л. 10 об.).

⁵⁴Като министър на народното просвещение Уваров посещава за първи път Москва през 1832 г. (Шеврьев, С. П. История Московского университета. М., 1855, с. 509).

⁵⁵Посочените тук влахо-български грамоти и снимки от тях са изпратени от Венелин до председателя на Руската академия А. С. Шишков с писмо от 20 януари 1833 г. (ЛО ААН, ф. 8, оп 1, а. е. 38, л. 14).

⁵⁶Отчет о деятельности императорской Публической библиотеки за 1891 г., с. 37—38.

Като предполага вероятно, че Руската академия едва ли сама ще сметне за необходимо да издаде „Граматиката“ му за своя сметка, Венелин се съгласява Краевски да се обърне за съдействие по този въпрос към министъра на народното просвещение Уваров. Такова решение се е налагало отчасти и поради това, че, както се вижда и от цитирания откъс от писмото, Венелин вече се е срещал с Уваров; когато той е бил в Москва, и е изказал мнение пред Венелин, че е целесъобразно трудът му да бъде издаден. Изглежда, Венелин се е надявал, че министърът, под чието ръководство се намира Руската академия според устава ѝ, може да повлияе така, че тя да вземе решение, благоприятно за Венелин. Може би мисълта да се обърне към Уваров за съдействие е подсказана на Венелин от Краевски. Когато изпраща „Граматиката“ по Краевски, Венелин, както се вижда от писмото му до Ширински-Шихматов от 5 декември 1835 г., не пише нищо на министъра и за нищо не го моли. „Случайността — пише той — я отнесе („Граматиката“ — Г. В.) в Петербург без всякакво писмо и молба от мене“⁵⁷.

Всячки грижи да бъде предоставена „Граматиката“ на министъра и да му се изложи същността на въпроса с готовност поема Краевски, който в началото на 30-те години работи в Министерството на народното просвещение, а след това е помощник-редактор в Списанието на Министерството на народното просвещение и следователно има възможност да ходатайства за Венелин в министерството. Венелин дава на Краевски (може би по негово настояване) пълна свобода на действие⁵⁸.

И така през 1835 г. Венелин не изпраща „Граматиката“ си в Руската академия. Краевски я предоставя на министъра на народното просвещение. Министърът Уваров я възлага на Востоков за разглеждане, който написва отзив за нея (в края на тази статия като приложение се публикува пълният текст на отзива). През същата година Руската академия не получава „Граматиката“ и не се занимава с нея. Възможно е министърът да е дал официално нареждане на Востоков, без да съгласува предварително въпроса с председателя на академията Шишков.

Да видим сега как се е отнесъл Венелин към писмото на Ширински-Шихматов и към отзива на Востоков.

Писмото на Ширински-Шихматов от 20 септември 1835 г., което дава възможност ясно да се разбере, че министърът Уваров

⁵⁷ ГБЛ ОР. ф. 49, п. V, а. е. 5, л. 11.

⁵⁸ Венелин завършва писмото до Краевски (1835 г.) с думите: „Правете каквото искате: доверявам се на вас, благородния чочек“ (Отчет императорской Публичной библиотеки за 1891 г., с. 39).

е проявил интерес към „Грамматиката“ и всъщност препоръчва на Венелин да наблюдава сам планираното ѝ отпечатване, както и изцяло положителният отзив на Востоков за този труд естествено много са зараждали Венелин (вж. писмото му до Ширински-Шихматов от 5 декември 1835 г.). Той се окуражава, смятайки не без основание, че на отпечатването на „Грамматиката“ му е даден ход. Известно е, че Венелин моли Краевски (писмо от 4 март 1836 г.), когато срещне Востоков, да му благодари за неговия „ласкав отзив . . . за Грамматиката и за предложението тя да бъде отпечатана“⁵⁹.

В посочелата по-горе брошура „За зараждането на новата българска литература“ Венелин излага по-общо отношението си към бележките на Востоков. Той отбелязва, че Востоков „е направил бележки за някои раздели на „Грамматиката“, между които „има и основителни посочвания за недоглеждания или недовършеност в стилово отношение, допуснати поради бързината при преписването на фолianta“ (с. 24). Според него другите бележки се отнасят „повече до висшата филология, отколкото до обикновеното описание на граматичните форми“ (с. 25). Като допуска, че причина за тези бележки е могло да бъде сбигното описание на материалав „Грамматиката“, Венелин ги оценява същевременно като дискуссионни по характер и не смята за полезно да даде „свои бележки“ за тях, за да не влиза „в научен спор“ и да не увеличива обема на труда (с. 25). Писмото на Венелин до Ширински-Шихматов от 5 декември 1835 г. дава възможност повече да се разсъждава за това, как се отнася Венелин към бележките на Востоков веднага след като се запознава с тях. Венелин приема с „нужното уважение мнението“ на Востоков, благодарен му е за възраженията, които го карат „да изрази мнението си убедително“, макар и да не е съгласен с тях, и е много благодарен „за посочванията на недоглеждания“, които той се кани непременно да поправи⁶⁰.

Както посочи вече и Лунина⁶¹, Венелин разделя бележките на Востоков на 1) „посочвания за недоглеждания и за по-добре изяснени места“ и 2) „лични мнения“. Венелин не дава примери за първата група, а като пример за бележките от втората група посочва „личното схващане“ на Востоков за думите *человѣкъ*, *Радуль*, *Егоръ*, „скипетаризма на македонците“, „глаголитизма“ на някои руски букви, частицата *си*, буквата *ы*. Ще отбележим, че Венелин се изказва тук много остро срещу правописа на

⁵⁹ Отчет императорской Публичной библиотеки за 1891 г., с. 43.

⁶⁰ ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 5, л. 10 об.

⁶¹ Лунина, М. В. Цит. съч., с. 109.

сръбския език, приет от Вук Караджич, като го нарича „сръбско кривописание на Вук Стефанович“, и за който отдавна има намерение да напише „подробна критична статия“⁶². Според Венелин не е убедително това, че Востоков се позовава на схващането на Караджич за думата *човекъ* и буквата *ы*. Той посочва, че Караджич не може да служи за пример, понеже е изхвърлил буквата *ы* от сръбската азбука, макар че звукът *ы* като че ли се е запазил в сръбския език, а *човекъ* е сръбска дума, а не българска. Не може да не се отбележи, че в тези два конкретни случая Востоков е прав, а Венелин се заблуждава. Струва ни се, че бележката на Венелин, че той „е забравил“ (курс. Г. В) да приложи към граматиката си статията за българския изговор и правопис⁶³, е неочаквана и неубедителна.

Венелин е съгласен, че вземането под внимание на бележките на Востоков ще бъде от полза за неговата „Грамматика“ („ще има благотворно последствие“). Като че ли се е канел да направи „значителни допълнения“ в нея, но с цел „да спести време и заради сполуката на труда“ решава да върне ръкописа без каквито и да са поправки и добавки. Изглежда, това решение на Венелин е било погрешно, макар и той да се е възползвал от предложението на Ширински-Шихматов да отстрани недоглежданията, посочени от Востоков, и да вземе предвид другите му бележки по време на отпечатването на книгата. Вместо да направи някои поправки според бележките на Востоков и да даде необходимите обяснения по другите му бележки, Венелин връща „Грамматиката“ в Министерството на народното просвещение в предишния вид, „просто като материал“. Това решение на Венелин едва ли е направило добро впечатление на Ширински-Шихматов и на министъра Уваров, още повече, че в писмото си Ширински-Шихматов моли да му върнат все пак „Грамматиката“ след поправките и направените допълнения („след извършване на този труд“) „за доклад на г. министъра във връзка с издаването ѝ безплатно“. Едва ли е бил безразличен и Востоков към това решение на Венелин, когато по-късно се убеждава, че Венелин не е поправил нищо в „Грамматиката“ и следователно е оставил бележките му, без да им обърне внимание. Възможно е това да е една от причините, накарали Востоков да промени първоначалното си положително мнение за „Грамматиката“ и да се присъедини по-късно към становището на другите членове на издателската

⁶² Вж. кратки критични бележки на Венелин за графиката и правописа на Вук Караджич у Венелин, Ю. Древние и нынешние болгаре . . . Т. 2, с. 270, 272.

комисия при Руската академия, дали отрицателно заключение за нея⁶³.

Като имаме предвид неприязненото отчасти отношение на Руската академия (преди всичко на ръководството ѝ) към Венелин и това, което се е случило след писмото на Венелин до Ширински-Шихматов от 5 декември 1835 г., трудно ни е сега да се освободим от мисълта, че като е избързал да върне „Граматиката“ си в Петербург без никаква преработка („просто като материал“), Венелин сам е помогнал да ѝ бъде подписана присъда, каквато най-малко той е искал. Като обяснение на тази постъпка на Венелин трябва да се каже, че знаейки положителния отзив на Востоков за „Граматиката“ и благосклонното отношение на министъра Уваров към нея, Венелин се надявал, че въпросът ще се разреши по най-благоприятен начин, и, разбира се, съвсем не очаквал „Граматиката“ му да бъде рецензирана за втори път, сега в издателската комисия при Руската академия. „Мнението“ на комисията следователно е третият и последен отзив, написан за „Граматиката“ на Венелин приживе. Именно този отзив затваря пътя за издаване на труда на Венелин.

Такова е положението във връзка с рецензирането на „Граматиката на сегашното българско наречие“ на Венелин от професора в Московския университет Давидов и от члена на Руската академия Востоков и отношението на Венелин към отзивите на тези учени. Въпреки че двамата рецензенти дават изцяло положителна оценка на труда, официалните им отзиви не изиграват в по-нататъшната съдба на руския славист онази роля, която той очаква от тях. Венелин не успява да заеме катедрата в Московския университет и да издаде „Граматиката“, резултат от научното пътуване в България и последица от няколко години напрегатната работа.

Первые отзывы о „Грамматике нынешнего болгарского наречия“ Ю. И. Венелина. — В: Исследования по историографии славяноведения и балканистики. М.; „Наука“, 1981, с. 176—191.

Пр ъ л о ж е н и е

Отзивът на А. Х. Востоков за ръкописната „Граматика на сегашното българско наречие“ на Ю. И. Венелин, публикуван по-нататък, е копие от отзива, написан от А. Х. Востоков по нареждане на министъра на народното просвещение С. С. Уваров и адресиран от него през 1835 г. до Министерството на народното просвещение. Ю. И. Венелин получава този препис от отзива на А. Х.

⁶³ Сухомлинов, М. И. Цит. съч., с. 306—307.

Востоков заедно с писмото на ръководещия отдел в министерството П. А. Ширински-Шихматов от 25 септември 1835 г. и върнатата му „Граматика“. Сега преписът от отзива се пази в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“ (ф 49, п. 1, а е. 5, л. 3—8). За пълнота при представянето на схващанията на А. Х. Востоков за „Граматиката“ на Ю. И. Венелин се посочват в бележки под линия към съответните места на публикувания отзив три откъса от черновата на отзива, които не се съдържат в окончателния текст. Тук не се дават някои-несъществени различия с редакционен и композиционен характер. Черновата от отзива сега се пази в Архива на АН на СССР в Ленинград (ф. 103, оп. 1, а. е. 17, л. 1—4).

„Замечания коллежского советника Востокова на Грамматику нынешнего болгарского наречия, составленную Юрием Венелиным.

Г. Венелин в самом начале Грамматики своей принимает в основание, что болгарский язык есть наречие русского, а потому и сравнивает оный беспрестанно с русским. Он разделяет существительные болгарского языка на три отделения:

- 1) Имена, тождественные с русскими.
- 2) Имена одним только болгарам свойственные.
- 3) Имена иноязычные, принятые с турецкого и греческого.

В первом отделении приводятся между прочим слова: *совѣсть челоувѣкъ*. Но так как предлог *со* не существует в болгарском (а вместо оногo есть *сѣсъ, съ*), то и сомневаюсь, чтоб *совѣсть* было болгарское слово. Вместо *челоувѣкъ* я нахожу у Вука Стефановича, в его *Додатак къ Санктпетербургскимъ сравнительнымъ рѣчицима*, болгарское: *човѣкъ!*

Не отвергая в болгарском языке большего сходства с русским, нежели с другими славянскими наречиями, нельзя однако, по моему мнению, считать болгарский язык наречием русского. Он слишком много имеет своего собственного¹.

Рассуждение о собственных именах болгарских, стр. 27 и далее, содержит в себе много любопытного; но едва ли можно согласиться с автором, что *Данило, Юрій* суть славянские имена, не произведенные от *Данилъ, Георгій*, а только случайно сходные с ними, и что *Егоръ* есть также славянское *Игорь!*

¹ Следващият абзац в черновата на отзива се предхожда от текста:

„Стр. 7. Замечательно, что сие повторение гласных происходит только в удобопроизносимых словах, в коих после твердой согласной следует мягкая.“ Это сказано неопределительно и несовсем верно. Повторение гласной в русском языке (двух о вместо славянского а и двух е вм. одного е) происходит как после твердой, так и после мягкой согласной, за коею следует согласная л или р; а сии последние нельзя назвать мягкими. Я называю плавными.

Стр. 13. В числе показанных под буквою в. имен болгарскими употребляемых которые автор полагает россиянам невразумительными, я нахожу многие имена

Со страницы 41 начинается *Видопись* или о словопроизводных формах болгарских существительных. Здесь находятся многие хорошие замечания об этимологии вообще. Только следующие утверждения автора кажутся мне ошибочными:

Автор, на с. 48, считает древних македонян и албанцев или скипетаров одним народом. Но македоняне были по языку греки, а скипетары имеют свой язык, совершенно отличный от греческого.

С. 58. *Кивотъ* приведено в пример имен, образовавшихся с окончанием на *отъ*, так как *животъ*; но *кивотъ* греческое слово, *κίβωτος* в коем *отъ* ничего не имеет общего со славенским окончанием [в] *животъ*.

С. 62. Говоря об окончаниях *акъ, екъ, окъ, укъ, икъ*, г. Венелин приводит между прочим в пример слов с такими окончаниями *отокъ, неукъ, истокъ, оброкъ*. Но в сих словах *ок, ук* не суть окончания, а принадлежат к корню: *токъ, рокъ, укъ*.

С. 66. Автор смешивает славенское окончание *ило* с волошским *уль, Радуль* и пр., в котором *ль* есть приставной член, и ошибочно полагает, что немецкое *Radulphus, Rudolf* происходят также от *Радуль*².

Букву *ы* г. Венелин ставит в болгарских словах там, где и в русских, напр.: *волы, грады, въздыхамъ*; но по правописанию Вука Стефановича ни в одном болгарском слове *ы* не встречается,

весьма вразумительные по аналогии, которые следовательно можно было бы причислить к разряду *б*. Напр.

Добитакъ — животное есть вероятно *событокъ*, т. е. имущество, ибо главное богатство, которое состоит из скота у народа пастушеского.

Дебѣль — толщила сродно с прил. *дебѣлый* = толстый.

Упашка — хвост есть слав. *опаль*.

Космъ — волос есть *косма*.

Куща — дом, а в слав. *куща* — беседка.

Продѣть — весна произведено от лета.

Кракъ — нога, лапа. Сродно с русск. *окорок*.

Грижа — печаль есть *грыжа*, то что грызет.

Желтица — червонец, происходит от желтый.

Коло — повозка, а в старинн. русском множ. *кола* = повозка.

Рало — соха, плуг, также и в славянском.

Ябучицы — шишки — суть яблочки.

[Зачертано: Голъмина — величина]."

Част от посочения тук текст от черновата на отзыва — от началото до думата *кракъ* — е задраскан с наклонена линия.

² Следващият абзац в черновата се предхожда от текста: „С. 78. Г. Венелин пишег *рукá, гудъ, гудка* и с. 79 *дрѣво*; а у Вука Стефановича нахожу я: *рака, гáска, дрво*. Г. Венелин ставит знак ^ над гласными, которые надобно произносить как *ы* (см. с. 101).“

а везде вместо одного *и*. Не знаю, у кого вернее выражено признание болгарское?

С. 122. Существительное *прѣса* показано корнем прилагательного *напрасенъ*; но смысл этого существительного не истолкован, что не мешало бы сделать, ибо *напрасенъ* принадлежит и русскому языку, хотя в другом значении, а мы не знаем корня, от которого оно происходит!

С. 141. Г. Венелин смешивает местоимение *си* с союзом *зи*, полагая, что иные по неумению или из небрежности пишут *той-зи* вместо *тойси*, и пр. Но из приложенной им при конце *чети* патриарха Евтимия видно, что болгаре употребляют *зи* в другом значении нежели *си*, напр. *Тѣзи стаа . . .*, родиха *тѣзи* чиста, и пр. *тогѣзи*. — — по *ѡнѣзи* пѹстинѣ --- за *тѣкви*зи жены --- *тол'кози* метанѣ. Здесь *зи* прилагается к местоимениям указательным и к наречиям как бы в значении церковнославянского *же*. Напротив того *си*, напр.: *със брата си . . . да си украси*. — — да *си* исплѣни - - - съ срѣце то *си*, всегда имеет значение возвратного местоимения *себѣ*, и иногда заменяет притяжательное *свой*, *своего*, и пр.

С 157 и далее, автор неправильно называет *паду*, *кладу* однократными и принимает многократное действие в настоящем времени: *падываю*, *кладываю*. *Паду*, по моему мнению, есть глагол совершенного вида, а *кладу* неокончательного или несовершенного. Многократное же действие выражается у нас только в прошедшем времени и в неопределенном наклонении: *кладывалъ*, *кладывать* и пр. Впрочем г. Венелин называет многократною формою то, что я называю учащательною; ибо приводит в пример оной, на с. 159, *побѣливаю*. Таким же образом означают учащение *попадываю*, *поламываю*, но не *падываю*, *ламываю* без предлога, как у него выставлено. Надобно заметить также, что у г. Венелина, на той же 159 странице, ошибочно показан глагол *бѣлю* определенным, а *бѣлѣю* неопределенным. *Бѣлю*, т. е. делаю белым, глагол действительный и *бѣлѣю*, т. е. становлюсь белым, глагол средний, показывают оба действие продолжительное, суть оба неопределенные.

С. 161. Ошибочно сказано, что *сплю* и *жну* не имеют формы многократной. У нас говорят: *сыпалъ*, *жсиналъ*.

С. 228. Действительно ли глагол *ѣхѣ*, *ѣлѣ* (т. е. церковнословенск. *яхѣ*, *ялѣ*) имеет у болгар в 1^м лице *ю*, а не *иму*, как у нас.

Г. Венелин составил себе для болгарских глаголов особую систему спряжений. Сперва он рассматривает категорный глаголов,

по коим разделяет глаголы на определенные, неопределенные и многократные. Потом, по окончании прошедшего времени делит болгарские глаголы на пять спряжений: *ахъ, ѣхъ, ихъ, охъ, ухъ*. Но в образцах спряжений он смешивает глаголы определенные с неопределенными, напр. *веду, ведохъ*, и *водю, водихъ*, чего не могу одобрить, ибо это совершенно различные глаголы³!

После спряжений непосредственно следует, на с. 266, 0 требованиях глаголов, т. е. о управлении падежами и о предлогах, с помощью коих сие делается, — статья, принадлежащая у других грамматиков к словосочинению, но у г. Венелина включенная в словопроизведение. Что касается до словосочинения, то он понимает под оным только порядок или распределение частей речи или целых речений, и в следствие того говорит в сей части Грамматики своей единственно о оборотах и идиотизмах болгарского языка. В конце рассуждает г. Венелин о напеве (или о слогаударении). Не могу не заметить здесь одно ошибочное положение его (с. 354): на чем основывается он, говоря, что мысль об изобретении будто бы Кириллом письмен в IX веке есть сущая сказка, и что даже *ч, ж, щ, ц* не изобретены им, а удержаны болгарами из древле-славянского или так называемого глаголического алфавита! Сей последний напротив того считается новее кирилловского. Несмотря однакож на сие и на другие места, в которых я не могу согласиться с г. Венелиным, нахожу я в Грамматике его весьма много дельного, и полагаю, что издание оной в свет принесет большую пользу языкознанию словенскому.

Верно: Правитель канцелярии.* (Подпись).

Ю. ВЕНЕЛИН И А. ПУШКИН

По волята на съдбата през 1823 г. по едно и също време в продължение приблизително на три месеца в Кишинев живеят интернираният от Петербург поет А. Пушкин и пристигналият от Унгария Ю. Венелин, „русин по рождение, карпаторус“, който „винаги се е стремил към Русия и пламенно е желал да се засели сред свободния народ, към който принадлежи и чиято история предимно има за предмет на занимания“¹. За Пушкин това са

³ Този абзац продължава в черновата със зачертаните думи: „Следователно тут соединены два спряжения: *охъ* и *ихъ*! Не могу одобрить такового смешения.“

¹ Савельев, Н. Еще несколько подробностей о жизни и сочинениях Юрия Ивановича Венелина. — Литературные прибавления к Русскому инвалиду на

последните месеци от живота му в Кишинев, а за Венелин — първите месеци, с които започват животът и дейността му в Русия. Не е известно дали те се запознават в този град (вж. за това по-нататък), но при престоя тук и двамата получават общ импулс за творческа дейност — поетична за единия и научна за другия. Такъв стимул за тях е запознаването им с живелите в Кишинев българи и породеният от общуването с тях интерес към съдбата на този многострадален народ. В някои съчинения на Пушкин звучат български мотиви². За Венелин пък българската тема става основна в научната му дейност като историк и филолог. Естествено през 1823 г. нито поетът, нито бъдещият учен са могли и да мислят, че не след много дълго време българистичните изследвания на Венелин ще ги доведат до лични срещи в Москва и Петербург, че след 10 години московският историк М. П. Погодин ще се обърне именно към Пушкин с гореща молба за подкрепа на Венелин и българистичните му трудове. На отношенията между Венелин и Пушкин е посветена и тази статия.

Този въпрос е разглеждан в литературата накратко и по-рано. Например има схващане, че Пушкин не е бил чужд на славистичните проучвания на Венелин и му е оказвал известна помощ. Ф. Я. Прийма например смята, че „Пушкин не само се е познавал с първия в Русия изследовател на българския език и фолклор Юрий Венелин, но и е помагал според силите и възможностите си за научните занимания на Венелин“³. Същото мнение подкрепя и Д. И. Белкин, който твърди, че „Пушкин непрекъснато е бил в течение на славистичните изследвания на Ю. Венелин и което не е по-малко важно, не е бил равнодушен нито към трудовете, нито към съдбата на изследователя“⁴. М. Цявловски посочва Венелин сред тези, които дават „доста интересни отзиви . . . за Пушкин като поет“, а самите отзиви, „израз на непосредствени впечатления от четене на Пушкиновите произве-

1839 год, № 21, 27. V.1839, с. 450; същото вж. у Молнар, И. Черты частной и ученой жизни Ю. И. Венелина. — В: Венелин Ю. И. Историко-критические изыскания. Т. II. Словене. М., 1849 (на титулната страница — 1841), с. IX.

² Томашевский, Б. Пушкин. Кн. 2. М. — Л., 1961, с. 275 — 276; Георгиев, Е. А. С. Пушкин и българите. — Литературна мисъл, 1967, № 2, с. 126 — 131; Трубецкой, Б. А. Пушкин в Молдавии. V изд. Кишинев, 1983, с. 163.

³ Прийма, Ф. Я. Из истории создания „Песен западных славян“ А. С. Пушкина. — В: Из истории русско-славянских литературных связей XIX в. М. — Л., 1963, с. 105.

⁴ Белкин, Д. И. Славянский номер „Литературной газеты“ А. С. Пушкина и его друзей. — Советское славяноведение, 1974, № 3, с. 70.

дения“, разглежда като „много ценен материал за характеризиране на възприемането на Пушкин от първите му читатели“⁵. Що се отнася до характера на личните отношения между Венелин и Пушкин, мненията на изследователите се различават — за М. Цявловски Венелин е от тези лица, „познавали Пушкин“, който се отнасял „към събитията в личния му живот“ „с не по-малък интерес, отколкото към поезията му“⁶. Други изследователи наричат Венелин и Пушкин просто познати⁷ или пък отбелязват само факта, че са се познавали и са се срещали например в дома на М. П. Погодин⁸. Д. И. Белкин оценява характера на познанството им по друг начин. „Много е възможно — пише той — Пушкин да е бил близък . . . и с автора на книгата за миналото и настоящето на българския народ Ю. Венелин. Познанството им, а може би и приятелство е могло да започне още в Кишинев“⁹. На какво се основава посоченото твърдение за отношенията между Пушкин и един от първите руски слависти — Венелин?

Да разгледаме доказателствата, посочвани за потвърждаване на факта, че Пушкин се е интересувал от научните трудове на Венелин и за съучастието му в съдбата на учения.

Според Ф. Я. Прийма „ясна представа за това дава писмото, адресирано до С. П. Шевирьов и датирано от 29 април 1830 г., на група руски литератори и учени, между които е и името на Пушкин . . . Това писмо, в което се дава подробен план на научното пътуване на Венелин в България, е имало за цел да съдейства за успехите на руската славистична наука“¹⁰. Тук се има предвид писмото до С. П. Шевирьов, който тогава се намира в Италия, написано от Погодин и допълнено с приписки от Венелин, Пушкин, С. Т. Аксаков и други гости, събрали се на 29 април 1830 г. у него по случай настаняването му в ново жилище. Венелин е оставил там две приписки — втората и четвъртата по реда на написването. Ф. Я. Прийма цитира това писмо, което като че ли дава „ясна представа“, че Пушкин помага на научните изследвания на Венелин, но в дадения случай това е лишено от всякакви доказателства. В приписката си (четринадесета в об-

⁵ Цявловски, М. Пушкин по документи архива М. П. Погодина. — В: Литературное наследство. Т. 16—18. М., 1934, с. 679.

⁶ Цявловски, М. Цит. съч., с. 680.

⁷ Формозов, А. А. Пушкин и древности юга России. — В: Пушкин. Исследования и материалы. Т. IX. Л., 1979, с. 196.

⁸ Попруженко, М. Г. Страницы из истории на Българското възраждане. — Просвета, 1938, № 8, с. 909, 910.

⁹ Белкин, Д. И. Цит. съч., с. 68—69.

¹⁰ Прийма, Ф. Я. Цит. съч., с. 105.

щия ред на приписките) Пушкин пише (цит. се по т. XIV на „Събраните съчинения“ на поета, който посочва и Ф. Я. Прийма): „Любезни Степан Петрович, приемоте и моя сърдечен поздрав; ние, жителите на прозаична Москва, се осмеляваме да Ви пишем в поетичния Рим, като се надяваме на приятелството Ви. Върнете се обогатен от спомени, ново познание, вдъхновение, върнете се и съживете нашата задрямала северна литература“¹¹. В литературата вече е отбелязано, че тази приписка на Пушкин не може да потвърди мисълта, изказана от Ф. Я. Прийма. Напълно основателно Т. Байцура посочва, че „тъй като в приписката си Пушкин не е промълвил нито дума за Венелин и дори не е споменал името му, тя не дава не само „ясна представа“, но изобщо никаква представа за съчувствие или помощ на поета за учения“¹². Двете приписки на Венелин, в едната от които (първата) той съобщава на Шевирьов за пътуването си в България, предхождат приписката на Пушкин. Въз основа на това, отбелязва Т. Байцура, може да се направи извод, че „Пушкин е могъл да бъде в течение на научните планове на Венелин и да е знаел за предстоящото му пътуване за България, Влашко и Македония, но нищо повече“¹³. Според нас едва ли от приписката Пушкин е разбрал за пътуването на Венелин (за това би му се наложило да я прочете, а от Пушкиновата я отделят приписките на десет други гости на Погодин). По-вероятно Пушкин е могъл да научи за предстоящото отпътуване на Венелин от общия разговор, проведен у Погодин в посочения ден. Трудно е да се допусне, че гостите на Погодин, спомняйки си за пътешествания Шевирьов и решили да му напишат писмо в Рим, не са засегнали в разговора и въпроса за пътуването на Венелин, още повече, че той напуска Москва след един ден.

От казаното се вижда, че колективното писмо до Шевирьов не съдържа никакви данни, които, макар и косвено, да потвърждават, че Пушкин „според силите и възможностите си“ помага на изследванията на Венелин. Затова не можем да не се съгласим със заключението на Т. Байцура, че разглежданото тук твърдение на Ф. Я. Прийма не е обосновано с нищо¹⁴.

Ще отбележим по-нататък, че въпреки мнението на Ф. Я. Прийма нито в писмото на Погодин, нито в приписката на Венелин и на другите гости е изложен „подробен план на научното

¹¹ Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений. Т. XIV. М. — Л., 1941, с. 85; в цитираната по-горе статия на Ф. Я. Прийма е посочена с. 84.

¹² Байцура, Т. Ю. И. Венелин. Братислава, 1968, с. 36.

¹³ Пак там.

¹⁴ Пак там, с. 35.

пътуване на Венелин в България“. Самият Венелин пише за пътуването само следното: „Вдругиден и аз отивам в класическа страна, класическа за Русия, Литва и Унгария — в България, родината на Боян, славянския Осизан, родината на свещения за нас език и т. н. Отивам за сметка на Руската академия. Целта е голяма, стига да позволят само местните условия“¹⁵. В тези редове и при добро желание не е възможно да се доловят описание не само на подробен, но и изобщо на какъвто и да е план на пътуването на Венелин. Наистина по-нататък Венелин изброява редица задачи, с които трябва да се заеме пътуващият изследовател, а именно да се опише „пространството на жилищата“, „разновидностите на наречието“, „обичаите, навичките, носите“, „домакинството“, да се съберат книги на местния славянски език, а също да се посети руският униатски манастир в Рим, във Ватиканската библиотека да се прегледат славянските ръкописи и да се проучи съдържанието им. Но тези задачи той поставя не на себе си по време на пътуването в България, а на Шевирьов, когото съветва да посети „славянските жители“, „наши съплеменници“, които живеят в земите на Италия и Австрия, отбелязвайки, че всичко това „ще бъде много необходимо“¹⁶ за шестия том на проучванията му за българите. Следователно тези задачи съвсем не могат да бъдат „подробен план за научното пътуване на Венелин в България“. Към това пътуване може би те имат отношение само до толкова, че като ги изброява на Шевирьов, Венелин не може да ги няма предвид и в програмата на пътуването си.

Д. И. Белкин посочва други аргументи, за да подкрепи схващането, че Пушкин е имал траен интерес към славистичните трудове на Венелин и е съчувствал на съдбата на учения. Той посочва два факта: публикуването на рецензията на синолога И. Бичурин за т. I на „Старите и сегашните българи“ на Венелин в „Литературная газета“, бр. 6 от 26 януари 1830 г., и писмото на Погодин до Пушкин от 12 април 1833 г.¹⁷ Разбира се, тези факти подкрепят мисълта, че Пушкин наистина е бил в течение на научните занимания на Венелин, но според нас те не показват траен интерес на поета към славистичните трудове и съдбата на самия учен. Вероятно единственото нещо, с което Пушкин проявява отношението си към Венелин, е публикуването на споменатата по-горе рецензия на И. Бичурин в „Литера-

¹⁵ Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений. Т. XIV, с. 84.

¹⁶ Там там.

¹⁷ Белкин, Д. И. Цит. съч., с. 70

турная газета“. Помествайки я във вестника, Пушкин показва с това, че най-старата история на българите също го интересува. Във всички други случаи, посочени от изследователите, активността на позицията на Пушкин към самия Венелин и трудовете му не се подкрепя нито от непосредствени документи, нито от косвени данни.

Да започнем от известното писмо на Погодин до Пушкин от 12 април 1833 г., на което Д. И. Белкин придава голямо значение за оценка на отношенията на поета с Венелин. В началото на писмото Погодин пише, че „г. Венелин (автор на книгата „Старите и сегашните българи“) е изпратен в България от Руската академия за исторически и филологически проучвания“¹⁸. Като отбелязва трудностите, с които Венелин се сблъсква по време на пътуването, Погодин пише по-нататък за работата по събраните материали, извършена от Венелин след завръщането му в Москва: вече е изпратил в Руската академия подготвената от него „книга с обяснения за българските грамоти от XIV до XVIII век... заедно със снимки, направени лично от него“, „след месец той ще представи в академията цялата българска граматика, която единствено липсваше в литературата за славянските наречия“, „след това трябва да обясни песните, събрани от него, и да ги подготви за издаване“¹⁹. Погодин съобщава също за неуспешните опити на Венелин да получи материална подкрепа от Руската академия²⁰, която го командирова в България и изисква от него по-бързо да обработи и представи събраните материали. За изпратените в академията български грамоти от XIV—XVIII в. — пише той — Венелин „би трябвало да бъде предложен сега за звание или за малко кръстче, това му е необходимо по различни причини“. Той съветва Пушкин да поиска препис от тези грамоти „в събранието“ (т. е. в академията), да ги прегледа, за да „почувства обема на работата“, извършена от Венелин по тях. И по-нататък Погодин пише: „Изискайте от академията да определи средства за издържане на г. Венелин, докато той работи за академията, от ноември 1831 г. той живее в дългове“²¹. А в края на писмото, подчертавайки, че всичко изложено е „истина и няма измислици“, че той потвърждава всичко това „със славянската

¹⁸ Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений. Т. XV. М. — Л., 1948, с. 59.

¹⁹ Пак там, с. 60.

²⁰ И самият Погодин съветва Венелин да моли за това (вж. Венедиктов, Г. К. Новые материалы к биографии Ю. И. Венелина. — Ученые записки Тартуского университета, вып. 649. Из истории славяноведения в России. II. Труды по русской и славянской филологии. Тарту, 1983, с. 36—37).

²¹ Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений. Т. XV, с. 59—60.

си дума и чест“. Погодин призовава Пушкин: „Погрижете се за бога, за обща полза. Хляб на г. Венелин за две години, най-висока награда“²².

Следователно писмото на Погодин наистина запознава Пушкин с научните занимания на Венелин, свързани непосредствено с научното му пътуване в България, и благодарение на това (но не само на това, както ще видим по-нататък) през пролетта на 1833 г. Пушкин е запознат над какво работи Венелин. Но следва ли от това писмо, както твърди Д. И. Белкин, че Пушкин „не е останал равнодушен нито към трудовете, нито към съдбата на изследователя“? Според нас самото писмо не дава никакви основания за такъв извод. Както виждаме, целта на разглежданото тук писмо на Погодин е да накара Пушкин да се погрижи Руската академия да възнагради труда на Венелин. Молбата на Погодин към поета е лесно обяснима, понеже три месеца преди това (на 7 януари 1833 г.) Пушкин е избран за член на Руската академия. Струва ни се, че в случая Погодин разчита на помощта на Пушкин преди всичко като член на академията, а не като прочут поет. А за да го запознае с въпроса, накратко му разказва в писмото за научните задачи на Венелин, изпълнени и изпълнявани по нареждане на академията, и за отношението ѝ към него, като обръща специално внимание на факта, че П. И. Соколов, постоянен секретар на академията, „не се стнася добре към г. Венелин по особени причини“²³.

Съдържанието на писмото и молбата на Погодин не са били съвсем неочаквани за Пушкин. На 4 февруари 1833 г., т. е. приблизително два месеца и половина преди да получи писмото, Пушкин присъства на заседание на Руската академия²⁴. На заседанието е прочетено писмото на Венелин от 20 януари същата година до председателя А. С. Шишков, едновременно с което Венелин е изпратил в академията подготвените от него за издаване влахо-български грамоти и копия от тях. В същото писмо, както е записано в протокола от заседанието, Венелин „повтаря

²² Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений, т. XV, с. 60.

²³ Пак там.

²⁴ Сухоминов, М. И. История Российской Академии. Вып. 7. СПб., 1885, с. 82—83. М. И. Сухоминов отбелязва, че за първи път Пушкин като действителен член посещава Руската академия на 28 януари 1833 г., а след това присъства на събранията (заседанията) ѝ на 4 и 25 февруари, 11 и 18 март и 10 юни същата година. Има подпис на Пушкин в протоколите от заседанията на академията от 28 януари, 25 февруари, 11 и 18 март. В протоколите от други заседания, посочени от Сухоминов, няма подпис на Пушкин, но името му е в списъка на присъстващите (Ю ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 38 л. 11, 13, 19, 25, 29, 55). Освен на посочените заседания Пушкин е присъст-

молбата си академията да му определи заплата за времето на заниманията му по предмета²⁵. На същото заседание по предложение на председателя акад. А. Х. Востоков „е поел задължението да сравни преписите от старите влахо-български грамоти, направени от Венелин, със снимките от оригиналите на грамотите, написани със старинни букви и правопис“²⁶. Що се отнася до молбата на Венелин да му бъде определено парично възнаграждение или помощ, вероятно въпросът не е обсъждан на това заседание, понеже в протокола не е отбелязано никакво решение по него²⁷. Пушкин, който присъства на заседанието, още тогава (разбира се, ако е присъствал на цялото заседание или на тази част, когато се е чело писмото на Венелин) следователно е научил за влахо-българските грамоти, изпратени от Венелин в академията, и за молбата му, както и това, че академията е оставила молбата без внимание и без благоприятни за Венелин последствия.

Да се върнем сега отново към писмото на Погодин до Пушкин от 12 април 1833 г. Вероятно то е написано, след като Венелин получава цитираното по-горе писмо на Соколов от 23 март и запознава Погодин с него. Отказът на академията по молбата на Венелин кара Погодин да вземе перото и да напише толкова емоционално писмо на Пушкин за научните трудове и заслугите на Венелин, за житейските му мъки и да се обърне към поета за съдействие в делата на учения славист.

Как отговаря Пушкин на писмото? Какви стъпки предприема в отговор на молбата на Погодин, чиято настойчивост е подчер-

вал също на заседанията на академията от 13 май 1833 г. (пак там, л. 43), където има и негов подпис, и от 8 декември 1834 г. (в протокол №44 от това заседание в списъка на присъстващите се среща фамилията му име, но няма подпис).

²⁵ Венелин се обръща към Руската академия с молба да му бъде определено парично възнаграждение навярно скоро след като се завърши от пътуването (може би още в писмото от 25 декември 1831 г. до П. И. Соколов). В писмото до Соколов от 2 април 1832 г. Венелин вече се обръща не за първи път с такава молба. Това следва от отговора на Соколов от 18 май 1832 г., от който се вижда, че в края на писмото от 2 април Венелин повтаря молбата си да му бъде определена „ежемесечна парична помощ за подреждане“ на събраните по време на пътуването материали (ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 150, л. 2).

²⁶ ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 38, л. 14.

²⁷ С писмо от 23 март 1833 г. Соколов съобщава на Венелин за задача, дадена от Академията на Востоков, а за молбата на Венелин да му бъде определено парично възнаграждение пише, че „по този въпрос нито г. Председателят, нито присъстващите тогава (т. е. на заседанието на 4 февруари 1833 г.—Г. В.) господи членове не решиха нищо, навярно защото Академията няма право да определя възнаграждение на никого извън шага си“ (ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 150, л. 6—6 об.).

тана още с първите, насочени към него, думи в писмото: „Да се прочете всичко?“ Отговорът на тези въпроси е прост — не е известно. Изследователите не разполагат с документи и други данни, които биха доказали, че Пушкин не е оставил без внимание молбата на Погодин. Например няма такива доказателства и в архивните материали на Руската академия — факт, който най-вероятно трябва да се обясни така: Пушкин не изпълнява молбата на Погодин и не се обръща (поне официално) в академията във връзка с делата на Венелин. Разбира се, не трябва да се изключи напълно възможността Пушкин да е говорил за това в академията и неофициално, но след като се е убедил, че академията ще се отнесе отрицателно и към неговата молба за оказване на материална подкрепа на Венелин, се е отказал от по нататъшни стъпки. Но това е само предположение, нищо повече. Изследователите не познават и отговора на Пушкин на писмото на Погодин от 12 април 1833 г., по което би могло да се разсъждава за отношението му към молбата на Погодин и за намеренията му или за предприети вече стъпки във връзка с нея. А дали изобщо е имало отговор, също не се знае. Съществува мнение, че може би Пушкин не се е отзовал на молбата на Погодин поради недоброжелателните оценки на Венелин за него. Така например съставителите на двутомника „Кореспонденцията на А. С. Пушкин“, издаден неотдавна, в коментара към разглежданото тук писмо посочват: „Няма никакви данни, че Пушкин се е отзовал на молбата да помогне на Венелин. Не е невъзможно да са достигнали до поета недоброжелателните и хапливи оценки на Венелин за него и за творчеството му“ (вж. за това по-нататък)²⁸.

Погодин се обръща с молба и до А. Х. Востоков да подкрепи Венелин. На 6 април 1833 г., шест дни преди писмото до Пушкин, Погодин му пише писмо (може би преди още да се е запознал с писмото на Соколов до Венелин от 23 март същата година), в което го моли да обърне внимание на влахо-българските грамоти, изпратени от Венелин в академията, и да вземе мерки това съчинение „да не отиде в подземието на академията“²⁹. Не е невъзможно Пушкин да е знаел за писмото и затова да се е въздържал от каквито и да е действия по молбата на Погодин. През есента на 1833 г. Погодин се обръща към Востоков повторно със същата молба, но изразена по-настоятелно. Като е знаел вече, че академията му възлага „да разгледа съ

²⁸ Переписка А. С. Пушкина. В 2-х томах. Т. 2. М., 1982, с. 399.

²⁹ Переписка А. Х. Востокова в повременном порядке. СПб., 1873, с. 306.

чиненето“ на Венелин за влахо-българските грамоти, в писмо от 28 септември 1833 г. Погодин го моли „в името на науката и славянския език, двойно вам роден“ да вземе съчинението „под свое покровителство и да съдейства за материалното и нематериалното възнаграждаване на този човек, който, жертвайки живота си, е работил за академията сред холера, чума и варзари и който сега две години се занимава с обработка на материалите, без да получи нито копейка за издръжката си“³⁰. Не е известно дали в отговор на молбата на Погодин Востоков предприема нещо, за да даде академията на Венелин възнаграждение за трудовете му. Що се отнася до задачата на академията, Востоков я изпълнява след половин година, към средата на 1835 г. На заседанието на академията от 31 август 1835 г., както става ясно от протокола, Востоков „е докладвал, че е изпълнил задачата и е на мнение, че е много полезно да се отпечата книгата („Влахо-българските грамоти“ — Г. В.) и че той поема да наблюдава издаването на грамотите, към които е приложил и някои свои бележки, след одобряването им от академията“³¹. Преди това, на 18 май 1835 г. Востоков внася предложение в академията „за закупуване от академическата печатница на липсващите букви и титли и надредни знаци, необходими за отпечатването на влахо-българските грамоти на Венелин“ и за готовността си „да наблюдава отпечатването на грамотите“³².

И така мнението, че Пушкин „е помагал според силите и възможностите си за научните занимания“, че „не е останал рав-

³⁰ Пак там. Във връзка с това ще отбележим съществена неточност, допуснатна от Н. П. Барсуков, когато описва съдържанието и цитира писмото на Погодин до Востоков от 28 септември 1833 г. Според Барсуков, след като научава, че „академията е дала на Востоков неговата (на Венелин—Г. В.) „Граматика на сегашния български език“ за разглеждане, Погодин се е обърнал към неговата молба „да я вземе под свое покровителство“ (Барсуков, Н. Жизнь и труды М. П. Погодина. Кн. 3. СПб., 1890, с. 167). Всъщност в писмото на Погодин е казано ясно, че молбата му се отнася до „онова“ съчинение на Венелин, което вече се намира в академията, т. е. „Влахо-българските грамоти“, а не „Граматиката на сегашното българско наречие“. В същото писмо Погодин съобщава за „Граматиката“, че тя „вече е готова“ и че Венелин „трябва да припише само около пет коли и незабавно ще я даде“ (Переписка А. Х. Востокова. . . , с. 310). За съжаление прееначената от Барсуков версия на писмото на Погодин се повтаря и в по-късните публикации на някои изследователи (вж. например: Арнаудов, М. В. Е. Априлов. Живот, дейност, съвременници (1789—1847). II изд. С., 1971, с. 107; Нелчев, И. Юрий Венелин и значението му за Българското възрождение. (По случай 180 години от рождението му).— Духовна култура, 1982, №7, с. 28)

³¹ ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 40, л. 111.

³² Пак там, оп. 3, т. II—1836, а. е. 36, л. 217.

подушен нито към трудовете, нито към съдбата“ на Венелин, засега не се основава на документални данни и доказателства, а аргументите, посочвани в подкрепа на подобно схващане, са напълно неоснователни. Вероятно това схващане е породено от желанието на авторите, които го изразяват, да изтъкнат като заслуга на Пушкин и интереса му към съдбата и трудовете на един от първите руски слависти. Славата на гениалния поет не се нуждае от приписване и на ония заслуги, които поне още не са доказани. Огромният принос на Пушкин в руската литература и култура няма да стане по-малък, ако се признае, че поетът не е проявил особа внимание и към Венелин, и към научните му занимания, за което пишат авторите на някои публикации.

Да видим сега как се отнася Венелин към Пушкин и творчеството му.

В началото на тази статия се каза, че Цявловски посочва Венелин сред многого съвременници на поета, оставили за него „много интересни отзиви“. Такива отзиви на Венелин има в няколко от писмата му до Погодин от 1830—1831 г. Л. А. Черейски отбелязва, че в писмата до Погодин от Петербург Венелин съобщава „за срещите си с Пушкин и се изказва скептично за него като писател“³³. От кратките бележки на Венелин в две от писмата му може да се заключи, че наистина той се е отнасял скептично към творчеството на Пушкин, макар че, както се вижда от друго негово писмо, е признавал някои негови значителни произведения. Например от писмото му от 12 февруари 1830 го от Петербург като че ли следва, че Венелин се отнася много иронично към литературнокритическите статии на Пушкин, публикувани в януарските броеве на „Литературная газета“. Кат^о съобщава на Погодин, че започналите болки в „зъбите на Гриш^а (по-малък брат на Погодин, живял в Петербург — Г. В.) преминаха“, по-нататък Венелин пише сякаш с учудване: „Знаете ли на Пушкин му порасна Литературен зъб 30 и 35 години след раждането. Хапе. Защо не съобщихте за това явление на дружеството на московските натуралисти“³⁴. Независимо от непринудеността и приятелския тон на писмото в посочените думи не може да не се почувства ироничното отношение на Венелин към статите в „Литературная газета“³⁵, а може би и изобщо към вестника, издаван от Пушкин.

Скептичното, да бe кажем отрицателно, отношение на Вене-

³³ Черейский, Л. А. Пушкин и его окружение. Л., 1975, с. 63.

³⁴ Цявловский, М. Цит. съч., с. 706.

³⁵ Пак там.

лин към творчеството на Пушкин е изразено още по-ясно в писмото му от Петербург от 14 февруари 1830 г., в което той съобщава на Погодин за срещата си с Пушкин у известния книжар И. В. Сленин: „При Сленин два пъти се сблъсках с Пушкин. Струва ми се, че от него никога нищо няма да излезе освен хумористичен Стихотворец“³⁶. Да види в Пушкин само поет хуморист е доказателство за това, че Венелин очевидно не е разбирал дълбочината и значението на творчеството на гениалния поет. Но от друго негово писмо, написано след около година, се вижда, че той има положително мнение за „Евгений Онегин“ и „Борис Годунов“. В отговор на съобщението на Погодин, че Пушкин е завършил деветата глава на „Евгений Онегин“ (покъсно — осма глава)³⁷, в писмо от 5 януари 1831 г. от Букурещ Венелин пише на Погодин: „Радвам се, че най-накрая се появи у Пушкин деветата глава; а в сегашната романистика девет глави не е шега работя. Още в Одеса разбрах от писмото ти, че той е станал двуглав (има се предвид женитбата на Пушкин за Н. Н. Гончарова — Г. В.); нека скоро му се появи и трета глава; нека Лада му даде и този дар; иначе го смятам за лош Поет. Шегата настрана: слава на него и за Годунов“³⁸.

От другите бележки на Венелин също не може да се заключи, че отношението му към Пушкин е особено сериозно. Но тези бележки показват безспорно, че и далеч от Москва, потеглил на път за България, той продължава да се интересува от новини за живота на поета. Например в писмо от 16 юни 1830 г. от Одеса той пита Погодин: „Как е Шевиъръв? Как е Пушкин? Чувствувам се като в пустиня — нищо не зная, нищо не чувам“³⁹. След няколко месеца в писмо от 2 ноември 1830 г. от Букурещ той се

³⁶ Пак там, с. 707. Н. П. Барсуков цитира този откъс от писмото със значителни отклонения: „При Сленин се сблъсках с Пушкин; струва ми се, че от него никога нищо няма да излезе освен исторически стихотворец“ (Барсуков, Н. Цит. съч., с. 122). За съжаление и този фрагмент от писмото на Венелин, преиначен от Барсуков, който представя отношението на автора на писмото към Пушкин и творчеството му в значително друга тоналност, се среща в изследвания, появили се след известната публикация на М. Цявловски, в която текстът на писмото е предаден правилно (вж. например С в е п ц и к и й, I. С. Нариса з исторії болгарської літератури Львів, 1957, с. 113). Неведнъж е отбелязвана небрежността, с която Барсуков се отнася при използване на писма и други документи. Например Цявловски посочва правилно, че „особеностите при препечатване на публикуваните от Барсуков документи не дават възможност да се използват за научни цели текстовете, които посочва“ (Цявловски, М. Цит. съч., с. 679).

³⁷ Цявловски, М. Цит. съч., с. 710.

³⁸ Пак там.

³⁹ Пак там, с. 708.

интересува отново: „Как е Степан Петрович (Шевиръов — Г. В.)? Как е Рожалин? Как са Пушкин, Хомяков, Языков? Ако са добре, кажи им, трябва да се срамуват, че напразно ядат руски хляб, само че им кажи от свое име, а не от мое, толкова малко ме познават“⁴⁰. С шеговит и като че ли дори с ироничен тон Венелин отговаря на малко учудилата го вест, съобщена от Погодин, че май се е извършил годеж на Пушкин с Н. Н. Гончарова. В писмо до Погодин от 28 май 1830 г. още от Одеса той пише: „Мислех, че певецът се е заклел завинаги пред своята Муза; но браво на него, виждаш ли какво прави! Нека бог му помага! Жалко, че не мога да поздравя лично прелестната му невеста (казвам прелестна, без да съм я виждал, понеже всяка годеница сама за себе си е прелестна). Впрочем не е работа на кроткия и лош прозаик да се вре при прославената поетеса“⁴¹. Венелин дава преценка за тази новина и по-късно, в цитираното вече по-горе писмо до Погодин от 5 януари 1831 г. от Букурещ.

т Засега не са известни никакви други отзиви на Венелин за Пворчеството на Пушкин или за събития в личния му живот⁴². в осочените тук откъси от писмата до Погодин, които потвърждават Пат отдавна известния факт за лично познанство на Венелин и нушкин, не съдържат никакви данни, които биха дали възможност да се характеризират отношенията между тях като приятелики. Напротив, създава се впечатление, че Венелин и Пушкин нзобщо са се познавали малко, при това, както ни се струва, Венелин е знаел за Пушкин и се е интересувал от него повече, отволкото Пушкин от Венелин. Както изглежда, не е случайно, че писмата на Пушкин не сз сп оменава името на Венелин, а, как-

⁴⁰Цявловский, М. Цит. съч., с. 708.

⁴¹Пак там, с. 707. Б. Ангелов отбелязва в статия, публикувана неотдавна, че в цитираното тук писмо Венелин „възторжено говори за Пушкин. „на когото гостувал“ (Ангелов, Б. Писма на Ю. Ив. Венелин до Погодин. — Векове, 1984 № 3, с. 88). Посочените тук думи на Венелин за Пушкин навярно могат да се оценят и като възторжен отзив. В писмото не се говори нищо, че Венелин е бил на гости при Пушкин.

⁴²Към посочените отзиви може да се добави и следното споменаване от Венелин на името на поета, което ни е известно. В отговор на въпроса на В. Априлов и Н. Палаузов (известни дейци на Българското национално-културно възраждане, живели в Одеса) кога ще излезе вторият том на неговите „Историко-критически изследвания за българите“, Венелин пише в писмо от 27 септември 1837 г.: „Тъй като подобни съчинения не са поемите на Пушкин, т. е. от тях няма такава полза, да се издадат означава да се хвърлят на вятъра 800 или 1000 рубли“ (Две писма на Юрий Ивановича Винелина до Василия Априлов. — СбНУ. Т. I, 1889, с. 180). В черновата автограф на писмото вместо „такава полза“ четем „никаква полза“ (ГБЛ ОР, ф. 203, п. 197, а. е. 5, л. 18 об.), което съответства повече на смисъла на посочения израз.

то се вижда от посочения по-горе откъс от писмото от 2 ноември 1830 г., самият Венелин се представя като „толкова малко познат“ за Пушкин и други общи (свои и на Погодин) познати. Струва ни се, че това се потвърждава и от разгледаното по-горе писмо на Погодин до Пушкин от 12 април 1833 г. Изглежда, че ако Пушкин се е познавал добре с Венелин, едва ли Погодин би му представял Венелин като „автор на книгата „Старите и сегашните българи“, когото Руската академия е командировала в България за исторически и филологически проучвания.

Остава да разгледаме въпроса, кога и къде са се запознали Венелин и Пушкин. Няма данни, които биха дали точен отговор на този въпрос. Както беше казано в началото на статията, има обаче мнение, че „познанството, а може би и приятелство“ между тях е могло да започне още в Кишинев, т. е. през 1823 г. Венелин пристига в Кишинев през последните дни на април, може би дори в началото на май. Това става ясно от статията на Н. Савелиев, който, като се опира на сведения, получени от самия Венелин или от И. И. Молнар (братовчед на Венелин, заедно с когото Венелин пристига в Кишинев от Унгария), пише: „ . . . В началото на пролетта на 1823 г. Венелин замина по суша през Карпатите отначало за Черновци, а след това през границата за Хотин, където пристигна в навечерието на празника на светлото Възкресение Христово. След няколко дни той тръгна от Хотин за Кишинев“⁴³. През 1823 г. Великден се е паднал на 22 април. Следователно Венелин е заминал от Хотин за Кишинев „няколко дни“ след 22 април⁴⁴. Сведенията на Савелиев, повторени от Молнар, засега са единственият източник, на който можем да се доверим напълно, тъй като Молнар е бил спътник на Венелин. Думите за отпътуването на Венелин от Хотин „няколко дни“ след Великден не са достатъчни за точно датиране на пристигането на Венелин в Кишинев, още повече, че нито Савелиев, нито Молнар посочват времето, изгубено за преминаване (или преход) от Хотин до най-важния град на Бесарабия. Изглежда, за това са отишли поне

⁴³Савелъев, Н. Цит. съч., с. 450. Вж. същото у Молнар, И. Цит. съч., с. IX—X; Априлов, В. Денница новоболгарското образование. Одеса, 1841, с. 124.

⁴⁴В литературата се срещат неточни твърдения за времето, когато Венелин пристига в Кишинев. Например В. Перетц пише, че през пролетта на 1823 г. Венелин заедно с Молнар тръгва „през Черновци за Русия и в навечерието на светлото Христово Възкресение пристига в Хотин и Кишинев . . .“ (Перетц, В. Ю. И. Венелин. — В: Венгеров, С. А. Критико-биографическият словарь русских писателей и ученых. Т. V. СПб., 1897, с. 233). Според Перетц излиза, че в навечерието на Великден Венелин е бил и в Хотин, и в Кишинев.

няколко дни⁴⁵. Но от тези думи следва съвсем ясно, че първата среща на Венелин с Пушкин не е могла да стане по-рано от края на април — началото на май 1823 г. Пушкин, който живее в Кишинев от септември 1820 г., напуска града и замества за Одеса през първите дни на август (не по-късно от 10 август)⁴⁶. Следователно Венелин и Пушкин живеят в Кишинев по едно и също време около три месеца — от края на април (началото на май) до началото на август, и първата им среща е могла да бъде именно през тези месеци. Трябва да се има предвид обаче, че в началото на юли 1823 г. със съгласието на И. Н. Инзов Пушкин замества на лечение на морски бани в Одеса, откъдето се връща в Кишинев в края на същия месец⁴⁷. Следователно времето, през което Венелин и Пушкин са могли да се срещнат и да се запознаят в Кишинев, намалява по такъв начин на около два месеца. Срокът е напълно достатъчен, за да могат дъма млади хора почти на една и съща възраст (Венелин е с три години по-млад от Пушкин) в неголям град на далечна руска провинция със сравнително ограничен кръг образовани хора не само да се запознаят, но, както твърди Д. И. Белкин, дори да се сприятелят. Първата им среща е могла да стане и по-късно — през март 1824 г., когато за кратко време Пушкин пристига в Кишинев от Одеса⁴⁸. Всъщност за запознаването на Венелин с Пушкин в Кишинев е

⁴⁵Няма документални данни как Венелин и Молнар са се добрали от Хотин до Кишинев. П. А. Безсонов пише за това въз основа най-вече на посочените по-горе думи на Савелиев: „Случайно подчинявайки се на зова на съдбата, през 1823 г. Венелин се е отправил през родните върхове на Карпатите за Черновци и след няколко дни странникът е бил посрещнат и сърдечно приет от генерал-губернатора И. Н. Инзов“ (вж. предговора му към книгата на Ю. Венелин. Древни и нынешни болгаре в политическом, народописном и религиозном их отношении к россиянам. II изд. М., 1956, с. VI). В някои статии от последните години се отбелязва (без каквото и да е посочване на източници), че Венелин е пристигнал пеша в Кишинев (Тихомирова, С. Под именем Венелина. — Дружба (Москва—София), 1982, № 8, с. 120) или че Венелин и Молнар са се добрали до този град „ту с похъти каруци, ту пеша“ (Хазини, М. У истоков Болгарского Возрождения. — Кодры (Кишинев), 1982, № 8, с. 142).

⁴⁶Трубецкой, Б. А. Цит. съч., с. 298.

⁴⁷Малко е възможно предположението, което се основава на записки в дневника и спомени на И. П. Липранди (Из дневника и воспоминаний И. П. Липранди. — Русский архив, 1866, № 10, кол. 1479), че с тази цел Пушкин е бил в Одеса и по-рано, от края на април до края на май 1823 г., понеже е трудно да се допусне, че Инзов е разрешил на Пушкин два пъти, в разстояние на месец — месец и половина, да замине от Кишинев за Одеса на морски бани. При това в средата на май Пушкин сигурно се е намирал в Кишинев, както се вижда от писмото му до Н. И. Гнедич от 13 май 1823 г. (Пушкин, А. С. Полное собрание сочинений. Т. XIII. М.—Л., 1937, с. 62—63).

⁴⁸Трубецкой, Б. А. Цит. съч., с. 300.

могло да помогне това, че и двамата са били под грижите на И. Н. Инзов, първото официално лице в този град, управител на Бесарабската област (до края на юли 1823 г.)⁴⁹. Инзов, отнесъл се благосклонно към поета и оказал своето „покровителство на младия странник“ — Венелин⁵⁰, е могъл дори пряко или косвено да помогне за запознаването им.

Но всичко това са само предположения. Няма никакви документални доказателства, че Венелин и Пушкин се срещат за първи път, запознават се и може би дори стават приятели в Кишинев през 1823 г. (или през март 1824 г.). Ето защо въпросът, дали те са се познавали още оттогава, или пък са се запознали по-късно, засега остава нерешен.

Липсата на данни, че Венелин и Пушкин са се запознали по време на едновременното си пребиваване в Кишинев, говори вероятно, че те са се запознали не в този град и още повече, че те не са могли тук да станат приятели. В това отношение много показателни са данните за познатите на Пушкин в Молдавия, които посочва Б. А. Трубецкой, автор на много известни изследвания за живота и творчеството на поета на молдавска земя. Според тези данни общият брой на познатите на Пушкин тук е 334 души⁵¹. В публикувания от Б. А. Трубецкой „Биографичен речник на познатите на А. С. Пушкин в Молдавия“, включващ 249 имена, липсва Венелин⁵². Тъй като познанството му с Пушкин в Кишинев не се потвърждава от каквито и да е документи или сведения на съвременници, можем да го отнесем само към предпологаемите познати на поета от Кишинев (писмо на Б. А. Трубецкой до автора на тази статия от 15 април 1984 г.). Изглежда, че ако тук между Пушкин и Венелин са се оформили повече или по-малко близки отношения, най-вероятно това би намерило отражение в спомените на съвременниците им (например на И. П. Липранди) и в други някакви документи.

Първата среща на Венелин с Пушкин, подкрепена от документални данни, става на 27 март 1829 г. на закуска у Погодин, на която, както отбелязва в дневника си Погодин, присъстват „представители на руската култура и пресвета“ — Пушкин, Мицкевич, Хомяков, Щепкин, Венелин, Аксаков, Верстовски, Венеитинов⁵³. Но ние не знаем дали тази тяхна среща е била първа

⁴⁹Трубецкой, Б. А. Цит. съч., с. 60.

⁵⁰Савельев, Н. Цит. съч., с. 450; Молнар, И. Цит. съч., с. X.

⁵¹Трубецкой, Б. А. Кишиневские знакомые Пушкина (Новые архивные материалы). — В: Пушкин на юге. Кишинев, 1958, с. 57.

⁵²Трубецкой, Б. А. Пушкин в Молдавии, с. 349—387.

⁵³Цявловский, М. Пушкин по документам Погодинского архива. I. Дневники

изобщо. Следващите срещи, за които има достоверни данни, стават в началото на 1830 г. в Петербург, където Венелин е пристигнал във връзка с предстоящото си пътуване за България. От писмото на Венелин до Погодин от Петербург с дата 26 януари 1830 г. следва, че той се е канел да посети поета. Като съобщава за поредната си визита при княз А. А. Шаховски, Венелин пише: „При него пак беше Пушкин; ще намина при него“⁵⁴. Но не е известно дали Венелин е изпълнил намерението си. В следващите му писма до Погодин не се казва, че е посетил Пушкин. От това почти сигурно може да се направи извод, че той не е посетил поета: ако посещението се е състояло, Венелин не би забравил да съобщи за него на Погодин. От цитираното по-горе писмо до Погодин от 14 февруари 1830 г. е известно, че в Петербург Венелин два пъти се е срещнал („облъсквал“) с Пушкин при местния книжар Сленин.

Двете следващи срещи на Венелин с Пушкин, за които не можем да се съмняваме, стават отново в Москва, наскоро след като Венелин се връща от Петербург и малко преди началото на пътуването му за България: на 22 март 1830 г., когато у Погодин се събират много поети и учени, между които са и К. Ф. Калайдович, П. М. Строев, професорът от Варшавския университет А. Кухарски и др.⁵⁵, и на 29 април 1830 г. при Погодин в новото му жилище, когато е написано известното писмо до Шевиръв, за което стана дума по-горе.

Няма достоверни данни за други срещи на Венелин с Пушкин⁵⁶. Може само да се предполага, че те са могли да се срещат и покъсно, след като Венелин се връща от пътуването си в балканските страни.

Преди почти 50 години М. Г. Попруженко, като засяга въпроса за познанството на Венелин и Пушкин, изразява надежда, че във връзка с приближавашата тогава стогодишнина от смъртта на Венелин (той умира на 26 март 1839 г.) може би „ще бъдат събрани материали за по-подробното изяснение на взаимните отношения между Погодина, Пушкина и Венелина“⁵⁷. Материалите в тази статия, публикувана няколко години преди 150-годишнината от смъртта на Венелин, дават основание да се установи, че Венелин

М. П. Погодина. — В: Пушкин и его современники. Вып. XIX—XX. Пг., 1914, с. 94.

⁵⁴Цявловский, М. Пушкин по документам архива М. П. Погодина, с. 706.

⁵⁵Барсуков, Н. П. Письма М. П. Погодина к С. П. Шевыреву. — Русский архив, 1882, № 6, с. 162.

⁵⁶Срв. Черейский, Л. А. Цит. съч., с. 63.

⁵⁷Попруженко, М. Г. Цит. съч., с. 910. Белек ка 2 под линия.

и Пушкин са били само познати (вероятно дори малко познати) и че въпреки предположението на някои изследователи те не са имали приятелски отношения.

Ю. Венелин и А. Пушкин. — Советское славяноведение, 1986, № 3, с. 83—92.

„ХРОНОЛОГИЧНА БЕЛЕЖКА“ НА Ю. И. ВЕНЕЛИН ЗА БЪЛГАРИСТИЧНИТЕ МУ ТРУДОВЕ

В тази статия се публикува писмото на Ю. И. Венелин до непосочено лице, написано в края на 1837 г. Венелин го представя на адресата като „кратка хронологична бележка за трудовете ми по нареждане на академията“. Тази „Бележка“ е своеобразен отчет на Венелин за работата, извършена от него по нареждане на Руската академия, след като се връща от научното пътуване в България, където през 1830 г. е командирован.

Както е известно, една от главните задачи на научното пътуване на Венелин в България е да изследва българския език с цел по-късно да му състави граматика и речник. Най-важен резултат от пътуването е подготвянето на две изследвания за издаване: „Влахо-български или дако-славянски грамоти“ и „Грамматика на сегашното българско наречие“. В публикуваната тук „Бележка“ става дума преди всичко за тези трудове и за работата по тях. Освен с тях Венелин се занимава и с подготвянето за издаване на споменатия в бележката втори том на своите изследвания „Старите и сегашните българи“, със събиране на български народни песни. Но в „Бележката“ е отделено внимание преди всичко на „Грамматиката“ му във връзка с отказа на Руската академия да я издаде.

„Бележката“ представя значителен интерес с това, че тук Венелин сам характеризира българистичните си трудове и условията, в които работи по тях. Следователно тя е важна като извор за научната биография на учения и за първоначалните стъпки на руската българистика. „Бележката“ вече е привличала вниманието на изследователите. Например тя е използвана и цитирана от Т. Байцура в известната монография за живота и научната дейност на Венелин¹, а също така и от автора на тези редове².

¹Байцура, Т. Юрій Іванович Венелін. Братіслава, 1968, с. 135.

²Венелинкова, Г. К. Первые отзывы о „Грамматике нынешнего болгарского наречия“ Ю. И. Венелина. — В: Исследования по историографии славяноведения и балканистики. М., 1981, с. 181, 184; Новые материалы к биографии Ю. И. Венелина. — В: Ученые записки Тартуского университета, вып. 649. Из истории славяноведения в России. II. Труды по русской и славянской филологии. Тарту, 1983, с. 39, 41, 45.

„Бележката“ няма дата, но още Е. И. Соколов отбелязва в края на XIX — началото на XX в., че тя е представена „през 1837 г. по нареждане на академията“³. Т. Байцура посочва също, че „като се съди по съдържанието, то (т. е. писмото=бележка—Г. В.) се отнася до 1837 г.“⁴. Това е вярно. Съдържанието на „Бележката“ дава възможност обаче тя да бъде датирана по-точно — не по-рано от началото на ноември 1837 г. Това произтича от факта, че в нея се споменава писмото на ръководещия отдел в Министерството на народното просвещение П. А. Ширински-Шихматов („негово сиятелство княз Платон Александрович Шихматов“) от 26 октомври 1837 г., което Венелин е могъл да получи в Москва едва през последните дни на октомври или през първите дни на ноември. На друго място в „Бележката“ Венелин споменава „Болгарска граматика“ на Неофит Рилски, която е получил „през месец септември на тази 1837 година“. Следователно „Бележката“ не е могла да бъде написана по-късно от последните дни на декември 1837 г.

По-сложен е въпросът, до кого точно Венелин адресира „Бележката“ си. Ясно е, че адресатът ѝ е някое доста високопоставено лице, което е имало причина или право да изисква такава бележка от него и което Венелин нарича „Ваше превъзходителство“. Изглежда също така, че това лице по служебно задължение е имало някакво отношение към трудовете на Венелин, изработени от него по нареждане на Руската академия.

Общото съдържание и почтителният тон на „Бележката“ към Руската академия (въпреки разбираемата обίδα на Венелин особено към нейния „Рассматривательный комитет“, издателска комисия, затворила пътя за отпечатване на „Граматиката“ му) потвърждават според нас, че „Бележката“ е адресирана до някого от Руската академия. За това говорят косвено и редица места в самата „Бележка“. Следователно, ако тя е адресирана до лице не от Руската академия, още в началния израз, за да се избегне смесването на двете академии (Руска академия и Академия на науките), би трябвало Венелин да напише не само „по нареждане на Академията“, а „по нареждане на Руската академия“. По-нататък. Като говори, че през 1835 г. е изпратил „Граматиката“ по А. А. Краевски в Петербург, Венелин не съобщава къде и на кого точно е била дадена. Той отбелязва в ня-

³Соколов, Е. И. Бумаги Ю. И. Венелина, хранящиеся в Библиотеке Императорского Общества истории и древностей российских. М., 1899, с. 13 (Отд. отп.); Библиотека Императорского Общества истории и древностей российских. Вып. 2. М., 1905, с. 577.

⁴Байцура, Т. Цит. съч., с. 121, бележка 320 под линия.

как си несигурно, че е молил Краевски „да я даде където трябва“. Известно е, че Венелин смята написването на „Граматиката“ за свое най-важно задължение пред академията и че през първите години след завръщането му от пътуването тя изисква настойчиво от него да представи труда си. Затова би било естествено да се очаква, че след завършване на работата по „Граматиката“ веднага ще я изпрати в академията. Ако той е постъпил така, вероятно не би имал причини да не каже за това направо в „Бележката“, адресирана до академията, за трудовете си, изработени по нейно нареждане. При това „Граматиката“ му е дадена чрез Краевски не в Руската академия, а в Министерството на народното просвещение и едва оттук на 31 декември 1855 г. министърът С. С. Уваров я адресира до председателя на Руската академия А. С. Шишков⁵. Вероятно в „Бележката“ Венелин не е искал да обръща внимание на този факт и с това като че ли да признае, че като не е изпратил „Граматиката“ направо в академията, не е изпълнил пред нея задължението си. Струва ни се, че този факт е също косвено потвърждение на предположението, че „Бележката“ е адресирана до някого в Руската академия. Друго косвено доказателство за това намираме в последния абзац на „Бележката“. Като разглежда несправедливите и доста обидни (според него) бележки и упреци на издателската комисия за „Граматиката“ му, породили у него „дълбоко огорчение“, Венелин заключава: „След това Вие ще забележите сам, също както и академията, представен ли ѝ е моят труд в сегашния вид от господата членове на комисията.“ Както се вижда, той предполага, че обясненията му за отзива на издателската комисия ще бъдат (или поне могат да бъдат) съобщени от адресата на „Бележката“ в академията, която, както и самият адресат, ще се убеди в необективността на оценката на комисията за „Граматиката“ му. Изглежда, че само лице, на което са били предоставени длъжностни права, е могло да уведоми академията за мнението на Венелин.

В Руската академия самият председател и постоянният ѝ секретар са могли да поискат от Венелин (или да му предложат) да състави бележка за трудовете, изработени от него по нейно нареждане. Вероятно „Бележката“ не е адресирана до председателя Шишков. Ако Венелин я е писал до Шишков, в съответствие с тогавашния списък за чинове би трябвало в „Бележката“ той да го нарече „Ваше високопревъзходителство“

⁵В е н е д и к т о в, Г. К. Первые отзывы о „Грамматике нынешнего болгарского наречия“ Ю. И. Венелина, с. 186; ЛО ААН, ф. 8, оп. 3 (1836), а. е. 105, л. 1.

(точно така Венелин го нарича в писмото си до него от февруари 1834 г.⁶), а не „Ваше превъзходителство“. Следователно остава постоянният секретар на академията. Между запазените ръкописи на Венелин се намират и черновите от писмата му до секретаря на академията П. И. Соколов, в които той е наречен „Ваше превъзходителство“⁷, т. е. така, както е наречен и непочтеният адресат на „Бележката“. В литературата има схващане, че тази „Бележка“ е адресирана до Соколов. Например Т. Байцура я посочва сред писмата на Венелин, адресирани до Соколов⁸. Навярно тя се позовава на описа на архива на Венелин в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“ в Москва, в който разглежданото тук писмо се дава като „писмо—хронологична бележка до П. И. Соколов за трудовете, изработени по нареждане на Академията на науките“ (ф. 49, п. V, а. е. 149; *Академия на науките* вместо *Руска академия*—очевидно тук е грешка). Срв. също така и отбелязаната пак тук записка: „1837 година. На г-н Соколов“, направена на първата страница на писмото бележка с молив с почерка на някого от тези, систематизирали ръкописите на Венелин. Но това е явно недоразумение. През 1837 г. Венелин не е могъл да пише на Соколов, понеже Соколов вече не е бил жив (той е починал на 9 януари 1835 г.⁹). Това се вижда и от текста на „Бележката“, в която Венелин споменава два пъти „покойния секретар“ на академията, имайки предвид Соколов. В една от нашите статии адресатът на посоченото писмо бележка е наречен непознат¹⁰, в друга статия беше изказано предположение, че това е Д. И. Языков¹¹, който заема длъжността постоянен секретар на академията след смъртта на Соколов (за това, че през втората половина на 30-те години Языков е постоянен секретар на академията, вж. у М. И. Сухомлинов¹²). Изложените по-горе аргументи помагат да бъде обосновано посоченото предположение. Като допълнение към казаното трябва да се добави, че като академик и постоянен секретар на академията

⁶ ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 2, л. 1.

⁷ Вж. например ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 148, л. 15.

⁸ Байцура, Т. Цит. съч., с. 121, бележка 320 под линия.

⁹ Сухомлинов, М. И. История Российской академии. Вып. 7. М., 1885, с. 393.

¹⁰ Венедиктов, Г. К. Первые отзывы о „Грамматике нынешнего болгарского наречия“ Ю. И. Венелина, с. 181.

¹¹ Венедиктов, Г. К. Новые материалы к биографии Ю. И. Венелина, с. 39.

¹² Сухомлинов, М. И. Цит. съч., с. 229, 589, 593, 635.

Язиков е наричан „Ваше превъзходителство“¹³, т. е. така, както е наречен и непосоченият в „Бележката“ адресат.

Нерешен остава важният въпрос, каква точно е причината Язиков да поиска от Венелин „кратката хронологична бележка“, публикувана тук. Между запазените ръкописи на Венелин няма писмо, което би могло да хвърли някаква светлина по дадения въпрос. Но възможно е такова писмо и да не е съществувало, а бележката да е поискана от Язиков при среща с Венелин. Според нас в подкрепа на такова тълкуване е мястото в „Бележката“, в което Венелин напомня на адресата ѝ, че му е показал „Българска граматика“ на Неофит Рилски, прочел му е откъс от увода към граматиката и че адресатът сам е разбрал необосноваността на съмненията на членовете на издателската комисия за верността на описването на „склонението на българските имена“. Както изглежда, през ноември—декември 1837 г. (все пак след като Венелин получава посоченото по-горе писмо на Шишински-Шихматов от 26 октомври 1837 г.) Язиков пристига в Москва и Венелин, срещнал се с него, излива душата си, пълна с обида и огорчение, породени от отрицателното отношение на издателската комисия и академията като цяло към „Граматиката“ му. Може би резултатът от тази среща е това, че Язиков поисква от Венелин да изготви писмена бележка за изработените от него трудове по нареждане на академията.

По-нататък следва пълният текст на „Кратката хронологична бележка“ на Венелин, черновата автограф на която се пази в архива му в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“ в Москва¹⁴. Правописът и пунктуацията на писмото са в съответствие с нормите на съвременната руска граматика. Към някои места в „Бележката“ са дадени необходимите кратки пояснения.

In H. S. D. O. M.¹⁵

По требованию Вашего превосходительства имею честь представить Вам краткую хронологическую записку о моих трудах по поручению Академии.

По окончании курса моего учения в Московском университете-

¹³ Вж. например писмото на М. П. Погодин до Язиков от 17 септември 1837 г. у Францев, В. А. Очерки по истории чешского возрождения. Варшава, 1902, с. XXXV.

¹⁴ ГБЛ ОР, ф. 49, п. V, а. е. 148, л. 22—26.

¹⁵ In H. S. D. O. M. — In Honorem Sancti Dei Optimi Maximi. Обикновено така започват някои писма на Венелин.

те, в 1829 г. издал я I Том моих Историко-критических исследований под названием: *Древние и нынешние болгары*. В этом сочинении я вступился за народ, который Роттен и ему подобные ученые причисляют к татарским, а Эверс к племенам латинского корня. Еще в 1827 году в Московском вестнике кто-то писал, что славянский язык за Дунаем уже вывелся! Точно таким образом и польские и чешские ученые имели слабое понятие о жителях Европейской Турции, кроме Сербии и Кроации. Сам Шлецер давно уже вопиял (см. Nordisch. Geschichte, с. 334)¹⁶ о необходимости *Болгарской* грамматики для ученой Европы, говоря: *„Грамматика этого наречия должна заключать в себе много ажного для решения исторических вопросов.“*

Что касается до моей книги, то она представляет только план к обширнейшим исследованиям. По сей-то причине иные и моих мнений надлежало поверить на самом месте.

Между тем честь делает Академии то, [что] она решилась пополнить филологический недостаток, на который Шлецер справедливо жаловался. Так как я более кого-либо из молодых ученых интересовался в этом деле, то мне и сделана честь поручения. На представление тогдашнего министра народного просвещения его светлости князя Ливена последовало 14 декабря 1829 года высочайшее утверждение моей поездки за Дунай.

В январе 1830 года я был вызван Академиею в С. Петербург для получения Инструкции и путевых издержек. Главнейших из поручений было: изучить язык на месте и составить его Грамматику.

В конце 1831 года я возвратился в Москву, где и сел за обработку материалов, о чем имел честь известить покойного секретаря Академии. Грамоты следовало самому переписывать кроме сего темные места и непонятные для русских слова следовало пояснить как исторически, так и филологически; вот почему должен был выйти толстый фолиант. По окончании уже этого труда я решился приняться за Грамматику.

Таким образом, находясь на ученой службе у Академии и не имея ничего, чем существовать, я решился просить покойного секретаря исходатайствовать мне у Академии хотя бы по 400 рублей ежегодно на подержание впредь до окончания труда. Я просил три раза, но как должно полагать, не было ходатайствовано. Между тем, чтобы существовать, я нашелся в необходимости искать и давать уроки.

¹⁶ Има се предвид трудът на Sch lö z e r, A. Allgemeine nordische Geschichte Halle, 1771.

В 1833 году я кончил Кодекс грамот и велел переплести в сафьян собрание сделанных мною снимков. Многие из них сделаны мною со всей грамоты, так напр. с грамот императора Сигизмунда. В снимках я представил *живую* историю славянской палеографии у подунайцев, потому что в этом собрании есть снимки разных столетий. Между тем в Кодексе видно постепенное изменение церковного в нынешний болгарский язык. Стоит только окинуть глазами то и другое, чтоб убедиться, сколько совестного труда оно мне стоило.

Не имевший на что съездить в Петербург, чтоб иметь честь лично представить свой труд Академии, я решился переслать его по почте¹⁷.

Между тем в 1834 году Грамматика моя приближалась к окончанию. В это время некоторые из г. г. членов Московского университета присоветовали мне предложить свои услуги Университету по части славянских наречий. Я принял предложение и в доказательство моего трудолюбия представил мою Грамматику, которую поручено рассмотреть факультету. Факультет отозвался с *полным одобрением*, замечая, однако, что в некоторых местах нужно исправить русский слог. Того же мнения и я сам был прежде, нежели представил Грамматику. Впрочем факультет понял, что недостатки слога не могут вредить внутреннему достоинству Грамматики. Вследствие отзыва факультета Совет предписал мне составить программу, по которой я намерен читать лекции. Программу я написал для кафедры, для которой я готовился, но не представлял ее потому, что профессор и ректор М. Т. Каченовский на место своей кафедры российской истории принял кафедру славянских наречий¹⁸.

В 1834 же году приготовил я к печати II том моих исторических исследований, как особый труд в следствие моей поездки. В нем как и в последующих я намерен был окончательно оправдать мнения I-го тома. Но как бумагу даром не дают и как даром не печатает и типография, то на 4 листе я принужден был остановить печатание в ожидании более щастливых времен.

В 1835 году я отправил свою Грамматику в Петербург с од-

¹⁷ „Кодекс грамот“, изданный от Венелич по почтату в академията, са „Влахо-българските или дако-славянските грамоти“, които са издадени в Петербург през 1840 г., вече след смъртта на автора им.

¹⁸ За опита на Венелич да земе катедра в Московския университет, отзива на проф. И. И. Давидов (не на факултета!) и съдбата на подготовения от Венелич конспект („программа“) за курса лекции вж. В е н е д и к т о в, Г. К. Новые материалы к биографии Ю. И. Венелина, с. 30—49.

ним молодым ученым (г. Краевским) с просьбою представить ее куда следует. Я воспользовался этим случаем потому, что он мне сберегал 10 или 15 рублей за пересылку. В сем же году я имел честь получить письмо от его сиятельства князя Платона Александровича Шихматова от 20 сентября, в коем его сиятельство извещает меня, что Грамматика рассмотрена и одобрена к печатанию известным нашим филологом А. Х. Востоковым, который впрочем сделал на нее некоторые замечания. Копия этих замечаний препровождена ко мне вместе с Грамматикою¹⁹. Между прочим его сиятельство весьма справедливо замечает: „Вместе с тем вы не оставите уведомить меня, где и каким образом намерены производить печатание (над реда дописано: на казенный счет — Г. В.) и во что оно может обойтись; ибо таковое должно быть производимо, как я полагаю, под непосредственным надзором вашим, при чем вы можете исправить встречающиеся кое-где в рукописи вашей описки и недосмотры“²⁰.

Лестный отзыв А. Х. Востокова и объяснительное письмо е. с. князя Шихматова сбодрили меня. Мнение князя Платона Александровича, что *при издании удобнее исправить все описки и недосмотры моей рукописи*, совершенно справедливо тем более, что неудобно было перемарывать листы книги переплетенной и писанной мелким почерком, чтобы после в этом виде представить в Академию, при том же при издании обыкновенно бывает гораздо более времени для усовершения труда.

Князю я имел честь отвечать, что желаю печатать в Москве, что исправлю недосмотры при печатании, что возвращаю Грамматику для того, чтобы Академия могла поверить смету издержкам с самим материалом²¹.

Наконец, в нынешнем 1837 году получил я другое письмо его сиятельства, от 26 октября²², из которого я узнаю, что Грамматика моя, пересмотренная академиком, поручена была новому перерассмотрению, для чего составлен был *Рассматривательный комитет*, как я слышал сторукою, из г. г. *Феодорова и Лоба-*

¹⁹ Посоченото „копие от бележките“ на Востоков за „Грамматиката“ на Венелин се пази в архива на Венелин — ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 5а, л. 3—8 (вж. тук с. 163 и сл.

²⁰ Цитираното тук писмо на П. А. Ширински-Шихматов се пази в архива на Венелин — ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 5 а, л. 7 об. Думите „на казенный счет“, написани над реда, са взети от Венелин от предходния абзац на даденото писмо.

²¹ Посоченото тук писмо (чернова) от 5 декември 1835 г. се пази в Архива на Венелин — ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 5 б, л. 10—11.

²² Тона писмо също се пази в архива на Венелин — ГБЛ ОР, ф. 49, п. I, а. е. 5 б, л. 12.

нова²³. При писъме я имел честь получить обратно Грамматику и вместе копию с донесения Академии *Рассматривательного комитета*²⁴.

По внимателном прочтении замечаний сего Комитета на мой труд оказалось, что Комитет, судя по его выпискам, почти исключительно занимался только отделкою русского слога моея грамматики, и мнение свое заключил следующим: *„Мало обращено вниманія на чистоту и правильность русского языка в со-*

²³ Изглежда, като се позовава на това място в „Бележката“, Т. Байцура посочва, че „през 1836 г. академията е основана т. нар. „Рассматривательный комитет“ в състав Б. М. Фьодоров и М. Е. Лобанов, като му възложила да изрази отношението си към граматиката на българския език на Венелин“ (Б а й ц у р а, Т. Цит. съч., с. 134). Всъщност съставът на комитета, задължение на който е било да разглежда постъпилите в академията трудове и да дава заключение за целесъобразността или нецелесъобразността да бъдат издадени за сметка на академията, е утвърден на заседание на академията на 7 септември 1835 г., т. е. преди още да постъпи тук „Граматиката“ на Венелин, и следователно създаването му всъщност не е свързано с необходимостта да бъде разгледан точно този труд. Освен Фьодоров и Лобанов, посочени от Венелин, а след него и от Т. Байцура, в състава на комитета са влизали също А. Х. Востоков, А. И. Михайловски-Данилевски и В. И. Панаев (вж. протокола от заседанието на Руската академия от 7 септември 1835 г.—ЛО ААН, ф. 8 оп. 1, а. е. 40, л. 120). Задачата да разгледа „Граматиката“ на Венелин е дадена на комитета на заседанието на академията на 11 януари 1836 г. (ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 41, л. 9 об.). На 17 август 1836 г. на заседание на комитета е започнал четенето* на труда, което е продължило на заседанията на 20, 24 и 27 август (ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 41, л. 138 об. — 139 об.), а е завършило на заседанието на 30 ноември 1836 г. (ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 42, л. 26). Окончателният текст на решението на комитета е приготвен по-късно, изглежда, от Фьодоров (ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 41, л. 163 об.—164) и е утвърден на събрание на академията на 16 януари 1837 г. (ЛО ААН, ф. 8, оп. 1, а. е. 42, л. 24—25). Едва на 13 октомври, след официално запитване от Министерството на народното просвещение от 5 декември 1837 г. (ЛО ААН, ф. 8, оп. 3 (1836), а. е. 105, л. 13) постоянният секретар на академията адресира писмо до министерството, в което съобщава за решението, прието от академията (вж. черновата на писмото — ЛО ААН, ф. 8, оп. 3 (1836), а. е. 105, л. 14). Заедно с писмото е изпратено там и копие от решението („Мнение“) на комитета.

²⁴ В архива на Венелин се пази „копие от съобщението“ („Мнение Рассматривательного комитета о Болгарской грамматике г-на Венелина“), заверено от постоянния секретар на академията Язиков (ГБЛ ОР, ф. 49, п. 1, а. е. 3, л. 1—9). Освен това в архива има и копие на копието „Мнение“ (ГБЛ ОР, ф. 49 п. 1, а. е. 4, л. 1—6), което вероятно е направено вече в Москва по поръчка на самия Венелин. Оригиналът на „Мнението“ („Отчет“ на комитета) се пази в преписката „О рассмотрении Влахо-болгарской грамматики Венелина“ (ЛО ААН, ф. 8 оп. 3 (1836), а. е. 105, л. 3—11). През 1888 г. М. И. Сухомлинов публикува текста на „Мнението“ като един от няколко образца на академическа критика (Сухомлинов, М. И. История Российской академии. Вып. 8 СПб., 1888, с. 293—307). Наистина Сухомлинов не посочва членовете на комитета Лобанов, Панаев, Востоков и Фьодоров, които са го подписали.

чинении писанном по-русски о Болгарской грамматике.“ Действительно *описки* и *недосмотры* могли вкратиться от того, что я особенное внимание обращал на формы болгарского наречия. Притом же очистку слога я полагал последним делом. Но важнейшая причина в недосмотрах в моем слоге была та, что я спешил в переписывании собственноручно моего труда, бывши озабочен и о своем содержании.

Все отмеченные г. г. рассматривателями неплавности в слоге решительно не могут служить доказательством тому, что изложенные мною формы и свойства болгарского языка *не стоят внимания*, т. е. что Грамматика моя не заслуживает издания в свет тем более, что я уже докладывал князю Шихматову, что недосмотры исправлю.

Кроме указаний на неплавность рассматриватели возражают мне. Свойство этих возражений выражается следующим примером. Чтоб показать яснее уклонение болгарских существительных от русских между прочим я говорю: там, где мы употребляем два *о*, болгаре ставят одно *а*, т. е. вместо *воронъ, городъ, морозъ, холодъ, сторожь, корова* и проч. болгаре говорят: *вранъ, градъ, мразъ, ладъ, страхъ, крива* и проч. Кажется, г. г. рассматриватели в этом моем сравнении могли, напротив, открыть и похвалить заслугу потому, что сообразно с сравнением этих имен русский читатель мог легко открыть себе и те болгарские имена, о которых я здесь не упоминаю, напр. *брина, клада, млатъ* и множество других. Но это г. г. рассматриватели возражают: „Но сочинитель напрасно отлучает от русского языка *ладъ, градъ, ладъ* (потому-де), что эти слова преимущественно употребляются в возвышенном.“ Да разве я писал о теории *возвышенного* русского слога??? При том же если я говорю, что где русский говорит *городъ*, там болгарин говорит *градъ*, то я говорю великую правду; но разве этою правдою слово *градъ* отлучается от *возвышенного слога русского языка*, как говорят рассматриватели??? Я спрашиваю, могут ли подобные возражения касаться моей Грамматики? Я говорю одно, а рассматриватели другое!

В отделе болгарских слов *тождественных* с русскими для примера я привел слов около 50, напр. *ядъ, духъ, ухъ* и проч. На это возражают: „Здесь не видно ни азбучного ни систематического порядка.“ Всякий знает, что азбучный порядок бывает только в словарях только для удобства в приискании слова; но что значит *систематический*, которого требуют от моей Грамматики, не понимаю!

Я не мог прочесть подобные возражения без глубокого огорчения.

Относително верности форм българского наречия рассматриватели отделяются на отрез одним *сомнением* на счет моего знания языка. Повод к этому сомнению подало то, что я, касательно падежных окончаний, преимущественно имен женского и среднего рода, говорю, что выговор этих окончаний так близок друг к другу, что можно их принять за одну гласную, преимущественно за *ы*. На это возражают:

„Подобные правила заставляют *сомневаться* в сведениях сочинителя, который, как говорит он (146), *прислушивался к разговору болгар из разных областей*, но, как видно, неглубоко вникнул в язык. Нельзя составлять Граматику, какого бы то ни было народа, без основательных и точных сведений в языке его; *прислушивания* в этом случае недостаточно, и легко введет в заблуждение, от него-то и происходят *недослышки* и *переслышки*.“ (Не понимаю, как именно от прислушивания произойти могут *недослышки* и *переслышки*!). „Знающий язык легко отличит окончания падежей; один не имеющий сведения смешивает окончания падежей.“ С копии верно.

Я имел честь показывать Вам (в полученной мною в сентябре месяце сего 1837 года Болгарской грамматике иеромонаха Неофита, природного болгарина) склонения болгарских имен. Вы видели, что этот болгарин по мнению г. г. рассматривателей так же глух и такой же невежда как и я потому, что Вы видели во всех окончаниях его склонений, одну и ту же гласную, и еще потому, что и он тоже говорит касательно *недослышки*, что и я. Я Вам прочел собственные его слова (на стр. 20 его Введения): „Защо-то на сегашно-то време почти не чуеме глас-ать на *я* и на *ѣ* въ простыагъ языкъ.“ Т. е. потому, что в нынешнее время в выговоре простого народа едва различаем *я* от *ѣ* и проч.²⁵.

Я не мог прочесть без слез вышеприведенное место из заме-

²⁵ Тук се цитира книгата на Неофит Рилски. Болгарска граматика сега първо сочинена. Крагуевац, 1835. Венелин е считал, че данните на Неофит Рилски като потвърждение на личните му наблюдения имат важно значение. За това говори и фактът, че в познатата брошура „За зараждането на новата българска литература“ (М., 1838), като говори за правописа и за „Грамматиката“ на Неофит, Венелин отбелязва: „В същото време и иеромонах Неофит е чувствал нужда да определи и установи напълно правописа, като описва в Увода си различията в произношението. При определяне на правописните правила посочих сред първоначалните трудности, че в речта на простия български народ гласните в окончанията на падежите толкова са се доближили в изговора, че често е доста трудно да ги различиш. И о Неофит, като българин по рождение, в такъв смисъл се оплаква от същото, когато говори на стр. 20: „Защо-то на сегашно-то време почти не чуеме глас-ать на *я* и на *ѣ* въ простыагъ языкъ“, т. е. тъй като сега почти не различаващ звука *я* и *ѣ*“ (с. 33).

чаний г. г. рассматривателей. Между тем, как я говорю дело, они посягают на честность мою и на совесть труда моего. Ужели они думали, что я решусь представить Академии, как ученому сословию, вещь подложную? Ужели они полагали, что я не дорожу честию моего имени? Ужели они думали, что я глуп до того, что не могу понять этого? Ужели они думали, что я не любил свой предмет и что не по любви к нему принял поручение Академии в то время, когда предстояли мне другие пути службы и честолюбия?

В сравнение с упреком г. г. рассматривателей приведу свидетельство одного болгарина о моем хладнокровии к труду, а именно слова *Анастаса Стояновича*. Я вам показывал его болгарский перевод Истории Кайданова, изданной в Будиме в 1836 году²⁶. В конце приложил объявление о подписке на его Историю Болгарии. В этом объявлении обо мне, между прочим, говорит следующее:

„Негов-атъ енвусиасмъ камъ тая работа толкосъ е голъмъ, що-то, за голъма наша срамота, ни единъ отъ насъ ни сме достойны ако не да последовамы негово-то предприятие, а то по крайней мъръ да попытамы за ньго дъ е, какво е и що е причина-та та не извади и други-тъ 4 части, и ако бы да ни е ималъ леснина, да му ся помогни, или да му ся искупи труд-атъ па да ся печата.“

То есть: „Его энтузиазм к своему предмету так велик, что к великому нашему стыду никто из нас не сумел не только последовать его примеру, но даже по крайней мере справиться о нем, где он, что с ним, и по какой причине не выходят в свет труды его; и если он без состояния, то чтобы помочь ему, и купить труд его, чтобы напечатать“²⁷.

²⁶ Има се предвид книгата „Кратко начертание на всеобщата история“ (Будим, 1836), преведена от А. Стоянович (Кипиловски).

²⁷ Мнението на А. Кипиловски за Венелин, цитирано в писмото, е публикувано от Кипиловски в неговото „Объявление на Болгарската история“ с дата 10 февруари 1836 г. Тук (изглежда, в бележка под линия към текста на обявата) се казва за Венелин следното: „Тойзи новейший историкописатель Болгарского народа в 1830 лето дойде в Букореш с намерение да пригледа във Влашко и Молдова архиви и хрисовули, па после да премини и в Болгария да улюбопитствува сякакви предмети, които да могат да го спомогнат, за да сплени една полна История и на най-последните епохи на Болгарский народ. Тойзи младий муж по право може да ся назове возобновител на Болгарската история. Неговат энтузиазм кам тая работа толкос е голъм, што за голъма наша срамота ни един от нас ни сме достойни, ако не да последовамы неговото предприятие, а то по крайней мере да попытамы за него де е, какво е и що е причината, та не извади и другите четири части. И ако би да ни е имал леснина, да му ся помогни или да му ся искупи трудат, па да ся печата. Тейзи речи можат да потрошат сардцето на секиго богатого и учениаго болгарина, който не-ма окамененно вощи вече сардце“ (цит. по: Филска преправка на История сла-

После этого Вы сами усмотрите равно как и сама Академия представлен ли ей мой труд в настоящем виде г-ми рассматривателями. Ужели в моем труде нет малейшей хорошей стороны? О которой они совершенно молчат! Разумеется, что в следствие их отчета, Академия не решилась печатать мой труд. Это история моей грамматики.

Теперь скажу полтора слова о моей собственной. Ужели мой *шестилетний труд, шестилетняя служба*, служба затруднительнее многих по другим поручениям останется без возмездия?? Возмездия, о котором я никогда не утруждал своими просьбами.

Ю. В.

„Хронологическая записка“ Ю. И. Венелина о его болгаристических трудах.— В: Славянская филология, вып. VI. Л., 1988, с. 3—14.

ТРИ ПИСМА НА В. АПРИЛОВ ДО Ю. ВЕНЕЛИН

1. Тази публикация е посветена на писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 22 май 1836 г. и на писмата на В. Априлов от 28 юни и 10 декември 1837 г., изпратени от Одеса до Ю. Венелин. Значителна част от първите две писма е публикувана от самия Ю. Венелин в неговата известна брошура „За зараждането на новата българска литература“¹. В брошурата са поместени и откъси от писмото от 10 декември 1837 г., които са посочени като добавка („приписка“) на В. Априлов към общото им писмо с Н. Палаузов от същата дата². Откъсите от тези писма, цитирани от Ю. Венелин, нееднократно са препечатвани³ и със съдържанието си вече отдавна привличат заслуженото внимание на изследова-

вянобългарска. Увод и бележки от Боню Ст. Ангелов. С., 1966, с. 138—139 (бележка 2 под линия).

¹ Венелин, Ю. О зародыше новой болгарской литературы. М., 1838, с. 25—29.

² Пак там, с. 44—45.

³ Още през средата на XIX в. се появяват извадки от тези писма на български език в превода на М. Кифалов и Н. Даскалов на споменатата брошура от Ю. Венелин (Заради возрождение новой болгарской словесности или науки. Сочинение. . . Венелина. Превел губернский секретар М. Кифалов Бужурец, 1842; О поникване новобългарския письменности. Расуждение Юр. Венелина. . . Побългарено Н. Даскаловым, самоковцем. Цариград, 1860). В наше време откъси от писмата от 22 май 1836 г. и 28 юни 1837 г. са публикувани два пъти (по текста в брошурата на Ю. Венелин) в събраните съчинения на В. Априлов, издадени през 1940 г. от М. Арнаудов (Априлов, В. Събрани съчинения. Под редакцията на М. Арнаудов. С., 1940, с. 363, 366) и през 1968 г., а също в превода на български от П. Тотев (Априлов, В. Е. Съчинения. Подбор и редакция Петко Тотев. С., 1968, с. 235—238). Откъси от писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г. заедно със споменатата „добавка“ на В. Ап-

телите на живота и дейността на В. Априлов. Обаче тези писма на видния възрожденски деец досега не са публикувани изцяло, а в неиздадените части има много важни сведения. Това обяснява защо се предлага публикуването им. То се налага и затова, защото в публикуваните от Ю. Венелин части от тези писма има доста отклонения от авторския текст, понякога дори съществени, което пролича при сравняването им с оригиналите на писмата.

2. Във връзка със споменатите писма в съществуващата литература са изказани редица мнения, които трябва да бъдат уточнени. Едно от тях се отнася до съдбата на тези писма. Така М. Арнаудов смята, че оригиналът на писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г. заедно с т. нар. „добавка“ на В. Априлов от същата дата „е загубен“⁴. А всъщност това писмо (за „добавката“ ще говорим отделно по-нататък) през цялото време лежи в архива на Ю. Венелин, който сега се пази в Отдела за ръкописи на Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“ (ф. 49, п. V, а. е. 149/3), и по оригинала е публикувано изцяло от Цв. Унджиева през 1962 г. (вж. бел. 3).

Относно писмата от 22 май 1836 г. и от 28 юни 1837 г. Цв. Унджиева пише, че „ръкописите на тези писма, които за жалост Венелин не публикува изцяло, навярно са изгубени“⁵. Всъщност и оригиналите на тези писма също се пазят в посочения архив на Ю. Венелин: писмото от 22 май 1836 г. заедно с публикуваните от Цв. Унджиева писма на В. Априлов и Н. Палаузов от 16 март, 13 април, 22 юни и 1 декември 1838 г. (ф. 49, п. V, а. е. 149/3)⁶, а писмото от 28 юни 1837 г. — заедно с публикувано-

рилов са посочени в изданието на М. Арнаудов също по текста в брошурата на Ю. Венелин (Априлов, В. Събрани съчинения, с. 370—372). Пълният текст на това писмо („без добавката“ на В. Априлов) е публикуван за първи път през 1962 г. от Цв. Унджиева заедно с други, открити от нея, писма на тези възрожденски дейци (Унджиева, Цв. Документи по Българското възраждане в съветските архиви. — Известия на Института за литература, № 12, 1962, с. 137—141). Преведен на български, този текст е издаден в събраните съчинения на В. Априлов, подготвени от П. Тотев (Априлов, В. Е. Съчинения, с. 243—250). Цитираната от Ю. Венелин „добавка“ на В. Априлов тук е поместена в раздела „Бележки“ (с. 339—400). Ще отбележим мимоходом, че няколкото думи в писмото на В. Априлов от 7 юни 1838 г., непочетени от Цв. Унджиева, изглежда, се разчитат по следния начин (тук са дадени с разредка): „Мне удивително, что с Бухареста нег еще отвѣта, пославши уже им три письма (Унджиева, Цв. Цит. съч., с. 129); „... я препоручаю и сию статью разведать на месте“ (пак там, с. 130).

⁴ Арнаудов, М. В. Е. Априлов. Живот, дейност, съвременници. II изд. С., 1971, с. 193.

⁵ Унджиева, Цв. Цит. съч., с. 118.

⁶ Пак там, с. 141—149.

то по-нататък писмо на В. Априлов от 10 декември 1837 г. и издаденото от Цв. Унджиева негово писмо от 7 юни 1838 г. (ф. 49, п. V, а. е. 149/2)⁷. Подготвяйки новооткритите писма за печат, Цв. Унджиева очевидно случайно е пропуснала и тези две писма, известни ѝ от брошурата на Ю. Венелин и от споменатото издание на М. Арнаудов.

Във връзка с това, че Ю. Венелин е публикувал само части от разглежданите тук писма, в литературата са изказани не само съжаления, но и предположения за съдържанието на изпуснатите откъси от писмата. Например М. Арнаудов, отбелязвайки, че „особено трябва да се съжалява за липсата“ в брошурата на Ю. Венелин на уводната част на писмото от 22 май 1836 г., пише: „В този увод Априлов ще е говорил тъкмо за признателност към Венелин; за всеобща радост от книгата му, за желание да бъде тя продължена и за готовност на одеските българи да бъдат в услуга на безкористния учен“⁸. В действителност обаче, както това се вижда от публикувания по-долу текст на писмото, в изпуснатата от Ю. Венелин начална част на първата фраза се говори, че В. Априлов и Н. Палаузов дължат своето запознаване (задочно) с Ю. Венелин на общия им познат И. Д. Байла⁹.

3. Отделно и по-подробно трябва да се говори за писмото на В. Априлов от 10 декември 1837 г.

Както вече споменахме, освен части от писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г. Ю. Венелин дава и „добавката“ на В. Априлов от същата дата. Ю. Венелин въвежда тази „добавка“ със следните думи: „А в добавката на г. Априлов трябва да се отбележи следното“¹⁰. Оттук става ясно, че първо, той дава не цялата „добавка“, а само онази нейна част, която намира, че „трябва да отбележи“ във връзка с развиващите

⁷ Пак там, с. 129—131. Списък на писмата на В. Априлов и Н. Палаузов до Ю. Венелин, съхранявани сега в Държавната библиотека на СССР „В. И. Ленин“, е даден в книгата на Байцура, Т. Юрий Иванович Венелин. Братислава, 1968, с. 150, бел. 401.

⁸ Арнаудов, М. Цит. съч., с. 134.

⁹ Във връзка с това ще отбележим, че началото на писмото е най-доброто потвърждение на косвените съображения на М. Арнаудов за несъстоятелното предположение на Ив. Шишманов, изказано още в края на XIX в., за среща на В. Априлов с Ю. Венелин, състояла се уж преди В. Априлов да изпрати първото си писмо до Ю. Венелин от 22 май 1836 г. (Арнаудов, М. Цит. съч., с. 137—138). Ако действително е имало такава среща, първо, надали В. Априлов би напомнил на Ю. Венелин, че за запознаването им е задължен на И. Д. Байла, и, второ, той би трябвало да знае презимето на Ю. Венелин и в писмото си да се обърне към него „Юрий Иванович“, а не „Юрий №“.

¹⁰ Венелин, Ю. Цит. съч., с. 44.

в брошурата идеи и с посочените непосредствено преди това откъси от общото писмо на В. Априлов и Н. Палаузов, и, второ, публикуваната „добавка“ той представя именно като част от общото им писмо. Впоследствие тази „добавка“ се преиздава именно като част от писмото.

Няма нищо учудващо, че М. Арnaudов я смята за част от общото писмо на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г.: целият текст на това писмо, чийто оригинал мисли, че е изгубен, не му е бил известен и той се опира изцяло на брошурата на Ю. Венелин. В бележките към това писмо той отбелязва, че „в него Венелин изпуска, за съжаление, някои места, особено в така наречената „приписка“ (добавка)¹¹. Едва съвсем наскоро Т. Байцура и Е. К. Потапенко съобщиха, че в архива на Ю. Венелин има две различни писма с една и съща дата — 10 декември 1837 г.: едното — от В. Априлов и Н. Палаузов, другото — само от В. Априлов¹². Е. К. Потапенко цитира и два малки откъса от писмото на В. Априлов, които не са поместени в издадената от Ю. Венелин „добавка“. Наистина нито тя, нито Т. Байцура разглеждат въпроса за мястото на тази „добавка“ в епистолярното наследство на В. Априлов.

В публикуваното от Цв. Унджиева през 1962 г. писмо на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г. наистина има добавка¹³, но това не е тази добавка, която Ю. Венелин цитира в брошурата си, и нея я няма в общото писмо на двамата възрожденци. Посочвайки публикуваните от Ю. Венелин откъси от това писмо, Цв. Унджиева отбелязва, че то „е значително по-голямо“¹⁴ но оставя без какъвто и да било коментар факта, че самият Ю. Венелин (а след него и М. Арnaudов) като части от „добавката“ към даденото писмо цитира текст, какъвто възъщност в него няма. По този начин Цв. Унджиева поставя задача пред изследователите да отговорят на въпроса: откъде Ю. Венелин е взел „добавката“ и каква е истинската ѝ връзка с писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г. ?

П. Тотев решава тази задача по следния начин. Сравнявайки текста на писмото на двамата възрожденци от 10 декември 1837 г., публикуван от Цв. Унджиева, с текста на писмото със същата

¹¹Вж. в книгата на Априлов, В. Събрани съчинения, с. 445.

¹²Байцура, Т. Цит. съч., с. 150, бел. 401; Потапенко, Е. К. Юрий Иванович Венелин и българският народ. — Исторически преглед, 1978, кн. 6, с. 104—106.

¹³Унджиева, Цв. Цит. съч., с. 140—141. Тази добавка е написана от В. Априлов и само от негово име.

¹⁴Пак там, с. 119.

дата, който е посочен в брошурата на Ю. Венелин, а след това и в издадената от М. Арнаудов сбирка от писма на В. Априлов, той стига до заключението, че „това са два различни варианта. Новооткритият текст (т. е. текстът, издаден от Цв. Унджиева — Г. В.) е много по-подробен, но в него липсва следният заключителен фрагмент, който намираме в книгата на Венелин“¹⁵. И по-нататък П. Тотев цитира преведен от български текст, който Ю. Венелин представя като „добавка“ на В. Априлов към другото (общото) писмо от 10 декември 1837 г. Така П. Тотев смята, че е имало два варианта на едно и също писмо: единият — това е текстът, който публикува Цв. Унджиева (той е подробен, но без „заключителния фрагмент“, т. е. без „добавката“), и вторият е текстът, който публикува самият Ю. Венелин, а по-късно и М. Арнаудов (той следователно е по-малко подробен, но съдържа споменатия „заключителен фрагмент“ — „добавката“).

При сравняването на тези текстове наистина се открива не само съществена разлика в техния обем, но в отделни случаи и незначителни различия в съпадащите части на двете публикации. Очевидно това довежда П. Тотев до мисълта за двата варианта на писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г. При това той, изглежда, не е обърнал внимание на два момента. Първо, от начина, по който самият Ю. Венелин цитира текста на писмото от тази дата (срв. впрочем неговите думи: „Между другото пишат те“¹⁶, т. е. В. Априлов и Н. Палаузов), става ясно, че той дава не целия текст, а само част от писмото. Второ, не се разбира защо В. Априлов и Н. Палаузов е трябвало да изпратят на Ю. Венелин в един и същи ден два варианта на едно писмо.

В действителност, както се вижда от публикуваното по-нататък писмо на В. Априлов от 10 декември 1837 г., одеските българци са изпратили на Ю. Венелин не два варианта на едно писмо, а две различни писма, датирани от 10 декември 1837 г. — едното, както вече казахме, от В. Априлов и Н. Палаузов с добавка от първия, второто — само от В. Априлов. Заедно с тях му е бил изпратен „каталог“ на печатните български книги, които са им били известни дотогава, за което се съобщава в общото им писмо¹⁷. Този „каталог“ е бил написан на отделни листове (в писмото го няма) и, изглежда, не се е запазил до днес. Получил двете писма и „каталога“, Ю. Венелин веднага използвал съдържащите се в тях ценни сведения и материали и ги включил в статията „За зараждането на новата българска литература“, която тогава

¹⁵Вж. неговите „Бележки“ в книгата на Априлов, В. Е. Съчинения, с. 399.

¹⁶Венелин, Ю. Цит. съч., с. 40.

¹⁷Унджиева, Цв. Цит. съч., с. 137.

била почти набрана в списание „Московский наблюдатель“¹⁸. Между другото той посочва списъка на печатните български книги, а след това и известните откъси от общото писмо на В. Априлов и Н. Палаузов и от писмото само на В. Априлов от 10 декември 1837 г.

Възможно е при публикуването на откъси от това писмо на В. Априлов Ю. Венелин нарочно да го е представил на читателите като „добавка“, т. е. като допълнение към общото писмо със същата дата 10 декември 1837 г. Фактът, че получава от В. Априлов отделно писмо едновременно с общото, Ю. Венелин може да прецени като нежелание на В. Априлов Н. Палаузов да знае за това негово писмо. Това е още по-вероятно, като се има предвид, че В. Априлов в писмото си се обръща към Ю. Венелин едва ли не доверително, молейки го да му пише само на негово име, ако има „нещо особено да каже“, а общите писма да ги адресира до двамата — до него и Н. Палаузов. Очевидно Ю. Венелин е почувствал такъв подтекст в писмото на В. Априлов. Преценил е, че когато статията му излезе, може да предизвика ненужно подозрение у Н. Палаузов, че В. Априлов кой знае защо е изпратил заедно с общото отделно и свое писмо, и затова е представил съответните откъси от него като „добавка“, а не като части от отделно писмо. А позоваването на „добавката“ не може да събуди никакво подозрение, тъй като в общото писмо действително има добавка на В. Априлов, за която той самият е можел да съобщи на Н. Палаузов, без да се впуска в подробности за съдържанието ѝ.

Такава е малко необичайната предистория на предложеното за публикуване писмо на В. Априлов от 10 декември 1837 г.

4. В брошурата на Ю. Венелин „За зараждането на новата българска литература“ текстът на откъсите от разглежданите тук писма не е напълно автентичен с техните оригинали. В много случаи Ю. Венелин ги е редактирал — стилистично или пък уточняващо, без да изменя съдържанието. Но в някои случаи поправката му е съпроводена с изменение (понякога съществено) на смисъла на отделни места от писмата. Тук ще посочим най-значителните отклонения.

В писмото от 22 май 1836 г. В. Априлов и Н. Палаузов пи-

¹⁸ Венелин, Ю. Цит. съч., с. 38. Както е известно, тази статия на Ю. Венелин излиза първоначално в споменатото списание (ч. XIV, 1837, с. 47—95) в началото на 1838 г., доказателство за което е датата на цензорското разрешение—4 януари 1838 г., а след месец и половина-два вече се издава във вид на цитираната тук брошура (цензорското разрешение е от 18 февруари 1838 г.)

шат, че създавайки Габровското училище, те са целели „да въведем своето учение на народном языке“. Ю. Венелин заменя думата *бытие* с *християнское образование*¹⁹, като по този начин естествено силно стеснява значението, което В. Априлов и Н. Палаузов придават на патриотичното си начинание. Възможно е тази поправка да е била предизвикана от цензурни съображения да не се даде излишен повод на турските власти и Цариградската патриаршия да мислят, че задачата на Габровското училище е не само религиозното, но и национално-патриотичното възпитание на българската младеж.

В писмото от 28 юни 1837 г. В. Априлов пише, че „в самом Солуне и его окрестностях и по ныне живут (вопреки Полевому) болгаре, а не сербы, и говорят не сербским, а болгарском языком“. След думата *Солун* Ю. Венелин написва в скоби и другото наименование на града — *Салоники*, а след думата *окрестностях* пак добавя от себе си *да и по всей Македонии*, с което засилва мисълта на В. Априлов за разпространяването на български език в цялата географска и историческа област Македония. В същото изречение вместо *вопреки Полевому* Ю. Венелин печатва *вопреки Вестнику Европы и его последователю Телеграфу*. Очевидно той е смятал, че да остави фамилното име на Н. Полевой, публикувал отрицателен отзив за т. I от неговите „Старите и сегашните българи“, в цитирания откъс от писмото на В. Априлов, който възразява на Н. Полевой, не би било съвсем коректно от негова страна. Затова може да се предположи, че Ю. Венелин е заменил фамилното име на рецензента с наименованията на списанията „Вестник на Европа“ и („Московский телеграф“, на чиито страници се появяват отрицателни отзиви за книгата на Ю. Венелин.

В публикуваните от Ю. Венелин откъси („добавката“) от писмото на В. Априлов от 10 декември 1837 г. привличат вниманието следните различия от текста на оригинала. В брошурата на Венелин е напечатано, че в „славянском училище пишут греческими буквами“²⁰. А в писмото на В. Априлов се казва: „в Селимно пишут греческими цифрами болгарские слова“. Очевидно Ю. Венелин е искал да замени гръцкото наименование на града — *Селимно*, с българското *Сливен*, но в образуването от него прилагателно *сливенское* е допуснал грешка — *славянское* училище вместо *сливенское* училище. В резултат на това смисълът на даденото място от писмото е изопачен. Възможно е, разбира се, не Ю. Вене-

¹⁹ Венелин, Ю. Цит. съч., с. 26.

²⁰ Пак там, с. 44.

лин да е виновен за посочената промяна на буквата, а печатницата, която не е поправила грешката. Независимо какво се е случило, но неволната грешка на Ю. Венелин или печатната грешка на печатницата преминава и в изданията на откъса от посоченото писмо, последвали след публикуването на брошурата на Ю. Венелин.

По-нататък в оригинала на писмото се казва, че В. Априлов е предложил на Р. Полович „отменить сей род учения (т. е. писането на българските думи с гръцки букви — Г. В.) и преподавать только тогда греческий язык, когда ученики усилятся на своем, и изучать арифметику, историю и географию“. От тази фраза Ю. Венелин маха думите „отменить сей род учения“, с което естествено намалява отрицателното отношение на В. Априлов към съществуващата тогава някъде практика да се обучават българците да пишат с гръцки букви. Освен това Ю. Венелин е приел инфинитивната форма *изучать* за формата на 3 л. мн. ч. сегашно време *изучатъ* (с краен ъ), което също забележимо изменя смисъла на фразата на В. Априлов²¹.

Ще отбележим също, че в публикувания откъс на посоченото писмо, както и в откъсите от други писма, Ю. Венелин слага и отделни свои допълнения, които после влизат и в следващите издания като съставна част от текста на самия В. Априлов. Така във фразата, където се говори за употребата от различни книжовници на членувачите форми *о*, *атъ* или за липсата им, Ю. Венелин дава в скоби поясняващи примери *человѣко*, *человѣкитъ*, като веднага след думите „а у друго го ницего“ в същото изречение (т. е. някой книжовник пише изобщо без членувани форми) е добавил: „Полагаю у Хр. Павловича Дупничанина“²². Допълнение коментар на Ю. Венелин са и думите, с които завършва първият абзац на цитирания от него откъс от „добавката“: „Конечно, так и следует“²³. За разлика от казаното дотук това допълнение не е включено в текста на цитирания откъс при издаването на писмата на В. Априлов, подготвени от М. Арнаудов и П. Тотев, и това е правилно.

²¹Между другото не е изключено тук В. Априлов да е допуснал случайна грешка, написвайки *ь* вместо *ъ*. Срв. с откъза място от писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 22 май 1835 г., където последователността в изучаването на география, история и аритметика, от една страна, и на гръцки език, от друга, е посочена свършено ясно: „Ницего мнение е да дадем битие на своя народ, да осиезем обучаване на български език и не по-ра но, а след свършването на географията, историята и аритметиката да се започне и гръцки език“ (разр. Г. В., вж. и по-нататък, с. 20).

²²Венелин, Ю. Циг. съч., с. 45. В превода на П. Тотев тази бележка, включена от него в текста на писмото на В. Априлов, е предадена неправилно: „Разчитам за Христаки Павлович Дупничанин“ (Априлов, В. Е. Съчинения, с. 400).

²³Венелин, Ю. Циг. съч., с. 44.

5. Тук няма да се спираме на по-несъществените отклонения на Ю. Венелин от текста на оригиналите на публикуваните по-нататък писма, а ще направим кратка характеристика на новото, което неиздаваните досега откъси от тях дават за биографията на В. Априлов.

В бележка 9 вече споменахме за началото на писмото от 22 май 1836 г., което е безспорно доказателство, че В. Априлов и Ю. Венелин не са се срещали преди това. Особено внимание в това писмо заслужава също готовността на В. Априлов да окаже съдействие за разпространяването на труда на Ю. Венелин и фразата за „признателността на българския народ“ към неизвестна за него „някаква особа“, с чиито средства през 1829 г. е бил издаден т. I на „Старите и сегашните българи“ на Ю. И. Венелин. Както се вижда от писмото, през май 1836 г. В. Априлов още не е знаел, че тази особа е руският историк М. П. Погодин. Но и не знаейки името на щедрия издател, той пише, че „то ще бъде свещено за българите“.

В откъс от писмото от 28 юни 1837 г., цитиран в брошурата на Ю. Венелин, се споменава за „грамота с fac simile“ (с. 22—23), изпращането на която от България се е забавило поради избухналата там чума. В публикацията на Ю. Венелин, както и в текста на писмото, преиздадено от М. Арнаудов и П. Тотев, не се посочва каква грамота с факсимиле се има предвид. Сега точно знаем, че става дума за грамотата, която цар Шишман (в писмото има грешка — Сишман) дава на Рилския манастир и копие от която В. Априлов моли Неофит Рилски да направи. Тази грамота нееднократно се споменава в следващите писма на В. Априлов до Ю. Венелин и Неофит Рилски.

Особено интересни и важни са непубликуваните части на писмото на В. Априлов от 10 декември 1837 г. Трябва да се подчертае, че за това писмо напълно се отнася преценката на изследователите какво изключително значение имат писмата на В. Априлов като цяло и всяко новооткрито писмо отделно за характеризане на неговата личност, на съвременниците му, на много събития от културно-просветния и обществено-политическия живот на българите през 30-те — 40-те години на XIX в.²⁴

Това писмо ясно се дели на две части. В първата част В. Априлов пише за личности и работи, свързани с развитието на образованието, литературата и езика на българите. Съдържанието на тази част в основни линии е известно, тъй като тя се състои от същата тази „добавка“, която навремето е публикувал Ю. Ве-

²⁴Вж. например Арнаудов, М. Цит. съч., с. 45; Унджиева, Цв. Цит. съч., с. 118.

нелин, и от два откъса, цитирани в споменатата статия на Е. К. Потапенко. От непубликуваните фрагменти на тази част особено интересни са две съобщения. Едното е мнението на Г. Пешаков, автор на ода в чест на Ю. Венелин, за собствените му поетични способности („способен за стихотворство и може да минава за български Омир“). Другото е предложението на В. Априлов да изпрати на Ю. Венелин „Мнение“ за публикуване в брошурата му. Става дума за известното „Мнение на В. Априлов за просвещението на народа“²⁵, в което той излага своята програма за най-бързо установяване на българския книжовен език върху основата на народно-разговорната реч като първа предпоставка за развитие на националното училище и на просветата изобщо. На нас не ни е известно как се е отнесъл Ю. Венелин към това предложение. В запазените писма на В. Априлов до Ю. Венелин повече не се говори за него, а в описа на архивния фонд на Ю. Венелин „Мнението“ на В. Априлов не фигурира и това показва, че той сигурно не е изпратил копие от него на Ю. Венелин.

Втората част на писмото, която изцяло е неизвестна досега (ако не се смята повърхностната бележка на Е. П. Соколов, че „в едно от писмата на Априлов има негова биография“²⁶), е в пълния смисъл на думата автобиографична. В нея са посочени кратки, но много важни сведения, които дават възможност да се уточнят отделни моменти от биографията на В. Априлов. Сред тези сведения според нас особено внимание заслужават следните.

Преди всичко писмото хвърля нова светлина върху обстоятелствата на гибелта на Евстати (Стати) Априлов, бащата на Васил Априлов. От писмото се разбира, че един „млад габровец“ убил Е. Априлов от ревност и за отмъщение, тъй като заради него загубил невестата си. Няма съмнение, че 15-годишната девойка, за която се оженва овдовелият Е. Априлов, е била християнка (най-вероятно българка). Той като християнин не е можел

²⁵ Пълният текст на това „Мнение“, което В. Априлов разпраща през 1836 г. на образовани сънародници и за съдържанието на което той съобщава накратко на Ю. Венелин в посоченото писмо, бе открит и публикуван едва преди четвърт век от Ив. Снегаров (вж. Снегаров, Ив. Материали за историята на българската просвета през Възраждането. — Известия на Архивния институт, №1, 1957, с. 219—224). За съжаление това много важно съчинение на В. Априлов, по същество програмно в областта на просветата и формирането на книжовния език, не е включено в събраните съчинения на В. Априлов, издадени от П. Готев през 1968 г., и то след като вече е било открито и публикувано от Ив. Снегаров.

²⁶ Соколов, Е. П. Бумаги Ю. И. Венелина, хранящиеся в библиотеке Императорского Московского общества истории и древностей российских. Отд. отп. М., 1899, с. 14.

да се ожени за мюсюлманка. Следователно „младият габровец“ — „разяреният съперник“, застрелял Е. Априлов, най-вероятно е бил българин, а не турчин, както обикновено се говори за този трагичен епизод от живота на семейството на В. Априлов. Трябва да се има предвид, че в Габрово по това време, както и по-късно, турци не са живеели. Въпреки че само по себе си това обстоятелство не изключва естествено възможността Е. Априлов да е бил убит от турчин, жител на друго населено място. Струва ни се, че напълно можем да се доверим на съобщението на В. Априлов за смъртта на баща му, тъй като то безспорно е основано на детските впечатления и спомени на самия В. Априлов, както и на по-късните разговори с братята му и други роднини.

Обикновено се смята, че В. Априлов е пристигнал в Москва през 1800 г. Той сам посочва тази година в своята „Денница на новобългарското образование“ (Одеса, 1841, с. 90). П. Тотев не е убеден в това и мисли, че В. Априлов пристига в Москва през 1799 г. (или 1800 г.)²⁷. Публикуваното тук писмо, написано няколко години преди издаването на „Денница“, е явно доказателство за това, че В. Априлов пристига в Москва именно през 1800 г.

Писмото обяснява и непосредствената причина за отказа на В. Априлов да следва медицина във Виенския университет. В съществуващата литература се посочват различни причини, поради които той напуска университета след двегодишни занятия — лошо здравословно състояние²⁸, „вродена нервничност“, която му пречела да се занимава в анатомическия музей²⁹, „неблагоприятни търговски сделки на по-възрастните му братя“ и икономически съображения³⁰. От писмото се вижда, че непосредствената причина, накарала В. Априлов да се откаже от следването във Виена, била смъртта на по-големия му брат Христофор.

Във връзка с това трябва да се отбележи, че съдейки по писмото, през 1809 г. В. Априлов пристига от Виена именно в Одеса, както посочва още неговият първи биограф Н. В. Саве-

²⁷ Вж., неговите „Основни моменти в биографията на В. Е. Априлов“ в книгата Априлов, В. Е. Съчинения, с. 376.

²⁸ Вж. например Пенев, Б. История на новата българска литература. Т. III. С., 1933, с. 642; Арнау до в, М. Цит. съч., с. 91; [Цв. Минков], Васил Априлов. — В: История на българската литература. 2. Литература на Възраждането. С., 1966, с. 145.

²⁹ Миларов, С. В. Е. Априлов. Мощният подвикник на новото образование в България. Одеса, 1888, с. 8.

³⁰ Савелъев-Ростиславич, Н. Болгарин В. Е. Априлов. Биографически очерк (СПб., 1848), с. 12.

лев-Ростиславич³¹, а не в Москва, където, както смятат други негови биографи, той уж живял известно време след идването си от австрийската столица³².

Данните, посочени в писмото, са доста сходни с това, което пише Н. В. Савелиев-Ростиславич за разглежданите тук и за други факти от живота на В. Априлов. Изследователите и преди това са отбелязвали, че сведенията на този биограф като цяло заслужават повече доверие, отколкото сведенията от някои други източници³³. Нямаме преки доказателства, че Н. В. Савелиев-Ростиславич е знаел за писмото на В. Априлов от 10 декември 1837 г. Обаче ни се струва, че не трябва да изключваме такава версия, тъй като без съмнение на него са му били известни някои писма на В. Априлов. Доказателство за това е един пасаж от споменатата му статия за В. Априлов. Посочвайки, че В. Априлов „водел активна преписка с всички лица, които са могли да бъдат от полза за България по един или друг начин“, Н. В. Савелиев-Ростиславич пише в една бележка: „Надявам се да издам нещо от любопитната кореспонденция на Априлов с Венелин с мене“³⁴. Възможно е, разбира се, съответните биографични

³¹ Савелъев-Ростиславич, Н. Цит. съч., с. 12.

³² Миларов, С. Цит. съч., с. 8; Пенев, Б. Цит. съч., с. 642; Арнаудов, М. Цит. съч., с. 64—65; Унджиева, Цв. В. Е. Априлов. — В: Речник на българската литература, Т. I. А — Д. С., 1976, с. 49; вж. също съставените от П. Тотев „Основни моменти в биографията на В. Е. Априлов“ в книгата Априлов, В. Е. Съчинения, с. 377. При това М. Арнаудов се основава на съобщението на самия В. Априлов (Денница новобългарското образование, с. 75) за това, че живее в Одеса 30 години. Съображението на М. Арнаудов ни се струва не съвсем убедително, защото текстът на издадената през 1841 г. „Денница“ е бил написан от В. Априлов по-рано, а освен това той може, както често се прави това, да закръгли броя на годините, които е живял в Одеса. Между другото ще отбележим, че според П. Тотев (цит. съч., с. 376) В. Априлов е учил в гимназията в Брашов през 1802—1807 г. Това не е точно. Въз основа на архивни документи от бившата Брашовска (Кронщадска) немска гимназия С. Маслев установява, че В. Априлов е учил в нея през 1804—1807 г. (Маслев, С. В. Е. Априлов в Брашов. — Исторически преглед, 1962, № 1, с. 77—78).

³³ Вж. например Арнаудов, М. Цит. съч., с. 64; Маслев, С. Цит. съч., с. 77—78.

³⁴ Савелъев-Ростиславич, Н. В. Цит. съч., с. 48. За съжаление архивът на Н. В. Савелиев-Ростиславич не е запазен (вж. Славяноведение в дореволюционной России, М., 1979, с. 299) и намираните се у този историк писма на В. Априлов и Ю. Венелин очевидно са безвъзвратно изгубени. Мимоходом ще отбележим, че преди цитирания тук биографичен очерк на Н. В. Савелиев-Ростиславич за живота и дейността на В. Априлов в „Санктпетербургские ведомости“ (№ 221—224, 3—7 октомври 1848) се появява следното кратко съобщение за смъртта на В. Априлов: „Скоро е починал, на връщане от Азиатска Турция за Русия, одеският българин Васил Евстатиев Априлов, известен раялет на новобългарската образованост, пожертвал огромна сума за тази цел. Няколкото

данни да са били съобщени на Н. В. Савелиев-Ростиславич от самия В. Априлов в някоя от писмата от споменатата тук „любопитна кореспонденция“. Във всеки случай публикуваното тук писмо от 10 декември 1837 г. най-добре потвърждава съобщенията от Н. В. Савелиев-Ростиславич биографични сведения за В. Априлов.

В писмото има много интересни сведения за завещанието на В. Априлов. Оказва се, че още тогава, в края на 1837 г., е имало завещание, според което В. Априлов като че ли е оставял цялото си състояние в полза на Габровското училище и на сънародниците си, а не в полза на най-близките си роднини — на племенника си Николай Никифоров (син на брат му) и на „роднините и племенниците си по женска линия“. В писмото, както ни се струва, има намек, че в завещанието не е бил забравен и Ю. Венелин. Възможно е В. Априлов да му е завещал някаква част от своите средства, най-вече за продължаване на научните му изследвания по история на българите³⁵. Ако това не е било така, надали В. Априлов би съобщил на Ю. Венелин за завещанието си (един екземпляр от което бил предназначен и за него) и за евентуалното си намерение да го запознае със съдържанието на „някои статии“. Не е изключено също В. Априлов да е искал Ю. Венелин да се запознае с някои условия в завещанието, а след смъртта и с цялото завещание, и затова, че Ю. Венелин е учен, който се занимава със старата и новата българска история, да може да получи от първоизточника важни сведения за пожертвованията на В. Априлов в полза на българската просвета и за други негови патриотични начинания.

В същото писмо има и някои сведения за намерението на В. Априлов да направи пътешествие из Европа. В писмо до Неофит Рилски от 27 ноември 1837 г. В. Априлов и Н. Палаузов

книжки, издадени от Априлов на руски, привлякоха вниманието на научната публика. Той беше в постоянна кореспонденция с покойния Венелин и с някои от съвременните руски литератори. Надяваме се скоро да съобщим подробни данни за живота и трудовете на този забележителен човек, вписал своето име в историята на най-новото образование на нашите славянски съплеменници. С.“ (Санктпетербургские ведомости, № 139, 23 юни 1848). Очевидно подписалият се с инициала „С.“ е Н. В. Савелиев-Ростиславич.

³⁵ Сръ. с това § 12 и допълненията към него в „Заветат на Василия Евстафьева сына Априлова“, според който 2500 рубли са завешани на Н. В. Савелиев-Ростиславич, за да напише и издаде българска история — „пълна и подробна с исторически пригласения и примечания“ (цит. по: Априлов, В. Сбрани съчинения, с. 352). За последвалата след смъртта на В. Априлов кореспонденция между неговите душеприказници и Н. В. Савелиев-Ростиславич за написването на история на българите еж. Шишманов, Ив. Априлов и Н. В. Савелиев-Ростиславич. — Сб. БАН, № 21, 1926, с. 5—32.

съобщават само за „пътешествието, което има предвид да направи един от нас в България“³⁶. Сега знаем точно, че става дума именно за В. Априлов, който имал намерение през пролетта на 1838 г. да тръгне през Петербург на тригодишно пътешествие в редица страни на Европа и в Турция за укрепване на здравето. От публикуваното писмо се вижда, че той е искал да поживее „известно време“ в Румелия и България, включително и в родния си град Габрово, и да се заеме с издирване на български ръкописи в библиотеките. Този план не се сбъднал, пътешествието на В. Априлов в европейските страни и българските земи не се осъществява.

И накрая ще отбележим стремежа на В. Априлов да следи през цялото време най-новата литература на българите. „Аз желая — пише той на Ю. Венелин — да имам всички книги и статии за българите“, включително и статии на автори, които смятат българите за племе от татарски произход.

б. Такъв е краткият преглед на най-важните сведения, които има в непубликуваните части от трите писма на В. Априлов (и Н. Палаузов) до Ю. Венелин.

Следва пълният текст на писмата на В. Априлов и Н. Палаузов от 22 май 1836 г., на В. Априлов от 28 юни и 10 декември 1837 г. до Ю. Венелин. Текстът се предава според правилата на съвременния руски правопис и пунктуация, но със запазване на граматичните неточности и особености на някои думи, написани от В. Априлов. Нашите пояснения към отделни думи са сложени в текста в квадратни скоби. Кратки бележки към някои места от непубликуваните досега откъси от писмата има в края на всяко писмо. За други пасажни стана дума по-горе.

I

Одесса 1836 года, майя 22-го
В Москве

Милостивый Государь
Юрий №,

Мы одолжены вашему знакомству Ивану Дмитриевичу Байле и искренно желаем, чтобы оно послужило к взаимному удовольствию, ибо вы трудитесь над историею нашего народа, столь сродного и столь близкого к российскому, но, к нещастию, столь многопренебрегаемого их братьями. Хотя мы с малолетства оставили наше отечество (Габрово, на подошве Гемуса, в 40 вер-

³⁶ Априлов, В. Е. Същипения, с. 242.

стах от столичного города Болгарии, населенное около 20 000 болгарами) и мало помним языка своего, занимаясь торговлею в Россию, но за всем не можем забыть, что мы болгаре, и считаемся за священный долг любить своих и послужить по возможности некоторым образом основаньем просвещения своего народа. На сей конец рассудили мы учредить в Габрове народное училище, поощряя к тому и родных соотечественников, на какой предмет переведена Метода Ланкастерская на болгарский язык и напечатана в Сербии, и с начала 1835 года открыто училище по сказанной методе, помещающее 120 учеников, переведены История Кайданова и Российский Катехизис и сочинены Болгарская Грамматика и прописи, что все уже напечатано, а ныне переводится Энциклопедия Ушакова. Наше мнение дать бытие своему народу, основать учение на болгарском языке, и не прежде, как по окончании географии, истории и арифметики, начать и греческий язык, на который имеется уже готовый для печатания Греческо-болгарский словарь. Хотя и Тирновский митрополит (сан большого влияния в Турецкия владения) желал ввести с начала греческий язык, но так как училище содержится более от внешних пожертвований, то перевес остался на нашу сторону. Вы не почитите за тягость сказанное нами о нашем учреждении, сие принадлежит истории; она должна поощрить наших соотечественников и возбудить национальную гордость, мы излагаем наше мнение особе просвещенной, которая умеет судить, и распространяться было бы лишнее. Для болгар нужна их история; они не знают своих предков. Жаль, что она сохранилась в византийских писателях, писавших с самолюбием. Если бы имелись болгарские или если тогдашние российские заботились о своих братьях, то деяния наших предков имели бы другой блеск. Мы еще не видали новоизданную Турецкую историю Гаммера, она взята из турецких писателей; может быть, там найдется многое для болгар, может быть, и по Болгарии есть рукописи в монастырях, о сем мы писали иеромонаху Неофиту, нашему учителю и преподавателю учения в Габрове, заслуживающему одобрение своим старанием к просвещению своих соотечественников, постараться исследовать. Между тем мы с нетерпением ожидаем последних частей Вашей истории¹, по уверению г. Байлы, на пополнение коей буди что нужно знать от живущих болгар, то не приминем просить г. Неофита исследовать. Ему самому мы уже писали, по вашему требованию, собрать разных народных песен свадебных, торжественных, рыцарских, любовных и пр.

¹ Има се предвид продължението на известния труд на Ю. Венелин „Старите и сегашните българи“, първият том от който е издаден през 1829 г.

ибо, как уверяют здесь наши соотечественники, Габрово славится поитическим духом и лучшими художниками музыки, так что они импровизируют на данный предмет прозою и рифмами. По получении не оставим вам выслать с переводом. Из I-й части вашей истории усматриваем, что ваше сочинение издается иждивением какой-то особы, оная заслуживает признательности болгарского народа, не оставьте сделать нам имя оной известным, оно внимательно в наши чувства, оно будет для болгар священо, но если нужны будут Abonats, то не оставьте выслать нам экземпляри три Prospectus, мы поставим себе в обязанность найти охотников. До того же, желая вам здравия и всякого благополучая, пребываем вам, Милостивый Государь, покорные слуги

Николай Палаузов
Василий Априлов.

Государственная библиотека СССР
им. В. И. Ленина, Отдел рукописей,
ф. 49, папка V, ед. хр. 143/3.

II

Милостивый Государь Юрий №,

Иstekшаго года 22-го Мая имел я честь писать Вам посредством г. Байлы. Ваши занятия, к нашему сожалению (в оригинала: сожаланию), оставляют Вам мало свободного времени для окончания Болгарской истории, которою нетерпеливо ожидают все болгаре. Г. Кипиловский, переведший с российского Священную историю и Всеобщую г. Кайданова, имеет уже готовую и Историю болгар, руководствуясь, Раичем и I-м томом ваших Критических изысканий и статью на Энциклопедического Российского Лексикона¹, но, как Вы изволите усмотреть из его объявления в конце его Всеобщей истории, он по нашей просьбе ожидал издания Вашей Истории, чтобы пополнить свою; но как нетер-

¹ Очевидно, тук става дума за статията „Булгары Дунайские“, поместена в „Энциклопедический лексикон“. Т. 7. СПб., 1836, с. 306—310. В статията, подписана В. В. Г. (= В. В. Григорьев), има кратки сведения за историята на българите от времето на тяхното заселване на Балканите до падането им под властта на османците. В същия том има и малка статия „Булгария“ (с. 292) с кратки географски сведения за България. Ще отбележим също и издадения по-рано т. 3 на „Энциклопедический словарь“ (Москва, 1825), в който има статии „Булгары, Булгары Дунайские“ (с. 339—341) и „Булгария“ (Moesia inferior) (с. 756—757) с кратки исторически сведения за българите.

пение соотечественников велико, то он решился издать свою и намервается из Бухореста отправиться в Будим. Я думаю, что он последует вашим изысканиям, что справедливо, и дать болгарам славянское происхождение; живой их язык больше сходен с Священным писанием, нежели российский и сербский, и в самом Солуне и его окрестностях и по ныне живут (вопреки Полевому) болгаре, а не сербы, и говорят не сербским, а болгарским языком, и можно наверно полагать, что Константин, яко житель солунский, был болгарин, изучивший еллиногреческий язык по поощрению Фотия. Когда болгаре получают просвещение, то они живыми доказательствами докажут, что имеют первое право на славянство, если Ибн-Фослан и другие писатели недостаточны вывести из заблуждения новых писателей. Один из наших соотечественников так возрадовался о вашем усердии к нам, что сочинил Вам оду, которою я послал Вам чрез г. Байлы. Вместе с сим изволите получить изданную Грамматику и Всеобщую историю Кипиловского. В отечестве случилось зараза чумы и училище закрыто; сие преостановило высылку песней и Граммату, данную Рылскому монастырю последним Болгарским царем Сишманом, с которою я попросил сделать *fac simile*. Вы очень одолжите всех моих соотечественников, если не перестаните трудиться в их пользу. Они поместят Вас в число своих благодетелей, и потомство впишет Ваше имя в храм бессмертия. Если удостоите меня Вашим ответом, то я упросил г. Байлу принять оный от Вас для доставления. В полном уверении на вашу благосклонность имею честь быт Ваш, Милостивый Государь, покорный слуга.

Василий Априлов

Юня 28-го дня 1837-го года
Одесса

Государственная библиотека СССР
им. В. И. Ленина. Отдел рукописей,
ф. 49, папка V, ед. хр. 149/2.

III

Милостивый Государь
Юрий Иванович!

В общем письме¹ я писал Вам многого; в сем помещаю некоторых частных подробностей, прося Вас покорнейше писать мне по почте на мое одно имя, если имеете что особеннсе сказать

¹ „Общее письмо“ — това е писмото на В. Априлов и Н. Палаузов от 10 декември 1837 г., за което стана дума по-горе. За неговите издания вж. бел. 3.

общие же письма пишете на имя нас обоих, т. е. Николая Степановича Палаузова и моего: ибо хотя я одно действующее лицо, и Палаузову мало остается свободного времени от торговли, но нужно иметь его соучастником по всем отношениям, кроме того ваши письма (общие) я сообщаю где пужно. Надобно возбудити некоторое соревнование в болгарах, они самолюбивы и тщеславны. Если Вы в предисловии II-го тома или брошюрке² скажите несколько слов об них, сие послужит более нежели статьи в журналах, койх они не читают. В брошюрке хорошо напечатать на первый раз хотя 3—4 песен Кипиловского и Пешакова³, которые составлены рифмами. Пешаков пишет мне, что он способен к стихотворению и может слыть болгарским Гомером!! Если бы ему дать возможность заняться сим одним предметом *Progia laus sordet**. Исключая его (хотя он ничего не печатал), Кипиловского и нашего Неофита, имеется по ныне на вид, яко сочинители и переводчики (В. Ненович не в живых), архимандрит Неофит, Васкидович, Христати, Райно Поппович и Беран — укрупной доктор в Крайове (издатель Букваря), хотя ему теперь не достает времени заняться чем-либо, но он любозорен и ревнитель. Упомянув об них и выставя их примером для прочих, не худо упомянуть о братьях Мустаковых и Бакалогу, отдавая им справедливость их рвению и стараниям и побуждая их кроме сего жертвовать что-либо денежное в пользу Габровской школы. Митрополиту Терновскому и Ексархувсей Болгарии надлежит много чести и пр. Учредителям болгарской школы в их родине. Купривцице, и Филиппополе. братьям Чаликоглу, тоже должно дать похвалу, прибавив, что имеются слухи и о других старающихся болгар для учреждения школ в их родине, но как оныя еще в недействии, то будет говорено о их содержателях по учреждении.

² Има се предвид т. II на „Старите и сегашните българи“, отпечатването на който Ю. Велелин започва през 1837 г., но поради липса на средства скоро спира. Споменатата тук и по-долу „брошюрка“ е статията и брошюрата на Ю. Велелин „За зараждането на новата българска литература“ (вж. бел. 18).

* Самохвалството загрозява.

³ Споменатите песни на А. Кипиловски и Г. Пешаков са изпратени на Ю. Велелин заедно с двете писма от 10 декември 1837 г. В общото писмо на В. Априлов и Н. Палаузов се говори за изпратените на Ю. Велелин народни и съчинени от А. Кипиловски и Г. Пешаков песни и за желанието на техните съчинители при публикуването им Ю. Велелин да спомене и техните имена (Унджиева, Цв. Цит. съч., с. 139; Априлов, В. Е. Съчинения, с. 248—249). В самия край на брошюрата „За зараждането на новата българска литература“ (с. 51) Ю. Велелин публикува „една българска песен“ („Свадебна“) от тези, които му били изпратени от А. Кипиловски чрез В. Априлов и Н. Палаузов.

По Болгарии и другим местам имеется богатых, но по нещастию большая часть из них (както в Одессе купец г. Моразли, из Филиппополя, миллионщик) заражена грекоманиею. Греческий клирос всячески старается оную поддерживать, его старанием в городах и селах греческие школы; в Селимно пишут греческими цифрами болгарские слова, служат литургию по-гречески и не понимают ни слова; то же в Елене, Систове, Казане, Карлове и пр. В Карлове учителем Райно Поппович, я предложил ему отменить сей род учения и преподавать только тогда греческий язык, когда ученики усилятся на своем, и изучать арифметику, историю и географию; не знаю, если он сему последует, ибо самолюбие! . . . Кое-где однако ж стали чувствовать сию необходимость, за что должно надеяться, что сие поправится.

Еще в прошлом году писал я всем ученым (простите важность слова) циркулярно согласиться на одинаковый род писания и грамматических правил, сделал им замечания свои на Грамматику Неофита, предложил оставить славянскому личные [така!, трябва да бъде: лишние] цифры, довольствоваться 26^{ми} и пр., представил им в пример италианцев и советовал быть смелее их и самых русских, и сбросить и двойные цифры, и однозвучные (*и, ъ, ѣ, ѓ* и пр.). Наши юноши не теряли бы несколько лет учиться пустой орфографии, как то ныне случается с французами и греками. Но все напрасно; они не хотят согласиться не в малейшем. Неофит придерживается всему наречию, а прочие своим, у него именительный член *о*, у Кипиловского *отъ*, у другого ничего. Я представил им на вид, что и ныне в Пензенскую, Казанскую, Нижегородскую и пр. губерниях, где жили наши предки, в простом наречии в конце слов прибавляют *ат, та, то*, что должно полагать, что русские ученые, желая приблизиться к славянам, сбросили их, что сие может случиться с болгарами, если бы они последовали совету Огняновича⁴. Еще до издания Неофитской Грамматики я предлагал ему соединиться с Кипиловским и издать одну Грамматику; они не согласились в некоторых правилах, Неофит издал свою, а Кипиловского и поныне не издана; разница имеется и у Грамматики арх. Неофита и Христаня, каждый полагает свое наречие правильным. Время все изгладит. Вот на сей раз о наших болгарях. Впредь, что окажется, уведомяю. Теперь несколько слов о самом себе. Вы, может быть, желаете знать и мою био-

⁴ Под основния текст на обратната страна на първия лист на писмото със звездичка към тази дума е прибавено: „Если почтете нужным, я пошлю Вам сие мое мнение для напечатания в брюшюрке, око греческое — я переведу на болгарское или русское.“

графию, хотя она не заслуживает ни одной строчки в Плутархе; может быть, моим соотечественникам она пригодится и послужит им к поощрению заслуживши историческое имя.

Отец мой, Хажи Стафи Априлов, был несколько лет чурбаджием в Габрове (и ныне еще изобильный фонтан называется Априловским). Он имел довольно движимого и недвижимого имущества. По смерти моей матери, как сильный, переспорил 15^ю невесту у молодого габровца. Жинившись на нею, чрез 4 мца кончил жизнь самым трагическим образом. Разъяренный соперник застрелил его ночью, когда он шел в церковь с молодою женою. Конец его понудил старшего брата моего взять меня 9—10 летнего с собою в Москву, где он ездил по торговле. Прибывши в Москву, в 1800^м году, чрез два года отправился в Бухарест, откуда отправлен я в Кронштат (в Трансильванию) или Брашов, где учился греческому, новому и старому языку, и за сим, в гимнасию, немецкому и латинскому, отправившись в Вену для изучения медицины. На смерть старшего брата требовала мою явку в Одессу. Успев несколько в италианском, французском и русском языке, имея природным болгарский и побочным молдавский, я рассудил вступить в сотовариществе с торговым домом, принося в капитал мое усердие и мою готовность, ибо отцовское денежное имение утеряно по торговле моими братьями. В продолжении десяти лет счастье несколько благоприятствовало, и мне досталась часть прибыли. Окончив счеты с товарищами, следовало избрать род жизни. Продолжив торговлю значило пуститься в новые опасности. *Spes et fortuna valet!** — сказал я и решился жить процентами, но некоторые банкротства заставили меня оставить и сию спекуляцию и довольствоваться банковыми процентами, часть койх посвящаю я просвещению болгар, по-первых, что не в пример мне жилбласов гишпанец, а во-вторых, что желаю побудить соотечественников к просвещению. Будучи сам неженатым, имел я от брата племянника, который показывал дарования, я предложил ему посветиться медицине на мое иждивение. По его отказу я оставил его без внимания, и хотя в отечестве имею родных и племянников с женского колена, но суетил свое Духовное Завещание в пользу Габровской школы и моих соотечественников. Хотя получать имеющиеся в пользу болгарского просвещения проценты маловажны, но если я не заслужу их благодарность, то, по крайней мере, надеюсь, что не откажут мне в оной мои воспитаники. По моей смерти дойдет и до Вас экземпляр моего Завещания, может быть, со временем я сообщу

.Надявай се и съдбата ще те подкрепи.

Вам некоторые статьи. Я имею все возможное старание уговаривать всякого жертвовать дарованиями и способами. Я бы желал и сам что-нибудь перевести, но я слаб здоровьем, и если пережил своих братьев, в том одолжен способу доктора le Roy (г. Байла по моему настояванию напечатал свой перевод на греческом; желательно иметь его и на русском). Я желаю укрепиться путешествием по Европе и посмотреть то, о чем я много читал. На сие назначаю три года, мой маршрут на Петербург, за сим Германия, Англия, Франция, Италия, Греция, Турция и Габрово. В Румелию и Болгарию я пробуду несколько времени и надеюсь много успеть. В библиотеках я полюбопитствую о болгарских рукописях и пр. Нынешнюю весною имел я начать путешествие, но не знаю, если успею. Зараза города много делает препятствия. Отечественную переписку я препоручу здесь доброму патриоту. Г. Байле мой поклон, я писал ему ноября и просил о книгах и о журнале; где будут помещены Ваши статьи. Как оные будут находиться в Ваших брющюрах, то журнала не нужно. Я желаю иметь все книги и статьи о болгарях, сообщайте мне их на мой щет или укажите, где достать. Первая Ваша брющюрка^б 2 года пролежала не будучи мне известна. Нет нужды, если статьи будут писаны татарманами. В прочем с истинным почитанием и преданностию имею честь быть Ваш покорнейший слуга.

Василий Априлов

10го декабря 1837го года, Одесса.

Государственная библиотека СССР
им. В. И. Ленина, Отдел рукописей,
ф. 49, папка V, ед. хр. 149/2.

^б „Първата брошура“ на Ю. Венелин е „За характера на народните песни на отвьддунавските славяни“ (М., 1835).

Три писма на В. Априлов до Ю. Венелин. — Исторически преглед, 1985, № 9—10, с. 87—97.

ЗА ГЕОРГИ БУСИЛИН — ПЪРВИЯ БЪЛГАРИН СТУДЕНТ В МОСКОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ

ЕДИН МЛАД БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНЕЦ
В СПОМЕНИТЕ НА РУСКИ УЧЕН

В тази статия ще се говори за спомените на знаменития руски учен от миналия век Ф. И. Буслаев (1818—1897) за Георги Бусилин. Тези спомени, останали досега извън погледа на изследователите, проучвали живота и дейността на Бусилин и руско-българските връзки през 40-те години на XIX в., съдържат важни сведения за този млад, рано починал деец на Българското възрождане¹.

Георги Бусилин (Илиев), роден в Батак (Родопите), след като завършва Атинската гимназия, пристига от Атина през Цариград и Одеса в Москва през есента на 1841 г. и през следващата година (1842) става студент в Московския университет. Той умира в Москва през 1845 г., като оставя известна следа в националнокултурното възрождане на българите².

В историята на Българското национално възрождане и на руско-българските културни връзки Г. Бусилин е известен преди всичко като автор на „Български буквар“, издаден през 1844 г. в Москва³, и като първия българин студент в Московския университет. За неговия кратък живот и дейност се знае малко. До неотдавна единствен биографичен източник за него бяха сведенията, събрани и публикувани от Ив. Шишманов още през 1916 г.⁴ През последните години интересът към Бусилин видимо нарасна, за което свидетелства появата на редица статии, посветени на

¹ Върху посветените на Бусилин страници от „Мои воспоминания“ на Буслаев много обръща внимание проф. С. В. Смирнов (Тарту), за което искам тук да му изкажа искрена благодарност.

² В една публикация Г. Бусилин е поставен на първо място в азбучния списък на „най-видните дейци на Българското възрождане“, които са били студенти на О. М. Бодянский в Московския университет (Минкова, Л. О. М. Бодянский и его вклад в развитие болгаристики в России.—В: Литература и история. Освободителная война 1877—1878 годов и болгарская литература. Статьи болгарских литературоведов. М., 1979, с. 284). Трудно е да се съгласим с това. Разбира се, Бусилин не е бил неизвестна личност за образователите си съотечественици както приживе, така и след смъртта си, но да го считаме за един от най-видните дейци на Българското възрождане измежду учениците на Бодянский все пак няма основания.

³ [Г. Бусилин]. Български букварь. На издвеле московского купца, Ангели Николаевича Хаджогло М., 1844.

⁴ Шишманов, Из. Студии из областта на Българското възрождане. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция (1844—1845) и неговите отношения към българите. — Сб. БАН, 1916, № 6, с. 97—100.

този възрожденец⁶. С него се занимават и автори, разработващи други въпроси от историята на българската национална култура⁶. Проучванията от последните години обогатиха известната от по-рано биография на Бусилин с редица важни факти. Трябва впрочем да отбележим, че сами по себе си тези факти, както ще видим по-нататък, са били вече съобщени в отдавна публикувани материали (писма и други документи), но досега са останали неизвестни на изследователите, проучващи живота и дейността на Бусилин.

Така, съществено допълнение към биографията на Бусилин беше посочването на Н. Ковачева-Вълева, че след пристигането си в Москва през 1841 г. Бусилин е бил приет на квартира в дома на М. П. Погодин⁷. Н. Ковачева-Вълева правилно свързва с името на Бусилин публикуваните през 1842 г. в сп. „Москвитянин“ четири (а не три, както е казано неточно в бележката и „Български писма“⁸, макар и да не привежда никакви особени) доказателства за това⁹. Във връзка със съобщението на Н. Ковачева-Вълева трябва да отбележим, че за Бусилин като автор на дадената публикация е изказал предположение още в края на 50-те години Д. Г. Песчани, който наистина дава името му погрешно — Василий вместо Георги¹⁰. Но освен косвени съображения за авторството на Бусилин — съображения, произтичащи от съдържанието на публикацията — можем да приведем и следното надеждно свидетелство. Още в началото на 20-те години Д. Костов публикува писмо на В. Априлов и Н. Палъзов до И. Стоянов, написано на 6 юни 1842 г., т. е. скоро след излизането на посочения брой на „Москвитянин“. В това писмо четем: „Проваждам ви и от журналат „Москвитянина“ писъмтата на Т. Илиева да ги покажете в Куручешме на нашите, да ся не соблазняват“¹¹

⁶ Ковачева-Вълева, Н. Български автор върху страниците на списание „Москвитянин“. — Исторически преглед, 1973, № 2, с. 101—104; Русинов, Р. Езикът на „Български буквар“ (1844) от Георги Бусилин. — Rocznik slawistyczny, t. XXXVIII, № 1, 1977, S 51—56; Бояджиев, П. Бусилин и неговият „Български буквар“. — Език и литература, 1978, № 6, с. 100—104; Пунев, К. Един стар български буквар (от Г. Бусилин). — Родопи, 1979, № 7, с. 30—31.

⁶ Вж. по-специално Мянкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възрождане С., 1978, с. 106—107.

⁷ Ковачева-Вълева, Н. Цит. съч., с. 101.

⁸ Писма българские. — Москвитянин, 1842, № 4, с. 542—547.

⁹ Ковачева-Вълева, Н. Цит. съч., с. 101.

¹⁰ Песчанин, Д. Г. Русско-българские культурные связи в 30—40-х годах XIX в. — Б: Из истории русско-българских отношений. М., 1958, с. 154.

¹¹ Костов, Д. Пет писма на В. Априлов до Иларион Макариополски. — Известия на Народния етнографски музей в София, год. II, 1922, № 1—2, с. 33. Вж. също: Априлов, В. Съчинения, С., 1968, с. 344.

Вероятно Бусилин сам е изпратил на Априлов публикуваните в „Москвитянин“ писма с молба да ги отправи към неговите земляци в Цариград. Цитираното място от писмото на Априлов и Палаузов е останало незабелязано от съвременните изследователи на живота и дейността на Бусилин, причина за което, както изглежда, може да е било и затруднението при идентифицирането на посочения тук Т. Итнев с Г. Бусилин (срв. по-специално грешката в инициала: Т. вм. Г.).

Върху друг твърде важен момент от биографията на Бусилин обърна внимание Л. Минкова преди няколко години. Като се основава на запазени в архивите писма от Н. Н. Мурзакевич до О. М. Бодянский и от О. М. Бодянский до С. П. Шевирьов, тя показва, че Бусилин е бил не стипендиант на московския търговец, българина И. Денкоглу, както считат мнозина, а студент на държавна издръжка в Московския университет¹². Без да подценяваме важноста на направеното от Л. Минкова съобщение, ще отбележим, че споменатият факт от биографията на младия българин също беше отдавна известен от публикуваната кореспонденция на О. М. Бодянский. Така още през 1887 г. А. Титов обнародва цитираното и от Л. Минкова (по архивен екземпляр) писмо на Мурзакевич до Бодянский от 6 април 1845 г., в което Мурзакевич пита московския професор дали не може „освободената стипендия на студента на държавни разноски Бусилин (българин)“ да се даде на друг българин — Иван Шопов¹³. През 1929 г. в България беше публикувано голямото изследване на В. А. Фрагез за българо-чешките литературни връзки през XIX в. в което, като засяга биографията на споменатия Шопов и като се позовава на цитираното по-горе писмо от Мурзакевич до Бодянский, той също говори за „студента на държавна издръжка“ Бусилин и привежда откъс от друго писмо на Мурзакевич до Бодянский (от 21 юни 1845 г.), където също се говори за починалия „български юноша, който се възпитава на държавни раз-

¹² Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 107—108.

¹³ Титов, А. Писма Н. Н. Мурзакевича к О. М. Бодянскому. 1838—1866. — В: Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете, 1887, № 1, с. 197—198. В друго свое изследване, издадено няколко години по-рано, Л. Минкова споменава публикацията на писмата на Мурзакевич до Бодянский (Минкова, Л. Писма на трима български възрожденци от Прага (Иван Шопов, Сава Филаретов, Марин Дринов). — В: Българо-чешката дружба в литературата на XIX в. С., 1975, с. 92, бележка 4 под линия).

носки¹⁴. И накрая най-достоверно потвърждение на факта, че Бусилин наистина е бил студент на държавна издръжка, намираме в обнародваните ежегодно официални отчети за дейността на Московския университет. Преди няколко години Б. Н. Билунов и О. К. Вяземска обърнаха внимание на съдържащите се в тях възни биографични данни за Бусилин¹⁵. В приложените към тези отчети поименни ведомости за учещите се в университета към 1 януари 1843 г., 1 януари 1844 г. и 1 януари 1845 г. Бусилин фигурира в списъка на студентите, които са на държавна издръжка¹⁶. Трябва да се предполага, че въпросът за приемането на Бусилин като студент на държавна издръжка е бил решен от властите не по-късно от средата на януари 1842 г. За такъв срок свидетелства и следното място от писмото на В. Априлов до И. Стоянов от 25 януари 1842 г., публикувано през 1922 г. от Д. Костов: „За Г. Илиева (т. е. Г. Бусилин — Г. В.) стана разрешение да го приемат на царско иждивение в Московският Университет *платимотъщю*“¹⁷. Бусилин пристига в Москва на 15 септември 1841 г. Следователно въпросът да му се предостави „царско иждивение“ е бил разрешен твърде бързо — за не повече от четири месеца.

По какъв начин е била изходатайствана държавна стипендия за Бусилин, кой е съдействал за това — засега, както отбелязва и Л. Милкова, е все още неясно. Частичен отговор на тези въпроси се съдържа вероятно в делото „За приемането на българина Бусилин в Университета“, посочено в описа на документите в канцеларията на Съвета на Московския университет за 1842 г.¹⁸, но това дело, както изглежда, е изгубено и не можахме да се запознаем с него. Ясно е обаче, че на Бусилин като турски поданик е можело да бъде дадена държавна стипендия само със съгласието и разрешението на царя. Това се потвърждава в частност от следното писмо на ректора на университета А. Алфон-

¹⁴ Францев, В. А. Болгарско-чешские литературные связи в половине XIX ст (Страница из истории болгарского возрождения). — Сп БАН. Клон ист.-филос. и филос.-общ., № 35, 1929, 20, с. 47.

¹⁵ Билунов, Б. Н., Вяземская, О. К. Первые болгарские воспитанники Московского университета. — В: История и культура Болгарии. М., 1981, с. 149.

¹⁶ Отчет о состоянии и действиях Императорского Московского университета за 1841—1842 академический и 1842 гражданский годы. М., 1843; Отчет о состоянии и действиях Императорского Московского университета за 1842—1843 академический и 1843 гражданский годы. М., 1844; Отчет о состоянии и действиях Императорского Московского университета за 1843—1844 академический и 1844 гражданский годы. М., 1845.

¹⁷ Костов, Д. Цит., съч., с. 30; вк. същото и у Априлов, В. Цит. съч. с. 332.

¹⁸ ЦГАМ, ф. 418, оп. 11. а. е. 179.

ски от 22 септември 1842 г., отправено към инспектора на студентите: „С височайше разрешение българинът Георги Бусилин е приет в университета сред възпитаниците на държавна издръжка и съгласно с неговото желание е включен в списъците на учещите се от I курс на I Отделение на Философския факултет“¹⁹. При това е важно да се отбележи, че, както се вижда и в приведените от Л. Минкова сведения, стипендията е била определена само за Бусилин и след смъртта му не е можело да се предаде на друг българин²⁰. Както се вижда, самият Бусилин не е знаел за такова именно решение на въпроса за държавната стипендия, тъй като, както пише Бодянский в друго писмо до Шевирьов, цитирано от Л. Минкова, той „разпространи навсякъде известието, че нашият господар е постановил в Московския университет да се възпитава един българин отсега завинаги“²¹.

От споменатите по-горе официални отчети на Московския университет може да се извлекат и други важни сведения за Бусилин и по-специално данни за възрастта му и образованието му. В отчетите е посочено, че към 1 януари 1843 г. Бусилин е бил на 19 години, към 1 януари 1844 г. — на 20, към 1 януари 1845 г. — на 21. С други думи, съгласно с тези данни Бусилин е навършил 19 години през 1842 г., 20 — през 1843 г., 21 — през 1844 г. От това следва (ако, разбира се, дадените в отчетите сведения са точни, но като че ли нямаме основание да се съмняваме в тях), че Бусилин е роден през 1823 г., а не през 1820 г. преди или около 1820 г., както е прието да се мисли²² и както посочват някои авторитетни справочно-енциклопедични издания²³. Бусилин е умрял на 11 февруари 1845 г., когато може би още не е бил навършил 22 години.

В съществуващата литература е разпространено също и мнението, че Бусилин е завършил Московския университет²⁴ или че е умрял малко преди да го завърши²⁵. Всъщност това не е така.

¹⁹ ЦГАМ, ф. 418, ол. 259, а. е. 5, л. 11.

²⁰ Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 108; Минкова, Л. Писма на трима български възрожденци от Прага, с. 92.

²¹ Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 108.

²² Вж. напр. Ковачева-Вълева, Н. Цит. съч., с. 101; Русинов, Р. Цит. съч., с. 51; Бояджиев, П. Цит. съч., с. 100; Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 106—107 и др.

²³ Речник на българската литература. Т. I. А—Д. С., 1976, с. 147; Енциклопедия „България“. Т. I. А—В. С., 1978, с. 420.

²⁴ Пунев, К. Цит. съч., с. 31; Речник на българската литература. Т. I с. 147 и др.

²⁵ Ковачева-Вълева, Н. Цит. съч., с. 101; Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 107.

Бусилин, както показва поименият списък на студентите в Университета към 1 януари 1845 г. и през учебната 1844—1845 г. (последната година от живота му), е бил студент на държавна издръжка от I курс. Той е умрял, както отбелязват правилно Б. Н. Билунов и О. К. Вяземска, преди да завърши Московския университет²⁶ и оставайки студент от I курс.

От казаното се вижда, че привличането в най-последно време на някои сведения от отдавна обнародвани материали даде възможност на изследователите чувствително да разширят и да задълбочат по-раншните представи за живота на Бусилин в Москва и за учението му в Московския университет. За съжаление в литературата за този млад деец на българското националнокултурно възраждане остават още твърдения, които не се доказват от никакви материали, нуждаят се от уточнение или пък трябва да бъдат отхвърлени като явно погрешни. С тях, както и с някои неизвестни факти за живота и дейността на Бусилин, ние се занимаваме в подготовената за печат статия „Георги Бусилин в Москва“. А тук ще обърнем внимание върху един източник на сведения за Бусилин — източник, както и посочените по-горе, публикуван отдавна, преди почти 100 години, но досега непривлекъл вниманието на изследователите. Става дума за известните „Мои воспоминания“ на Ф. И. Буслаев, в които знаменитият руски учен е посветил няколко страници на Георги Бусилин²⁷. Буслаев е писал (по-точно — диктувал) мемоарите си на преклонна възраст, в края на живота си (1889—1891 г.).

Както е известно, след като завършва през 1838 г. Московския университет, Буслаев работи като учител в една московска гимназия и едновременно като учител възпитател в семейства на московски благородници, включително и в семейството на граф С. Г. Строганов, попечител на Московския учебен окръг. Заедно със семейството на Строганов през 1839—1841 г. той прави пътешествие в редица европейски страни. Върнал се в Москва, Буслаев отново става гимназиален учител и наскоро, по съвета на граф Строганов, започва да се подготвя за магистърски изпити. Трябвало е да вземз чегире изпита: по теория и история на езика при И. И. Давидов, по история на чуждестранната и на руската литература при С. П. Шезирьов, по славянски езици при О. М. Бодянский и по философия при Д. Л. Крюков. „Главното затруднение — припомня си Буслаев — за мене бяха славянските наречия, понеже по мое време те не се преподаваха в Москов-

²⁶ Билунов, Б. Н., Вяземская, О. К. Цит. съч., с. 149.

²⁷ Буслаев, Ф. И. Мои воспоминания. М., 1897, с. 276—280.

ския университет. Бодянски започна да ги чете, когато току-що се бях върнал от чужбина. Аз прослушах няколко негови лекции и по указанията му се снабдих със Славянските древности и със Славянската етнография на Шафарик, с изданията на Любушин суд, на Краледворски ръкопис и на сборници със сръбски, чешки, хърватски и други песни²⁸. Именно по време на подготовката си за магистърските изпити, които взема през април 1843 г., Буслаев се запознава с наскоро пристигналия в Москва Бусилин. Ето какво пише за него Буслаев в „Моите спомени“:

„За мене беше лесно да се справя със славянските наречия, защото с най-трудното от тях, с полски, аз бях доста запознат от своите другари поляци още докато бях студент²⁹. Освен това, когато се подготвих за магистърския изпит, се сближих много с един българин, млад човек на моите години, който, струва ми се, измежду своите сънародници беше първият техен предпоставеник сред студентите от Московския университет. Михаил Петрович Погодин се беше прославил сред задграничните славяни и тогава се почиташе като техен всеобщ покровител и застъпник; затова и този българин веднага след пристигането си в Москва се беше явил именно при Погодин, беше приет от него с отворени обятия и беше настанен в дома му на Девиче поле. Този млад човек, на име Бусилин, не можеше да каже нито дума по руски и Погодин ми го препоръча, за да го уча на нашия език. Бусилин идваше при мене на „Знаменка“ два или три пъти седмично и ние се обучавахме един друг, аз него — на руски език, а той мене — на български и на сръбски, който говореше свободно. За упражнения по български език няхахме подръка нито една печатна книга. Трябваше да се задоволя с това, което Бусилин ми пишеше по памет; а понеже се интересувах от народното творчество, той ми записваше песни на своя народ, които бяха особено ценни за мене, защото тогава още не беше отпечатан нито един сборник с български песни. През 1848 г. в магистърската си дисертация приведох цитат, взет от Бусилин, из българската народна поезия — за някакви митически девы; в чийто тип се обединяват сръбските вили и украинските русалки.

За да практикува руския разговорен език, карах Бусилин да ми разказва за своите сънародници, за техния начин на живот, за нравите и обичаите им, за техните отношения към турските

²⁸ Буслаев, Ф. И. Цит. съч., с. 276.

²⁹ През студентските си години Буслаев според собствените му думи е бил особено близък с В. И. Класовски и К. А. Касович (пак там, с. 22—30).

власти и към висшите чинове на духовната йерархия, състояща се от гърци³⁰.

По-нататък Буслаев разказва живо запазилата се в паметта му романтична, трагично завършила история на един другар на Бусилин, красив млад българин, който бил готвач при някакъв паша в Цариград и в когото, пленена от външността му, се влюбила обичаната дъщеря на този паша³¹.

„Бусилин — продължава Буслаев — беше среден на ръст, с незабележителна външност, слаб и нежен. Нашият суров климат не беше за него, особено когато настъпваха зимните студове. Той боледуваше и видимо отпаднаше. Обхвана го униние: тежки мисли все по-често започваха да помрачават неговия смирен нрав, и без това мелахоличен. Към болезненото му състояние очевидно се прибавяше и нещо друго и го угнетяваше повече, отколкото неразположението. Моята сърдечност го направи откровен. Показа се, че и той, също като и цариградския му приятел, си пада малко от страхливите. Той се страхуваше да остане в Москва, за да не умре от болестта, а още повече се плашеше от връщане в родината си, където неминуемо ще бъде осъден на смърт, ако го наклеветят пред турските власти в държавна измяна, което нерядко се случвало с онези славяни, турски поданици, които се връщали вкъщи от Русия. Той беше убеден, че ще може да се спаси от заплашващата го беда само ако получи руско поданство — тогава няма да посмеят да го задържат. Погодни положи много грижи това да се уреди, но получи решителен отказ, защото вследствие на някакви дипломатически постановления беше строго забранено да се предпазват от турския деспотизъм балканските славяни чрез руско поданство. Аз от своя страна се обърнах към граф Сергей Григориевич (Строганов — Г. В.) с молба да ходатайства за нещастния Бусилин, но той ми даде същия неблагоприятен отговор. И така на моя беден българин не му оставаше нищо друго, освен да умре далеч от родината си. Той изкара две години в Москва и почина в студентската болница“³².

Такива са спомените на Буслаев за Бусилин. В тях има отделни неточности, които ще бъдат отбелязани по-нататък, но като цяло съдържателните се в тях сведения заслужават пълно доверие и са извънредно важни за изясняване на живота и заниманията на Бусилин в Москва, за характеристиката на неговия духовен облик. Какви нови, още неизвестни в литературата факти от бис-

³⁰ Буслаев, Ф. И. Цит. съч., с. 276–277.

³¹ Пак там, с. 277–279.

³² Пак там, с. 279–280.

графията на Бусилин ни дават страниците от „Моите спомени“ на Буслаев?

Преди всичко това са фактът за близкото познанство на Бусилин с Буслаев и обстоятелствата на това познанство. В литературата за Бусилин досега се посочваше познанството му с трима видни руски учени — М. П. Погодин, О. М. Бодянский и В. И. Григорович: у Погодин Бусилин е живял след пристигането си в Москва, Бодянский е познавал като професор в Университета³³, а с Григорович се е срецнал, когато този учен е идвал в Москва, подготвяйки се за пътуване в България. Оказва се, че освен с тях Бусилин се е познавал, и при това твърде отблизо, също и с Буслаев — бъдещия голям руски филолог. Забележителни са и обстоятелствата на тяхното познанство. Според спомените на Буслаев те дължат познанството си на Погодин. След като приотил в дома си Бусилин, Погодин се е погрижил да му осигури и добра подготовка по руски език, тъй като Бусилин още никак не го е знаел (срв. у Буслаев: Бусилин „не можеше да каже дума по руски език“), и с тази цел го е препоръчал на Буслаев. Тъй като самият Бусилин не е имал средства, за уроците по руски език, които му е давал Буслаев, е плащал, както изглежда, Погодин. Не се знае от какви мотиви се е ръководил Погодин, като е предложил тъкмо на Буслаев да се занимава с Бусилин по руски език, но изборът на Погодин несъмнено е твърде сполучлив, защото Буслаев въпреки младостта си (тогава е бил на 24 години) е бил вече опитен педагог, издал малко след това известния „Опит за преподаване на родния език“ (М., 1844).

На тези занятия Буслаев, както се вижда от спомените му, е отделял значително внимание на това Бусилин да овладее по-бързо руската разговорна реч. За тази цел го е карал да разговарят на близки за него теми. Интересно е, че освен за начина на живот, за нравите и обичаите на своите съотечественици Бусилин е разказвал на Буслаев и „за техните отношения към турските власти и към висшите чинове на духовната йерархия, състояща се от гърци“. Едва ли можем да се съмняваме, че разказите на Буси-

³³ Съществува мнение, че Бусилин е бил „тървият българин, който е слушал лекциите на Бодянский“ (Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане, с. 103). Това твърдение се нуждае от следното уточнение. Както беше казано по-горе, Бусилин умира през февруари 1845 г., като си остава студент от I курс. През 1842—1843, 1843—1844 и 1844—1845 г., когато Бусилин е бил студент в Университета, Бодянский, както се вижда от отчетите на Университета за тези години, не е чел лекции пред студентите от I курс. Следователно Бусилин не е можел да прослуша пълния курс лекции на Бодянский за една академическа година. Това обаче не изключва възможността той да е слушал лекциите на Бодянский извън редовните занятия за I курс.

лин на тези теми са били пропити с патриотични идеи и настроения. Сам голям патриот, възпитан в свободолюбивите идеи на знаменития гръцки педагог Т. Каирис, бивш член на „Славяно-българското ученолюбиво дружество“, поставило си за цел подготовянето на българското национално пробуждане чрез училището (просвещението) и изгонването на гръцкото духовенство от българските земи, Бусилин не е можел да представи в разказите си турските власти и висшите чиновници от гръцката духовна йерархия иначе освен като угнетители на българския народ.

Интересно е също, че занятията на Бусилин по руски език са ставали два-три пъти седмично в дома на началника на Московския учебен окръг граф Строганов; той се е намирал на „Знаменка“ (сега ул. „Фрунзе“, в центъра на Москва) и там Буслаев е живял като учител, преподаващ на дъщерите и сина на Строганови³⁴. Не е изключено следователно при някое от посещенията си в този дом Бусилин да е бил представен и на неговия собственик — граф Строганов.

Особен интерес в посочените откъси от спомените на Буслаев предизвиква и обстоятелството, че Бусилин не само се е обучавал при Буслаев на руски език, но и сам го е учил на своя роден език. По този начин Буслаев е един от първите (ако не и първият) русин, когото българин специално е обучавал на своя език. Много любопитни са спомените на Буслаев за характера на тези занятия по български език. Понеже не са разполагали с печатни български книги³⁵, Бусилин е обучавал Буслаев на своя роден език по записани по памет от самия него народни песни. С други думи, Бусилин е обучавал Буслаев на народния български език от фолклорни произведения. Напълно е възможно някоя от песните, по чийто текст Бусилин е учил Буслаев на български език, да са влезли в съставения от него „Български буквар“. В този буквар са публикувани осем народни песни, две от които, както отбелязва П. Бояджиев, може би са записани от самия Бусилин³⁶. Във връзка с това ще изтъкнем, че споменатата от Буслаев песен за „ми-

³⁴ Буслаев, Ф. И. Цит. съч., с. 271.

³⁵ Буслаев и Бусилин очевидно не са се постарали достатъчно да си набавят някоя от печатните български книги, които са се намирали в началото на 40-те години в Москва. Известно е, че редица такива книги е имало в личната библиотека на Ю. Венелин. Сред тях е и известната „Болгарска граматика“ на Неофит Рилски (Крагуевац, 1835), чието обширно предисловие Венелин е ценял високо (Венелин, Ю. О зародыше новой болгарской литературы. М., 1838, с. 30). Могло е да им бъдат достъпни и издадените в Одеса през 1841—1842 г. „Български книжици, или на кое словенско племе собственно принадлежи кириловската азбука?“ на В. Априлов, „Математическа география“ в превод на И. Богоров и др.

³⁶ Бояджиев, П. Цит. съч., с. 103.

тически деви, в чийто тип се обединяват сръбските вили и украинските русалки“, съобщена му от „покойния българин Бусилин“ и цитирана в неговата магистърска дисертация³⁷, не фигурира сред останалите в буквара. Песните от „Българския буквар“ на Бусилин са били използвани по-късно от някои съставители на сборници със стихотворения или на други популярни книжки³⁸. Имаме основания следователно да предполагаме, че именно заниманията с Буслаев по български език са могли да подбудят Бусилин да записва народни песни и че до известна степен благодарение на тези занимания Бусилин е оставил следа в началната история на българската фолклористика.

Заниманията на Буслаев и Бусилин са продължили, както изглежда, година и половина — докато Буслаев е взел магистърските си изпити, които са се състояли на 24, 28 и 30 април 1843 г.³⁹.

От „Моите спомени“ на Буслаев се вижда също, че Бусилин го е обучавал не само на български, но и на сръбски език, който той „говореше свободно“. Това съобщение на мемоариста е ценно като свидетелство, че Бусилин освен старогръцки и новогръцки (които като випускник на Атинската гимназия несъмнено е владеел добре) е знаел и сръбски език. Очевидно не може да има съмнение в съобщението на Буслаев, че Бусилин е знаел и този език. Можем най-много да се съмняваме в оценката на степента, в която Бусилин е владеел сръбски: като казва, че Бусилин „говореше свободно“ сръбски, Буслаев, който сам още не е знаел този език, може, разбира се, и да се е заблуждавал или пък припомняйки си след 50 години заниманията по сръбски, просто да е сбъркал. Как са протичали заниманията по сръбски език, Буслаев не пише. Може само да се предполага, че за пособие по този език са им служили народни песни, но вероятно не ръкописни, а вече публикувани (например от В. Караджич). Остава неизвестно също къде и кога самият Бусилин е научил сръбски език.

³⁷ Буслаев, Ф. О влиянии християнства на славянский язык. Опыт истории языка по Остромирову евангелию. М., 1848, с. 33.

³⁸ Вълчев, В. Печатната възрожденска книжнина като извор за проучване на българската фолклористика. — Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“. Т. XII (XVIII), 1971, с. 99, бележка 2 под линия.

³⁹ Буслаев е бил подложен на писмени и устни изпити по главни („Теория и история на езика“, „Руска и обща литература“) и спомагателни („Славянски наречия“, „Философия“) предмети. По „Славянски наречия“ въпросите са били зададени от О. М. Бодянский. На устния изпит по този предмет Буслаев е направил „преглед на чешката литература от най-стари времена до XVI век“ и „подробен филологически разбор на Любушин съд“ и освен това „е превел някои народни песни, събрани от Вук Караджич“. На писмения изпит Бодянский е поставил следните въпроси: „Защо славянските наречия трябва да се разделят само на два клона?“ и „Характер на сръбската народна песен“. Устните и писме-

„Моите спомени“ на Буслаев ни дават и някои данни за външния вид, за характера, за вътрешното състояние на Бусилин в началото на 40-те години.

Бусилин по думите на мемоариста бил „среден на ръст, с незабележителна външност, слаб и нежен“, имал „смирен нрав“ и меланхоличен характер. Както отбелязва Буслаев, той бил на едни години с него, което не е съвсем вярно (вж. за това по-нататък). Като човек със слабо здраве Бусилин понасял тежко суровия за него, южняка, московски климат, особено зимните студове. Той боледувал, „видимо отпадал“ и умрял в студентската болница на Московския университет. Според мнението на автора на „Моите спомени“ Бусилин не се отличавал и със сила на духа. Освен от болестта той страдал и от измъчващи го „повече, отколкото неразположението“ душевни мъки, причинени, както Буслаев успява да разбере, от страха да умре в Москва, далеч от родината си, и още повече да се върне в родината, където можело да го наклеветят пред турските власти в държавна измяна и да го осъдят на смърт. Тези опасения не са били лишени от основания и гаранция за спасение от смъртта, реално заплашваща го след връщане в България, Бусилин виждал в получаване на руско поданство. От това, което пише Буслаев в „Моите спомени“, ясно се вижда, че Бусилин е споделил с Погодин и със самия Буслаев опасенията за живота си, ако се върне в родината; трябва да се предполага, че ги е молил да му съдействат за получаване на руско поданство. Напълно възможно е със същата молба той да се е обръщал и към други свои московски познати, с които е имал по-близки отношения. Засага е неизвестно дали сам Бусилин се е обръщал с такава молба непосредствено към съответните правителствени инстанции. Знае се обаче, че и този път особено съчувствие към съдбата на Бусилин проявил Погодин, който, както отбелязва Буслаев, „положи много грижи това да се уреди, но получи решителен отказ“. Едва ли можем да се съмняваме, че първата инстанция, към която се е обърнал Погодин, е бил попечителят на Московския учебен окръг граф Строганов. Дали самият Погодин се е обърнал и към по-високи правителствени инстанции, ние не знаем. Но решителният отказ на Пого-

ните отговори на Буслаев по всички предмети са били признати за удовлетворителни и на 3 юли 1848 г. той е защитил магистърска дисертация „За влиянието на християнството върху славянския език“ (Отчет о состоянии и действиях Императорского Московского университета за 1847—1848 академический и 1848 гражданский годы. М., 1849, с. 69—70). Както виждаме, при магистърските изпити на Буслаев не са били зададени отделни въпроси по български език или по българска литература (респ. фолклор).

диновото ходатайство за Бусилин, мотивиран с руско-турското споразумение, по силата на което Русия не е можела да предпазва със своето поданство балканските славяни от деспотизма на турците, е можел да бъде даден по-скоро от съответните правителствени кръгове в Петербург. Самият Буслаев, както се вижда от „Моите спомени“, също се е опитал да помогне на „бедния българин“. Като се е надявал на близкото си познанство с граф Строганов и като е разчитал навярно на неговото покровителство и в този случай, Буслаев се е обърнал към него „с молба да ходатайства за нещастния Бусилин“, но е получил от него „същия неблагоприятен отговор“. Както виждаме, опитите на Погодин и на Буслаев да издействат за Бусилин руско поданство се оказват безрезултатни.

Това са най-важните сведения за Георги Бусилин, които е запазил в паметта си бележитият руски филолог Ф. И. Буслаев, посветил на своя другар българин няколко страници от „Моите спомени“. Тези сведения по странна случайност са се оказали извън погледа на изследователите, които са се занимавали с живота и дейността на Бусилин — първия български студент, при това на държавна издръжка, в Московския университет — и с руско-българските културни връзки през 40-те години на XIX в. При общата оскъдност на биографични данни за този млад деец на Българското възрождане дадените от Буслаев сведения за него трябва да се характеризират като много ценни.

Накрая няколко думи за неточностите, допуснати от Буслаев в спомените му за Бусилин.

В края на разказа си за Бусилин Буслаев пише, че той „прекара в Москва две години и почина в студентската болница“. Всъщност Бусилин е прекарал в Москва не две, а почти три и половина години: от 15 септември 1841 г. до деня на смъртта си, 11 февруари 1845 г.

Заниманията с Бусилин по руски език са започнали не във връзка с подготовката на Буслаев за магистърския изпит по славянски езици, както излиза от цитирания откъс от „Моите спомени“, а около година преди Бодянски да му е насрочил този изпит. Това личи от факта, че Бодянски не е можел да насрочи този изпит преди връщането си в Москва от научното пътуване по славянските земи, т. е. преди 8 септември 1842 г. Заниманията с Бусилин са започнали вероятно през есента или зимата на 1841 г., скоро след пристигането му в Москва, защото той по думите на Буслаев още никак не е владеел руския език. Ако тези занимания бяха започнали през есента на 1842 г., когато Бодянски е насрочил на Буслаев своя изпит, Буслаев очевидно не би пи-

сал, че Бусилин „не можеше нито дума да каже по руски“: за една година престой в Москва Бусилин, разбира се, щеше да се научи в известна степен да говори руски. От казаното следва също, че за Буслаев непосредствен импулс за изучаване на българския език е била не необходимостта да се подготвя за магистърския изпит по славянски езици, а започналите занимания с Бусилин по руски език и несъмнено проявяваният интерес от Буслаев към произведенията на народното словесно творчество.

По-нататък Буслаев грешни, когато пише, че Бусилин бил млад човек на неговата възраст. Както следва от посочените по-горе университетски отчети, Бусилин е роден през 1823 г. и е бил следователно пет години по-млад от Буслаев. Очевидно тази разлика в годините, за която по времето, когато се е занимавал с Бусилин, Буслаев не е можел да не знае, постепенно се е изтрила от паметта на учения.

Ще отбележим най-после и допуснатите от Буслаев в цитирания откъс от „Моите спомени“ неточности, които нямат отношение към Бусилин. Бодянский е започнал да чете лекции по „славянски наречия“ през септември 1842 г., а не през 1841 г., когато Буслаев се е върнал в Москва от пътуването си по европейските страни със семейството на граф Строганов. Не е съвсем точно и твърдението на Буслаев, че по време на неговото учение в Московския университет „славянски наречия . . . не се преподаваха“. Всъщност Буслаев като студент в IV курс е слушал през академическата 1837—1838 г. лекциите на Т. М. Каченовски по „история и литература на славянските наречия“. На друго място в „Моите спомени“ сам Буслаев пише, че Каченовски „ни четеше в четвърти курс заедно с трети история на литературата на славянските наречия по емския учебник на Шафарик“, и подробно описва външната страна на тези лекции⁴⁰. Очевидно лекционният курс на Каченовски не е оставил трайна следа в славистичното образование на Буслаев и затова, когато описва подготовката си за магистърския изпит, Буслаев дори не си е спомнил за него.

Един млад български възрожденец в спомените на руски учен.—Език и литература, 1984, кн. 3, с. 18—27.

⁴⁰ Буслаев, Ф. И. Мои воспоминания, с. 114 и сл. Подробности за лекциите на Каченовски по този предмет вж. в статията на Венедиктов, Г. К. К начальной истории славистической кафедры в Московском университете.—Советское славяноведение, 1983, № 1, с. 93—98.

През 1844 г. в Москва в Университетската печатница е издаден „Български буквар“. Това е осмата поред книга на български език, излязла дотогава в Русия, и първата от книгите на този език, издадени в Москва. Пълното ѝ заглавие на титулната страница е следното: „Български букварь. На иждивене московскаго купца, Ангели Николаевича Хаджоло, из града Русчук. Да ся раздаде в дар учащимся юношам. Москва. Въ Университетската Печатня. 1844“¹. Авторът на „Буквара“ не е посочен. В края на предисловието „Учителям“ е посочено: „Ваш съотечественник“ (с. 14). Автор на „Буквара“ е студентът на държавна издръжка в Московския университет Георги Бусилин, родом от Батак. Той е потвърдил сам авторството си със собственоръчен подпис под думите „Ваш съотечественник“, поставен от него в няколко от запазените екземпляри от „Буквара“.

До неотдавна името на Г. Бусилин беше малко познато в литературата, посветена на Българското възрождане, на проблемите и дейците му. Дълго време единствен източник на сведения за него беше трудът на Ив. Шишманов, издаден през 1916 г., в който са му посветени няколко страници². Напоследък видимо нарасна интересът към живота и дейността на този ненавреме умрял възрожденец, доказателство за което е появата на редица изследвания, посветени преди всичко на някои факти от биографията му и на „Буквара“. Сред тях трябва специално да се отбележат писмото на Г. Бусилин до настоятелите на Карловското училище от 10 май 1843 г., публикувано от Ив. Снегаров³, и откъсите от това писмо, публикувани от Б. Ст. Ангелов⁴, статията на Н. Ковачева-Вълева за публикуваните от Г. Бусилин през 1842 г. в московското списание „Москвитянин“ няколко писма⁵ и статията на Р. Русинов за езика на „Буквара“⁶. Неизвестни по-рано биогра-

¹ Тук и по-нататък цитатите от „Буквара“ се посочват не според точното им на писване в оригинала, а с известно опростяване в правописа със средствата на съвременната българска графика.

² Шишманов, Ив. Студии из областта на Българското възрождане. — Сб. БАН, № 6, 1916, с. 97—100.

³ Снегаров, И. Документи за положението на българския народ преди 1850 г. — Известия на Архивния институт. Т. II, 1959, с. 193—196.

⁴ Ангелов, Б. Ст. Руска преправка на История славяноболгарская. С., 1966, с. 140—142.

⁵ Ковачева-Вълева, Н. Български азгор върху страниците на „Москвитянин“. — Исторически преглед, 1973, № 2, с. 101—104.

⁶ Русинов, Р. Езикът на „Български буквар“ (1844) от Георги Бусилин. — Rocznik slawistyczny, t. XXXVIII, № 1, 1977, s. 51—56.

фични данни са изяснени в публикациите на Л. Минкова⁷, на Б. Н. Билунов и О. К. Вяземска⁸, а също така и от автора на тези редове⁹.

В тази статия ще бъдат засегнати някои въпроси, които се отнасят до предисторията на „Буквара“ на Г. Бусилин — единствената издадена от него книга, основен труд на неговия кратък живот.

За обстоятелствата, при които Г. Бусилин замисля да състави „Буквара“, разказва самият той в предисловието си „Учителюм“. Той пише: „Със такова желане да видя и аз своето отечество, чи ся разбужда от дълбокият сън, и неговат язык, чи ся извлица из окаянното положение, в което до неотдавна беше паднал, изучавам свойат язык в старо-българските ръкописни книги, без да знам, що и как писували, които, из наште българе, зели на себя си такъва обязанность да ся назовът писатели българскаго народа. Но кога случаят ми откри неколко, или да рекъ подобре, най-замечателните от що до сега е писачо и печатано на родномъ языке, със прискорбе видех голямите недостатки, които в многи места обезобразили язикат. Това нящо ми подсяти да сторя Български букварь, съгласен с естественното наше произношене, основанное на древните ръкописи наших праотцов, а не каквото до сега що наште деца учатся да четът по руски букваре, и тем губят своето природно произношене в словата писани по рускому изречению“ (с. 7—8).

Както виждаме, към мисълта да създаде „Буквара“ Г. Бусилин е насочен непосредствено от „голямите недостатки, които в многи места обезобразили язикат“, отбелязани от него в „най-замечателните“ от познатите му български ръкописни и печатни книги. С тези книги той се запознава едва след като започва да изучава „свойат язык в старо-българските ръкописни книги“. Г. Бусилин не е могъл да изучава езика си по такива ръкописи нито на о. Андрос, нито в Атина, където учи. Тази възможност той има едва в Москва, където пристига на 15 септември 1841 г. От думите му следва, че едва тук се е запознал за първи път с български печатни книги, недостатъците в езика на които са го накарали да състави и „Буквара“. От това може да се заключи

⁷ Минкова, Л. Осип Максимович Бодянский и Българското възраждане. С. 1978, с. 106—108.

⁸ Билунов, Б. Н., О. К. Вяземская. Первые болгарские воспитанники Московского университета. — В: История и культура Болгарии. К 1300-летию образования Болгарского государства. М., 1981, с. 149—150.

⁹ Венедиктов, Г. К. Един млад български възрожденец в спомените на руски учен. — Език и литература, 1984, № 3, с. 18—27 (вж. тук с. 216—223).

също, че той стига до подобно решение вероятно самостоятелно.

Намерението си да състави „Буквар“ Г. Бусилин едва ли е пазел в тайна. Нямаме никакви данни на кого е говорил за това и с кого се е съветвал за съдържанието на бъдещия „Буквар“, за правописа му и др. Но едно лице, с което, както ни се струва, не би могъл да не сподели плана си, може да се посочи почти сигурно. Това е бъдещият известен учен филолог Ф. И. Буслаев, който посещава на Г. Бусилин няколко страници в „Моите спомени“ (Москва, 1897 г.). Ф. И. Буслаев и Г. Бусилин се запознават наскоро след пристигането на младия българин в Москва и, както се вижда от спомените на Ф. И. Буслаев, всеки от тях е учил другия на своя роден език. Изглежда, че заниманията им са продължили, докато Ф. И. Буслаев си вземе магистърския изпит по славянски езици през април 1843 г.¹⁰ Тъй като не са имали учебник (българска граматика), по който Г. Бусилин да може да учи Ф. И. Буслаев на български език, вероятно неведнъж те са изразявали съжаление във връзка с това и в тези случаи Г. Бусилин е могъл да сподели мисълта си, че има намерение да състави „Буквар“ за ученици, а след това — вече и за работата си по него. Отношенията между тях са били доста приятелски, поради което Г. Бусилин би могъл да се обърне към Ф. И. Буслаев, който дотогава вече е преподавал руски език, и за съвет какъв да бъде българският буквар. Ако се има предвид интересът на Ф. И. Буслаев към народното творчество и изучаването на българския език по народни песни, които Г. Бусилин е записвал с такава цел за него, не без основание може да се предположи, че идеята да включи български народни песни в „Буквара“ е могла да му бъде внушена от Ф. И. Буслаев. Изцяло въпросът за източниците на „Буквара“ трябва да бъде специално проучен.

Няма данни кога точно Г. Бусилин е започнал да работи непосредствено над „Буквара“. Ясно е обаче, че той е могъл да започне работа поне няколко месеца след пристигането си в Москва през септември 1841 г. „Букварът“ е съставен не по-късно от септември—октомври 1843 г., понеже разрешението на цензора за издаването му е с дата 22 октомври 1843 г. Всъщност той е съставен вероятно много по-рано (може би още в края на 1842 — началото на 1843 г.). За това може да се съди по думите на самия Г. Бусилин в предисловието. Като изразява „прилична благодарност“ на Ангели Хаджогло за дадените средства за издаване на книгата му, Г. Бусилин отбелязва, че „без неговото пожертвование тя на свят би не излязла, каквото и до сега, що от

¹⁰ По-подробно за това вж. в статията на Венедиктов, Г. К. Цит. съч., с. 23—24 (тук на с. 223).

година време така оставаше“ (с. 13). От тези думи следва, че „Букварът“ е бил готов приблизително една година преди Г. Бусилин да напише цитираното предисловие (т. е. вероятно не по-късно от средата на октомври 1843 г.), или преди действителното излизане на „Буквара“ в самото начало на 1844 г. Фактът, че „Букварът“ се е появил точно по това време, се потвърждава от следното. В първото от своите „Писма за някои си мъчноти на българското правописание“ с дата 15 април 1844 г. Г. Кръстевич цитира писмото на В. Априлов от 10 февруари 1844 г., в което той споменава „Георги в Москва, комуто влезли в главата да исфарли ъ“¹¹. Напълно ясно е, че тук В. Априлов има предвид Георги Бусилин с неговия „Буквар“, в който краесловният ъ е напълно изоставен, ако не се смятат случайните грешки или непоправените печатни грешки (срв. например *родномъ* в цитата, посочен по-горе). Следователно ясно е, че „Букварът“ е издаден от печатницата на Московския университет най-вероятно в началото на януари 1844 г.: трябвало е да мине известно време, за да може В. Априлов, живял в Одеса, да получи „Буквара“ от Москва и да успее да се запознае с него, преди да изрази в посоченото писмо до Г. Кръстевич от 10 февруари 1844 г. недоволството си от решението на Г. Бусилин да се откаже от краесловния ъ. От всичко това следва, че „Букварът“ на Г. Бусилин е подготвен за печат още в началото на 1843 г., ако не и по-рано.

Следователно излиза, че Г. Бусилин работи по „Буквара“ приблизително през част от 1842 г. и в началото на 1843 г. Едва ли този период трябва да се оценява като продължителен¹² за младия автор, който прави първите си стъпки на книжовното поприще. Но Г. Бусилин работи по „Буквара“ напрегнато и, както сам признава, във вреда на личните си занимания. Като излага накратко някои особености на приетия от него правопис, той пише в предисловието: „Аз да ся увяря в том, що ви говоря, турих много трудове и разсях немалко време, нужно за моето собствено образование“ (с. 12).

Не ни е известно по какъв начин е решен въпросът за издаване на „Буквара“ в печатницата на Московския университет. В прегледаните архивни материали, които се отнасят до дейността ѝ през 1843—1844 г., не успяхме да открием никакви данни за „Буквара“ на Г. Бусилин. Вероятно Г. Бусилин е трябвало да се уговаря с нея освен по чисто финансови въпроси (заплащане на

¹¹ Вж. Български книжници, I, 1858, ч. 2, № 2, с. 327.

¹² Бояджиев, П. Бусилин и неговият „Български буквар“. — Език и литература, 1978, № 6, с. 100, 102.

изданието) и за някои технически въпроси на издаването, свързани с особеностите на графиката в „Буквара“ му. Например може би на печатницата се е наложило специално да отлива литерата за особената буква, с която Г. Бусилин заменя буквата *ж* и която е руското *э* и огледалният ѝ образ с хоризонтална линия в средата (по начертанието си тя напомня отчасти глаголическия юс, но с една напречна линия, или глаголическото *ж* с несъединени докрая долу линии). Забавянето по издаване на готовия „Буквар“ е свързано вероятно не само и може би не толкова поради липса на необходимите букви в печатницата, а най-вече поради трудности от финансов характер. Г. Бусилин, който е живял на държавна издръжка в общежитие на Московския университет, естествено не е имал лични средства за отпечатване на „Буквара“. Както е известно, „Букварът“ е издаден със средства, дадени от московския търговец с български произход А. Хаджогло. За съжаление не разполагаме със сведения как А. Хаджогло е бил накаран да участва в издаването на тази книга и колко му е струвало това издание. Но със заплащането на изданието, изглежда, не всичко е вървяло съвсем без трудности, защото, както ще видим, още през ноември 1843 г. Г. Бусилин се обръща дори към М. П. Погодин с молба да му даде пари за отпечатване на „Буквара“.

Много интересни сведения, отнасящи се до „Буквара“ на Г. Бусилин преди издаването му, има в дневника на професора от Московския университет М. П. Погодин. В бележка от 9 ноември 1843 г., направена публично от две седмици след разрешението на Цензурния комитет за издаване на „Буквара“, се казва (в скоби посочваме възстановените от нас части на съкратените думи в бележката):

„Рассерд(ился) очень на Бусилина, который вздумал просить 200 р(ублей) на издание Букваря, отвергнутого Бодянским, что он от меня хотел скрыть. Впрочем я и сам увидел его опрометчивость: в его букваре не было молитвы, не было песни русс(кой), хоть и были песни всех наречий, впрочем не нужные; сравнение рус(ско-го) нар(ечия) с польс(ким) также некстати, а он еще отдает преимущество польс(кому) перед русс(ким), хоть не знает ни того, ни другого; толкует о лат(инских) букв(ах) — во всем этом я вижу следствие знакомства с польс(кими) студентами. Говорит об ист(ории) своих букв, а памят(ников) почти не видывал. Всего досаднее было для меня то, что он не хотел сознаться при очевидных уликах и разыгрывал роль несчастного труженика в пользу своего народа. Глупо однако ж с моей стороны было посвятить ему час“¹³.

¹³ ГБЛ ОР, ф. Погод./I, п. 33, а. е. 1, л. 50.

От посочената бележка в дневника на М. П. Погодин се вижда, че първоначалното съдържание на „Буквара“ на Г. Бусилин явно се е различавало от това, което ни е известно по издадения текст, и че Г. Бусилин го е показвал на двама професори в Московския университет — на историка М. П. Погодин и на О. М. Бодянский, който е чел курс по „история и литература на славянските наречия“. Ясно е защо Г. Бусилин се е обърнал точно към тях с „Буквара“ си.

В дома на М. П. Погодин той живее известно време след пристигането си в Москва. Най-вероятно М. П. Погодин е един от хората, които ходатайстват да му бъде определена държавна стипендия. Няма съмнение, че той не изпуска Г. Бусилин от погледа си и след като Бусилин се премества от дома му в студентско общежитие. Г. Бусилин му е искрено признателен за всичко, което е направил за него видният професор. Като потвърждение на това е писмото на В. Априлов до М. П. Погодин от 6 февруари 1842 г., в което се казва: „Облагодетелствуваният от Вас Илиев (Г. Бусилин — Г. В.) не намира думи да се нахвали с Вашите благодеяния. На мене не ми остава нищо друго, освен да Ви помоля най-покорно да му оказвате и занаяпред своето покровителство“¹⁴. Срв. с това и собствените думи на Г. Бусилин в „Писмо на един млад българин до редактора“ (т. е. М. П. Погодин, редактор на сп. „Москвитянин“): „И така на 15 септември достигнах до Москва и живея спокойно във вашия дом като при свои родители“¹⁵. Затова едва ли ще сгрешим, ако кажем, че Г. Бусилин е смятал за свой дълг да покаже „Буквара“ на М. П. Погодин.

Толкова естествено е било Г. Бусилин да се обърне и към О. М. Бодянский, професор в основаната немного преди това (през средата на 30-те години) славистична катедра. През всички учебни години в Московския университет (1842—1845) Г. Бусилин си остава студент в I курс на (литературно) отделение на Философския факултет. О. М. Бодянский не е чел курс лекции по „история и литература на славянските наречия“ на студентите от I курс, поради което Г. Бусилин е могъл да посещава (и вероятно е посещавал) лекциите му и занятията извън занятията за своя курс. Разбира се, О. М. Бодянский е знаел, че между 16-те студенти, постъпили в Литературното отделение през 1842 г., е и българинът Г. Бусилин, още повече, че той е първият българин студент

¹⁴ Априлов, В. Съчинения. С., 1968, с. 334—335.

¹⁵ Ковачева-Вълева, Н. Цит. съч., с. 103.

в Московския университет, при това на държавна издръжка. Като млад професор, започнал да чете курса си по „история и литература на славянските наречия“ през есента на 1842 г., когато започва и студентският живот на Г. Бусилин, О. М. Бодянски не е могъл да не обърне внимание на носителя на български език, който е при тях във факултета. Ето защо не трябва да се съмняваме, че преди още Г. Бусилин да е показал „Буквара“ си на О. М. Бодянски, те са се познавали лично, но не са ни известни никакви конкретни данни за взаимоотношенията им.

Посочената бележка от дневника на М. П. Погодин показва, че вероятно Г. Бусилин показва на М. П. Погодин не този текст на „Буквара“, който по-късно е публикуван, а някакъв друг, предварителен вариант, който не е бил подкрепен от историята. Първо, М. П. Погодин е бил недоволен, че в „Буквара“ няма молитва. В дневника не е посочено каква молитва е имал предвид. В изданията „Буквар“ има „Отче наш“ и други молитви на църковнославянски език (с. 43—51). Може в първоначалния вариант на „Буквара“ да не е имало някоя от тях. Второ, според М. П. Погодин „Букварът“ е съдържал излишни песни на всички езици (най-вероятно е имал предвид само славянските езици) освен на руски. Както е известно, в изданията „Буквар“ има само песни на български език. Трето, в „Буквара“ е имало известно сравняване на руски език с полския, което според М. П. Погодин също е било излишно, още повече, че Г. Бусилин още не е познавал тези езици, и при това в известно стиснение е поставял полския по-горе от руския. В публикувания „Буквар“ също няма нищо от това. Последно, четвърто, в „Буквара“ е имало никакви разсъждения за латинските букви, които липсват в изданията текст. И накрая, пето, Г. Бусилин е говорил в „Буквара“ нещо „за историята на буквите си“, т. е. може би за историята на тези букви, които са особеност на графиката му.

Следователно М. П. Погодин вижда източника за някои от отбелязаните недостатъци на „Буквара“ в недостатъчното познаване от Г. Бусилин на руския и полския език, а също така в недобро познаване на старите ръкописи, а за други — в познанството с полски студенти, учили в Московския университет. Наистина, когато съставя „Буквара“, Г. Бусилин е студент в I курс, поради което филологическата му подготовка и практическото познаване на руския език в началото, да не говорим за полския, не са били достатъчни. Що се отнася до познанството на Г. Бусилин с полски студенти, това е могло да се отрази при избора му за сравнение на руския именно с полския език и за замяната на някои кирилски букви с латински. При това трябва да се има предвид,

че в отрицателната оценка на М. П. Погодин за последиците от познанството на Г. Бусилин с полски студенти при съставянето на „Буквара“ вероятно се отразява и общата позиция на историка по полския въпрос.

От казаното следва, че първоначалното съдържание на „Буквара“ като цяло и на предговора към него по-конкретно се различават съществено от това, което е публикувано няколко месеца след срещата на М. П. Погодин с Г. Бусилин на 9 ноември 1843 г. В разговора с М. П. Погодин вероятно Г. Бусилин не се е съгласявал с бележките му (срв. „той не искаше да признае при очевидни улики“), защитавал е правотата си и за професора това е било „най-неприятно“. Вероятно след разговора Г. Бусилин се е отнесъл много сериозно към изброените по-горе бележки (а може би и към някои други, неотбелязани в бележката в дневника) и ги е взел предвид. Като се съди по издадения текст на „Буквара“, той е оставил само българските народни песни (публикувани са 8), като е изоставил народните песни на други езици; съкратил е в предговора сравнението на руски и полски език и някакво разсъждение за латинските букви, а също така, изглежда, е съкратил бележките си за историята на буквите, които използва. Освен това неодобрителната бележка на М. П. Погодин, че Г. Бусилин „разсъждава за латинските букви“, може би се отнася и за това, което той казва и в издадения текст на предисловието за замяната на буквите *и*, *л* с латинските *и*, *п*. Срв.: „Освещъ това аз сторих и едно видоизменене между словата *и* и *п*. Тези букви иногда ся падат една за друга, или после *ш*, *щ* и тогава сичкото слово писува ся със неколко прави пръчици: *нищци*, *тишина* и читателъят длъжен е да ся зъпре да разгледя доде различи една от друга буквите, та да познае словото. Сего ради аз измених *и* в *и*, *л* в *п* за да може окото поясно и поскоро да отсица написанното“ (с. 11). В издадения „Буквар“ има също така и кратки бележки на Г. Бусилин за това, защо употребява буквите *ж*, *ѣ* и *ѡ* (с. 8—11), но нищо не е казано за замяната на буквата *з* с *с* и на буквата *ж* с особен знак, за който беше казано по-горе. Именно този факт, струва ни се, показва, че в първоначалния вариант на предисловието Г. Бусилин отделя повече внимание на бележките за „своите букви“. Той придава голямо значение на схващанията си за посочените тук букви и е имал намерение в най-скоро време да публикува размислите си за тях. „Надявамся — пише той — в скоро време да напечатам разсъждене за се горе рече шото, осозано на чисто-българското произношене, а подтвърдено старо-българскими ръкописями; но това зависи от обстоятелството“ (с. 11, бележка под линия). Отпадналото от „Бук-

вара“ след разговора с М. П. Погодин или съкратените обяснения за „своите букви“, както изглежда, той се е канел да включи в обещаното тук „разсъждане“.

От посочената бележка на М. П. Погодин също така следва, че Г. Бусилин се обръща с молба към него да му даде 200 рубли за издаване на „Буквара“. Вероятно към 9 ноември 1843 г., когато е направена тази бележка, той е имал още трудности с предстоящото заплащане на изданието на книгата. Става ясно, че може би дадените или обещаните за тази цел средства от А. Хаджогло ще бъдат недостатъчни и Г. Бусилин е решил да се обърне към М. П. Погодин, който му е оказвал покровителство и на чиято помощ той е разчитал. Възможно е и друго нещо. Г. Бусилин се е обърнал към М. П. Погодин с молба да му услужи с 200 рубли, защото по това време той не е знаел още за намерението на А. Хаджогло и е бил принуден да търси финансова подкрепа за издаването на „Буквара“ от други познати. М. П. Погодин не отбелязва в дневника си откровено изпълнил ли е молбата на Г. Бусилин, или не. Струва ни се все пак, че той му е отказал. Той се е разсърдил много от молбата на Г. Бусилин: не му е харесало, че Бусилин се старее да скрие от него отрицателното мнение на О. М. Бодянки за „Буквара“. Това, а също и неблагоприятното впечатление за самия „Буквар“, за което бе казано по-горе, е предизвикало недоволството на М. П. Погодин към Г. Бусилин и при такова отношение към него по време на разговора на 9 ноември най-вероятно той е отказал да изпълни молбата на младия автор. Разбира се, той е могъл да предаде и по-късно необходимите пари на Г. Бусилин, но, както ни се струва, не е направил и това. Ако М. П. Погодин се е отзовал на молбата му, едга ли Г. Бусилин щеше да остави това, без да му изрази благодарност в подходяща форма в предисловието, както е направил за А. Хаджогло (с. 12—14). Неотдавна А. Анчев изказа мнение, че самият факт, че „Букварът“ на Г. Бусилин е издаден в печатницата на Московския университет, „сочи, че това е станало с помощта на Погодин“¹⁶. Във връзка с казаното по-горе помощта на М. П. Погодин за издаването на „Буквара“ на Г. Бусилин изглежда доста съмнителна и затова посоченото твърдение на А. Анчев все още не може да се смята за доказано.

Неблагоприятното отношение на М. П. Погодин към първона-

¹⁶ Анчев, А. Руската общественост и Българското национално възраждане през 30-те и 40-те години на XIX в. — В: Одринският мир от 1829 г. и балканските народи. С., 1981, с. 171, бележка 24 под линия.

чалния вариант на „Буквара“, недоволството му от Г. Бусилин за опита да скрие от него отрицателното мнение на О. М. Бодянски за тази книга, отказът от материална помощ за издаването на „Буквара“ не охлаждат отношенията им. Както беше казано по-горе, Г. Бусилин се е вслушал в бележките на професора и е направил съответни промени в предговора и в целия „Буквар“. За запазената топлина в отношенията им показва фактът, че когато се разболява тежко и попада в университетската болница, Г. Бусилин се обръща именно към М. П. Погодин за подкрепа. Запазена е малка бележка, написана с молив и изпратена на М. П. Погодин от болницата. Ето текста ѝ:

„Почтеннейший Михайло Петрович!

Я опасно болен и лежу в университетской больнице. Если Вам случится проехать мимо университета, я желал бы Вас видеть.

25 января 1845.

Бусилин¹⁷.

Може би това са последните думи, написани от Г. Бусилин. Той умира на 11 февруари 1845 г. в университетската болница.

М. П. Погодин е изпълнил молбата на Г. Бусилин и още на следващия ден посещава болния. За това, че той е бил при Г. Бусилин в болницата, писа Н. П. Барсуков още в края на миналия век¹⁸. За последен път М. П. Погодин го посещава на 10 февруари, в навечерието на смъртта му. Бил е и на погребението му в студения 14 февруари 1845 г. През септември 1841 г. М. П. Погодин приютява Г. Бусилин в дома си. След 3 години и 5 месеца го погребва.

Трудно е да се каже нещо точно за причините за отрицателното отношение на О. М. Бодянски към „Буквара“ на Г. Бусилин. В посочената бележка от дневника на М. П. Погодин за съжаление не се говори нищо за това, а някакви други данни не са ни известни. От думите на М. П. Погодин може само да се заключи, че тъй като О. М. Бодянски не е приел „Буквара“ на Г. Бусилин, тази книга не му е харесала. Можем само да се досещаме и да говорим с предположения кои са причините за това. Например една от тях може би са доста радикалните отклонения на Г. Бусилин от обичайната кирилска графика, особеностите на правописа, известна архаизация на езика в полза на употребата на падежни форми и др. Но това е само предположение.

Това са някои мисли, отнасящи се до предисторията на издаването на „Българския буквар“ на Г. Бусилин, които могат да бъ-

¹⁷ ГБЛ ОР, Ф. Погод./И, п. 5, а. е. 118.

¹⁸ Барсуков, Н. Н. Жизнь и труды М. П. Погодина, М8. СПб., 1894, с. 102.

дат изказани въз основа на бележката в дневника на М. П. Погдин и на предговора от самия автор на „Буквара“. Както виждаме, Г. Бусилин, студентът на държавна издръжка в Московския университет, е трябвало не само да преодолее финансови трудности по издаването на „Буквара“, но и да понесе нелеки морални преживявания, породени от неблагоприятното отношение към труда му на двама уважавани професори — М. П. Погдин и О. М. Бодянский. И фактът, че въпреки това младият човек с разклатено здраве не пада духом, не се отказва от намерението си и довежда работата докрай като автор на „Буквара“, му прави чест. Безспорно е и нещо друго: по време на подготовката и издаването на „Буквара“ го поддържа и крепи страстното желание да помогне на младите си съотечественици да тръгнат по светлия път на просветата на роден език, а на горещо обичаното отечество — по-скоро да се освободи от окъвите на духовната зависимост и да се спаси от мрака на невежеството.

○ „Болгарском букваре“ Г. Бусилина.
— Доклад на научната сесия „Приносът на Батак в културната история на България“, проведена през октомври 1985 г. в гр. Батак.

СЪКРАЩЕНИЯ

1. Списания

- ЖМНП** — Журнал Министерства народного просвещения
ИИБЕ — Известия на Института за български език
Сб. БАН — Сборник на Българската академия на науките
СбНУ — Сборник за народни умотворения
Сп БАН — Списание на Българската академия на науките

2. Архиви, отдели за ръкописи

- ЛЮ ААН** — Архив Академии наук СССР, Ленинградское отделение
ГБЛ ОР — Государственная библиотека СССР им. В. И. Ленина, Отдел рукописей
ЦГАЛИ — Центральный государственный архив литературы и искусства (Москва)
ЦГАМ — Центральный государственный архив г. Москвы (Москва)

3. Други съкращения

- а. е.** — архивна единица
п. — папка
кол. — колонка (дясна или лява половина на страницата)

СЪДЪРЖАНИЕ

Задълбочен изследовател на Българското възраждане—П. Пашов 5

РЕДКИ БЪЛГАРСКИ ВЪЗРОЖДЕНСКИ КНИГИ

В СЪВЕТСКИ КНИГОХРАНИЛИЩА

Неизвестен препис на „История славеноболгарская“ на Паисий Хилендарски 11

За първата новобългарска печатна книга 25

Първо драматично произведение на български език 35

Допълнения към българската библиография през Възраждането

За някои редки български възрожденски издания в съветски библиотеки . . 56

Български календар за 1846 г. 63

Към историята на издаването на едно стихотворение от Стефан Изворски 73

ИЗ НАЧАЛНАТА ИСТОРИЯ НА РУСКО-БЪЛГАРСКИТЕ

ИСТОРИКО-КУЛТУРНИ ВРЪЗКИ

Първа страница в историята на изучаването на българския език от руски

учени 81

И. И. Срезневски и началото на българската лексикография 105

Българистични въпроси в дейността на Юрий Венелин

Към началната история на проучване паметниците на новобългарската

книжнина в Русия 129

Първи отзиви за „Граматиката на сегашното българско наречие“ на Ю. И.

Венелин 148

Ю. Венелин и А. Пушкин 166

„Хронологична бележка“ на Ю. И. Венелин за българистичните му трудове 183

Три писма на В. Априлов до Ю. Венелин 195

За Герги Бусилин — първия българин студент в Московския университет

Един млад български възрожденец в спомените на руски учен 216

За „Българския буквар“ на Г. Бусилин 230

Съкращения 241

ГРИГОРИЙ ВЕНЕДИКТОВ
БЪЛГАРИСТИЧНИ СТУДИИ
съветска
Първо издание
Съставител
Петър Минков Пашов
Преводач
Ралица Цойнска
Рецензенти
Максим Младенов, Дочо Леков
Редактори
Миряна Маркова
Таня Бехар
Художник
Светлозар Писаров
Художествен редактор
Кремена Филчева
Технически редактор
Темепужка Хаджиниванова
Коректор
Миляка Белчева

Дадена за набор на 6. I. 1989 г. Подписана за печат на 22. XI. 1989 г. Излязла от печат през януари 1990 г. Печатни коли 15,25. Издателски коли 14,23. Условно издателски коли 14,87. Издателски № 29353. Формат 16/60/84. Цена 2,78. Код 02/95351/72411/5014—67—90
Издателство „Наука и изкуство“ София
Печатница „Атанас Стратиев“, Хасково

РИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА
А БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТ
АННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖ
ЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊
УЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИК
◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИС
КА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГА
ИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪ
ПГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА
БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТ

Цена 2,78 лв.

ИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪЛГАРИСТИКА ◊ ЧУЖДЕСТРАННА БЪ